

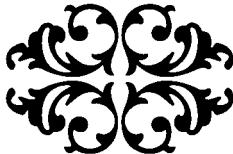
JALOLIDDIN RUMIY

MA'HAVIY MASNAVIY

KULLIYOT

BIRINCHI JILD
BIRINCHI KITOB

(*TARJIMA SHARH1 BILAN*)

•SHARQ• NASHRIYOT-MATBAA KONSERNI
BOSH TAHRIRIYATI
TOSHKEHT-1999

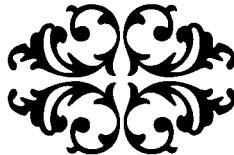
ЖАЛОЛИДДИН РУМИЙ

МА'НАВИЙ МАСНАВИЙ

кумиёт

БИРИНЧИ ЖИЛД
БИРИНЧИ КИТОБ

(ТАРЖИМА ШАРҲИ БИЛАН)

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ-1999

Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазиригининг
«Гулистан» журнали кутубхонаси

Таржимон — Асқар МАҲҚАМ

Шарх муаллифлари — Обиддин ПОШШО, Карим ЗАМОНИЙ,
Асқар МАҲҚАМ

Масъул мухаррир — Тилаб МАҲМУДОВ, фалсафа
фанлари доктори, профессор

Румий, Жалолиддин.

Маънавий Маснавий: Куллиёт. Ж. 1. К. 1 // (Таржима шархи
билин; // Таржимон А. Маҳқам; Масъул мухаррир Т. Махму-
дов/. — Т.: Шарқ, 1999. — 368 б.

Башариятнинг тўрт муқаддас китоби машҳур: Забур, Таврот, Ин-
жил ва азимуш шаън Қуръон. Булар илоҳий китоблар — инсониятга
олам ва уқбодан хабар бергувчи ваҳийлар. Аммо одамзоднинг хоссатан
ўзига тааллуқли китоблари бордирки, уларнинг энг мўътабари Мавлоно
Жалолиддин Румийнинг «Маънавий Маснавий» куллиётидир.

Бу асар инсон камолоти йўлидаги исломий маънавият дурданалари-
дан бири.

86.38

© «Шарқ» нашриёт-матбая
концерни Бонг таҳририяти,
1999

РУМИЙНИ АНГЛАШ ИШТИЁКИ

Алишер Навоийнинг «Насойимул мұхаббат» асарида келтирилади-ким, Жалолиддин Румий ўз замондоши Мавлоно Садриддин Қазви-нийни хушламас эди. Бир куни сұхбат асносида ғал исломдаги мазҳаб-лар ҳакида борганда, Румий Қаевинийга қараб: «Мен етмиш уч мазҳаб билан бирдирман», дейди.

Мавлоно Садриддин шогирдларидан бирига «Сен катта бир издиҳом ичидиа Румийдан мазкур гапни айтғанмидингизми, деб сўра. Агар икрор бўлса, оғзингдан келганча сўқ ва ранжида кил», деб буюорди. Шогирд пайтини топиб, ҳалиги саволни берганда, Румий: «Ҳа, айтғанман», дея тан олади. Шунда у қабиҳ сўзлар айтиб, Румийни ҳақорат қила бошли-лайди. Аммо Жалолиддин Румий ҳеч бир жаҳли чиқмай, табассум қилиб: «Мен сенинг айтғанларинг билан ҳам бирдирман», дейди. Мавлоно Садриддиннинг шогирди ўзи уялиб мажлисни тарқ этади.

Ушбу ҳикоя нимага ишора этади? Нега Жалолиддин Румий ўзини етмиш уч мазҳаб билан биргаман деб эълон қилган ва нима сабабдан бу Мавлоно Садриддин Қаевинийга ёқмаган?

Бу саволларга жавоб беришдан олдин, қисқача бўлса-да, ўқувчилар-га етмиш уч мазҳаб нималиги ҳакида маълумот беришимиз лозим. Ет-миш уч мазҳаб — бу исломдаги сиёсий, ижтимоий ва мафкуравий ку-рашларни ифодалаб келган ҳар хил оқимлар, гуруҳ ва фирмалардир. Аввало, шуни ҳам қайд этмоқ жоизки, бу избора бაъзи манбаларда «етмиш икки мазҳаб» шаклида ҳам учрайди. Сабаби, етмиш учинчи мазҳаб исломнинг асосий анъанавий ўйли ҳисобланган сунна ва жамоа мазҳабидир, қонгл етмиш икки мазҳаб ана шу сунна ва жамоадан ажралиб чиқкан, деб қаралади.

Энди етмиш икки мазҳабнинг ўзига келсак, уларни дастлаб олти гурухга ажратадилар. Чунончи: рофизия (ўз қавмини, сафини тарқ эт-ғанлар), хорижия (ажралиб чиққанлар), жабария (такдири азал ҳукми-ни қатъий деб билувчилар), қадария (инсоннинг эрки ўзида деб билув-чилар), жаҳимия (Жаҳм бин Саффон тарафдорлари — барча масала-ларни дўзах ва жаннатга боғлаб тушунтирувчилар), муржия (Худо бандасини ноумид қўлмайди дегувчилар).

Мазкур олти гурухнинг ҳар бири яна ўн икки фирмага ажрала-ди. Масалан, рофизия оқими фирмалари: алавия (ҳазрат Али ҳам

пайғамбар эди дегувчилар), абадия (Али пайғамбарликка шерик дегувчилар), шиа (кимки Алини барча саҳобалардан афзal деб билмаса, коғирдир дегувчилар), исҳоқия (пайғамбарлик тамом бўлган эмас дегувчилар), зайдия (имомликка фақат Али авлоди муносиб дейдиганлар), аббосия (Аббос ибн Абумуталлибдан бошқа имомни тан олмайдиганлар), имомия (гойибдан келувчи имом ер юзида доим бор дегувчилар), норисия (кимки ўзини бошқалардан афзal ҳисобласа коғирдир дейдиганлар), мутаносихия (жон чиққандан кейин яна бошқа вужудга кириши мумкин деб ишонувчилар), лоъиния (саҳобалардан Талҳа, Зубайр ва биби Оишани лаънатловчилар), рожиъия (Али яна дунёга келади дегувчилар), муртазия (мусулмон подшоси билан жанг қилиш раво дейдиганлар).

Албатта, барча мазҳаблар ҳақида бу маколада батафсил тўхташнинг иложи йўқ. Фақат шуни айтмоқчимизки, рофизия ва хорижия фирмқалари шиачилик ақидаларига асосланса, яъни ҳазрат Али ва унинг авлоди ни улуғлашни мақсад қилиб олса, қадария ва жабария фирмқалари сунна оқимига тааллуқли бўлиб, илми қаломнинг назарий схоластик ақидалари атрофида баҳс қилганлар. Муржия, жаҳимия фирмқалари ҳам шиа ва ҳам сунна мазҳабига тортадиган маслаклардан иборат. Буларнинг баъзилари фиқҳ масалаларида, баъзилари намоз, ибодат тартиблари, баъзилари иймон мазмуни устида тортишадилар. Аммо улар орасида ислом дини аҳқом ва ақидаларини инкор этадиганлари ҳам бор. Чунончи, мұтазила мазҳабига кўра, ёмислик илоҳий тақдирдан эмас, балки инсонларнинг ўзидаидир; фосиқ кишининг имомлиги ҳаром; иймон эса бандасининг тажрибаси (ўзлаштиргани)дан ҳосил бўлади, олдиндан белгиланмайди; Куръон яратилганлар, вахий эмас; меъроҳ Қуддус шаҳри-гачадир ва бу фақат руҳга тегишли, жисмга эмас; қиёматда гуноҳ-савобнинг ҳисоб китоби, тарози йўқ, авлиёларнинг каромати ёлғон, қиёматда Ҳақ таолони кўриш мумкин эмас, жаннат аҳли ҳам ухлайдилар, овқатланадилар ва вафот этадилар... Сирожия аҳли фикрича, ўлиб кетган одамларнинг сўзи хужжат бўлолмайди, уларни инкор этиш мумкин (демак, пайғамбар ҳадисларини ҳам).

Муҳоммия оқими бўйича эса, Худойи таолонинг бандаларига ҳеч бир ҳукми йўқ. Худо оламни ва одамни яратган, аммо одам барча фаолиятда ихтиёр ўзида. Лағзия аҳли дейдиларки, Куръон иш Каломидир, илоҳий сўз эмас, бироқ Куръоннинг маъноси илоҳийдир. Риёзия бўйича, иймон суннат холос, яъни эзгу сўз, эзгу амал, эзгу ниятдир.

Шундай қилиб, етмиш икки мазҳаб бўлса, етмиш икки хил қараш мавжуд. Улар орасида, юқорида кўрганимиздай, анъанавий сунний мазҳаби ақидаларига мутлақо тўғри келмайдиган қарашлар кўзга ташланади. Бу мазҳаблар ҳар бири ўзиникини маъқуллаб, ўзини «чин мусулмон» деб ўйлар, бошқа мазҳаб тарафдорларини эса коғир, душман ҳисобларди. Натижада бу мазҳаблар фақат назарий-мағфуравий майдонларда олишиб қолмай, балки қаттол урушларни ҳам вужудга келтиридилар, орада юз минглаб одамлар қирилиб кетарди. Энди юқоридаги ривоятинига қайтадиган бўлсак, маълум бўладики, Мавлоно Садриддин Қазвиний сунний мазҳабининг ашаддий химоячиси бўлғанлиги сабабли бошқа мазҳабларни ёқтиргмаган ва шу боис Румийнинг «Мен етмиш уч мазҳаб билан бирдирман» деган сўзини куфр деб ҳисоблаган. Аммо Жалолиддин Румий назаридаги ундан эмас. Румий учун бу мазҳабларнинг ўзаро баҳсу мунозаралари ҳали балоғатга етмаган одамларнинг дину диёнат, ислом ва иймоннинг моҳиятига етмай, зоҳирий нарсалар, атама-

лар устида маънисиз ва мақсадсиз тортишувлари бўлиб туюлган. Нега? Чунки бирор мазҳабда ҳам Худонинг Ўзи, Унинг биру борлиги инкор этилган эмас. Мазҳаблар Холик ҳақида эмас, балки маҳлукот, яъни яратилган нарсалар, одамлар ўзи ўйлаб топган расм-руслар, қоидаконунлар, ақидалар ҳақида баҳс-мунозара қиласидар. Тасаввубу ахли эса Ҳақ таболонинг Ўзи, Унинг зоти ва жавҳари, яъни моҳиятлар моҳиятига етишиш учун интилганлари сабабли бу расм-руслар, қоидаларга эътибор қиласидар. Улар шариатни қаттиқ ҳурмат қилганлар. Бироқ шариат шариат учун эмас, балки шариат ҳақиқат учун восита деб қаралган. Шундай бўлгандан кейин восита турлича бўлиши мумкин, мақсад эса битта – Ҳаққа етишмоқ, деб уқтирилади Жалолиддин Румий асарларида. Мана шу маънода Румий, мен барча мазҳаблар билан бирдирман, деган. Бугина эмас, Жалолиддин Румий фикрича, дунё динлари моҳиятан бирдир. Чунки уларнинг ҳаммасида ҳам тавҳид ғояси бор. Парвардигори оламга сириниш, Ундан мадад олиш, У сари интилиш мавжуд. Румийнинг «Ичиндаги ичиндадир» («Фийхи ма фийхи») асарида келтирилади: «Бир кун бир йигинда ваъз ўқиларди. Мусулмону кофир – ҳамма йиглар, турли ахволга тушарди. Биоров: «Кофиirlар нега йиглашади, устига устак, тилни билишмайди. Мусулмонларнинг ҳам мингдан бири аранг тушунгтан ваъздан улар нимани англайтики, бу қадар йиглаб сиқташади?» – деб сўради. Мавлоно буюрдики: «Сўзнинг ўзини тушунишга ҳожат йўқ. Улар моҳиятини, мақсадни англашмоқда. Улар ҳам Оллоҳнинг бирлигини эътироф этишади. Унинг Яратувчи, Рazzok, ҳамма нарсани ўз тасарруфида тутувчи эканини, ниҳоят ҳамма Унга қайтахагини, афву жазо ундан бўлажагини англашади».

Жалолиддин Румий буни яна соддароқ қилиб тушунтириш учун мисол келтиради: кўрмаяпсанми, Каъбага Шимолу Шарқ, Жануб ва Гарбдан, Ироку Ажам, Ҳинду Ямандан одамлар йўлга чиқади. Уларнинг йўллари ҳар хил, аммо мақсадлари бир. Йўлда ихтилофлар, тортишувлар бўлади, аммо Каъбага еттагч, баҳслар тўхтайди, ихтилофлар барҳам топади. «Йўлда бир-бирларига: «Кофиран, фалонсан-пистонсан», деганлар Каъбага келишлари билан мақсадлари бир эканини англайдилар», дейди Румий. Келишмовчиликлар маънода эмас, шаклда, сўздадир. Маънога етишганлар орасида низо йўқ. Румий таъкидлайдики, Худони чин дилдан севиш, Ундан умидвор бўлиш, Унга суняниш ҳар бир инсон қалби тубида балкиган мұқаддас бир ҳисдир. Худони ҳамма ҳам мутлак Қудрат ва абадий-азалий зот деб билади. Бу маъно инсон қалбиди шундай ўрнашганки, унинг на инкор, на тасдик кўриниши бор. Унинг исми ҳам, ифодаси ҳам йўқ. Аммо маъно сўзга айланиши, шаклга кириши билан куфр ёки иймон, инкор ё тасдиқ пайдо бўлиб, мұҳокамалар, ихтилофлар бошланади. Зоро, Парвардигор – Буюк бир гоя, мавхумият. У бирор шаклга, суратга сифмайди, гарчи жами шакллар, суратлар Ундан бўлса ҳам. Фарқлар шаклларда ифодаланади, шу боис маҳлукият дунёси, яъни бизнинг ўзимиз ва бизни ўраб кўриниб турган моддий дунё беҳисоб шакллар, ўзгаришлар, алмашинишлардан иборат. Парвардигор оламида бу хусусият йўқ. Парвардигор дийдорига ошик инсонлар ҳам қайси дин, мазҳаб ва миллат ёки ирққа мансуб бўлишидан катъи назар, қалбан бир маслакдаги одамлардирлар.

Шу учун Румий дейди:

*Ҳар валиву ҳар набиро маслакест,
Лек, то Ҳақ мераванд жумла якест.*

(Хар бир валий ёки набийнинг ўз маслаги бор, аммо Ҳақ олдига борганды ҳаммаси бир бўлади).

Шундай қилиб, буюк сўфий шоир динлар ва мазҳабларни бир-биридан фарқланадиган, аммо бир манзилга олиб борадиган йўллар деб билади: «Йўллар хилма-хил бўлса ҳам, лекин мақсад бирдир», деб кайд этади у. Одамларнинг бир-бирини тушунмаслиги, биринчидан, маънога эмас, балки номлар, атамалар, ташки қўренишларга қараб ҳукм қилишда, иккинчидан, Ҳудони севиш ва Үнга бегараз, нафсу тамаъдан холи холда иймон келтирмасдан, балки манфаат юзасидан муносабатда бўлиш, аникроғи, Ҳудони ўзининг ғаразли ниятларини амалга ошириш учун рўйқач қилиш, мададгор деб хисоблашдан келиб чиқади.

Моҳиятни тушунмасдан сўздаги фарқга қараб ўзаро ихтилоф қилишни Румий мана бу ривоят билан тушунтирган: Тўрт миллатдан тўрт киши – турк, форс, араб ва юонлиқ йўлга бирга кетаётгандаридан уларга бирор бир дирҳам пул беради. Тўртовлон бир-бирининг тилини тушунмагани сабабли пулга нима сотиб олиш кераклиги устида жанжаллашиб қоладилар: форс «ангур» (узум) оламиз деса, араб «ман ангур емайман, инаб (узум) истайман» дейди. Турк «узум» оламиз деб туриб олса, юонлиқ «йўк, истофил (узум) эмоқчиман» деб мушт ўқталади. Натижада улар бир-бирини тушунмай, ёқалашиб кетадилар. Шу пайт «юз тилни биладиган сирлар соҳиби» бир одам йўликиб, уларнинг низосига қулоқ солиб, пулни кўлларидан олиб, бозордан узум сотиб олиб берганида, тўрталаси ҳам бир нарсани хоҳлаганини кўриб ҳайрон колишида, истаклари амалга ошиб, ярашиб кетадилар.

Румий ушбу ривоят билан нафакат номлар, ифодаларнинг хилмакиллиги маъно-моҳиятини яшириб, одамларни адаштиришини англатиш баробаридан муҳим бир ғоя – Ҳудонинг моҳиятини англашда инсоннинг ҳушёrlиги, ақлий ва маърифий камолотига асосий эътиборни қаратади. Одам қанчалик нодон бўлса, у шунча хурофотга, сўзлар сеҳрига, шаклларга маҳлиё бўлади, расм-русумга, ақидаларга берилиувчан бўлади. Ва, аксинча, одамнинг маърифати, билими ошган сари, у Илоҳ илмига, гайбга якинлашиб боради, мазҳабпарастлик, ақидапарастликтан юқори кўтарилаверади, ҳақиқат ошиги бўлиб, Ҳақ сари талпинаверади. Мазҳабпарастлик инсонни кичрайтиради, маънавий дунёсини торайтириб, муайян бир схоластик тушунчалар кишанига солиб қўяди. Шунинг учун сўфийлар ўзларини мазҳабларга, шариат чорчўбасига боғлиқ килиб қўймаганлар. Сўфийлар зоҳирни эмас, ботинни ростлаш, қалбнинг, руҳнинг шарафланиши, камолоти учун курашардилар. Жалолиддин Румийнинг таъбири билан айтганда: «Инсоннинг ичи ҳуррият оламидир». Ҳа, инсон қалбан хурдир. Оллоҳга бўлган мухаббат, ҳаётга бўлган мухаббат ҳам хурлиқдан пайдо бўлган шавқдир. Бу шавқ куйдирувчи ишққа айланиб, инсоннинг ўзини ҳам оламларни ўз ичига сидириувчи буюк бир хилқатга айлантиради. Яъни Оллоҳга қарин этади. Бу ишқ, боя айтганимиздай, ҳар қандай дунёвий ва ухравий манфаатпарастликтан, ғаразлардан холи, покдир. Бунда тоат-ибодатдан, ахкомларни бажаришдан кўра, самимият, ёниқ ҳарорат билан жонфидолик қилиш хисси устун.

Шу ўринда Румийдан яна бир ривоятни нақл этмоқчимиз. «Маънавий Маснавий»да келтириладики, Мусо пайғамбар бир яйловдан ўтаётганида бир чўпонга дуч келади. Чўпон Ҳудога нола қилиб дер эди: «Эй Ҳудожон, Сен қаердасан, кел, соchlарингни тарайин, чоригларингни тикайин, наки ўз жоним, балки қўйларим, фарзандларим ҳам сенга фидо

бўлсин. Каердасан, бориб дастёринг бўлсам, сут-қаймогим билан қорнингни тўйдирайин, бошингни оғриса, бошингни силайин, юз-қўлингдан ўпайин, оёқларингни уқалайин...»

Мусо буни эшитиб чўпонни койиди: «Эй аҳмок, кофир бўлдинг, Худонинг чориги ҳам, тўни ҳам йўқ, у емайди, ичмайди, Уни ўзингга ўхшатма. У гўё қуёш, сен бир чивин...» Чўпон Мусонинг бу гапидан қаттиқ хафа бўлади ва жимиб қолади.

Шунда Парвардигори оламдан Мусога ваҳий келади: «Эй Мусо, нима қилдинг, бандамизни биздан айирдинг, қўй, айтсин, сен бандаларнинг дилини Парвардигорга улаш учун юборилгансан, ажратиб ташлаш учун эмас. Биз ҳар одамга, ҳар бир элга ўз даражасида, ўз тилида муҳаббат изхор этишга имкон бердик. Хиндларни ҳинд тилида, синдларни синд истилоҳида сўзлатдик».

Бу ривоятда ҳам Румий ташки белтилар, сўзлар шаклига эътибор қилмаслик, балки сўзнинг маъносига, самимиyllигига эътибор бериш лозимлигини таъкидлайди. Чўпоннинг сўзлари жуда тўпори, содда. Чўпон Худони ўзига ўхшатиб тасаввур этади. Аммо унинг сўзлари, муҳаббати соҳта эмас, тамъя-гаразга асосланмаган. У бор-будини Худо йўлида сарфлашга тайёр. Албатта, юракдан айтилган гаплар қандай тилда бўлмасин айтиувчининг садоқатини ифодалайди.

*Мо бурунро нангaremу қолро,
Мо дарунро бингaremу ҳолро.*

(Биз ташки тузилишга ва сўзга қарамаймиз, биз ичкарига ва ҳолга боқамиз), дейди Худованд Мусога қараб. Бу Қуръондаги оятнинг шеърий таржимаси экани кўриниб турибди.

Зеро, инсон қалби Оллоҳнинг уйи, бу уй қанча тоза, саришта бўлса, Оллоҳ нури, Оллоҳ илму ҳикмати унда шунча акс этади. Қўнгил — бу жавҳар, сўз эса — араз (ҳодиса) дейди Румий. Агар киши фикрини сўз билан ифодаласа ҳам, лекин бу сўз кўнгилдан чиқдими ёки йўқми — муҳими шу! Сўз — курол, мақсад эса — кўнгил. Қўнгил ўртамаса, эҳтиросларга тўлишмаса, сўзда таъсир бўлмайди:

*Чанд аз ин алфозу измору мажоз,
Сўз хоҳам, сўз, бо он сўз соз!*

(Қачонгача бу сўзлар, киноя ва мажозларни келтирасан, олов истайман, олов, олов билан қизитгин).

Олов — Оллоҳнинг ишқи, олов — маъно, олов — Ҳақ ишқида ёнган кўнгил дарди. Демак, Моҳиятга ишқ олиб боради. Шу боис Жалолиддин Румийнинг «Маънавий Маснавий» асарини инсон тафаккурини оловлантириб, илоҳий моҳиятини англаш сари олиб борадиган Ишқнинг тафсири деса бўлади.

*Тинглагил, най не ҳикоят айлагай,
Айрилиқлардан шикоят айлагай*

дэя бошланади бу муazzам фалсафий достон. Най — Аслидан ажралган рух тимсоли, ошиқ қалб рамзи. У Аслига қараб тинимсиз равишда интилади, нола-изтиоблар билан ўзлигини ва ўз Роббини англаш боради. Румий бу маънони оламжаҳон ҳикоят ва масаллар келтириб, Қуръон оятлари ва ҳадислардан фойдаланиб тушунтириб беради. Унинг ўт-

кир мушоҳадалари «Ичиндаги ичиндадир» асарида ҳам ёрқин намоён бўлган. Бу асарда ҳам ташки ва ички оламлар қиёси, мақсад, гояни, ҳақиқатларни шарҳлаш асосий ўринни эгаллаган. Одамлар кўп ҳолларда кўзга кўринган ташки белгилар, сурат-шаклларга қараб ҳукм чиқардилар, дейди мутафаккир. Сийрат ва моҳиятни англашга ожизлик қила-дилар, шунда улар одатлар, маросимлар, ақидаларга ёпишиб оладилар. мазҳаббозлик, тарафкашлик билан шуғулланадилар. Ҳолбуки, Илоҳ та-лабгори булардан юқорига кўтарилиши лозим. Дарвешлар, сўфийлар ана шундай одамлардирлар. Моҳиятни идрок этмай тавҳид сирини, иймон нурини эгаллаш, илм-маърифат қозониш мумкин эмас. Илоҳ ҳақидаги тасаввурлар ҳам бир хил. Бу тасаввурларнинг ҳақиқати тўп-ланса, балки Оллоҳ маърифатига яқинлашиш иложи топилар? Румий қўйидаги масални келтириди: тўртга кўзи ожизга филнинг қанақа экан-лигини англатмоқчи бўлибдилар. Филини улар олдига олиб келибдилар. Улардан бири филнинг хартумини ушлаб, ҳа, илонга ўхшар экан дебди. Икинчиси оёқларини пайласлаб, фил бинонинг устунига ўхшаш экан дебди. Учинчиси қорнини ушлаб, копга ўхшар экан дебди, тўртинчиси филнинг қулоқларига кўл текизиб, супрага ўхшар экан дебди.

Демак, уларнинг бирортасида ҳам фил ҳақида тўлиқ тасаввур йўқ. Шу каби одамларда ҳам алоҳида-алоҳида олинганда Ҳудо ҳақида тўлиқ тасаввур йўқ. Фақат қалб кўзи билан идрок этадиганлар бу Моҳиятга яқинлашиб борадилар. Суратга ишқибоз зоҳирбинлар эса бундан маҳ-румдирлар. Румий келтирган мана бу масал ҳам шу ўринда ибратли:

Бир тулки шердан қутулиш учун унга қараб: ўрмонда сендан ҳам зўр бир жонвор пайдо бўлиди, у сенга ҳужум қилиб емоқчи, дебди. Шернинг қаҳри келиб, қани ўша маҳлук, деб сўрабди. Тулки шерни қудук бошига олиб бориб сувга қарагин кўрасан, дебди. Шер сувга қараган экан, ўз аксини кўриди ва ҳали сенми мени ейдиган дея ўзини қудукқа ташлабди ва ҳалок бўлиди. Румийнинг холосаси: суратпаст-лик, ховлиқмалик, манманлик тақлидчиликни юзага келтириди. Ман-манлик эса охир-оқибатда инсонни ҳалокатга олиб боради.

Шундай қилиб, инсон руҳи Оллоҳдан ажralиб, «Оллоҳга қайтар экан» (Куръон ояти), у албатта юксалиб, ирфон нуридан баҳраманд бўлиб бориши лозим. Бўлмаса, моҳиятлар моҳияти, жамики ҳақиқатлар ҳақиқати — Ҳақ таълони англамай, ҳодисалар, аразлар, суратлар ичида ўралашиб қолади. Албатта, Румий сурат ва ҳодисалар оламини инкор этувчи эмас. У тажаллиёт фалсафасининг мутафаккири сифатида Оллоҳ нурининг бутун мавжудот бўйлаб тарқалиши ҳар бир нағислик оҳанглар, ҳаракатларда бу нур зухур этишиниғазалларида тараннум этган. Аммо у ҳодиса ва сурат билан чекланишга қарши. Киши оламнинг ўзини, ҳодисаларини идрок этиш билан чегараланмасдан, ҳодисадан моҳиятга қараб бориши даркор. Шунда у шарият босқичидан ҳақиқат мартабасига кўтарилади. Камолот сари интилганлар йўлда тўхтаб қолиши мумкин эмас. Ана шу маънода Жалолиддин Румий барча динлар ва мазҳабларни ҳам ўзимга сифдирман ва яна барчасидан ўзиб кетаман, дейди.

Бу ўринда шуни ҳам қайд этмоқчимизки, Румий барча мазҳаблар ёки динларни бирлаштиришни мақсад қилган эмас ёхуд улар ўрнига янги умумжаҳоний дин таклиф қилгани ҳам йўқ. (Маълумки, ҲХ аср бошида Эронда Баҳоулло деган киши ўзини пайғамбар деб, баҳоия динини дунёнинг ягона дини деб эълон қилган эди. Бу дин тарафдорла-ри ҳозир ҳам бор. Аммо улар тасаввуфни ҳам, Румийни ҳам хуш кўр-

майдилар). Жалолиддин Румий ўзининг барча қарашларида ислом фалсафаси, Қуръон фояларига таянади. Мұхаммад пайғамбарнинг ҳадисларидан кўплаб мисоллар келтиради. Умуман олганда, чуқур ўйлаган одам Румий таълимоти исломнинг ўзагидан келиб чиқишини яхши англаб етади. Нега? Чунки ислом дини нисбатан янги дин бўлганлиги сабабли олдинги динларнинг ирфоний жиҳатини мустаҳкамлади, зотан, ислом бутпарастликка қарши курашиб шаклланган дин. Бутпарастлик эса суратпарастлик, зохирбинликдир. Шунинг учун исломда тавҳид биринчи ўринда туради: Худо мутлақ ва ягона яратувчи зот эканлиги чуқур исботланади. Исломда, шунингдек, суратта эмас, маънога, фояга эътибор қилиш етакчи фикрдир. Тасаввуф айнан ана шунга суюнади ва исломий иймонин, тавҳидни яна ҳам ривожлантиради. Шу боис Румийнинг фикрларини исломий тавҳиднинг янада чуқурлашуви, ирфоний мазмун касб этиши деб билишимиз лозим.

Шу ерда Румийнинг яна бир фикрини ўқувчиларга етказмоқчиман. Румий дейдик, Оллоҳнинг яратган оламлари чексиз бўлганидай, унинг илми ҳам чексиздир ва Қуръони карим Оллоҳ илмининг ҳаммаси эмас. Қуръон бу илмнинг бир қисми – Мұхаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга араб тилида юборилган илм. Оллоҳ илми олдинги пайғамбарларга бошқа тилларда ҳам юборилган эди, демак, кейин ҳам бу илм кашф этилиши мумкин.

Шундай бўлгач, динларни бирлаштириш мумкинми? Йўқ, мумкин эмас дейди Румий. «Ичиндаги ичиндадир» китобида у ёзади: «Сиз қандай қилиб динни бир қиласиз? Бу факат қиёматда мумкин. Бу ер дунёдир ва шунинг учун ҳам диннинг бир бўлиши мумкин эмас. Чунки бу ерда уларнинг турли-туман истаги ва тилаги бордир. Дин дунёда бирлашомайди, факат қиёматда бир бўлади. Қиёматда уларнинг ҳаммаси бирлашади, бир кулок, бир тил ҳолига келади».

Ҳа, дунё қасрат (кўплик) олами. Қасрат эса хилма-хиллик, хилмалар, қарашлар, тушунчалар, истак ва хоҳишлар демакдир. Дин ана шунга мос равищда кўпдир. Қиёматда улар бирлашади, чунки ҳамма ягона Парвардигор ҳузурида бўлади, истаклар Оллоҳ истагига келиб уланади. Оллоҳ – ваҳдат. Ваҳдат эса қасратни бирлаштиради.

Демак, динларнинг, мазҳаблар, таълимотлар, қарашларнинг турли-туман бўлиши қонуният, табиий ҳол. Унда булар орасидаги жанжал ва тортишувлар ҳам қонуниятми?

Жалолиддин Румий буни очиқ айтмаган. Аммо «дин дунёда бирлашмайди», деган фикрнинг ўзи улар орасидаги фарқлар, демакки, «менинг диним хақ», «менинг мазҳабим тўғри» деган тортишувлар сақланаверади, деган маънони ҳам англатади. Зеро, бу тортишувлар замирида дунёвий манфаат ётади. Диққат килинса, Румий «дин дунёда бирлашмайди» дейиш билан дин, гарчи Ҳудога эътиқодни талаб қиласа-да, охират хақида сўзласа-да, аммо у дунёвий ҳодисадир. Дунёга эмас, балки Оллоҳга боғланиш, Ҳақка етишиш учун риёзатларни роҳат деб улуг мухаббат билан интилиш фақат тасаввуф таълимотига хос. Ана шу жиҳати билан тасаввуф аҳли, айниқса, Румий, Ибн Арабий, Жомий, Машраб каби улуғ орифлар барча динлар ва мазҳаблардан юқори турғанлар, мазҳаблараро тортишувларни маънисиз ва беҳуда нарса деб қараб, одамларни буни англашга ва бирлашишга чақирғанлар. Тасаввуф гуманизмининг умумжаҳонийлиги ва ўлмаслиги ҳам шундадир.

Бу мақолада биз «Маънавий Маснавий»нинг биргина жиҳатини гапирдик, холос. Румий буюк мутафаккир инсон сифатида дунё зиддият-

лари, зиддиятларнинг ўзаро вобасталиги («қарама-қаршиликлар бирлигиги»), дунёда миллиард шаклу шамойилда мавжуд бўлган ашёларнинг ўзаро алоқаси, бир-бирига ўтиш – эврилишлари, модда алмашишнинг заррадан коинот қадар амал қилиши, ҳаёт ва ўлим сабаблари (ҳаёт – зиддиятлар «келишуви», «ярашиши», ўлим – зиддиятлар «жангиги»), жисм ва рух, одам ва Илоҳ ҳакида ёзди, буларни ажабтовур ўткир мантиқ билан таҳлил ва тадқиқ этади. «Маснавий»да бир неча юз ҳикоят ва ривоятлар келтирилган. Куръони каримнинг юзлаб ояти тилга олинтиб, тафсир этилган. 690 хадисга румиёна шарҳ берилган. Кўз олдимизда ҳам Қалом илмининг улуғ билимдони, ҳам тасаввуф таълимотини сарбалаңд чўққига олиб чиқсан ориф инсон ва ҳам муктадир даҳо шоир гавдаланади. Оддий латифалар, ҳикоятлардан Румий фавқулодда фалсафий-сўфиёна маънолар чиқаради, теран тафаккури доирадан доирага, даражадан даражага кўтарилиб боради. «Куръоннинг уч қабат ботиний маъноси бор», деб қайд этади у ва ана шу маъноларни изчил бизга тушунтиради.

Бутун «Маснавий» бошдан охиригача икки мухим ғоянинг талқинига багишиланган десам хато қилмайман. Бу ғояларнинг бари – тақлидчилик, зоҳирбинликнинг жаҳолатдан эканлигини исботлаш бўлса, иккинчиси – илоҳий маънолар, Ҳак ҳақиқатига эришган чин сўфийларни улуглашади.

Асарнинг бошидан бошлаб, найга мурожаат қилган шоир, найнинг ботиний олами, ноласи, асроридан кўплар бехабар эканлигини таъкидлайди. Ва мана шу бехабарликнинг ўнлаб кўринишларини, салбий оқибатларини тамсил, ҳикоялар шарҳи билан очиб беради.

Най – руҳи Илоҳдан ажралган ва ўша аслига қараб шиддат билан интилаётган ошиқ орифдир. Бутун «Маснавий» шу ошиқ ориф қалбининг тафсиридир. Бу қалб – Шамс Табризийнинг, Шайх Ҳусомуддиннинг, улуғ Жалолиддин Румийнинг қалбидир, уларнинг пок руҳлари таратган нурдир.

Бу ориф қалби – касрат дунёсини обдон ўрганиб, вахдат оламига парвоз этади, шу олам шавқида илоҳий ҳикматларни тизиб ташлайди.

Шу боис Румий асарларини англаш, ундан баҳра олиш кишига хузур бағишлияди, бу асарлар маънавиятнинг кони, маънолар хазинасиdir.

Жалолиддин Румийнинг номи ҳар ҳолда Ўзбекистонда бегона эмас. Бу ном кўпларга таниш. Бунда Жамол Камол таржима қилган Радий Фишининг китоби муайян рол ўйнади. Шу каби Ж. Жабборов шоирнинг бир даста фазалларини таржима қилиб нашр эттириди.

Истеъододли шоиримиз Асқар Маҳкам «Маънавий Маснавий» таржимасига кўл урибди. Бунга унинг ҳаққи бор. Чунки Асқар Маҳкам ўзи сўфиёна шеърлар ёзиб юрган, қалбida Румий ғоялари жўш урган одам.

Асқар Маҳкам ишининг фазилати ва фойдали томони шундаки, у факат Румий байтларини таржима қилиш билан чегараланмаган. Балки туркиялик атоқли маснавийшунос олим Мавлоно Обиддин Пошишо шархини ҳам ўзбек тилига табдил этиб келтирибди.

Бошқача айтганда, Асқар Маҳкамнинг ишини ижодий ва тадқиқотий иш деса бўлади. Умуман, бу ўринда қадимги шориҳлик анъанаси сақланган, яъни: аввал оригинал байт келтирилади, кейин унинг назмий таржимаси, сўнгра лисоний-насрый таржимаси берилади ва шундан кейин байт шархланади.

Мавлоно Обиддин шарҳи ўзигача бўлган бир неча мўътабар шарҳ-

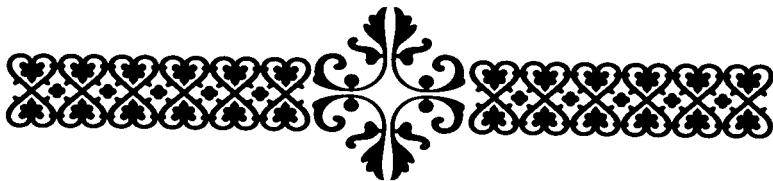
ларга суюниб ёзилгани, хийла чуқурлиги билан қимматли. Албатта, бу шарх ҳам Румий маъноларини тўлиқ қамраб олади, дея олмаймиз. Ҳар қандай шарх, ҳар қандай талқин ва таржима буюк аслиятни англашга қўмак берувчи бир воситадир. Жумладан, тақдим этилаётган шарх ҳақида ҳам шуни айта оламиз.

Ушбу китоб «Маснавий» биринчи дафтарининг (ҳаммаси олти дафтар) бир қисмини ўз ичига олади. Демак, тақдим қилинаётган китоб Румий ижоди билан дастлабки танишувдир. Таржимон сидқи дилдан меҳнат қилган, менимча, шархнинг бир қанча ўринларини тўлдириб, қўшиб таржима қилган. Натижада бугунги ўзбек китобхонига тухфа бўладиган бир қимматли асар вужудга келган.

Агар «Маснавий»нинг барчаси шу зайлда шарх билан бирга таржима килиб нашр этилса, бу, шубҳасиз, маданий-маънавий ҳаётимизда бир воқеа бўлади. Асқар Маҳкам эса миннадор китобхонларнинг дуосини олади.

**Нажмиддин КОМИЛОВ,
филология фанлари доктори, профессор.**

ПОКИЗА «МАСНАВИЙ» ГА БИР НАЗАР

Машҳур шоир ва ориф Жалолиддин Муҳаммад Румийнинг теран андишалари таровиши бўлган «Маснавий» китоби инсоний ҳакиқат ва маорифнинг пургавҳар дарёсидир. Жалолиддин уларни ўзининг пок қалби ва оловли фикрлари ҳамоҳанглигига кашф этмиш. Мавлавий ушбу асарда бир мусобиҳ мутакаллим, аммо тамсилий қиёслар ва шоирона ташбиҳлар воситасида Куръон ва шариат аҳли ақидаларини исбот этади, тавҳид ҳакиқати, рух воқиёти, ҳашр ва нашр, жабр ва ихтиёр ҳудудларини шариат нуқтати назаридан таҳлил қиласи. Шариат магзини «ишқ» деб, мазҳабни олий васила, илоҳий мулоқотнинг энг тўғри йўли деб билади.

«Маснавий»нинг бирор-бир ўрнида динга нисбатан эътиборсизлик ёхуд уни авомнинг қарашлари билан чеклаш ҳолатларига дуч келмаймиз. Ҳарчанд бъязи тафсир ва таъвиллар диний нуқтати назардан ғоят шахсий, ёхуд айримларга номақбул бўлиши мумкин, аммо бу хол «Маснавий»нинг азamat ва шавкатига заррача птур етказмайди, шунингдек, бу буюк асар исломий фарҳангнинг ёрқин ва ғоят қадрли мероси бўлиб қолади.

Жалолиддин Румий бу бебаҳо асарида юзлаб зарурий масалалар силсиласи, жумладан, умумий маърифат, илоҳият ва инсон мавжудияти-нинг хилма-хил қирралари хусусида баҳс юритади. Шоирнинг бундан мақсади пок руҳга илоҳий сайд, Оллоҳ висолига етмок йўлларини кўрсатишидир. Дарвоҷе, «Маснавий» китоби энг олий гўззалик ва ирофон манбай бўлмиши инсонлар жамоаси манфаати йўлида эзгу ишлар билан шуғулланишига ташвиқ этади.

*Мард гарқа тер ичинда жон узар,
Илкани ҳар бир гиёҳ, ўтга ҷузар.*

*Ёр суйгай бул каби мардларни чўх,
Ғайрати беҳуда бўлсин, бок йўқ.*

*Айламиши амр, эй ўғил, Раҳмонимиз,
Ҳар кунинг Улдир, ки Улдир шонимиз.*

*Саъӣ қил, йўл бўлса-да то қайгача,
Фориг ўлма, бир дам охир дамгача.*

Мавлавийда Шамс Табризий билан мулоқот туфайли содир бўлган руҳий инқиlobнинг кўплаб сабаблари бор, бирок Шамс Табризий ёлиз Жалолиддин билан сұхбатда бўлмай, балки жуда кўплаб кишилар билан мулоқот килган. Аммо илоҳий-руҳий истеъоди ва тұғма азалий тайёргарлiği бўлган Жалолиддин буюк бир жанбуш ва талотумни бошдан кечирди.

Мавлоно ҳали Шамс Табризийга ошиқ бўлмасдан бурун ўзининг покиза замирида юз кўрсатган маънавий-руҳоний жавохирлар, нурлар ва тилсимларнинг ошири эди. Шамсга дуч келгандан сўнг ўз ботинида ўзи ошиқ бўлган ҳодисаларнинг тирик мужассамини топди ва унга ошиқ-шайдо бўлиб қолди. Мавлононинг Шамс билан робитаси муҳлис муридининг ўз муроди билан робитасидир. Маълумдирки, маънавий жозибалар ва ботиний истеъодлар қанчалик мўл бўлса, ишқ ва муҳаббат ришталари, ризо ва таслимият мезони шу қадар мустаҳкам бўлади.

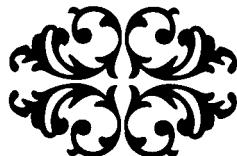
Мавлононинг бу қадар юксак ҳаяжон ва ишқининг боиси теран маънавий ва руҳий ҳақойик, буюк шоирона истеъод эдиким, бу охир-оқибат Шамс Табризий девонига айланди ва «Маснавий» китобида ҳам бу ёндиргувчи ишқ нурининг алангаси пориллади.

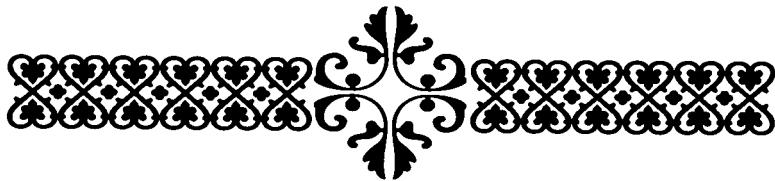
Мавлавий ўз шеъриятида акс этирган урфоний, илмий ва руҳий қиёфа қатъий ва фавқулодда мумтоз чехралардандир. Унинг инсон ҳақойиқи ва олий ҳақиқатга нисбатан нигоҳи кенгликлари бесаранжом уммондир. Бу ҳақиқатлар баёни шу қадар қисқаки, унинг ўзи бу ҳақда ёзади.

*Лаб, десам дарё лаби деб англангиз,
Ло, десам Оллоҳ гами деб англангиз.*

«Маснавий» китоби Куръон маорифига, диннинг тамсилий тафсирига элтгувчи йўл карвони. Бу бутун мусулмон олами маданиятига таважжух. Зоро, Мавлоно андишалари Ислом биноси ва усуллари асосига курилган. Бу муҳташам Ислом фарҳанги ягона Ислом умматининг ҳамдиллиги ва яқдиллиги йўлида қўйилган қадамдир.

***Муртазо БИХИШТИЙ,
румийшунос (Эрон).***

ТАРЖИМОНДАН

Ул Фарийдундир маъно дунёсига,
«Маснавий» бурҳондир асли зотига.
Мен не дей олижаноб васфида, бас,
Бор китоби, лек пайғамбар эмас.

Абдураҳмон Жомий

«Муллойи Рум» дейди ул зотни соҳибиршод Шамс Табризий ва отининг жиловидан тутади: «Ким буюк — Мұҳаммадми, Бистомий?..» Мұҳаммад (Ул зоти муборакка Оллоҳ саломлари бўлсин) Ҳакнинг пайғомчиси, яъни пайғамбари, оламларга раҳмат қилиб юборилган расули. Бистомий — кул...

Оятлар... оятлар...

Шамс Табризий бехуд бўлиб, Румо хокига беланади...

Болалигимиизда овози арслонлар наърасига ўхшаш бир паҳлавий хофиз ул зотнинг ажабтовор қўшигини кўйларди, биз гоҳ арслон наърасига, гоҳ фалати сўзлар силсиласига қулоқ тутардик. «Ман омадам, боз омадам, ҳозо жунун, ал-ошиқиин...»

Кейин Аҳмад Зоҳир ул зотни ёдимиизга солди:

«Ман масту ту девона,
Моро ки барад хона...»

Мустағаріқ шоир Лойиқдан сўрашди:

— Не дардинг бор?

Сархуш шоир деди:

— Мавлавийнинг ракси самоъсини бир кўрсам эди...

Кейин қаердадир ўқидим:

«Маснави маънавий» Мавлавий,
Ҳаст Куръон дар забони паҳлавий...»

Азимушшаън Куръон — Уммул китоб. Оллоҳ таълонинг баёноти. Дунё ва одамнинг сўнгги достони.

«Маснавий» — паҳлавий тилидаги Куръон.

Нима бу? Ширкми? Куфрми? Исёнми?
Биз билмасдик.
Билолмадик.
Билолмасмиз.
Кўп ўтмади, туркийзабон Хофиз дод солиб айкирди:

*Кўнгил ичра нечук олам, нечук султон, билмассен,
Таним саргайди, пойим устувор чандон, билмассен.
Мунаввар бир қуёшмен, дур тўла тўлқинли уммонмен,
Замин теграмдадир, дилда яшар осмон, билмассен.
Жаҳон бўйстонида бир боларидек учганим учган,
Асалдег сўзларим, лекин сенга пинҳон, билмассен.
Каломдин ҳам муборакдир улар. Мен ошиён қурдим.
Кабутарларга дерманки, келинг, эй жон, билмассен!
Ақл бегона сенга, йўқ эмии фахми фаросат ҳам.
Билармен, деб дам урма, урганинг ёлғон, билмассен!..*

(Жамол Камол таржимаси)

Ҳамма қийлу қолга, баҳсу талошга, алданиш ва адашишларга иккι
күтб, икки пири комил, икки зоти мубарро Жомий ва Навоий (Оллоҳ
жумласидан рози бўлсин) нукта қўйди.

«Нафаҳотул унс...»,
«Насойимул муҳаббат».

Аввал қалом пирдан Абдураҳмон Жомий:
«Нафаҳотул унс мин ҳазаротул қудс»:

«Мавлоно Жалолиддин Муҳаммад ал-Балхий ар-Румий.

Мавлононинг валодати (таваллуди) Балҳда содир бўлди. Рабеъул
аввалининг олтиси, арбаъ ва ситамиа (604/1207). Мавлоно Баҳоуддин
ёзма далолат айламишларки, Жалолиддин Муҳаммад олти яшар чорида
Балх шаҳрида бир неча гўдак билан томимизда сайд қиласди. Бир
гўдак бошқа бирига дедики, кел, бу томдан наригисига сакрайлик. Жа-
лолиддин Муҳаммад деди: «Бу навъ ҳаракат ит, мушук ва бошқа жони-
ворлардан қолгандир. Ҳайф бўлсинким, одам боласи бу ишлар билан
машғул бўлса. Агар сизнинг жонингизда кувват бўлса, келинглар, ос-
монга сакрайлик!». Ва ўша чоғ гўдаклар назаридан ройиб бўлди. Гўдак-
лар кўрқувдан йиғлаб, фарёд солдилар. Лахза ўтмай ранги ўчиб, ўзлари
мутағайир холда болалар хузурида пайдо бўлди.

Деди:

— Сизлар билан сухбатлашаётган чоғимда кўрдимки, яшил либос кий-
ган жамоат мени сизларнинг сафингиздан олдилар-да, осмонларни сайд
эттиридилар ва мулки малакутнинг ажойиботларини кўрсатдилар. Қачонки
сизнинг фарёду фигонингиз эшитилди, бу ерга қайтариб келтиришиди.

Дерларки, ўша ёшда (яъни олти ёшли чоғларида) ҳар уч-тўрт кунда
бир марта иғтор килардилар. Маккай муаззамага борур чоғда Нишо-
пурда Шайх Фаридиддин Муҳаммад Атторнинг (коддаса сирруху) сух-
батларига мушарраф бўлганлар. Шайх Жалолиддин Муҳаммадга ўзла-
рининг «Асрорнома» китобларини тақдим этди. Бу китобни мудом ўзла-
рида асрар эканлар.

Мавлавий дер эдилар: «Мен ошиқлар назарida манзур бўлган
жисм эмасман, балки қаломим туфайли муридлар ботинидан кўтарили-
гувчи завқ ва ҳушлиқдирман. Оллоҳ, Оллоҳ. Агар ул дамни топсанг

ва ул завқни тотиб кўрсанг, ғанимат тут, шукрлар қилгилки, ул менман».

Ҳамма ёқни қонга белаб ташлаган ёвуз асрнинг сўнгги мутасаввуф шоири ҳазрат Мухаммад Иқбол «Жовиднома» достонида малакут оламига пири Румий билан сайд қиласди.

Мавлавий дейди:

*«Шарқ Ҳақни топди, дунёдан кечиб,
Фарб дунё топди, Оллоҳдан кечиб...»*

Мавлоно Жалолиддин Румий ижоди қонли ўқтабр исёнига довур мусулмон халқимиз учун баоят қадрли ва дастрас эди. «Тўқсон саккиз фоиз халқи бесавод» бўлган юртимизнинг ҳар бир хонадонида «Маснавий шариф» бор эди. Мадрасаларда дарслик сифатида ўқитиларди. Оллоҳга ҳамдлар ва шукрлар бўлсинким, бугун яна Мавлоно ҳазратларига қайтиш рўй берди.

Биз ғоят оғир ва машаққатли йўлнинг хануз ибтидосидамиз.

Бу — «Маснавий» йўли — Одамдан Оллоҳга ва Оллоҳдан Одамга; Фанодан Бақога ва Бақодан Фанога; Дунёдан Уқбога ва Уқбодан Дунёга; Сонеъдан Маснуъга ва Маснуъдан Сонеъга; Моликдан Мамлукка ва Мамлукдан Моликка; Шоҳиддан Машхудга ва Машхуддан Шоҳидга томон бўлган йўл. Бу нур йўли — Иймон йўли.

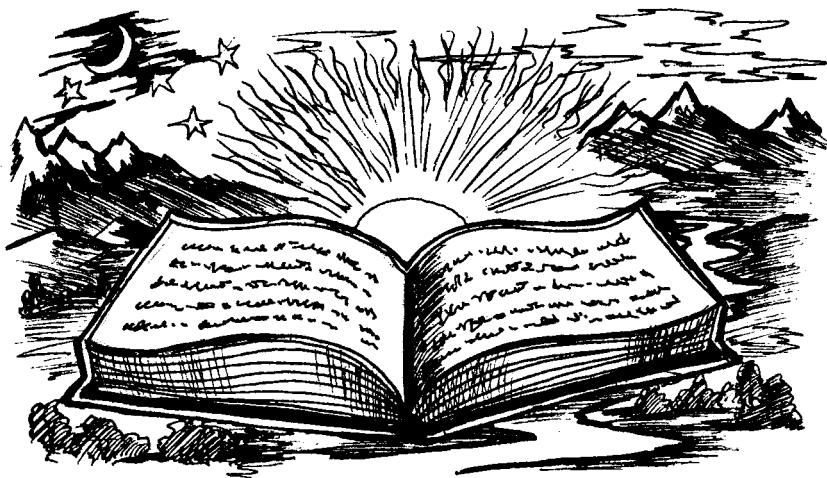
«Маснавий» тутгал 26840 байт, 53860 сатрдан иборат муҳташам қаср. Биз бу буюк қасрнинг хали-хануз остонасида турибмиз.

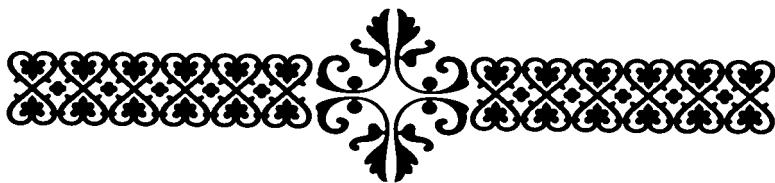
Кўлингиздаги китоб бу тенгиз уммондан қатра, йиллар давомида «Гулистан» журналида босилган бобларнинг мўъжаз бир гулдастаси. Биз уни ҳарқалай бир мажмуа ҳолатида сиз билан баҳам кўришга ошикдик. Банда хатосиз бўлмайди. Табиийки, китоб ҳам сахв ва фалатлардан холи дейлмаймиз. Мутолаа ҷоғида кўнглингиз тўлмаган нуқталар, фикр ва хуносалар ҳақида ўз мулоҳазаларингизни дариф тутмассиз деган умидимиз бор.

Мехрибон ва раҳмли Оллоҳ номи билан!

Маснавий

МАВЛОНО ЖАЛОЛИДДИН РУМИЙНИНГ «МАСНАВИЙ» КИТОБИГА ЁЗГАН СҮЗИ

Бу «Маснавий» китобидир. Бу китоб дин усуллари усулининг усули, Ҳақ таъолога етишиш сирларининг кашшофи.

Бу буюк фикҳ, Оллоҳ таъоло динининг очиқ-ошкор далили, бурҳони ва тақво китобидир. У мисоли бир чироғдондирки, ундаги порлок чирок («Нур» сурасининг 35-оятига ишора)нинг партави ва шуъласи бомдодлар нуридан нурлироқдир. Бу китоб кўнгиллар боғи, ундаги дараҳтлар ҳикмат ва маърифат булоқларидан баҳра олади. Унда шундай булоқлар бордирки, бу йўл ва маромнинг шогирдлари уни Салсабил деб атаганлар. Баландмаком асхоблар ва каромат соҳиблари наздида бу кўнгил боғи энг гўзал, энг баракотли манзилдир. Яхшилар ундан таомланадилар, ўз чанқоқларини қондирадилар, ҳаво ва ҳаваснинг бандидан озод бўлганлар ундан шодмон ва баҳравардир. Бу китоб Миср сарзаминидаги Нил дарёси баайни Ҳақ ҳукмига бўйинсунгандар ва сабрни пеша қилганлар учун шароб; фиръавнийлар ва коғирлар учун ҳасрат ва надоматдир. Чунончи, Ҳақ таъоло буюрмишдир: «Кўпларни йўлдан оздиради ва кўпларни ҳақ йўлга бошлайди» («Бакара» сураси, 26-оятнинг бир жузъи). Бу китоб руҳий беморлар учун шифо, фуссаларни кеткизгувчи, розлар ҳамрози, сирлар кашшофи, Қуръоний ҳақиқатларни очгувчи, ризқ-рўзларини, инчунин, маънавий ризқни ҳам кенгайтирувчи, ахлоқни ҳар турли қабоҳат ва палидликдан асрагувчидир. Бу китоб китобат қилгувчи фаришталар ва олий мартабали ҳат битгувчи малакларнинг қўли билан ёзилган («Абаса» сураси, 15-оят). Улар (котиб фаришталар) тубан кимсаларнинг унинг (китобнинг) асрор ва ҳақиқатларига ёвуқ келмагига изн бермайди. Гуноҳ ва ёзуғдан пок зотларгина унга эш бўла оладилар («Вокиа» сураси, 79-оят). На бурунги ва на бўлғуси китоблар уни ботил қила олмайди («Фуссилат» сураси, 42-оят). Ҳақ таъоло бу китобни ҳар балою

офтадан ўзи асрагай. Удир асрагувчиларнинг яхшиси. Удир меҳрибонлардан меҳрироқ («Юсуф» сураси, 64-оят). Юқорида биз санаб ўтган китоб лақаблари – сифатларидан ташқари Ҳақ таълонинг ўзи хам уни сифатламишdir. Бироқ биз мазкур оз микдордаги сифатлар билан кифояландик. Зеро, оз кўпга, қатра уммонга, ҳовуч хирмонга далолат қилади.

Шундай дер бу нотавон банда, Ҳақ таъоло раҳматига муҳтож Муҳаммад ўғли Муҳаммад Ҳусайн ўғли Балхий. Ҳақ таъоло бу «Маснавий» китобини ўз даргоҳида мақбул айласин. Эзгу толиблар муборак ва мазмунли нукталардан, равшан сўзлардан, айтилмаган қалом садафларидан баҳраманд бўлсин деган мақсадда ушбу шеърий «Маснавий» китобини яратмоққа ҳаракат қилдик. Бу китобнинг қисқа ва маъноли иборатлари бор. Мен уни (китобни) ўз сарварим, руҳу жонимнинг бугуни ва эртаси учун захира бўлмиш «фордаги ёр»имнинг истаги билан туздим. Удир орифларнинг устози, ҳидоят топғанларнинг пешвоси, фарёд чеккувчиларнинг ғамгусори, одамларнинг додига етгувчи, ақл ва кўнгиллар омонатини сақлагувчи, яралганлар ичида Ҳудонинг омонати ва бошқа ҳалқ қилинган зотлар орасида танланган банда, Ҳақ таъоло амрларини адо этган пайғамбарлар, пинҳон авлиёлар ва сўфийлар ахлиданdir. (Кўплаб «Маснавий» шориҳлари ушбу охирги жумлани мубҳам демишлар. – *Тарж*). Арш ҳазинаси нинг қалити, ер ганжларини омонат асрагувчи, макорим фазилатлар соҳиби, Ҳақ ва дин қиличи Ҳасан ибн Муҳаммад ибн Ҳасан, туркнинг Ахий вилоятидан, замон Боязиди, даврон Жўнайди, Ҳақлардан бино бўлмиш Ҳақ. Худо ундан ва улардан хушнуд бўлгай. Асли ва уруги Урумайядан, шундай буюк шайхга қариндошdirки, демиш: «Тунни шундай ҳолатда ўткардим, бир содда курд эдим, бомдод маҳали фазилатли арабга айландим». (Сўз асли оми бўлган курд Сайийд Абул Вафоий ҳақида бормоқда. Бу зот руҳоний жазава воситасида илохий илмга эришди). Худо унинг арвоҳи, ундан ўтганларнинг арвоҳини пок тутсин. У эзгу хулқли аждод ва авлодлар соҳибидир. Ҳусомуддиннинг буюк қардоши бордирки, қуёш унинг ёруғлиги ва азаматидан уялади, унинг шундай ҳасаби бордирки, юлдузларнинг равшан нурлари унинг шуълалари олдида ўз таъсиридан жудо бўладилар. Бу буюклар ва муҳташамларнинг даргоҳи устувор бўлсин. Зеро, улар муштоқлар қибласи, шайдойилар къабаси ва яхшиларнинг зиёратгоҳидир. Оллоҳ, токи юлдузлар ёнгунга довур, токи қуёш порлагунга қадар уларни асра! Токи улар Раббоний хирадмандлар, руҳоний зотлар, осмоний арш соҳибларига паноҳ бўлгайдирлар! Улар шундай хирадмандлар тоифасидандирким, ҳарчанд Ҳақ асроридан огоҳ бўлсалар-да, лабларига хомушлик муҳрини босгандар, гарчанд ерликлар назаридан бойиб ва мажхул бўлсаларда, осмонийлар ҳузурида ҳозир ва маъруфидирлар. Улар жандапўш шоҳлардир, қабилаларнинг ашрафлари, фазоиллар асхоби ва далойил нуридирлар.

Ижобат айла, эй оламлар Парвардигори!

Бу дуо Оллоҳ даргоҳида рад бўлмагай. Зеро, унинг фойдаси ҳаммага етгуси. Оламлар Парвардигорига ҳамдлар бўлсин. Халқ қилинган зотларнинг энг афзали Муҳаммадга, унинг покиза хонадони ва дўстларига Оллоҳнинг раҳмати ёғилсин.

МАСНАВИЙ

*Бишнав аз най чун ҳикоят мекунад,
Аз жудоийҳо шикоят мекунад.*

ТАРЖИМА

*Тинглагил, най не ҳикоят айлагай,
Айрилиқлардан шикоят айлагай.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Тингла, най қандай ҳикоятларни сўзлайди: у фироқдан, нурбатдан шикоят қилаётир.

ШАРХ

«Най» истилоҳидан муддао, яъни зоти шариф Мавлоно Жалолиддин Румий кўзлаган мақсад ориф ва оқиллик мартабасига ноил бўлган инсони комилдир. Бу комил инсоннинг оғзидан ҳамиша ошиқона, лаззатбахш ва сермаъно сўзлар зуҳур этади.

Байтнинг кўйи — иккинчи: «Айрилиқлардан шикоят айлагай» мисрасининг мазмуни қўйидагича: ориф ёхуд комил инсон руҳоний дунёдан (яъни асл ватанидан, унинг мангу ва барқарор руҳи ҳали бу фоний оламга инмаган чордаги маконидан) жудо бўлгандан сўнг, азиятлар ва ёзуғлар тўла заминга тушганидан аччиқ шикоят қиласи. Бу шикоят — норозилик, маҳзунликнинг бирдан-бир сабаби асл оламидан айрилишидир. «Най» — комил инсон бу мақомда ўз дарди ёхуд ўткинчи дунё дарди учун фифону фарёд чекаётгани йўқ. Буюк «Маснавий»нинг илк байти бўлган ушбу сатрларда Мавлоно ҳазратлари арабча «самъ»га тааллуқли бўлган «тингла» амри воситасида най садосига дикқатни қаратмоқда. Бунинг боиси инсоннинг эшитиш аъзоси унинг бошқа аъзоларига нисбатан баланд мақомда эканига ишоратдир. «Самъ»дан сўнг одам вужудидаги энг мўътабар аъзо кўз. Инсон кўз воситасида баъзи «моддиёти маҳдуда» (майда моддий унсурлар)ни кўради. «Самъ» эса маънавиёт ва маъқулотга тааллуқли кўплаб хукм ва хикматни тинглайди. Шон ва шавкат соҳиби бўлган пайғамбарлар икки жаҳон офиятининг боиси бўлган «иродати Раббоний»ни (Оллоҳ ҳукмлари) ер юзига ёйган маҳалларида, асосан, одамларга ваъз ва насиҳатлар қилишар, умуман, уларнинг ҳамма жидду

жахдлари илохий қонунларни башар фарзандининг қулоқларига етказмоқдан иборат эди. Одам вужудида бенихоя улуф ўрин тутган кўз аксар ҳолларда, масалан, офтоб нури ёхуд кучли шамъ ёруғлиги таъсирига дош беролмайди, яъни бетоб ва маътал бўлади. «Самъ» — «эшитиш қувваси» эса қуёш, ой, шамъ каби суварий мунааввараларга (суратда ёргул бўлган, зоҳиран равшан бўлган жисмлар) муҳтож бўлмайди. Доимо ақл нури ва қуввати билан ҳар бир нарсадан кўплаб нарсаларни тинглайди, мальумотлар жамъ этади ва инсон қадрини зиёда айлади. Алалхусус, азимуш шаън Куръоннинг оёт ва баййинотида (мўтабар Куръоннинг оятлар ва ҳукмларида) «самъ» (tingлаш аъзоси) ҳамда «басар» (кўз) ёнма-ён зикр этилади. Бу икки калом келгани замон, албатта, «самъ» олдинда, «басар» эса кейинда бўлади. (Дарҳақиқат, «асмаул ҳусна» иборасига тааллукли Оллоҳ таълононинг тўқсон тўққиз исм ва сифатидан бўлган «самий» ва «басий» («эшитгувчи» ва «кўргувчи») илохий истилоҳлари муқаддас Куръоннинг аксарият оятларида кетма-кет тилга олинади). Оллоҳ таъ боло пайғамбарларнинг барчасига ўз ҳукмларини эшиттирмоқдан ўзга йўл билан нозил этмади. Яъни ҳар бир пайғамбарнинг ер юзидағи баясати (яратилиши) айни «самъ» воситасида юз кўрсатди. Аммо, афсуски, башар фарзанди ўргасида эшитишдан маҳрум «иллати уммия»га (карлик) гирифтор бўлганлар бор. Мазкур байтда орифнинг, комил инсоннинг найга нисбатан ташбих бўлинишида жуда кўп муносабатлар мавжуд. Улардан баъзиларини эслатиб қўйиш ўринлидир: биринчидан, най одатда қамишдан ясалади. Қамиш кесилмасидан бурун доимо нашуу намода ҳаёт кечиради. Кесилгандан сўнг қурийди. Комил инсоннинг руҳи ҳам арвоҳ оламида (руҳлар дунёсида) бенихоят маънавий лаззатлар ичиди яшайди. Гаддор ва қуп-куруқ бўлган дунёга келгач, айни зилол сувдек руҳлар оламидан жудо бўлади, гўё сувсизлиқдан қурий бошлайди. Иккинчидан, найдан ошиқона, лаззатбахш садолар таралади: ориф инсондан ҳам ошиқона ва орифона сўзлар зухур этади. Учинчидан, най ноласи тингловчи ишқини зиёда айлади. Орифнинг ҳам калимот, ҳикмат ва оёти тингловчи ишқини ошириб, қалбини адам ва изтиробдан озод этади. Тўртинчидан, найнинг овози ва садосидан кўп ҳолларда ажиб бир ҳикоя, бир буюк ишқ можароси ҳис килинади. Ориф сўзидан ҳам аксар чоғларда ҳакиқий ошиқларнинг олий ахволлари ва олами лоҳутнинг асрори улувияси (руҳоният оламининг илохий сирлари) тингланади. Бешинчидан, найдан санъати зоҳирий жисмида эмас, балки унинг ичидадир. Орифнинг камолоти ҳам ботиндир. Олтинчидан, найдинг қомати тўғридир. Орифнинг ҳам ҳолати тўғри ва хулқи каримдир. Еттинчидан, най қамишлиқдан кесилгач, ўз оламидан жудо бўлди, яъни ғарибдир. Арвоҳ оламидан айрилган ориф ҳам дунёда ғарибдир. Саккизинчи, найдинг ичи ҳар нарсадан холи, бўм-бўш, ёлғиз найдининг ишқига тўлгандир. Ориф ҳам ҳар нечук ғиллу ғашлиқдан бегона, қалби эса Раббоний ишқ билан безангандир. Тўққизинчи, най кесилгандан сўнг, ўз-ўзича ошиқона садо чиқара олмайди; уста

бир найчининг дамига (нафасига) эхтиёжи бор. Ориф ҳам улуғ-вор бир силсилаға ворис бўлгани сабабидан бир файзбахш зотга дамсоздир. (Бу ўринда тарийқат мактабларининг асосчилари бўлган улуғ шайхлар силсиласига ишорат қилинади. Маълумки, ҳар нечук тарийқат мактаби ўз пешвосига эга. Биз уларни «нақшбандия», «кубравия», «кодирия», «чиштия», «яссавия», «сухравардия» каби ўнлаб истилоҳлар билан атамиз. Бу мактабларнинг оламга машҳур пешволарини жамъ этган «силсилаи шариф», яъни «улуг силсила» мавжуд. Тасаввуфга доир кўплаб адабиётларда такрор-такрор эслатилган бу силсилани тўлиқ ҳолда бу ерда келтиромаймиз. Шуни алоҳида қайд этиш жоизки, ҳамма силсила-лар охир-оқибат ҳазрат пайғамбар Мухаммад алайхиссалоту вас-саломга ёхуд чаҳорёrlарга бориб хотима топади. Бу анъана ҳозир ҳам давом этаётир. Кўплаб мусулмон мамлакатлари, алалхусус, Марказий Осиёning мусулмоннишин минтақаларида сўфийлик-нинг неча юз ийллик тажрибасига эга бўлган мактаблари буғун ҳам ўз муқаддас анъаналарини сақлаб келаётир. Бу мактабларнинг неча юз муриллари ва пири комиллари бор. Биз бу ҳақда ўрни билан ҳикоя қиласиз. — *Тарж.*)

«Маснавий шариф»да ҳикмат ва руҳониятдан баҳс юритида-ди. Юқорида зикр этилган байтнинг шарҳида бу нуқтага етарли эътибор қаратилди. Зеро, эътиқод масаласига дикқат билан назар ташланса, инсонларнинг аксари уч тоифага бўлинишига гувоҳ бўламиз. Биринчи тоифа инсонлар дунёдаги жамийки ҳодисот-нинг ҳолики, сонеъи (яратувчиси), ҳофизи (асрагувчиси), жаноб Вожибул вужуди борлигига, руҳнинг мавжудияти ва бақосига, «баъдал мавт» — ўлимдан сўнг инсонлар учун жазо ва ёхуд мукофот муқаррар эканлигига иймонлари комилдир. Бу гурухга мансуб кишилар Оллоҳ таъолога ибодат келтирадилар, машруъ бўлган амр ва амалларни адо этадилар, билохира ўзларини аба-дий саодатга ноил айлайдилар. Иккинчи гурухга мансуб инсон-лар мункирлардир. Улар инсон руҳонияти мавжудлигини инкор этишади, одам ёлғиз жисмдан иборат маҳлук, вафотидан сўнг баданининг таркиби буткул ҳал бўлиб, батамом фанога юз тута-ди, деб даъво қилишади. Руҳоният, охират ва улухиятни рад этувчи бу тоифа ўзлари каби адашган кимсаларни улуғ зарарга ва ўнгарилмас гумроҳликка томон етаклайдилар. Қавну макон, олам интизомининг оддий сабабияти хусусида савол қилинса, улар табиатта ружувъ этишади. Жаҳолатда чексиз бўлган бу тоифа ила баҳсга киришмоқ беҳуда ишдир. Кейинги гурух намоян-далари шубҳа хайли хисобланади. Уларнинг шубҳаси шу қадар зиддиятлики, маълум бир нуқтада кесишишмоқнинг имкони йўқ. Чунончи, уларнинг шубҳали даъволари қуйидаги зайлдадир: «Мав-жудотни Оллоҳ таъоло яратганми? Эҳтимол, ўз-ўзича, балки та-биат воситасида вужудга келгандир? Инсонда руҳ деб аталган нарса ҳақиқатдан мавжудми? Эҳтимол, бадан интизоми ва инсон-га хос файз, зако ҳамда хиссиёт унинг бош мияси туфайлидир. Илоҳий қудрат ва руҳ, охират ва бақо, руҳоний жазо ва мукофот

борми? Балки руҳоният мавжуд эмасдир, инсон вафот этгач, вужуд интизоми бузилиб, ажзои бадани ҳал бўлиб, маънавий шахсияти қолмас?» Шубҳа қавми шу қабилдаги қатъиян тасдиқ ёхуд мутлақо инкорга мос келмайдиган даъволар билан яшайдилар. Буткул шубҳа остида қолган қавмнинг фикри сахих бўлар деган умидда ҳакиқат исботига тааллуқли бъязи тафсилот билан баҳсга киришмокни жоиз кўрдик. Араб, юонон, румо ва Оврупопнинг энг буюк файласуфлари жаноби Ҳақнинг вужудини, олам интизоми учун зарур ва даркор бўлган Раббоний низомни, инсонда рух мавжудиятини, «бъядал мавт» — ўлимдан сўнгги ҳаётнинг боқийлигини исботлаш заминида боятда аниқ фикр ва мулоҳазалар баён этмишки, бу нуқтада уларнинг жами ҳақида мулоҳаза юритмоқ хийла душвор кўринади. Алалхусус, ўқувчи мавзу доирасидан чекиниб, асл моҳиятни англамоғи оғир бўлади. Шу боисдан уч машҳур ҳакимнинг яратгувчи ва яратилмиш ҳақидаги андишалари баёни билан чекланамиз. Ибтиода қуёш ва унинг мунтазам ҳаракатига диққат қиласайлик: қуёш файри идрок бир жисм экан, ҳар йил, ҳар ой, ҳар кунда мавсумларга кўра муайян бўлган вакт ва мавқеда кўринади. Кеча асносида адади миллионлардан зиёд бўлган юлдузларга назар ташлайлик: ҳайъат ахлининг (юлдузлар илми билан шуғулланувчи мунажжимлар) эътироф этишича, ёлғиз Ер шаридан кўринадиган миллионларча юлдузларнинг ҳар бири камоли интизом билан буюк бир вазифани ижро этар; ҳаракат жараёнида бири бирига зиён етказмас, мутеъ хизматкорлар каби муайян ва мунтазам замон ҳамда сувратда ҳаракат этиб, аввалан-ниҳоя ҳарорат бахш этарлар. Уларнинг жараёни шу қадар мунтазамки, масалан, юз, юз эллик йилдан сўнг бир юлдузнинг осмон кенгликларида янги бир нуқтада пайдо бўлиши нужум ахли учун сахвсиз (хатосиз) маълум бўлади.

Бу маъқул ва мунтазам ҳаракатни ижро этган самовий унсурларнинг вужуди курраи арзимиз (Ер шари) каби комилан жамодотдан (жонсиз олам), ақл-идроқдан маҳрум зарротдан (зарралар) мураккаб бўлган жисмлардир. Бу жисмлар фавқулодда мунтазам ҳаракатни қаердан олдилар? Бу буюк интизом холиқларининг (Оллоҳ) амри эмасмикин? Эҳтимол, нодон мункирнинг фикри каби табиат воситасида ёхуд тасодиф туфайли ҳосил бўлдими? Чуқур фикр билан тушунилурки, оламда кузатилган бу ҳайратбахш интизом учун «тасодиф» ва «табиат» лафзлари маъносиз: диққатсизлик ёхуд телбаларча истеъмол қилинган икки сўздир. Чунки, Ер шари ва барча самовий жисмлар жумла кимёгарлар ва ҳукамонинг фикрий иттифоқига кўра асл зотида (яъни таркибида) фаҳм ва ҳаракат бўлган зарралардан таркиб топган жисмлардирки, оқил ва идроқдан бегона бўлганлари боис вужудларининг мояси — зарралар каби таъсирсиз ҳаракат этмоққа файри муктадирдирлар (яъни қодир эмаслар). Тупроқ, тош ва соир жамодот кўзларимиз ўнгида. Таъсир этилмагунча ҳаракат этмаслар. Инсоннинг бадани бу қадар мукаммал таркиботдан экан, бўлак-бўлак қилинса, парчаланган қисм ҳаракат қилишга қодир бўлмайди. Аммо ҳаёт экан ҳаракат қиласи. Фақат бу ҳаракат таъсир майдонида бўлган рух воситасидадир. Руҳдан жудо гўзал моддиёт бўлган инсон бадани уйқудаги кабидир. Жонсиз зарраларнинг ҳаракатга лаёқатсиз экани баҳсли масала эмас, бинобарин, таркиби ҳаётсиз зарралардан иборат, рух ва орзудан маҳрум бўлган жамийки жисм бир таъсир бўлмагунча ҳаракат этмоғи қатъиян маҳол. Рух, ақл ва орзудан маҳрум бўлган миллионларча самовий жисмлар машҳур ва маълум бўлган ҳаракатларини, алалхусус, интизомларини нечук билдилар? Улар ҳеч қандай таъсирсиз, ўз-ўзларича оқил ва қодир бўлиб қолишдими? «Бу ҳаракат тасодифан келди», «Бу интизом тасодифан бўлди», дейилса, инсоф қилинсинки, ушбу баҳсада «тасодиф» лафзини ёлғиз лисон (яъни тил) сўзлар, бироқ ақл ва виждан рад этар. Мункирлар бундай тасодифнинг замирида ёхуд самовий жисмларнинг мунтазам ҳаракатларига сабаб табиатда мавжуд бўлган умумий қонуният, «кувваи жозиба ва дофиға ҳамда ҳарорат» (ернинг буюк тортишиш қонуни ва иссиқлик) каби ҳодисалардир, дейишади. «Умумий қонуният» таъбири мункирларнинг «тасодиф» лафзи каби маъносиз. Ҳақиқатда, жисмларда умумий қонуният бор, аммо камоли ақл ва ҳикмат воситасида пайдо бўлган онгли қонунлар умумийдирки, бир Ҳокими Мутлакнинг, бир Сонеъи Аъзамнинг мавжуд эканлигини ҳар нарсадан зиёда шаҳодат этишар, яъни тасдиқлашар. «Умумий қонуният»ни яратган ким? Масалан, қувваи жозиба, дофиға ва ҳароратни ким тушуниб, ҳар жисмга зарур бўлган микдорда заррот ва кувватларини, сўнгра қурбларини, буюк бир интизомга халал бермайдиган дараҷадаги суръатларини ким рўёбга чиқарган? Фалакларда мунаvvар жисмларни таркиб этган мунаvvар зарралар ва бошқа нурсиз жисмларни ташкил этган файри мунаvvар зарраларни бир-биридан ким

жудо этиб, ким муайян тартибга соглан? Бағоят ҳайратбахш бўлган бу буюк интизомни ким юзага чиқарди? Мункирлар қувваи жозиба, ҳарорат ва яна кўплаб соир мавод — мавжудотни ақлсиз ва тадбирсиз, дея тасдиқ этадилар. У ҳолда бу беақл ва бетадбир бўлган ажром ва мавод бу буюк интизомнинг истехсоли учун ҳар бирига зарур бўлган зарротни, ажралиш қувватини ва суръатни ўзаро нечук тақсим этадилар. Балки, ақл ва тил билан ўзаро келишиб олгандирлар, чунончи, «Курраи арзга (Ер шари) маълум миқдорда зарралар, оғирлик ва ҳарорат берамиз. Токи, йигирма тўрт соатда бир марта ва бир йилда муайян карра айлансин. Қуёш ва бошқа жисмларга ҳам худди шу тартибда қувват берилсин-да чексиз замонлар оша ўз меҳварларида ҳамда меҳварларидан хорижда жозибалари атрофида мунтазам ҳаракат қилинлар, бу буюк интизом ва иттифоқни ҳис этсинлар». Ҳудди шу каби телбаларча алжирашни тинглашни истамаган инкор қилувчи, яъни мункир, буларнинг барига табиат сабабчи, дейди ва ўзини беаклларча барбод этади.

Табиат нима демак? У анқо каби маҳлуқми? Табиатдан мақсад, жисмлар, яъни тош, тупрок, денгиз, ҳаво, ҳарорат, қувваи жозиба, қувваи дофиња, ҳодисот ва моддиётнинг алоҳида олинган ёхуд жамъ ҳолатдаги исмими? Агар табиат бу ҳодисот ва маводнинг исми бўлса, ёлғиз исмлар эмас, бус-бутун вужудлари билан ақлсиз ва идроксиздир. Ақлсиз ва идроксиз эса хеч вақт иттифоқ ёхуд интизомли бўлолмайди; умумий қонуният тугул ҳусусий билан ҳам амал қилолмайди. «Билар», «этар» деб давъо қилгувчилар беақл ва беидрок бўлган жамодотдан ҳам беақл ва беидрокдирлар. Номаъкул, демак, ақлсиз бўлган модда ақлли, яъни маъкул бир амалсиз хеч қачон мунтазам ва маъкул бўлган нарсани вужудга келтиrolмайди. Табиат мавжудотнинг ва унда бор бўлган нарсаларнинг оддий исмидир. Демак, бу бир қувваи ақлия (аклли куч) ёхуд феълия (аклли ҳаракат) эмас. Кўп замонлар бурун Йарижда яратилган маориф луғатида «натур», яъни «табиат» лафзининг маъноси қуидагича талқин этилади: «Табиат» лафзининг уч маъноси бор: бири — алоҳида жисмларни жамлагувчи исми; иккинчиси — ҳар бир жисмнинг ибтидода жараён этган аҳволи; учинчи — Оллоҳ таъоло ҳазратларининг нарса ва жисмларга бахш айлаган интизомининг търифи. Асхоби маориф учун табиатнинг маъноси ушбудир. Мункирлар учун табиат лафзи йўқдан бор бўлган маъносиз бир хаёл. Ва сахих таъбир билан айтадиган бўлсак, «табиат» мункирларнинг анкосидир. Йисоф қилинсин, бир фармон, бир ирода, бир амри Раббоний бўлмагунча инсон каби маъкул, афлок каби мунтазам макон вужудга кела билармиди? Бу азийм интизомда, бу азийм ҳаракатда, бу азийм қудрат ва муҳофазада, бу буюк ва олий мақсадда ҳар ким ва ҳар бир нарсага бениҳоя қудрат ва тадбир бахш этган Раббоний илмни мушоҳада этамиз. Кимда-ким бу ҳақиқатни англамас экан, у инсон бўлмай жисм ва бадандангина иборат бир оғирлик, уларнинг инкор ва эътироzlари дунёда ўз-ўзларига қилган жазодир.

Улар охиратдан умидсиз, дунёда армон ва муҳаббатлари кун сайин заифлик ва дардга гирифтор бўлган баданларига боғлиқ бир нуқта. Умид ва муҳаббатлари ҳар он маҳв ва паришон, ўзлари маъюс ва бедармон бўладилар. Мункирлар истаганлари қадар инкорда телбалик этишсин. Камоли қудрати Раббония оқиллар учун бир нури азийм, ҳазинаи раҳматдир. Миллионларча абнои башар қалб хиссияти билан «Оллоҳ!», «Оллоҳ!» дея арзи убудият (бандалик арзи) қилурлар. Бутпастлар шундай бир холиқни ҳис этадилар, фақат қалб маълумотлари ҳасби-ла ҳақиқий холиқни ажрата олмайдилар. Маорифнинг оламгир нури тавассутида улар ҳам бир кун тарийки мустакиймга (тўғри йўлга) дохил, абадий саодатга ноил бўладилар. Ёлғиз мункирлар учун тарийки ҳидоят (ҳидоят йўли) ихоталангандир. Исботга муҳтоҷ бўлмаган Раббоний қудрат юқорида шарҳ этилган интизом ва жисмлардан аён бўлди. Улуғ бир қалбий хиссият инсонларнинг жаноб Ҳаққа бўлган эътиқод ва муҳаббатларидан далолатдир. Ҳақ бўлган Сонеъ — Яратувчини ҳайвонот олами ақл комилан иштирок этмаган бир хисси маъқул (инстинкт) ёрдамида танийди. Масалан, бешолти ойлик бир товуқ ҳеч қачон шоҳин (лочин) ёхуд тўғон (кирғий) каби йиртқични кўрмаган. Инчунин, товуқ ҳайвон бўлгани боисидан ҳеч замонда шоҳиннинг йиртқич эканини эшитмаган. Бироқ кезиб юрган ҳолатида шоҳин ёхуд тўғоннинг ҳавода юрганини кўргач, шу пайтга қадар ҳеч қаерда учратмаган бу йиртқич қушнинг душманлигини ҳис эта олади. Ўзини муҳофаза этишга шайланиб, бошқа товуқларни огоҳ қилмоқ учун жон ҳолатда фарёд чекади. Ҳайвонотнинг муҳофазаси учун ваъз қилинган (яъни шай этилган) ва турли ҳолатларда гувоҳ бўлинган ботиний маъқул хисни (инстинкт) сонеъи кулл (яъни ҳар бир нарсанинг яратувчиси — Арҳамар Роҳимийн (марҳаматлиларнинг марҳаматлиси)дан ўзга қандай қувват бунча маҳлукотнинг қалбларига ваъз ва эҳсон эта билур эди? Ҳайвонот илми билан машғул бўлган мункирлар (инкор этувчилар) эътироф этарларки, табаддулот ва тағијирот (эволюцион ўзгариш) рўй берса-да, аввалда бир тухум (яъни асос) бўлмагунга қадар Ер шарида ҳеч бир соҳиби руҳнинг вужудга келиши мумкин эмас эди. Ба мумкин эмасдир. Уларнинг бу эътирофи рух соҳибларини ҳалқ этган (яъни яратган) ва ҳақиқатда Ҳолики кулл бўлган Оллоҳ таъоло ҳазратларини тан олишларини тақозо этади. Бироқ улар эътироф этмайдилар. Бонинг, мункирлар ҳамоқат гўристонига зеҳнларини нечук дағн этарлар ва дерлар: Ҳақиқатда, Ер куррасида тухумсиз рух соҳиби вужудга келмайди, аммо, эҳтимолки, вакти-вакти билан ажроми самовия, яъни юлдузлардан тухумлар тушмиш-да ҳайвонот вужуди пайдо бўлгандир!!! Юлдузлардан Ер куррасига тухум тушмиш, қабилидаги шоёни ҳанда, яъни кулгили бир ҳамоқат бўлурми? Юлдузларга тухум қаердан келтирилди экан? Бу мункирлар Куръони азиймуш шаънда буюрилган «Оллоҳ ҳузурида ҳайвонларнинг энг бирламчиси ақл ишлатмайдиган кўр ва карларидир» — васфига лойиқдирлар.

Илохий! Рух соҳиби бўлган ҳар бир махлукқа Ер куррасида бундай теран ҳикмат ва кенг марҳаматлар билан неъматлар баҳш этдинг, соҳиби ишқ бўлган ҳар қалбга муҳаббатлар иншо айладинг, инсон баданидаги ҳориқулодда қашфиётнинг — ақл, виж-дон, нутқ, самъ, кўз каби аъзолар мутлоқ вужудингга жисмоний ва маънавий шоҳиддирлар!

Жаноб Вожибул вужудни ақлан, ҳикматан фаҳм этган инсон ўз ҳолига назар ташласа, дарҳол англарки, жамодот ва соир ҳар навъ махлукотдан олий бир сувратда ҳалқ қилинди. Бу мукаммаллик инсоннинг ўз тадбири ва ҳунарими?

Табиийки, йўқ.

Айрича бир маҳсус эҳсони Раббоний бўлган инсон бу эҳсоннинг шуқронасини қилмаса, бундан ҳам буюк куфрони неъмат бўлурми? Мункирлар ўз телбаликлари туфайли дерлар: инсон соир махлукотдан ҳам оқил ва мукаррам ҳалқ қилинган бўлса, не учун унинг ахволида буюк интизомсизлик кўзга ташланади. Жумладан, инсонларда сарқит ва қатл, сархушлик ва қаззоблик каби фаноликлар бор? Бунга жавоб бермок қулайдир. Унутмаслик жоизки, инсонларнинг сувари ва умумияти ва оламларнинг интизомига нисбатан жузъий бир интизомсизликлари шаръий тилда «иродаи жузъия» (яъни чекланган ирода, эрк) ихтиёр каби бир Раббоний неъматнинг қадр-қимматини зиёда ва аъло тарзда адо этмоқдан иборатдир. Бинобарин, ҳақиқий ва куллий бир интизомни мукаммал этмоқ учундир. Инсон боласига илохий эҳсон сифатида берилган бу «ихтиёри жузъия» воситасида мўътабар ва мақбул атвор билан Ҳақ ризосини топмоқ каби буюк бир неъматта ноил, ҳар жиҳатдан комёб ва комвар бўладилар.

МАСНАВИЙ

*К-аз найистон то маро буридаанд,
Аз нафийрам марду зан нолидаанд.*

ТАРЖИМАСИ

*Ким найистондан мени то кесдилар,
Ҳасратимдан мард-аёл дод этдилар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қамиш ҳолатидан мени кесганларидан буён фарёдимга дош беролмай эркагу аёл йиглайдилар.

ШАРХ

Қамишлик ҳолатидан максад (яъни найнинг най бўлгунга қадар қамишзорда кўм-кўк нашъу намо қилганига ишора) марта-бай аҳадият ва олами руҳониятдир (ягоналик), Оллоҳнинг якка-

ягоналигига иймон келтирган орифнинг мақоми ва руҳоният дунёси).

Ориф зот дейди: Оллоҳ иродасининг қудратли амри ва тақо-зоси билан мени руҳоний оламдан жудо этиб, бу дунёниг ҳажр ва фурбатига ошно айлаганларидан буён фифону ҳасратимдан эркагу аёл нолон ва гирёндирлар. Бу шариф байт уч йўсинда шарҳ ва таъриф этилиши мумкин: биринчидан: комил зотнинг олами руҳониятга доир баёноти (нуктасини) тинглашга мадори етгувчи, яъни тиник ақлли, теран қалбли киши йўқ. Ориф ҳар кимга ўз руҳоний олами ҳақида гапира билмайди. Зеро, хайвонга Боги Эрам ҳақида маълумот бериб бўлмаганидек, бутун руҳониятини нафсга алмаштирган кимсага ҳам рух ва руҳоний лаззат ҳақида сўйлаш бемаънилиқдир. Руҳий ҳажр ва жисмоний азият даштига кўчган ориф ўз «асл ватан»идан жудо бўлгани боисидан фифон чекаётир. Иккинчидан, нафс ва шайтоннинг тазиикоти, дунёниг мушкул бўлган ҳолатлари боисидан инсонлар чекадиган ғаму ҳасратлар эркагу аёлни камоли диккатчиликдан нола чекишига, фарёд кўтаришга мажбур этади. Оқил зот кўп замонларда ижтимоий муносабатларнинг нечоғли мукаммаллиги туфайли ғам-ғус-сага гирифтор бўлади. Дунёни мукаммал ва тўқис кўраман деган зотларнинг қанчаси синиб, кунфаяқун бўладилар.

Учинчидан, бир заъиф чакалоқ лисони хол билан таъриф этарки, дунёга келган дақиқадан буён ҳасталик ва соир ғаму жафоларга гирифтор бўлганлиги сабабли ота-она бу ҳолга чидаёлмай кўз ёши тўкар, ўз жигаргўшаларининг бу ҳолига шафқат назари билан боқар.

МАСНАВИЙ

*Сийна ҳоҳам шарҳа-шарҳа аз фироқ,
То бигўям шарҳи дарди иштиёқ.*

ТАРЖИМА

*Сийна истармен фироқдан поралар,
Шавқ дардидан десам афсоналар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Фироқдан пора-пора бўлган бир сийна (кўнгил маъносида) истайман. Токи ул кўнгил соҳибига (аҳли дил) шавқ-иштиёқим дардини шарҳ айлайин.

ШАРҲ

Маънавий ошиқ дейди: Ҳақиқий дўст лиқосини бу дунёда мушоҳада эта оловчи ва ёхуд олами руҳонийнинг фироқида кўкси пора бўлган бир мард истайман. Токи иштиёқим дарди хис айлаган олам ва ўз ахволимдан унга бир-бир сўйласам, фарёд этсан.

Маънавий ошиқ Вожибул вужуд бўлган оламлар Раббига нуроний ва руҳоний ришталар воситасида боғланган зотдир. Нуроний ва руҳоний ришталар ошиқнинг кўнглидаги маъсум ва покиза туйғулардир. Бу туйғуларни кўриб ёхуд ҳис қилиб бўлмайди. Зеро, айни шу дардли иштиёққа мубтало кишиларгина бу ҳолни мушоҳада эта оладилар. Акс ҳолда, сўйланган дард тайри оқил сомеъга оғирлик қиласиди. Маънавий ошиқнинг маънавий ишқи маънавият, билхосса, Раббоний маънавият соҳибларига хосдир.

МАСНАВИЙ

*Ҳар касе ки дур монд аз асли хеш,
Боз жўяд рўзгори васли хеш.*

ТАРЖИМА

*Кимсаким тарк айлади ўз аслини,
Қайта излар рўзгорин васлини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳар кишики ўзининг аслидан узоқ қолса, ўша ўтган рўзгорининг (тириклик) васлини такрор истайди.

ШАРҲ

Башар фарзандининг асли руҳоният оламидир. Дунё эса имтиҳон саҳнаси, инсон мувакқатан (вақтингча) қоладиган бир маҳбас — зиндондир. Маҳбас ва завол маҳали бўлган бу дунёда бир кимсанинг ўз шахру ватанидан айро қолиб, ҳижрон ва фурбатга гирифтор бўлгач, ўз киндик қони тўкилган тупроқни нечоғли орзу этиши баёнга муҳтож эмас. Шундай экан, Оллоҳнинг орифи асл ватани бўлмиш руҳоният оламини батарийки авло орзу этиши аёндир. Фақат дунёда вақтингчалик қолмоқ учун амр этилганидан, ваъда қилинган ажал келгунга қадар заруратан яшар. Ориф кўнгли гирифтор бўлган жафодан, қилинажак сабру ризодан комрон бўлади. Инсон бу фано гузаргоҳида то ҳаёт экан, ибодат ила машғул бўлмоққа мажбурдир.

МАСНАВИЙ

*Ман ба ҳар жамъияте нолон шудам,
Жуфти хушҳолону бадҳолон шудам.*

ТАРЖИМА

*Мен бу инсон қавмин оҳу зориман,
Холи хуш ҳам ҳоли баднинг ёриман.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Мен ҳар бир жамият ичида зор-нолон бўлдим. Ҳоллари хуш бўлганлар ва ахволлари ёмон бўлган кимсаларга-да жуфт бўлдим, уларга ҳамроҳлик қилдим.

ШАРХ

Юқорида зикр бўлдиким, ориф ва оқил бўлган зот фироқдан сийнаси пора-пора бўлган бир ошиқни истайди. Токи камоли иштиёқига доир бўлган ахволидан огоҳ этсин: «Тингловчи гумон қилмасинки, мен ёлғиз орифи биллаҳ бўлган зот билан ҳамсухбат бўламан ва ўзга инсонлар жамиятини буткул тарк этаман. Йўқ, мен барчани севаман. Бироқ, ёлғиз Ориф ва ошиқ бўлган зотга дақиқ ахволи руҳониятимни баён ва ийрод этаман. Башар авлоди Оллоҳ таъоло томонидан фоят карамли ва иззат-эътиборли мақомда яратилгандир. Шоёни марҳамат, муҳаббат ва саодатдир. Шу боисдан мен барчасига маънан дўстман ва яхшилик умидида ҳар кимнинг истеъодига мувофиқ ҳақиқатни баён этаман».

МАСНАВИЙ

*Ҳар касе аз занни худ шуд ёри ман,
Аз даруни ман најуст асрори ман.*

ТАРЖИМА

*Шубҳадан ким бўлди менга ёрлар,
Ич-ичимдан изламас асрорлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳар ким ўз шубҳа-гумони боисидан менга дўст бўлди, ботиний сир-асроримни қидирмади.

ШАРХ

Мен инсонларга насиҳат қилгудек бўлсам, улар: «Насиҳатни англадик ва сўйлагувчи орифга дўст тутиндик», дейишида. Баъзи инсонлар қолан (сўз) ва фикран сўйлашади. Аммо ҳақойиқ ва асроримни изламайдилар. Сўзларимда яширин бўлган маънолар ҳақиқатини англамоқ учун феълан қодир эмаслар. Ботиний асроримни англай билмак учун ишқи Раббоний ва файзи Самадоний тақозо этилади. Раббоний ишққа ноил бўлмоқ хилқатан олий қалб эгаси этиб яратилмоқ демакдир. Шунинг баробарида дунёда машаруъ бўлган кўплаб инсоний вазифаларни имкони етгунга қадар ижро этмоғи лозим. Олий хилқат бўлган зот садақот, намоз, уруж

ва ҳамийда ахлоқ баробарида машруъ бўлган синф ва санъат аҳли бўлса, унинг ривожу равнақига тадбир қилмоғи зарур. Ўзини ёлгиз ибодатга асир айлаб, кўплаб дунёвий вазифаларни тарк этган ва унугтган инсон хатога йўл қўйган бўлади, аксинча, дунёнинг иши экан, деб ибодатни зоеъ этган нодон истиқболини аботол ва паришон этади. Одам рух ва бадандан яралган жиҳатидан рух саодати учун аҳволи руҳония билан, ҳам интизоми дунё учун умури дунёвия билан машғул бўлиб, абадий саодат касб этади.

МАСНАВИЙ

*Сирри ман аз нолаи ман дур нест,
Лек чашму гўшро он нур нест.*

ТАРЖИМА

*Сиррим оҳу нолишидан дур эмас,
Бу қулоқ, бу кўзда лек ул нур эмас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Менинг сирим менинг фигону фарёдимдан узоқ эмас, фақат сиримни англагувчи кўз ва кулоқларда ул нур йўқдир.

ШАРХ

Ориф дейди: Менинг сирим ва ҳақиқатимга боис саломат инсониятдир. Аҳвол ва ноламдан узоқ бўлмаган, каломим ҳақиқатини англаган баком ва ноили маром бўлур. Лекин баъзи инсонларнинг кўз ва қулоқларида ишқ нури ёхуд заковат нури бўлмагунча биззарура ҳақиқатдан узоқ бўлишади. Заковат нури ва ишқ анворига соҳиб бўлмаганлар истиқомат тарийқига солик, адл ва ҳақиқатга молик бўлсалар, марҳамати Раббонияга ноил ва гулшансаройи саодатга восил бўладилар.

МАСНАВИЙ

*Тан зи жону жон зи тан мастур нест,
Лек касро дийди жон дастур нест.*

ТАРЖИМА

*Тан ва жон ҳам жону тан мастур эмас,
Кимсага жон кўрмаги дастур эмас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бадан жондан ва жон бадандан пинҳон эмас. Лекин жонни кўрмак учун кимсага рухсат берилмаган. Инсоннинг бадани зо-

ҳир бўлгани каби рух осори бўлган ақл, зако, муҳаббат, нутқ, сафо ва неча-неча фуйузоти жаҳоноро ҳам ошкорадир. Фақат айнан рухни кўрмак мумкин эмас. Зеро, рух жисм ва моддан иборат бўлмай, бир Раббоний амрдир. Масалан, қуёшни ҳар кун кўрамиз. Унинг вужудидан асло шубҳамиз йўқ бўлса-да, таркиботини билмаймиз. Таркиботини билмаганимиз боисидан вужудини инкор этсак, бундан буюк кўрлик бўларми?

МАСНАВИЙ

*Оташ аст ин бонги ною, нест бод,
Ҳар, ки ин оташ надорад нест бод.*

ТАРЖИМА

*Най садоси оташедур, бод эмас,
Кимда оташ йўқ — у одамзод эмас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Най садоси авлиёуллоҳнинг иссиқ ва оловли қаломидир. У одам боласининг ҳаво ва ҳаваси эмас. Кимда-ким бу оловдан баҳрасиздир адами (йўқлиги) вужудидан (борлигидан) афзал.

ШАРХ

«Маснавий»нинг дастлабки ўн саккиз байти бевосита «най» билан боғлиқлиги учун бу жузъга «Найнома» деб ном берганлар. Ривоятларнинг шаҳодат беришича, ҳазрат Мавлононинг энг суюкли шогирди Ҳусомуддин Чалабий ирфон ва тасаввуф усулини ўзида мужассам этган бир манзума яратмоқни ҳазрат Мавлонодан ўтинглар. Ҳусомуддин Чалабий бу манзума Саноийнинг «Илоҳийнома» ва Фаридуддин Атторнинг «Мантиқут тайр» достонлари усулида бўлмагини алоҳида таъкидлаганлар.

Комил муридининг бу таклифини эшитган ҳазрат Мавлоно ўша заҳоти дастор қатларига санчиб қўйилган қоғозни қўлга оладилар-да, «Эй Чалабий, сизнинг кўнглигизга келган ўй менинг кўнглимдан аллақачон кечган эди. Мана, қулоқ тутинг!..» дейдилар ва ҳануз зоҳирий дунёга кўчмаган олти буюк жилдинг тўқис ва мукаммал мазмунини ўзига сингдирган машхур ўн саккиз байтини ўқиб берадилар.

Мавлоно Абдураҳмон Жомий ўзларининг «Нафаҳотул унс» асарларида бу оламшумул воқеани кўйидаги зайлда баён қиласидилар: «Қачонки шайх Салоҳиддин Ҳақ раҳматига қовушди, хула-фолик хизмати Ҳусомуддин Чалабийнинг зиммасига юкланди,

«Маснавий»нинг сабаби назм бўлмоғи қўйидаги ҳолатда рўй берди. Ҳусомуддин Чалабий Мавлоно асҳоблари Ҳаким Саноийнинг «Илоҳийнома» ва Шайх Фаридуддин Атторнинг «Мантиқут тайр» ва «Мусибатнома» китобларига ортиқ майл кўргузганларини сезиб қолгач, ҳазратга юқорида қайд қилинган асарлар услубида бир манзума яратсалар, дўст-ёрларга ёдгорлик бўлиб қоларди, деб мурожаат қиласи. Ҳазрат Мавлоно ўша захоти дасторидан бир қофозни олиб Ҳусомуддин Чалабийга берди. Унда «Маснавий» ибтидосидан ўн саккиз байт ёзилган эди».

Асрлар оша бугунги кунда ҳам башарият ақлини ҳайратга солиб келаётган руҳоният ва тафаккурнинг безавол обидаси «Маснавий» ана шу тариқа ибтидо топди.

Башарият ўзининг бир жигаргўшаси, қандайдир бир сўфий, пўстакнишин, бир ҳақир ва хоксор банда Жалолиддин Румий унинг бор очувсиз саволларига жавоб ҳозирлаганини ва бу жавоб олти мукаммал жилд, йигирма олти минг саккиз юз қирқ байтнинг замирига пинҳон этганини билмади.

Кимдир таҳлика билан «паҳлавий тилида Куръон яратилди», деса, бир фарзона зот, «Мавлоно ҳақиқатда пайғамбар бўлмаган, бироқ китоби бор», дея бутун оламга ошкор қилди.

Башарият фафлатда қолди. Йўқса, унинг адиблари бир калом сўз айтмоққа ор қилган бўларди...

Ўша ўн саккиз байт. Дастор қатидаги байт аслида «Маснавий» эди. Алломалар қолган олти жилдни шу байтларнинг шарҳи эди, дейдилар. Бу саноқли байтларнинг нечоғли буюк аҳамиятга молик эканлигини бир неча урфон акобирлари ва сўфия улуғлари ёлғиз шу ўн саккиз байтгагина шарҳ битганларидан ҳам англаса бўлади.

Урфоннинг икки буюк шахсияти Яъқуб Чархий ва Абдураҳмон Жомий «Най рисоласи»ни таълиф этдилар. Шаҳодат беришларича, Яъқуб Чархийнинг «Най рисоласи» Хоразмийнинг «Жавоҳирул асрор»идан сўнг «Маснавий»нинг энг қадимги шарҳи ҳисобланади. Бироқ ҳазрат Абдураҳмон Жомий икки байтгагина шарҳ битганлар. Бу шарҳ ҳам Ибн Арабийнинг урфоний ва завқий қарашлари таҳлилида истифода этилган.

Бу зоти киромлардан сўнг шориҳларнинг буюк авлоди «Маснавий» асрорлари кулфини очмоққа киришганлар.

Юқорида эслатиб ўтганимиздек, най нолалари жудолик, фироқ ва хижрон айёмидан ҳикоят қиласи. Яъни инсоннинг жудолик ва хижрон достонини ҳазин ва андуҳгин оҳангда сўйлайди.

Шубҳасиз айтиш мумкинки, Мавлононинг найга мурожаат этмагидан мақсади комил инсон — яъни валийи восил бўлган зот руҳидир.

Най тамсилининг инсон вужуди рамзи экани, сўфия адабиётida Мавлонога қадар ҳам ишланганлиги ҳақида маълумотлар бор. Чунончи, Шайх Аҳмад Фаззолий «Рисолаи таворих» китобининг бир ўрнида найга ишора қилиб, уни инсон зотининг рамзи дейди.

«Маснавий» шориҳларининг қарийб ҳаммаси най рамзини комил инсон деб талқин қилганлар.

Мавлоно Абдурахмон Жомий ёзади: «Най ўзидан ва ҳалқдан фоний, Ҳак ила боқий комил восиллар, мукаммал комиллардир... Най ўзидан буткул жудо ва ҳақиқатда унинг ноласи ўзиники эмас, соҳибига тааллуклидир». Мавлоно Яъқуб Чархий найни «орифларнинг муборак нафаслари»дан иборат, деб таърифлайди. Рональд Алан Никлсон «Маснавий тафсири» китобида ёзади: «Бу ўринда найдан мурод ё ҳазрат Мавлононинг ўзидан, ёхуд Ҳусомуддин Чалабийдан киноя». Най — илоҳий оҳанг билан лиммолим, оҳанг воситасида уни ташқарига сочади. Бу тоза истиора «Девони Шамс» ва «Маснавий»да кенг кўламда истеъмол қилинади. Аксарият шориҳлар най тимсолини таъвил қилганларида, ўз ақидаларида фоят узоқ кетиб қолганлар. Чунончи, улар «най» образини «қалам», ёхуд «Муҳаммадий ҳақиқат»нинг рамзи дегандар. Мавлоно Абдурахмон Жомий ва Валий Муҳаммад Ақбарободий бу нуқтаи назарларни ҳақиқатдан йироқ санаганлар.

«Маснавий» шориҳларидан Ислом Анқаравий най тимсолини қуидагида таърифлганлар: «Най комил инсонга зотан ушбу жиҳати билан ўхшацдир. Найнинг ичи турли фибу фашлиқдан тоза. Комил инсонлар ҳам шунингдек турли-туман фашлиқдан мосуво. Уларнинг ботини илоҳий нағмалар ва Раббоний нафасга лиммо-лим.

Найга нисбат берилгувчи ҳар нечук илҳом ва оҳанг найнинг ўзига тегишли эмас. Демакки, авлиёларга нисбат берилгувчи таъмомий камолот ва қалимот, осор ва асрор аслида Буюк Оллоҳга хосдир. Санаб ўтилганидек, хислатлар эса бир восита, белги ёхуд бир асбобдир, холос».

Хулоса шуки, най ўз аслидан жудо бўлган инсон ҳақиқатининг буюклиги ва равшанлигининг рамзи. Най гўё одамий рухни батамом зухур эттувчи ойина. Ушбу нуқтада «комил инсон» истилоҳига алоҳида шарҳ бермасак бўлмайди: Комил инсон хусусидаги баҳс хийла мураккаб урфоний масалалардан бўлиб, буюк мутасаввуф Муҳийиддин ибн Арабийнинг урфоний ва тасаввуфий қарашлари асосида пайдо бўлди ва ривожланди. Шундан сўнг, бу тушунча урфон ва тасаввуф аҳли орасида кенг кулоч ёйди. Буюк ислом уламолари Азизиддин Насафий ва Абдулкарим Жийли ушбу унвон остида китоб таълиф этдилар ва «комил инсон» тушунчасини ривожлантирилар.

Ибн Арабий «Фусусул ҳикам» китобида инсонни «борлиқнинг йигиндиси» деб билади. Борлиқ, орифлар истилоҳида тириклиқ олами. Инсон бутун борлиқнинг хулоаси ва асоси. Инсон, ҳақиқатда, олам рухи ва олам унинг жасади. Яъни инсониз олам жонсиз вужуд. Шундай қилиб, инсон бутун борлиқдан олинган мукаммал андоза. Азизиддин Насафий ёзади: «Билгил, олами кабирда (буюк олам) ҳар неки мавжуддир олами сафир (кичик олам)да ҳам ўша нарса борлигини исбот этади. Олами сафир олами кабирнинг нусхаси эканлиги ҳақидаги сўз ростдир».

Шабистарий ёзади:

*Бирор йўл ё ўзинг кавну макон бўл,
Жаҳон тарк қил, ўзинг ўзда жаҳон бўл.*

IX аср орифларидан Лоҳижий ҳам инсон муаммосига ўзига хос услубда ёндошиди: «Билгилки, инсон жамий руҳоний ва жисмоний ҳодисаларнинг мумтозидир». Ибн Арабий ёзади: «Ва ҳува лил Ҳаққи биманзилати инсанни айни мин ал айнил лазий якуну биҳинназар». (Ҳазрат Ҳақ таъолога нисбатан инсон кўз қорачуғининг кўзга нисбати кабидир. Кўрмок у (яъни қорачуғ) орқали ҳосил бўлади).

Комил инсоннинг асосий белгилари ҳақида бундай ёзадилар: «Комил инсонда тўрт ҳусусият комил даражада бўлади: яхши сўз, яхши феъл, яхши ахлоқ ва маориф. Демак, комил инсон ботинан ва зоҳирлан амал ҳамда қобилияти камолоти билан Ҳақнинг мазҳари бўлиши керак.

Оллоҳ субҳонаҳу ва таъоло инсонни ҳалқ қилмоқдан илоҳий қудрати ва азаматини ошкора зоҳир қилди. Фақат инсонгина Оллоҳнинг чексиз қудрати ҳақида шаҳодат бермоғи мумкин. Тўғри, оламдаги жамийки мавжудот Оллоҳ зоти ва сифотини ўз ҳол тили орқали баён эта билади. Аммо шарафлироқ мақом фақат Инсон — Инсони комилгагина хос.

Буюк Қуръон буярди: «Ва из қола Роббука лил малоикати инний жаилун фил арзи ҳалийфатан». (Ёд эт, Парвардигоринг ул дам фаришталарга деди: «Мен ер юзида ўзимнинг ҳалифамни (инсонни) яратгумдир». «Бақара» сураси, 29-оят). Тангри таъоло «ҳалифалик» мақомини манзур этган инсонда чексиз-чегарасиз илоҳий асрор бор. Бу асрор бани башар ҳаёти давомида тадрижан қашф этилаётир. Ҳали бу асрорлар яна очилгусидир. Аммо, бу қадар олий онг билан зийнатланган инсон ўз Эгасини унтутиб қўяёзгани ҳам сир эмас. Бу «ҳотираси чатоқ» ҳалифа баъзан самимий ва холис огоҳлантиришни ҳам гожлик билан қабул қилмайди. Бироқ, бу худбинлик ва манманликнинг умри foят қисқа. Охират дарвозасидан ўзга дарвоза йўқ. Ҳаммамиз унинг очилишига интиқмиз.

Энди бевосита ушбу байтнинг шарҳига кириштайлик:

*Най садоси оташедур, бод эмас,
Кимда оташ йўқ — у одамзод эмас.*

Юқорида айтганимиздек, най садоси авлиёуллоҳнинг оташин ва оловли қаломидир. У одам боласининг ҳаво ва ҳаваси эмас. Кимда-ким бу оловдан баҳрасиздир адами (йўқлиги) вужудидан (борлигидан) афзал.

Бу ўринда «Най садоси» «самоъ»га ишора. Бироқ, аслида, ҳар икки мисрада ҳам қўлланилган «нест бод» («нест бод» иборасининг биринчи маъноси — «бод эмас» ёки «ел, шамол эмас». Иккинчи

маъноси «йўқолсин», ёки «йўқ бўлсин»). Бинобарин, бу форс тилига хос хусусият бўлиб, худди шу шаклда туркйга ўгиришнинг иложи йўқ. Баъзи дўстларимизнинг таржима хусусидаги ўринли-ўринсиз таъналарига жавобан шуни айтишим мумкинки, ҳақиқатда бу юксак санъат асари, бу форсий тил мўъжизасини ўзбек тилига аслига монанд қилиб шеър йўлида таржима қилиш мумкин эмас. Агар мумкин бўлганда, каминадан минг чандон муктадирроқ пирларимиз бунинг уддасидан чиққан бўлардилар. «Маснавий шариф»ни бевосита усмонли турк тилидан таржима қилаётган дўстларимиз эса, мазкур «таржима»ларини «Маснавий» деб аташлари шарт эмас, қолаверса, уни ҳазрат Мавлонога нисбат беришлари ҳам нораво. Зоро, аруз шеър тизимиға мансуб «Маснавий»ни бу биродарларимиз бармоқ вазнига солғанлар ва, яна ҳам ажабланарлиси, турк тилидан ўтироқдалар . — Тарж.).

МАСНАВИЙ

*Оташи Ишқ аст к-андар най фитод,
Жўшиши Ишқ аст к-андар май фитод.*

ТАРЖИМА

*Ишқ оловидур тушабдур най аро,
Ишқ хурушидур тушабдур май аро.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Най оташин ва дилларга ўт солгувчи нолага тушар экан, унинг бу ҳазин навосига боис Ишқ оловидир. Май — боданинг ҳам жўшу хуруши Ишқ олови туфайлидир.

ШАРХ

Ушбу улуғ байтда «Ишқ» — бу буюк руҳоний иксир, бу олий субҳоний қаломга алоҳида урғу берилмоқда.

Кўплаб шориҳлар ушбу байт муносабати билан «Ишқ» маъносини таъвил этганлар. Чунончи, лугатда «ишқ» сўзи, «ёпишмоқ, чирмашмоқ» маъноларини англатади. Шу сабабдан дарахт ва бошқа нарсаларга чирмашиб ўсувчи печак гиёхини араблар «ашақа» дейдилар. Бироқ муомала ёхуд истилоҳда «ишқ» бу мухабатда ҳаддан ошиш демакдир. Мулла Ҳусайн Кошифий ўзининг «Лаби лубоби Маснавий» (31-саҳ.) асарида Ишқни бу зайл тавсиф этганлар: «Ишқ дарёси ўзининг жозиба қудрати билан борлиқ (тириклиқ) қайдидан ўзиб, факр ва йўқликнинг чукур денгизига қўшилади. Демишлар, ҳар неки бордир, унинг ё сувратан, ё маънан ўз қибласи бордир...»

Пинҳон ва риёсиз Ишқ қиблалар балиғи — наҳангидир. Қаҷонки, ошиқ юзини бошқа бир томонга буар экан, Ишқ унинг

жони гирибонига чанг уриб, йўқлик йўлига тортиб кетади ва нигоҳини форат этади, номус ва фууриини «Норуллаҳил мувқадатуллатий таттолиъ ўалал афидати» (У) Оллоҳнинг ёқиб қўйилган бир оловидирки, (ўз алангаси билан баданларни тешиб ўтиб, юракларга қадар етур!) шуъласи билан кўйдириб юборади. Мушоҳадага кўйилгувчи жамийки нурлар, иситма пайдо қилгувчи бу асрор Ишқнинг асаридир».

Азизиддин Насафий «Комил инсон» китобида (279-саҳ.) ёзади: «Ишқ соликларнинг Буроқи, йўловчилар маркабидир. Ақл эллик йил муттасил тиклаганин Ишқ бир дамда култепага айлантиради ва ошиқни пок этади. Солик юз чилла билан тўйдиролмаган нигоҳини биргина назар билан кондиради». Исмоил Анқаравий ўзининг «Буюк шарҳ»ида келтиради: «Ишқ деб, ғоятда шиддаткор мұхаббатни дейдиларким, у ошиқнинг кўз, жон, ботин ва қалбига дохил бўлиб, тамомий қудратини ўзига бўйинсундиради. Ошиқнинг қалб ва тилидан маъшуқдан ўзга ҳамма нарсани кулиян мавҳ этади. Ҳазрат шайх Мұхайдиддин Арабий «Футухоти Маккийя» китобида Ишқни бундай таърифлайди: «Ал-ишқу ифратун фил-мұхаббати», яъни, Ишқ мұхаббатда ҳаддан ошишибир». Ақбарободий юқоридаги байт муносабати билан бундай дейди: «Бу байтдан кўзланган мақсад жамийки мавжудотда Ишқнинг зухур этишини баён айламоқдир». (Вали Мұхаммад Ақбарободийнинг «Маснавий»га шарҳи», 1-жилд, 7-саҳ.).

«Ишқ — дейилади «Ишоралар ва танбиҳлар шарҳи» китобида — ҳақиқий ва мажозий навъларига бўлинади».

МАСНАВИЙ

*Най ҳарифи ҳар кий аз ёри бурийд,
Пардаҳояш пардаҳои мо дарийд.*

ТАРЖИМА

*Дўстидир най ким кечиб ёрондан,
Пардаси йиртди ва ўтди жондан.*

ЛИСОННИЙ ТАРЖИМА

Комил инсон ва ҳақиқий муршид, бамисоли най илохий навосоз зотнинг ҳаққоний ёри ва мусоҳиби бор ташвишлардан ва жамийки дунёга тааллукли машмашалардан юз бурган, уларга этак силккан кишидир.

ШАРҲ

Бежиз Шоҳ Машраб ёзмаган:

*Дунё ясаниб, жилва қилиб олдима келди,
Боргил нари, деб кетига мен шатталаб ўтдим.*

Авлиёуллоҳнинг маънавий мақомоти бизнинг зулмоний ва ну-
роний хижобларимизни йиртиб юборди. Яъни ул зотларнинг му-
соҳибатлари соясида толиблар ва турфа-туман одамлар ўзлари-
нинг ботиний хижобларидан халос бўладилар ва Ҳақ йўлини
мушоҳада қиласдилар. (Агар найни маълум ва машҳур соз, деб
англайдиган бўлсан, у ҳолда унинг пардалари бошқа маънони
ҳам ифодалайди. Мусиқа илмида парда мухталиф маънога эга.
Чунончи, қадимий мусиқадаги пардага мувоғиқ эмас. Қадимий мусиқада
пардани ўн икки тур мусиқага нисбатан кўллаганлар: ҳусайний,
роҳуий, Ҳижоз, зангула, бусалийк, ушшоқ, сипоҳон, бузург ва
бошқалар. Бугунги мусиқада парда истилоҳи чанг, рубоб, тор,
сетор каби мусиқа асбоблари дастасидаги ноталарни белгиловчи
нукталарга айтилади. Бинобарин, парданинг қадимий мусиқада
англатган маъносига асосланиб, байтнинг иккинчи мисрасини кўйи-
дагича тушуниш мумкин: най воситасида ижро этилгувчи оҳанг
ва нағмалар одамзод жон ва руҳини уйғотади, унинг нафсоний
хижобларини бартараф айлади).

МАСНАВИЙ

*Ҳамчу най заҳрею тирёке кий дийд,
Ҳамчу най дамсозу муштоқе кий дийд.*

ТАРЖИМА

*Ким билур найдек заҳар, тарёкни,
Най каби дамсозу ҳам муштоқни.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Най каби заҳарни ва тарёкни, най каби дамсоз ва муштоқни ким
кўрган? (Тарёк — турли хил жисмлардан тайёрлангувчи ҳайвон
захрига қарши ва оғир беморлар истеъмол қилгувчи дори).

ШАРХ

Тангри таъоло қаҳр ва лутф сифатлари билан таърифлан-
тани каби, комил инсонга ҳам қаҳр ва лутф сифатлари хос-
дир. Комил инсон фисқ аҳли, фужур арбобларига нисбатан за-
ҳар бўлса, салоҳ ва маърифат аҳлига нисбатан тарёқдир. Ал-
батта, якка бир шаҳсга нисбатан ҳам заҳар ёхуд тарёқ бўли-
ши мумкин. Яъқуб Чархий дейди: «Уларнинг (авлиёларнинг)
виждан ва эътиқоддан йўғрилган муборак нафаслари муриллар
учун тарёқ ва мункирлар учун заҳардир. Чунончи, Нил дарё-
сининг суви қибтийлар (Фиръавн аҳли) учун қон ва субтийлар
(Мусо аҳли) учун сув бўлгани каби». («Рисолаи ноийя», 12-
саҳ.)

МАСНАВИЙ

*Най ҳадиси роҳи пурхун мекунад,
Қиссаҳои ишқи Мажнун мекунад.*

ТАРЖИМА

*Най қаломи қонли йўллар тигидан,
Қиссалар сўйлайди Мажнун ишқидан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Най хатарли ва қонли йўллар ҳақида ҳикоя қилади. Бу йўллар саросар ишқ қурбонларининг қонига тўла. Най Мажнуннинг ишқий достонларини ва унинг оворагарчиликларини сўйлаб беради.

ШАРХ

«Қонли йўл» таъбири «ихтиёрий ўлим»нинг рамзиdir, яъни «Муту қобла ан тамуту» — ўлмасингиздан бурун ўлингиз, ҳадисига ишорадир. Ўлим икки навъдир. Биринчisi — ижборий ўлим. Бу аносирий ўлим бўлиб, хеч ким бундан мустасно эмас. Жисм ҳаёт билан тақдир қилинган соатда видолашади. Иккинчи — ихтиёрий ўлим. Бу авлиёуллоҳ ва Ҳақ мардларига хос ўлимдир. Бунда барча нафсий ҳою ҳавасларнинг оёғига тушов солинади ва бор дунёвий ҳодисаларга этак қоқилади, яъни тарк қилинади.

Исмоил Анқаравий дейди: «Ёр васлига етишмоқ ихтиёрий ўлим воситасида ҳосил бўлади. Шунингдек, муҳаббатнинг натижаси ўлим оқибатидир. Ҳарчанд бу йўл хатарли ва конлидир, ушшоқ ахли учун ғоят неъмати мўлдир. Зоро, ҳақиқий ҳаёт аносирий ўлим билан бошланади». («Буюк шарҳ», 1-жилд, 27-саҳ.).

Никлсон ушбу байтдан «Мажнун» тимсолини шарҳларкан, бундай дейди:

«Сўфиёна адабиётда «Мажнун» ўз нафсига барҳам берган, нафсини буткул тарк этган ёхуд ўлдирган деган маъноларни билдиради». («Тафсири Маснавий Маънавий», 1 – 2-саҳ.).

Бинобарин, мазкур байт мазмунидан келиб чиқадиган хулоса будир: Най (яъни ҳазрат Мавлоно) ошиқларнинг лоларанг қонига лиммо-лим йўллари ҳақида сўйларкан, ошиқ маъшуқ висолига етмоғи учун ўзини тарк айламоги керак, — дейди ва барча давру замонларнинг мажнунлари, ошиқлари ҳақида мунглиф-мунглиф ногалар чекади.

МАСНАВИЙ

*Маҳрами ин ҳуш жуз беҳуш нест,
Мар забонро муштарий жуз гўш нест.*

ТАРЖИМА

*Маҳрами бул ҳушнинг беҳӯшдир,
Ҳам забонга муштарий бир гӯшдир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу ҳушнинг (ақли кулл) маҳрами ақли маошдан бегона (бешуши) кимсалардир.

ШАРХ

Яъни ҳақиқат асрорини Ҳақдан бошқа тамомий нарсадан узилган, жамийки илинжни тарқ этган, ёхуд Оллоҳдан бошқа нарсага беҳуш бўлган фано аҳилларигина дарк этадилар. Ноахиллар ва мункирлар бу асрор қошида кар ва гунгдирлар. Чунончи, тилнинг толиби ёлгиз қулоқ (гўш)дир ва бошқа ҳеч бир узв тил василасида ҳосил бўлган алфозни тинглашга қодир эмас.

Авлиё ва маърифат аҳли ҳам қулоқ бамисоли Ҳақнинг калом ва забонигагина сомеъ. Улар Ҳақнинг калом ва забонидан ўзгани эшитмайдилар.

Валий Муҳаммад Акбарободий ёзади: «Яъни ҳуш маҳрами ғайри кимсаларнинг ишқидир. «Ҳам забонга муштарий бир гӯшдир» сатри биринчи мисранинг тамсили...». («Шарҳи Маснавийи Акбарободий», 1-жилд, 8-сах.).

МАСНАВИЙ

*Дар ғами мо рўзҳо бегоҳ шуд,
Рўзҳо бо сўзҳо ҳамроҳ шуд.*

ТАРЖИМА

*Ғуссамиизда кунлар ўтди тун бўлиб,
Кунлар ўтди ўт билан уйгун бўлиб.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бизнинг ишқимиизда кунлар ўтди ва тунга айланди. Ўтган бу кунлар бизнинг ҳасратимизда куйиб кетди.

ШАРХ

Оллоҳ ошиқларига дунё аҳли ошиқ бўлди. Оллоҳ ошиқларига Оллоҳдан бошқа ҳеч ким керак эмас. Бу буюк Ишқ соҳибини шу қадар юксакка кўтарадики, баногоҳ бу Ишқ қуёши халойик кўзини қамаштириб, уни бехуд айлайди. Ҳалқу халойик ўз наст

лидан яралган бундай мунаввар қуёшга шайдо бўлади. Йўллар, чўллар, тогу кўллар ошиб, Ошиқ ҳузурига йўл оладилар. Улар ҳамон «Ҳазрат сultonим», деб Туркистонга, «Бахоуддин бало-гардон», деб Бухорога, «Шайхи валийтарош», деб Хоразмга йўл солмокдалар...

МАСНАВИЙ

*Рўзҳо гар рафт гўй: «Рав, бок нест,
Ту бимон, эй он, ки чун ту пок нест».*

ТАРЖИМА

*Кунлар ўтди, де: «Ўтавер, бок йўқ,
Сен фақат қол, эйки, Сендек пок йўқ».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу кунлар ва умрлар пайдар-пой ўтаркан, дегил: «Ўтавер, ҳеч хавотирим йўқ. Фақат, Сен, эй Холиқим, пок ва муназзахсан. Сен каби ҳеч бир зот пок ва беғубор эмас».

ШАРХ

Буюк имомлардан бири «Бизнинг Оллоҳдан бошқа ҳеч киммиз йўқ», дейди. Бу имом фанофиљлоҳ эди. Ақли голиб зотлар олами дунёда Оллоҳдан ўзга на дўст, на Ёр борлигини хис қила оладилар. Ақли мағлуб, зеҳнисиз ва идроксиз кимсалар бандадан муттако ясайдилар, бандадан ҳукмфармо яратадилар, бандадан хожа қашф қиладилар, бандадан ҳамма-ҳамма нарсани умид қиладилар. Банда ҳамма ерда ва ҳар қачон бандадир. Банда барибир нафсдан мағлуб. Чунончи, шаҳват ва очлик хуружини енга олмайди. Банда барибир заиф ва қудрати маҳдуд. Зеро, у бетоб бўлади, қудрат олдиди тиз чўқади, ёхуд тиз чўқтиради. Зотан, банда бандадир. Аксарият валийуллоҳлар бундан мустасно.

МАСНАВИЙ

*Ҳар кий, ҷуз моҳӣ зи обаш сер шуд,
Ҳар кий берўзист, рўзаш дер шуд.*

ТАРЖИМА

*Бир балиқдан ўзга сувга қонадир,
Кимки берўз рўз анга бегонадир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Фақат балиқ сувга тўймайди. Балиқдан бошқа нарса сувдан қониқиши ҳосил қиласди. Ким Ишқ ва урфон сувидан бенасиб экан, унинг умри малолчилик, қайфу ва ҳасратга тўла бўлади. (Мавлоно ошиқ ва толибни мажозан балиққа қиёс этадилар).

ШАРХ

Мавлоно Яъкуб Чархий ёзади: «Балиқдан ўзга ҳамма нарса сувдан қониқади, яъни сувга тўяди. Балиқ ҳеч қачон сувга тўймайди. Ошиқларни урфон обиҳаётига ташна балиқларга қиёс айла». («Рисолаи ноийя», 14-сах.).

МАСНАВИЙ

*Дар наёбад ҳоли пухта ҳеч хом,
Пас сухан кўтоҳ бояд, вассалом.*

ТАРЖИМА

*Пухта ҳолин билмагайдир ҳеч хом,
Сўзни калта қилдик энди, вассалом.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хом (яъни нокомил) шахс пухталар (комиллар) аҳволини англамайди. Зеро, уларнинг (комилларнинг) аҳволини алфоз ва калимотлар билан дарк қилиш мумкин эмас. Бас, аҳвол шундай экан, сўзни қисқа қилмоқ, нафасни ичга ютмоқ керак.

ШАРХ

Бу нуктада маърифат ҳосил қилмоқнинг шарти ва ҳақиқатни тубдан англаб етмоқ ҳол муносабати эканига ишора қилинади. Зеро, ҳақиқий маърифат идрок қилувчининг идрок килинган ҳодиса билан муштарақлиги асосида ҳосил бўлади. Мавлоно Яъкуб Чархий ёзади: «Мушоҳада ва муъойина воситасида асл мақсадларига восил бўлган ахлуллоҳ (Оллоҳ таълонинг хос бандалари, валийлар)нинг ҳақиқий аҳволини тақлид аҳли ва нафси аммора-нинг асири бўлган шахслар англамаслар. Шунинг учун сўзни фақат ишорат ва киноят воситасидагина гапириш мумкин». («Рисолаи ноийя», 14-сах.).

МАСНАВИЙ

*Банд бигсал, бош озод, эй писар,
Чанд боши банди сийму банди зар.*

ТАРЖИМА

*Банд уз, озод бўлгил, эй ўғил,
Неча бўлгайсан зару зеварга қул.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй фарзанд, дунёнинг қайду бандини пора қил ва озод бўл.
Качонгача сийму зар занжирида тутқун бўлурсен?

ШАРХ

«Эй фарзанд» – бу хитоб соликларга қаратилган. Дарвоқе, соликлар шайх ёхуд пирнинг маънавий фарзанди ҳисобланади. Тарийқатда мурид ва пир ўртасида ғайбий бир робита бор. Чунончи, мурид пир жисмнинг бир жузъига айланади. Бу фарзанд жисмнинг бир парчаси эканига ўхшайди. Аммо тарийқатда бу оталик ва фарзандлик моҳиятнан маънавийдир. Озодлик ва ҳурриятнинг маъноси шуки, банданинг қалби Ҳақдан ўзгани тан олмаслиги, бу дунёнинг жамийки ёлғон макрларидан, устамонлик билан қурилган устқурмаларидан халос бўлмоғи керак.

МАСНАВИЙ

*Гар бирезӣ баҳрро дар кӯзасе,
Чанд гунчад? Қисмати як рӯзасе.*

ТАРЖИМА

*Кӯзага қўйсанг-да уммон сувини,
Канча сиггай? Ризқнинг имконидир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Мисол учун дарё сувини кўзага қўйсанг, қанча сув жамъ бўлади? Табиийки, бир кунлик ризқу насибанг андозасича сув ола биласан, холос.

ШАРХ

Бу байт инсон хирсу ҳавасининг бепоёнлигига аёвсиз бир ташбихдир. Нафснинг исёнкор хусусияти, унинг тизгинсизлиги, қудрат ва ваҳшонияти ҳакида ҳар қанча возех фикрлар билдирилмаса-да, инсон тафаккури ва иродаси аксарият ҳолларда унинг олдиди забундир. Нега? Нега ҳамма-ҳаммасига фахм-фаросати етиб турган одамзод нафснинг қаршисида ожизлигини намойиш этаверади? Бу жумбоқ одам фарзанди қаршисида бугун пайдо бўлган эмас ва унга жавоб ҳам янгилик бўлмайди. Табиийки,

бандасини яратган Холик унинг феъл-хўйини, заиф ва қудратли томонларини яхши билади. Модомики, бутун борлиқни унинг ўзи яратган экан, яширин нима ҳам бўлиши мумкин. Қуръони мажийд буюради:

«...Эъламу аннамал ҳаятад дуня лаъибун ва лаҳвун ва зийнатун ва тафахуру байнакум ва такасурун фил амвали вал авлади. Камасалий ғойсин аъжабал куффаро набатуҳу, сумма яхийжу фатароҳу мусфаррон. Ва фил ахироту азобун шадийдун ва мағфиратун миналлоҳи ва ризванун. Ва мал ҳаятад дуня илла матаъул фурур».

«...Билингларки, бу ҳаётий дунё фақат (бир нафаслик) ўйин-кулги, зеб-зийнат, ўрталарингиздаги ўзаро мактаниш ва мол-дунё ҳамда фарзандларни кўпайтиришдир, холос. (У) худди бир ёмғирга ўхшарки, унинг (ёғиши сабабли униб чиққан) ўт-ўлани коғирларни хайратга солиб (ақлларини банд қилиб кўяр). Сўнгра у қурир, бас уни саргайган ҳолда кўурсиз. Сўнгра у куруқ чўп бўлиб қолур. (Ҳаётий дунёнинг ҳоли ҳам шундан ўзга эмасдир). Охиратда эса (ўша тўрт кунлик дунёга алданиб қолганлар учун) қаттиқ азоб ва (иймон-эътиқод билан ўтганлар учун) Оллоҳ томонидан мағфират ва ризолик бордир. Ҳаётий дунё эса фақат алдагувчи матодир». («Ҳадид» сураси, 20-оят. Аълоуддин Мансур таржимаси).

МАСНАВИЙ

*Кўзаи ҷашми ҳарисон пур нашуд,
То садаф қониҳ нашуд, пурдур нашуд.*

ТАРЖИМА

*Ҳеч ҳарис кўз кўзаси тўлган эмас,
То садаф қонеъ эмас, пурдур эмас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳарис, очофат, қаноатсиз кимсаларнинг назари ҳеч қачон тўймайди. Инчунун, садаф ҳам қаноат ҳосил қилмагунча бағри дурга тўлмайди.

ШАРХ

Ҳарисларнинг назари ҳарчанд тор ва маҳдуд бўлмасин, бу ишқал кўзнинг тубсиз ибриқи, яъни кўзаси тўлмайди. Бу тоифа зотлар ҳар қанча сийму зар, «ахлат»ини жамъ қилсалар-да, хотирлари паришон бўлаверади. Ҳарчанд «семирган» сайин бетоқат ва беҳаловат бўлаверадилар. Ичига кириб олган хирс жини уларнинг руҳини мутеъ ва тобеъ қиласи. Атрофингиздаги боёнлар, сарватмандларга бокинг. Бу ҳолга зумда икror бўласиз. Бойлик

бағали ошиб-тошиб кетган зотлар дарвозасининг ғичирлашидан тортиб итининг ғингшишигача алланечук ғайритабиий бўлади. Яъни бу оддий ашё ва маҳлук ҳам ўзгаради. Уларнинг бола-чака, хотин-халажларигача одамлик хуружидан чиқишиди, демак, одамликни унутадилар.

Мавлоно ҳазратлари байтнинг иккинчи сатрида садафни мисол келтираяптилар. Садаф ичи ёмғир томчиларига тўлмагунча қоникмас экан. Демак, садаф ёмғир қатраларига тўлгандан сўнггина унинг ичи марваридга тўларкан. Салафлар «марварид доналари ёмғир томчиларидан ҳосил бўлади», демишлар. Чунончи, Хожа Носир ўзининг «Ийлахоний» китобида ёзади: «Найсон ёмғири ёға бошлагач, садаф оғзини очиб, ёмғир қатраларини юта бошлайди. Қачонки томчилар садаф ботинига кирадилар, вужудига қудрати азалий жо этган ҳосияти билан садаф томчиларни марваридга айлантиради».

Инсонни инсон қилгувчи, унинг Оллохга ёвуқ этгувчи ва охиратда юксалтиргувчи ягона фазилат қаноатдир. Дарёни ҳавас қилганинг билан бир коса сув билан чанқоғинг конса, эгнингдаги бир шапалоқ мато титилиб кетгунча, умри азизинг адо бўлса, нима қилдинг дунёни бузиб, умрингни тўзиб, кекирдагингни чўзиб, эй бандай хок!..

МАСНАВИЙ

*Ҳар киро жома зи ишқе чок шуд,
Ў зи ҳирсу жумла айбе пок шуд.*

ТАРЖИМА

*Кимса эгни ишқдин гар чокдир,
Покдир у, ҳирсу айбдин покдир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳар кимнинг либоси ишқ туфайли пора-пора бўлган эса, демак, у жамийки ҳирсу ҳаводан, айбу нуқсондан покдир.

ШАРХ

Кимсанингким худбинлик ва нафсоний либоси Ҳаққа бўлган ишқ шиддатидан чок-чок бўлган эса, у ҳар нечук ҳирсу ҳавасдан, журму хатодан покдир. Ишқ у хоҳ ҳақиқий, хоҳ мажозий бўлсин, ахлоқни табдил қилгувчи қудратга эга. Ҳали севмасдан бурун киши мумсик, молдўст, баддил ва қўрқоқ бўлиши мумкин. Қачонки, ишқ унинг вужудини истило қилди, унинг ботинида муҳрланган туйфулар қопқаси ланг очилди ва маъшук ҳузурига жонини кафтида тутганча йўл олди. У ҳар нечук хатарга кўкрак оча бошлади.

Бу — мажозий ишқ. Яъни илохий Ишқнинг суврати.

Ҳақиқий Ишқ хос зотлар ишқи. Банда мажозий ишқ мусибатларини торта-торта покланади. Кеча кўзига балодек кўринган ходисаларни севиб қолади.

Маъшуқанинг ўзи эмас, унинг эшигидаги ит ҳам қандайдир хислатли туюла боради. Маъшуқанинг қўшниси унга тушишганидан зиёд.

Бу — ҳақиқий Ишқ суврати.

Аммо бу йўл ҳам ҳалокатли, ҳавф-хатарли. Бу йўлларда ҳам коннинг, қиличнинг излари бор...

Бироқ ҳақиқий Ишқ-чи? Мажози — суврати шундай бўлса, асли нечук? Захарни эшигидаги билан билиб бўлмагани каби, ҳақиқий Ишқни қандай қилиб ҳис қиласа бўлади?

Бу Ишқ, бу илохий, буюк ва мисоли йўқ ишқ Оллоҳнинг асл бандаларида бўлади. Бу банда энг аввало ўзининг бандалигини теран ҳис қилган ва қошида Оллоҳ, фақат Оллоҳ ва ёлғиз Оллоҳгина қойим ва муқим эканини ҳамиша ҳар сония идрок этиб турган зотдир. Бу банданинг қалби — ойинаи жаҳоннамо. Унда бу олам ўзининг бор гўзаллиги, одам эса буткул комиллиги ва жамийки нуқсонлари билан акс этиб туради. Бу банда ердан ҳеч қачон комил инсонни топа билмайди. Унинг заминда ҳақиқий Дўст, ҳақиқий Ёри йўқ. Кўксига дўст деб босгани, унга ханжар ботиришга тайёр. Ёр дегани арзимас дон-дун учун уни эшигидаги чиқариб юборишга шай. Ён-веридагиларга фарқи йўқ. У ўладими-қоладими?.. Банда биргина Оллоҳдан бошқа ҳақиқий Дўстни ҳам, ҳақиқий Ёри ҳам тополмайди. Сиз бу фикрларни англайдингизми? Умрингизнинг teng ярми уйқу, ярми ошу маош талошида, қолган бир чимдими нарда суриш ва хузурхоналарда айшу ишрат билан ўтган бўлса, Оллоҳни танимабсиз. Бу сўзларни эса англай олмадингиз. Аммо, ноумид — шайтон...

МАСНАВИЙ

*Шод бош, эй ишқи хуш савдо¹ мо,
Эй табиби жумла иллатҳои мо.*

ТАРЖИМА

*Шод бўл, эй ишқи хушсавдоийимиз,
Жумла иллатлар табиби — жонимиз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй, бизнинг хуш савдо ишқимиз, шод бўл. Ва эй, барча дарду иллатларимизнинг табиби, обод бўл.

¹ Исон вужудидаги тўрт муҳим мадданинг бири (сафро, савдо, балғам, қон). Улардан бирининг ғалаба қилиши, яъни зиёда бўлшини хаёл ва асабининг бузилишига олиб келади. Шу сабабдан молиҳулёни ҳам «савдо» демишлар.

ШАРХ

Никлсон ёзади: «Менинг назаримда, «савдо» бу ўринда «фиқр» маъносига яқин». Бироқ, «савдо»нинг Мавлоно мақсадига муносиброк маъноси бу Ишқ асорати бўлмиш шиддатли руҳий ҳаяжондир.

Агар руҳий ҳаяжон моддий ёхуд суварий ишқдан ҳосил бўлган эса, бу нохуш ва бад савдодир. Бироқ руҳий ҳаяжон ҳақиқий илоҳий ишқдан ҳосил бўлса, фойдали ва хуш савдодир.

МАСНАВИЙ

*Эй, давоийи нахвату номуси мо,
Эй, ту Афлотуну Жолинуси мо.*

ТАРЖИМА

*Эй, давоийи нахвату номусимиз.
Эй, сен Афлотуну Жолинусимиз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй ишқ, сен бизнинг худбинлик ва ору номусимизнинг давосисан. Эй ишқ, сен бизнинг Афлотун ва Жолинусимизсан.

ШАРХ

Мажозий ва ҳақиқий ишқ инсон руҳидаги жамийки иллатларни даволайди.

Ишқ, қандай бўлмасин, Оллоҳ неъмати. Бу туйфу ҳақида ҳар қанча китоб ёзилиб, ҳар қанча таъриф ва тавсиф этилмасин, у банданинг кўнглида ўз-ўзича уруғ отиб, нашу намо топаверади. Ҳар бир кўнгил бу туйфуни Оллоҳ инояти билан яшайди. Бу – мажозий ишқ. Ҳақиқий Ишқнинг мазмун ва моҳияти ўзгача. Юқорида қисман таърифланди.

Иккинчи мисрада тилга олинган олимлар ҳақида.

Афлотун – машхур юонон олими. Милоддан аввалиг 427 йилда таваллуд топди. Қарийб саксон йил умр кўрди. Афлотун ишроқий ҳакимлар силсиласига мансуб бўлиб, ҳақиқатга восил бўлиш йўлларини нафсдан кечиш ва мукошифа деб билган. Бинобарин, у руҳий табиб тамсилига айланди.

Жолинус қадимги юонон табибларининг энг машҳури бўлиб, Бурғалиш шаҳрида таваллуд топди. У ғоятда машҳур саёҳ, кўп шаҳарларни кезиб чиқкан солик эди. Хали ўн етти ёшидаёқ тибб, фалсафа, риёзиёт фанларида комиллик даражасига етди. 24 ёнда бу илмда ижтиҳод мақомига эришди.

МАСНАВИЙ

*Жисми хок аз ишқ бар афлок шуд,
Кўҳ, дар рақс омаду чолок шуд.*

ТАРЖИМА

*Хок жисм ишқдин ўлиб афлоклар,
Ишқдин рақс айлабон чўнг тоглар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жисм — тупроқдан. Бироқ илохий ишқ асари билан у осмонлар қадар кўтарилди. Ишқ туфайли тоғ ҳаракатга келди.

ШАРХ

Биринчи мисра — ҳазрат Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи валламнинг меъроялари ва ҳазрат Масиҳ алайҳиссаломнинг нурионий колбадлари (жисмлари) уружига ишора.

Иккинчи мисрада Куръони каримнинг «Аъроф» сураси, 143 оятига ишора қилинмоқда.

МАСНАВИЙ

*Ишқ, жони Тур омад ошиқо,
Тур маству «хорро Мусо соиқо».*

ТАРЖИМА

*Тур жони ишқ туфайли ошиқо,
Тур маству «хорро Мусо соиқо».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Тур тоғига ишқ ҳаёт ва жон баҳш айлади. Ишқ асари эдиким, Тур тоғи бадмастлик қилди ва Худованднинг танланган бандаси ҳазрат Мусо алайҳиссалом бу ишқнинг азамати ва жалолати туфайли беҳуш бўлиб йиқилди.

ШАРХ

«Валамма жаа Муса ли мийқотина вакалламаҳу Роббуҳу, қола Робби ариний анзур илайка. Қола: лан тароний валакининзур илал жабали фанистақорро маканаҳу, фасавфа тароний. Фаламма тажалла Роббуҳу лил жабали жаъалаҳу даккан ва хорро Муса соиқан. Фаллама афоқа қола субҳанака тубту илайка ва ана аввалул мўъминийн».

Маъноси: Қачонки Мусо (ваъдалашган) вактимизда (Тур тонига) келиб, Парвардигори унга (бевосита) сўзлагач, у: «Парвардигорим, менга (жамолингни) кўрсатгин. Сенга бир қарай», деди. (Оллоҳ) айтди: «Сен Мени (бу дунёда) ҳаргиз кўролмайсан. Аммо, мана бу тоққа боқ. (Мен унга кўринурман) ўрнашган жойида тура олса, сен ҳам Мени кўражакссан».

Қачонки, Парвардигори у тоққа кўринган эди, уни майдамайда килиб ташлади ва (бу ҳолни кўрган Мусо ҳушсиз холда йикилди. Ўзига келганидан сўнг эса деди: «Пок Парвардигоро (ноўрин савол сўрашдан), Ўзингга тавба қилдим. Энди мен (Сенинг нақадар буюк зот эканингга) иймон келтирувчиларнинг аввали – пешқадамиман». («Аъроф» сураси, 143-оят. Аълоуддин Мансур таржимаси).

МАСНАВИЙ

*Бо лаби дамсози худ гар жуфтаме,
Ҳамчу най ман гуфтаниҳо гуфтаме.*

ТАРЖИМА

*Гар ўша дамсоз лабига ёрмен,
Най каби хушрозу хушгуфтормен.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар ўша дамсоз ёрим лабига етганимда эди, най мисоли ажиб қиссалар сўйлар эдим.

ШАРХ

Юқоридаги байтлар шарҳида тупроқдан яралган жисмнинг Ишқ туфайли фалакларга парвоз қилганини, Тур тоғининг Ишқ туфайли майда-майда бўлганини кузатган эдик.

Ҳақ висолига етмоқнинг машакқати ҳақида «Аъроф» сурасининг юқорида келтирилган 143-оятида ғоят таъсирли воеа баён этилди.

Ҳақ висолига етиш қийин. Аммо Ҳақ бу билан ўз васлини ошиқларидан батамом маҳрум қилди, дейиш хато.

Ҳақ ўз гирифтормарини сужди, садоқатли ошиқларини кўклиларга кўтаради. Ҳақ шайдоси бу буюк муҳаббат туфайли ер билан яксон бўлади, ҳар зарра тупрок, ҳар сариқ япроқ, ҳар бир гиёҳ унга Ёрнинг нишонаси бўлиб туюлади. Ошиқ ана шу ашёлар жисмига сингиб кетгудек бўлади. У ҳамма нарсага ўзини фано қилиш ўйли билан бақога томон, яъни ҳақиқий Ёр сари ёвуқ келаберади.

Одим ба одим, қарич ба қарич Ёрга томон уруж қилади.

Ошиқ учун бирдан-бир тўсиқ девор — бу унинг жисми. Жисм риёзатларга дош бера олмайди. Қаттиқ совуққа чидамсиз бўлганидек, қаттиқ иссиққа ҳам дош беролмайди. Жисм ошиқнинг душмани. Вужуд ошикнинг қотили. Тана ошиқни жами нарсадан маҳрум этади. Дам-бадам ариллаб очлигини, лаҳза сайин чанқаб, ўт олиб кетаётганини эслатаверади. Тана — исёнкор. Ухлайман, дейди наъра тортиб. Айш қиласман, дейди бўзлаб, рух ва вужуд тимсолидаги нафс ўзаро олиша-олиша соҳибнинг хаётини барбод қиласидилар. Ҳарчанд охир-оқибат Рух ғолиб келсада, вужуд уни бир умр мисли кўрилмаган балойи бадларга гирифтор қиласиди.

Атрофингизга бокинг. Бир замон жуда диёнатли, камтар ва адолатпеша бўлган зотлар фурсат ўтиб, нафсдан мағлуб бўлишгач, батамом ўзгарадилар. Энди уларни сиз эмас, ўзлари ҳам танимайдилар...

Одам фожиаси шу нуктадан бошланади. Шу нуктада одам Яратганини ва ўзини йўқотиб қўяди...

МАСНАВИЙ

*Ҳар кий ў аз ҳамзабоне шуд жудо,
Безабон шуд, гарчи дорад сад наво.*

ТАРЖИМА

*Ҳамзабонидан бўлибдир ким жудо,
Безабондур, гар чалар юз бир наво.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ким ўз кўнглига яқин бўлган ҳамзабонидан айрилса, агарчи юз навоси бўлса-да, безабон бўлиб қолаверади.

ШАРХ

Орифлар одобидан бири самт (жимжитлик) ва сукутдир. Хомушлик ёки сукут икки хил бўлади. Бири авомнинг сукути. Яъни ҳақиқий солик босиб ўтиши лозим бўлган мұқаррар руҳий масофа-ни ўтамаган муриднинг сукути. Зеро, у ҳали пишиб етилмаган. Тил эса саркаш ҳайвондир. У боғлаб қўйилмаса, зарар етказади. Иккинчиси — хослар сукути. Бу комил орифларга хос бўлиб, ҳақиқий сир-асрорини дуч келган ҳангоматалабларга сўйлашларираво эмасдир. Бу ўринда уларнинг хомушлиги афзал.

Мавлоно Яъкуб Чархий ёзадилар: «Тасаввуф аҳлида шундай суханлар бордирки, уни оддий тил билан баён қилиб бўлмайди. Орифлар ҳақиқат асрорини ўзлари англайдиган алфозда бир-бирларига етказадилар. Бошқалар буни ҳеч қачон англашолмайди. Чунончи, авомнинг адам ва фано, укр ва бақо, жамъ ва тафриқа, самоъ ва важд каби тасаввуф истилоҳларини тушунмоғи душвор».

Ибн Арабий «самт» (сукунат) асрори хусусида бундай дейдилар: «Мутлақ самт дуруст эмас. Зеро, банда Худонинг зикрини қилишга амр этилгандир. Хомушлик унинг зоҳирида бўлади, ботинида эмас». («Футуҳоти Маккийя» 21-саҳ.).

МАСНАВИЙ

*Чунки гул рафту гулистон даргузашт,
Нашнавий з-он пас зи булбул саргузашт.*

ТАРЖИМА

*Чунки гул ўтди, ўтиб бўстонлар,
Зор булбул сўйламас достонлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қачон гул фасли ўтди ва гулистон айёми ҳам ўтиб кетди, энди булбулдан саргузашт тингламассан.

ШАРХ

Мавлоно Яъкуб Чархий ёзадилар: «Булбул гул юзини кўргач, ўз навосини бошлайди. Аммо зимиston ва тиканзорда хомуш бўлади. Яъни илоҳий ҳукмни ахлуллоҳга айта билурсан. Аммо, жоҳиллар ва мункирлар наздида бу хусусда оғиз очолмайсан. Амиралмўминин Али бин Абутолиб дедилар: «Кўнглимда илмим шу қадар кўпки, уни кимга айтмоқни билмайман...» («Рисолаи ноийя», 21-саҳ.).

Бу дунёда ҳамманинг ўз жуфти бор. Моддий жуфтларни ақл хис қиласи, кўз кўради. Руҳоний жуфтларни англаш хийла душвор иш. Фолу қол, буржномаю мучал китобларини вараклаб, ўз руҳий жуфтларини қидириб юрган авом узокдаги мозору марқадни эмас, кўксидаги кўнглини таҳқиқ этса эди, ўзининг ботинига бандалик назари билан боқса эди, ҳаммаси жуда енгил ҳал бўларди. «Қуш тилини қуш билади», деб турганда ҳам қуш билан киргий тилида «тиллашмоқчи» бўладилар, балиқни тошлоқда яшашга кўниктирамиз, деб аҳмоқона тажрибалар ўтказадилар, ниначидан ўргимчак, оккушдан ит яратмоқни «илм» қиласидилар. Таассуфларки, борлиқ оламни фасодга, руҳониятни ҳасадга қориб ташлаётган бу жамоа нечук нажот тона билур? Бузилган мезонни ислоҳ қилмоққа кимнинг кудрати етур?..

МАСНАВИЙ

*Жумла маъшуқ асту ошиқ пардае,
Зинда маъшуқ асту ошиқ мурдае.*

ТАРЖИМА

*Жумла маъшуқдир ва ошиқ пардадир,
Зинда маъшуқдир ва ошиқ мурдадир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу оламда неки бор — маъшуқ.

Ошиқ пардадан ўзга нарса эмас. Тирик — маъшуқнинг ўзи. Маъшуқсиз ошиқ — руҳсиз жисм.

ШАРҲ

Аксарият «Маснавий» шориҳлари бу байтни «Ваҳдатул вуҷуд» юясига нисбат берганлар.

Ушбу байт «Куръони каримнинг «Қасас» сураси, 77-оятига, «Ар-Раҳмон» сурасининг 26—27-оятларига ишорадир: «Куллу шайъин ҳалиқун илла важҳаҳу». (Худонинг зотидан ўзга ҳамма нарса ҳалок бўлгуси).

«Куллу ман алайҳа фанин ва ябқо важҳу Роббака зулжалали вал иқром. (Ҳамма нарса фанога юз тутгувчи, Танҳо сенинг Парвардигоринг зоти бокийдир. Парвардигоринг азамат ва улур-лик соҳибидир).

Орифлар наздида шахснинг борлиғи — ҳижоб. Бу ҳижоб ошиқни Раббоний маъшуқдан жудо қилади. Ориф Ҳаққа қовушган маҳалда ўзининг тафаккур ва вужудидан айрилиб, ваҳдат оламига фарқ бўлади.

МАСНАВИЙ

*Чун набошад ишқро парвои ў,
У чу мурғе монд бе пар, вои ў.*

ТАРЖИМА

*Ишқ агар қилмас эса парво анга,
Бепару бол мурғдур у,вой анга!*

(Ушбу байт юқоридаги байтнинг мукаммал мазмуни, яъни ишқ ошиққа томон таважжух қилмаса, у парсиз қуш қабидир).

МАСНАВИЙ

*Ман чи гуна ҳуш дорам пешу пас,
Чун набошад нури Ёрам, пешу пас.*

ТАРЖИМА

*Ёр нури бўлмаса сўл-согда
Хуш қаёқда? Хушимиз қай ёқда?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар Ҳақ таълонинг ботиний нури менинг орқа-олдимда, сўл-согимда бўлмаса, бу жузъий ақл ва маҳдуд идроким воситасида қандай қилиб йўлимни топишим мумкин? Мавлоно ҳазратлари ушбу байта тамомий маънавий ва руҳоний идрокнинг сарчашмаси, Ҳақ таъло асрорининг асоси деб, ботиний нурни биладилар.

Шунингдек, бу байт «Хадид» сурасининг 12-оятига ишора қиласи: «Явма тарол мўъминийна валмўъминоти ясья нуурухум байна айдиҳим ва би айманиҳим».

Маъноси: «Мўмин ва мўминаларнинг олдиларида ва ўнг томонларида нурлар (яъни, килган яхши амаллари ва номай аъмоллари йўлларини ёритиб) кетаётганини кўрадиган Қунни (эсланг)!...» (Аълоуддин Мансур таржимаси).

МАСНАВИЙ

*Ишқ ҳоҳад к-ин сухан берун бувад,
Ойина гаммоз¹ набуда чун бувад?*

ТАРЖИМА

*Истаюр ишқ ким бу сўз ошкор эса,
Не керак ойина гаммоз бўлмаса?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ишқ маъно ва асрорнинг ошкор бўлишини истайди. Нечук ойина ўзида акс этган ашёни кўрсатмасин?

ШАРХ

Агар илоҳий Ишқ одамзод жонида шуъла урса, унинг асари одам ҳаракатларида ва феъл-хўйида намоён бўлади. Бинобарин, айтиш мумкинки, Ишқ ойинага ўхшайди. Бу ойинада ошиқ ахволи намоён бўлади.

МАСНАВИЙ

*Ойинаат доний чаро гаммоз нест?
Зонки, зангор аз рухаш мумтоз нест.*

¹ Гаммоз бу ўринда ошкор килгувчи, кўрсатувчи.

ТАРЖИМА

*Ойинанг билгил нечун гаммоз эмас,
Чунки занг бор юзида, мумтоз эмас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Биласанми, нима учун қалб ва руҳинг ойинаси маънавий асрор ва ҳақиқатларни акс эттиримайди? Чунки сен унинг юзидан ҳою ҳавас зангларини тозаламагансан.

ШАРХ

Агар дил соф ва шахс замири равшан бўлса, урфоний асрор ва Раббоний ҳақиқат унда акс этади. Агар кўнгилда занг бўлса, тики ушбу занг тозаланмагунча ҳеч вақо ҳосил бўлмайди.

«Қалб — Худонинг назаргоҳи», дейдилар. Худонинг назари тушадиган саҳнни тозаланг! Бу шиша ва темирларни ялаб-юлқаганингиз билан, унга бироннинг назари ё тушади, ё тушмайди. Худонинг назари тушадиган «бир парча эт»ни (ҳадис) соф қилинг! Эгнингиздаги бир парча матони ҳар кун тозаламоқдан чарчамайсиз! Худонинг назари тушадиган бирдан-бир жойни тоза тутинг! Бунча ўзингиз ва қасру равоқингизга оро берасиз!

Биродарлар, қалб Оллоҳ мулки. Уни йўқотиб қўйишингиз ҳеч гап эмас. Йўқотсангиз, одам қавмидан чиқасиз. Дунёда маҳлукот қавми бисёр. Аммо одам қавми бир. Одамни йўқотиб қўйманг.

МАСНАВИЙ

*Бишнавед, эй дўстон, ин достон,
Худ ҳақиқат, нақди ҳоли мост он.*

ТАРЖИМА

*Тинглангиз, бу қиссани, эй дўст-ёр,
Бу — ҳақиқат, ҳолимиздан ошкор.*

ШАРХ

Эй дўстлар, ушбу ҳикоятга қулоқ тутинг. Бу ҳикоят ҳолимизга ғоят муносибдир.

ПОДШОХНИНГ КАНИЗАККА ОШИҚ БҮЛИШИ ВА УНИ СОТИБ ОЛИШИ ҲАҚИДА ҲИКОЯТ

ДОСТОН ХУЛОСАСИ

Бир подшоҳ ов қасдида хизматкорлари билан шаҳар ташқари-сига йўл олди. Йўл ярмида гўзал бир канизакка кўзи тушди. Шоҳ канизакка қаттиқ ошиқ бўлиб қолди ва катта мол-дунё эвазига уни сотиб олди. Кўп ўтмай канизак бетоб бўлди. Шоҳ чор атрофдан табибларни хузурига чорлади. Табибларнинг ҳар бири ўз билим ва заколарига мағур бўлиб, канизакни даволаш пайига тушдилар. Табиблар худбинлик ва фуурлари оқибатида Оллоҳ иродасини унубтиб қўйғандилар. Улар ҳарчанд уринмасинлар, беморнинг ахволи тобора оғирлашди. Шоҳ жамийки табиий даво ва усуллардан толди ва ноҷор Худога тавба-тазарру билан дуо килди.

Шоҳни уйку элtdи. У туш кўрди. Тушида бир пири муршид унга деди: «Ҳақиқий табиб ҳозик эртага сенинг хузурингга кела-ди!...» Эртаси кун тунда Шоҳ ўша табибни топди ва канизакнинг олдига олиб келди. Доно табиб бемор канизакка разм солиб, сезидики унинг дарди жисмоний иллат бўлмай, Ишқ касалидир. Канизак самарқандлик бир заргарга қаттиқ ошиқ эди. Шоҳ Самарқандга одам юборди. Заргарни Самарқанддан топиб келтирдилар. Шоҳ табиб ҳукмига кўра уни канизак ихтиёрига топширди. Канизак ва заргар роппа-роса олти ой саодат ва осойишталиқда яшадилар. Олти ойдан сўнг табиб Оллоҳ таъоло ишорати билан заргарга заҳар берди. Заргар заҳар таъсирида ўз чирой ва жозибасидан маҳрум бўла бошлади. Шундай қилиб, заргар кун сайин канизак олдидаги эътиборини йўқота борди. Бу илоҳий дастур Иброҳим алайҳиссалом ўғли И smoилни курбон қилиш ҳақидаги дастурга ўхшайди...

Бу дастурнинг зоҳирий суврати. Унинг ботини билан «Маснавий»нинг давомида танишамиз.

ҲИКОЯТ МАНБАЛАРИ

Ушбу ҳикоятнинг манбалари «Фирдавсул ҳикма» ва «Чаҳор мақола» китобларидир. Охирги китобда ҳикоятдаги муолажа усули Абу Али ибн Синога нисбат берилади. Шоҳ Қобус Вашмирнинг ишқ касалига чалинган қариндошларидан бирини Ибн Сино шу усулда даволайди.

Саййид Исмоил Журжоний ўзининг «Захираи Хоразмшоҳий» китобида ишқ касалининг муолажаси хусусида бундай ёзади: «Кимки ишқ дардига чалинган бўлса ва маъшукининг номини пинҳон тутса, ушбу тартибда билиш мумкин. Беморнинг бош томирига бармоғингизни босасиз ва гумон қилинган кимсаларнинг номини, ахволини, манзилини бир-бир санай бошлайсиз: ошиқ дардига сабаби бўлган кимсанинг номи тилга олиниши заҳоти bemorning қон ҳаракатида ўзгариш сезилади».

Мавлоно бу ҳикоятни ўз мақсадларини баён этмакка восита сифатида қўллаганлар.

Ушбу ҳикоятда шоҳ — ақл ва руҳдир. Канизак — нафси аммора. Унинг заргарга майли — дунёвий лаззатга гирифторлик. Файбий табиб нафснинг дардини англайди ва уни шифолайди.

Ақлни шаҳват домидан кутқаради. Асл мақсадни эса байтлар шарҳида билиб оламиз.

МАСНАВИЙ

*Буд шоҳе дар замоне пеш аз ин,
Мулки дунё будашу ҳам мулки дин.*

ТАРЖИМА

*Подшоҳ ўтган эди бундан бурун,
Илкида ҳам мулки дунё, ҳамда дин.*

ШАРХ

Қадим замонларда бир подшоҳ ўтган эди. Бу подшоҳ дунёни бошқариш билан бирга, динни ҳам маҳкам тутган. Яъни икки сарой саодатига ноил эди.

МАСНАВИЙ

*Иттифоқан, шоҳ рўзе шуд савор,
Бо ҳавоси хеш аз баҳри шикор.*

ТАРЖИМА

*Иттифоқо, бир куни отланди шоҳ,
Хосса аҳбоби билан ов қилса то.*

ШАРХ

Кунларнинг бирида шоҳ ўзининг мумтоз аҳли, яъни хос хизматкорлари билан овга отланди.

МАСНАВИЙ

*Як канизак дид шаҳ бар шоҳроҳ,
Шуд гуломи он канизак жони шоҳ.*

ТАРЖИМА

*Бир канизак кўрди шаҳроҳ узра хон,
Жони қул бўлди ўшишга ногаҳон.*

Шоҳроҳ — катта йўл бўйлаб кетаётган шоҳнинг нигоҳи бир канизакка тушди ва ўша лаҳзада шоҳ ўз жонидан жудо бўлди, яъни унинг жони ўша соҳибжамол канизакка қул бўлди.

МАСНАВИЙ

*Мурғи жонаш дар қафас чун метапиð,
Дод молу он канизакро харид.*

ТАРЖИМА

*Жон қуши жон үзди ул султоннинг,
Мол бериб, олди сотиб жононни.*

ШАРХ

Шоҳ жони тан қафасида қуш каби потирлай бошлади. Молдунё ҳарж қилиб, канизакни сотиб олди. Бошқача қилиб айтганда, шоҳ канизакка ошиқ бўлди, бинобарин, доролиги, яъни молдунёси туфайли уни ўзиники қилди.

МАСНАВИЙ

*Чун харид ўрову бархурдор шуд,
Он канизак аз қазо бемор шуд.*

ТАРЖИМА

*Шоҳ сотиб олди уни, рўй берди васл,
Сўнг қазодан бўлди бемор ул гўзал.*

ШАРХ

Шоҳ канизакни сотиб олди ва унинг васлига мусассар бўлди. Иттифоқо, қазо хукми билан канизак оғир дардга чалинди.

МАСНАВИЙ

*Ин яке ҳар дошту полонаш набуд,
Ёфт полон, гург ҳарро даррабуд.*

ТАРЖИМА

*Кимса эшаклик ва жабдуг ўйқ әди,
Келди жабдуг, бўри эшишакни еди.*

ШАРХ

Бир кимсанинг эшаги бор эди. Бироқ әгар-жабдуғи йўқ. Бечора эшак сохиби минг машаққатлар билан әгар-жабдуғни қўлга киритгач, бўри эшакни еб кетди.

МАСНАВИЙ

*Кўза будаш, об меномад ба даст,
Обро чун ёфт, худ кўза шикаст.*

ТАРЖИМА

*Кўзаси бор эрди-ю, сув қайдадир,
Сув топилгач, кўза майдадир.*

ШАРХ

Бир бечоранинг кўзаси бор эди-ю, сув йўқ эди. Сув топилган чоғда кўза синди.

Ушбу икки байт мазмуни замирида қўйидаги хикмат бор: одамзод бу дунёда ҳеч қаҷон ўз мақсадига тўгал-тўқис эриша олмайди. Ҳар бир лаззат ранжга қариндошдир. «Фотихул абёт» китобида келишича, эшак жисмоний ҳодиса бўлиб, яъни маҳлукдир. Эгар-жабдук — дунё матоҳи. Бўри — касаллик ё ўлим.

МАСНАВИЙ

*Шоҳ табибон жамъ кард аз чаппу рост,
Гуфт: «Жони ҳар ду дар дасти шумост.*

ТАРЖИМА

*Шоҳ табиб жамлаб деюрким: «Шоҳмиз,
Лек, сизнинг илкингизда жонимиз!..*

ШАРХ

Шоҳ тўрт томондан табибларни саройга чорлади ва деди: «Менинг жоним ва бу канизакнинг жони сизнинг қўлингизда». Ушбу байтда табиблардан мақсад Ҳақ йўлига иршод ва раҳнамолик қилишни даъво қилган кимсалардир.

МАСНАВИЙ

*Жони ман саҳл аст, жони жонам ўст,
Дарманду хастаам, дармонам ўст.*

ТАРЖИМА

*Менда жон йўқ, жоним у, жонимдур у,
Дардмандмен хаста, дармонимдур у.*

ШАРХ

Шоҳ ҳакимларга деди: «Менинг жоним канизакнинг жони олдида ҳеч нарса эмас. Ҳақиқатда, жонимнинг жони ўшадур. Мен бир дардманд ва хастаман. Ёлғиз дардимга дармон ҳам ўша.

МАСНАВИЙ

*Ҳар кий дармон кард, мар жони маро,
Бурд ганжу дурру маржони маро».*

ТАРЖИМА

*Кимса дармон бўлса жоним жонига,
Соҳиб ўлгай ганжу дур, маржонима».*

ШАРХ

Агар сизлар менинг жоним дардига дармон баҳш этсангиз, ҳазинадаги бойлиқ, дур ва маржонлар соҳиби бўласиз».

МАСНАВИЙ

*Жумла гуфтаんだш, ки жон бозй кунем,
Фаҳм жуд орему анбозий кунем.*

ТАРЖИМА

*Дедиларким, жон бўйлайлик жонига,
Фаҳм этайлик жам бўлиб дармонига.*

ШАРХ

Ҳакимлар иттифоқ бўлиб дедилар: «Канизакнинг жонига дармон бўлишимиз учун жонимиз борича ҳаракат қиласиз».

МАСНАВИЙ

*Ҳар яке аз мо Масийҳи оламист,
Ҳар аламро дар кори мо марҳамест.*

ТАРЖИМА

*Биз бу оламда Масиҳо сонимиз,
Ҳар аламга бор даво-дармонимиз.*

ШАРХ

Ҳакимлар шоҳга далда бердилар: «Ҳар биримиз бу олам Масихимиз. Қўлимизда ҳар қандай дарднинг давоси бор».

МАСНАВИЙ

*Гар Худо хоҳад нағуфтанад, аз батар,
Бас Худо бинмудшон ажзи башар.*

ТАРЖИМА

*Гар Худо хоҳлар эса, демай батар,
Айлади Ҳақ барчасин ожиз башар.*

ШАРХ

Ўз иқтидорига маҳлиё бўлган ҳакимлар шоҳнинг қўнглини кўтариш учун ўзларини «Масиҳ» дедилар. Улар «Худо хоҳласа, канизакнинг дардига даво топамиз», деб Оллоҳга суянмадилар, аксинча, ўзларининг қудратига инондилар.

МАСНАВИЙ

*Тарки истиснов мар одам қасватист,
Не ҳамин гуфтан, ки ориз ҳолатест.*

ТАРЖИМА

*Тарки истиснов¹ қилар ким тошдил,
Тошдил не, кўп тубан бир ҳолдир.*

ШАРХ

Оллоҳ ҳоҳишига эътиборсизлик қалб ғафлатига далолат қилади. Мудом Оллоҳ ҳоҳишига аҳамият бермаган ҳолда яшаш инсон қалбини тақир айлади. Ҳар лаҳза ёдда тургувчи бу таслимият тил билангина мұяссар бўлмайди. Зоро, орифлар наздиди зоҳирий аъмоддан кўра қалбий ҳол ва ният мўътабароқдир.

МАСНАВИЙ

*Эй басо новарда истиснов бигўфт,
Жони ў бо жони истисност жуфт.*

¹ Истиснов — «Иншаоллоҳ», яъни «Худо хоҳласа» демок.

ТАРЖИМА

*Эй, неча билмайди истисновни,
Жони истиснов била жуфт они.*

ШАРХ

Неча-неча одамлар «иншаоллоҳ» — «Худо хоҳласа» калимасини оғизга олмайдилар. Балки хаёлларига ҳам келтирмайдилар. Бироқ бу худбин ва жоҳил хаёлга келтирмагани билан «Иншаоллоҳ» ҳақиқатидан қочиб бўладими? Илоҳий иродадан чекинишнинг йўли борми? Жонинг ва қисматинг унинг қўлида турган бўлса, сен «иншаоллоҳ» демаганинг билан унинг хоҳиши доирасидан ўзиб кетолмайсан.

Ориф зот Оллоҳни шу қадар қаттиқ севадики, «фанофиллоҳ», яъни Худо учун ўзини батамом йўқ қиласди. Ўз иродасини Оллоҳ иродаси йўлида ҳалок айлади. Шу йўл билан «истисновъ» ҳақиқатига эришади. Худди шундай зотгина Оллоҳ бутун коинотнинг омили эканини ҳис этади. Демак, ориф Оллоҳга фарқат тил ва лафз орқали таслим бўлмайди, балки қалб ва ботин билан мутаважжих бўлади.

Мавлоно «Фийхи ма фийхи» («Ичиндаги ичиндадир») китобида ёзадилар: «Ҳазрат Расул (с.а.в) буюрадилар: «Рубба талил Қуръани вал Қуръану ялъануҳу» (Таржимаси: «Қанчадан-қанча одамлар Қуръон уларни лаънатлаб турган ҳолатда Қуръон тиловат қиласдилар»). Бу сўзлар Қуръоннинг маъносини англамасдан, энг ёмони, унга амал қилмасдан қуруқдан-қуруқ тиловат қилгувчилар хусусида.

МАСНАВИЙ

*Ҳар чи карданд аз иложу аз даво,
Гашт ранж афзуну ҳожат нораво.*

ТАРЖИМА

*Қилдилар ҳар не иложу ҳар даво,
Ранж ортди, бўлди ҳожат нораво.*

ШАРХ

Ҳакимлар ҳарчанд ҳаракат қилмасинлар, канизакнинг дарди кун сайин оғирлаша борди.

МАСНАВИЙ

*Он канизак аз мариз чун мўй шуд,
Чашми шаҳ аз ашки хун чун жўй шуд.*

ТАРЖИМА

*Ул канизак дарддан соч толаси,
Шоҳ кўзи қон ёшидан дарё каби.*

ШАРХ

Канизак дарднинг шиддатидан шу қадар оғир аҳволда эдики, вужуди «соҳ толаси»га айланади. Шоҳнинг кўзлари эса ёшдан дарёга менгзарди.

МАСНАВИЙ

*Аз қазо, сиркангбин сафро намуд,
Равгани бодом хушк миғузуд.*

ТАРЖИМА

*Ҳақ иши, саркангбин¹ сафро² бўлиб,
Ҳам бодом ёғи³ қуруқликка⁴ дўниб.*

ШАРХ

Парвардигорнинг иродаси билан табибларнинг канизакка қилган жамийки даволари акс таъсир кўрсата бошлади.

МАСНАВИЙ

*Аз ҳалийла қабз шуд, итлоқ рафт,
Об оташро мадад шуд ҳамчу нафт.*

ТАРЖИМА

*Ҳам ҳалийла⁵ қабз⁶ этиб, итлоқ⁷ кетиб,
Сув оловга нафт каби таъсир этиб.*

ШАРХ

Ҳалийла (изоҳга қаранг) ошқозонни мулойим ва равон қилишнинг ўрнига мизожнинг қуриб қолишига сабаб бўлди. Сув эса олов тафтини босиш ўрнига нафт (нефт) каби унинг янада гурос солиб ёнишига туртки берди.

¹ Сиркангбин – шакар ва сиркадан тайёрланган шарбат. Шакар ва асал ўрнида ҳам кўлланилади. Қадимги табиблар уни «сафро»ни йўқ килувчи дори сифатида кўллаганлар.

² Сафро – гоҳ тиник кизил, гоҳ кўкимтир тусдаги модда бўлиб сафро ҳалтасига йигилади. Овқатни тез ҳазм килдигради.

³ Бодом ёғи – ширин бодомдан олинадиган ёғ. Мижоздаги қуруқликни даф килиш учун кўлланилади.

⁴ Қуруқлик ёғи «юбуст» – мизожнинг қуриб қолиши. Қадимги табиблар бу касалликни бодом ёғи билан даволаганлар.

⁵ Ҳалийла – жуда улкан дарахт меваси. Япроқлари йирик ва нозик. Меваси шингил шаклида бўлиб, ранг-баранг. Ҳалийла тафтни қайтаради, ични мулойим, ошқозонни равон килади.

⁶ Қабз – рўдаларнинг сикилиши, қуриб қолиши.

⁷ Итлоқ – ошқозоннинг равон бўлиши.

**ҲАҚИМЛАРНИНГ КАНИЗАКНИ ДАВОЛАШДАН ОЖИЗ
ҚОЛИШЛАРИ, ПОДШОҲНИНГ ХУДОВАНД ДАРГОҲИГА
ЮЗ БУРИШИ ВА БИР ВАЛИЙУЛЛОҲНИ
ТУШ КЎРИШИ**

МАСНАВИЙ

*Шаҳ ҷу ажзи он ҳакиймонро бидийд,
По бараҳна жониби масжид давийд.*

ТАРЖИМА

*Шоҳ ҳакимлар ажзини кўргач тамом,
Чонди оёги яланг масжид томон.*

ШАРҲ

Шоҳ кўрдики, худбин ва худсар ҳакимлар канизакни давола-
моқдан ожиздирлар, оёқ яланг масжид даргоҳига юурди. (Ис-
моил Анқаравий бу хусусда дейди: «Оёқ яланг» иборасидан мақ-
сад дунёни тарқ этмоқ, охират, маҳв ва фано мартабасига эриш-
моқ. Устод Фурузонфар бу ҳақда шундай ёзди: «Оёқ яланг
юурмок» изтироб шиддатидандир. Бу ҳолатда шахс ҳатто ковуш
киймоққа ҳам фурсат тополмайди).

МАСНАВИЙ

*Рафт дар масжид, сўй меҳроб шуд,
Саждагоҳ аз ашки шоҳ пуроб шуд.*

ТАРЖИМА

*Борди масжид, юз буриб меҳробга,
Саждагоҳ ёшдан дўниб ҳалқобга.*

ШАРҲ

Шоҳ оёқ яланг масжидга етиб келди ва меҳробга юз бурди.
Саждагоҳ унинг кўз ёшларидан жикқа хўл бўлди.

МАСНАВИЙ

*Чун ба хеш омад зи гарқоби фано,
Хуш забон бикшод дар мадҳу сано.*

ТАРЖИМА

*Чун фано¹ гарқобида² очди нигоҳ,
Хуи равон тил бирла келтириди сано.*

ШАРХ

Қачонки, шоҳ «фано гарқоби»дан ўзига келди, яъни маҳв мартабасидан (бехудлик ва бехушлик) сахв ҳолига (хушёрлик, ўзига келиш) қайтди. Ҳақ мадҳу саносига оғиз очди. («Фано гарқоби» ибораси ташбиҳдир. Фано хушёрликнинг акси ёхуд феъл (ҳаракат)нинг тескариси. Чунончи, гарийқ (яъни гарқ бўлган одам ё хайвон) хушидан кетади ва ҳаракатдан тўхтайди. У энди тўлқиннинг мулки... Дуо хушёрликнинг асари бўлиб, банда унинг воситасида Ҳақ таъология ёвуқ келади. Бехудлик ҳолатида бу ҳол рўй бермайди.

Мавлоно «Фийхи ма фийхи» («Ичиндаги ичиндадур») китобларида «истигрок» ва «фано гарқоби» истилоҳларига шарҳ берадилар: «Истигрок ҳолатида у (яъни одам) бўлмайди. Унда жаҳд, феъл-ҳаракат тўхтайди. «Гарқоб» ҳар нечук ҳаракат килмасин, бу унинг феъли бўлмай, сувнинг феълидир. Сув бағрида оёқ-қўлларини ишлатиб турган ҳодисага «гарқ бўлган» ёки «гарийқ» деб бўлмайди. Ёхуд «Оҳ, чўкиб кетаяпман» деб бонг урганини «истигрок» дейиш мумкин эмас».

Фанонинг сифати — башарият сифатининг инкори. Бу инкор Ҳақ таъоло иродасига боғлиқ.

МАСНАВИЙ

*К-эй камина, баҳашашат мулки жаҳон,
Ман чий гўяъм? Чун ту медонӣ ниҳон.*

ТАРЖИМА

*Эй, жаҳон мулки Сенинг, борлиқ Сенинг,
Сен билурсан. Ваҳ, не ҳолим бор менинг?*

ШАРХ

Эй, энг камтарин баҳшишинг, яъни ато қилган ҳодисанг мулки жаҳон бўлган Худойи мутаъол, мен нима ҳам дейин? Ахир, Сен жамийки яширин ва ошкор нарсаларни бошдан-оёқ билурсан. Мен арзу ниёз қилмасам-да барчаси Сенга аёндири.

¹ *Фано* — Оллоҳ сари сайдининг низоми. Зохирий борлиқни истило қилиш оқибатида шуурининг йўқ бўлиши. Соликнинг ўзига хос жамийки лавозиматлар баҳридан ўтиши ва шууридан бегона бўлиши.

² *Гарқоб* — ҳалокатли сув.

МАСНАВИЙ

*Эй, ҳамиша ҳожати моро паноҳ,
Бори дигар мо галат кардем роҳ.*

ТАРЖИМА

*Эй, ҳамиша ҳожатимизга паноҳ,
Ваҳ, яна йўлдан озаб, қилдик хато.*

ШАРХ

Эй, ҳамиша ҳожатимизга паноҳ бўлган Парвардигор. Биз қайта йўлдан оздик, адашдик. Яъни сендан ҳожатларимизни право қилишни сўраш, сенга илтижо ва тазарру қилишнинг ўрнига, ожиз ва худбин ҳакимлардан нажот истадик. «Маснавий» шориҳи Валий Мухаммад Акбарободий ёзади: «Биринчи хато канизакка ошиқ бўлиш эди, иккинчи хато ҳакимларга мурожаат қилиш».

МАСНАВИЙ

*Лек, гуфтий гарчى медонам сират,
Зуд ҳам пайдо кунаш бар зоҳират.*

ТАРЖИМА

*Лек, дейсан, гар биларман сирларинг,
Сўйласин, майли, уни зоҳирларинг.*

ШАРХ

Парвардигоро, гарчи барча яширин ва ошкор сирларингни биламан, деган бўлсанг-да, биз бандаларинг замиримиздаги ниятларимизни тил билан ошкор қилишимизни истайсан. Зеро, сўзлар тақрори ва тил воситасида айтилган зикр қалбга таъсир килади. «Удъуний астажиб лакум». (Мазмуни: «Менга дуо қилинг, қабул қиласман», «Мўъминин» сураси, 4-оят).

МАСНАВИЙ

*Чун баровард аз миёни жон хуруш,
Андар омад баҳри баҳшойиш ба жўш.*

ТАРЖИМАСИ

*Жон билан чун подшоҳ қилди хуруш,
Урди раҳмат, мағифират дарёси жўш.*

ШАРХ

Шоҳ жону дилдан Тангри таъоло даргохига зору нола қилди.
Худованднинг раҳмат ва қарам дарёси жўш урди ва унинг дуосини қабул айлади.

МАСНАВИЙ

*Дар миёни гиря хобаш даррабуд,
Дид дар хоб у, ки тиyrе рўй намуд.*

ТАРЖИМА

*Йиглар эрди уйқу элтди ногаҳон,
Тушларига кирди бир пири замон.*

ШАРХ

Подшоҳ зор-зор йиғлаб, ногоҳ уйқуга кетди. Рўё олами, яъни тушда бир нуроний мўйсафид унга юз кўрсатди. (Орифлар ва ҳакимлар инсоннинг турли машғулотлардан холи бўлган чоғдаги руҳоний қувватининг ҳосиласи — туш ҳақида фикр юритарканлар, уни «кичик ўлим» ва ҳашри асфар (кичик маҳшар) дейдилар. Чунончи, уйғониҳ ҳам қиёматнинг намудор бўлиши ва буюк ҳашрdir. Инсон руҳи уйқу асносида вақтинга моддий жисмдан озод бўлади. Ўз-ўзидан унинг (руҳнинг) сафо ва азалий нуроҳияти ёришади. Шундан сўнг гайб олами ё осмон фаришталари ёҳуд муқарраб малоикалар билан мулоқоти бошланади. Худди шу ҳолатда мумкинлирки, «рўёи содик» (рост туш) суратида унга илҳом этилган ҳақиқат ўнгига зинҳор ошкор ва намоён бўлмайди. Ёҳуд ҳали рўй бермаган воқеа кашф этилади, эҳтимол, бир қанча вақтдан сўнг ҳушёрикда содир бўлгувчи ҳодиса юз кўрсатади.

Муҳийиддин Арабий ёзади: «Туш шундай ҳолатдирки, бандани ҳиссиёт олами мушоҳадасидан барзах (абадий дунё) олами мушоҳадасига боғлайди». («Футухоти Маккийя», 2-жилд, 183-саҳ.). Яна бир ривоятда келадирким, туш пайғамбарликнинг (нубувват) кирқ олти жузъидан биридир. Бир ривоятда эса етмиш жузъ дейилган. Лекин асосий мақсад миқдорда эмас.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Эй шаҳ! Мужда! Ҳожотат равост,
Гар ғарибе оядат фардо зи мост».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Эй шоҳ! Мужда! Ҳожотинг раво,
Бир ғариб келгайдир эрта, қарши ол!..»*

ШАРХ

Шохнинг тушида зухур этган пир деди: «Эй шох, қутлув бўлсин! Сенинг ҳожатинграво бўлди. Эрта қошингга биз томон-дан бир ғариделади. Уни хушнудлик билан қарши ол. Зоро, у ҳақдир».

МАСНАВИЙ

*Чунки, ояд ў ҳакими ҳозик аст,
Содиқат дон, к-ў амину содиқаст.*

ТАРЖИМА

*Чунки келгай бир ҳакими ҳозик, у,
Ростгўй, билким, амину содиқ, у.*

ШАРХ

Қошингга келувчи ғаридел, мўъжизакор ҳаким ҳозикдир. У ростгўй, амин ва содиқдир.

МАСНАВИЙ

*Дар иложаш сеҳри мутлакро бубин,
Дар мизожаш қудрати Ҳақро бубин.*

ТАРЖИМА

*Мутлак сеҳр¹ ошкор имконида,
Қудрати Ҳақ ҳам мизожу² жонида.*

ШАРХ

Сен ўша табибга оддий нигоҳ билан бокма. Унинг амаллари фоятда фавқулодда. Унинг мизожида Ҳақ қудрати намоён.

МАСНАВИЙ

*Чун расид он ваъдагоҳ ва рўз шуд,
Офтоб аз Шарқ ахтарсўз шуд.*

ТАРЖИМА

*Етти ваъда ҳоги, тун ҳам ўтди,
Офтоб Шарқдан чиқиб, юз тутди.*

¹ Мутлак сеҳр — фавқулодда ҳолат. Ҳеч қандай қайд ва шартсиз рўй бергувчи тайритагийи ҳолат.

² Мизож — аслий унсурлар ва моддалар воситасида вужудда пайдо бўлгувчи кайфият.

ШАРХ

Шундай қилиб, тун ҳам кечди. Ваъда маҳали ёвуқ келди.
Шарқдан қуёш чиқиб, юлдузлар бир-бир кўздан йитдилар.

МАСНАВИЙ

*Буд андар манзара шаҳ мунтазир,
То бубинад он чи бинмуданд сир.*

ТАРЖИМА

*Шоҳ манзар узра бўлди мунтазир,
Кош, ошкор бўлса эрди тунги сир.*

ШАРХ

Шоҳ сарой кўшқида кеча тушида унга берилган мужда — бир гариб зотнинг йўлига интиқлик билан кўз тутарди.

МАСНАВИЙ

*Дид шахсе фозиле, пурмояе,
Офтобе дар миёни сояе.*

ТАРЖИМА

*Кўрди бир шахс фозилу пурмоя¹ у,
Гўйё офтобу тўрт ён соя у.*

ШАРХ

Бир донишманд зот соя қаъридаги офтобдек намоён бўлди.

МАСНАВИЙ

*Мерасид аз дур монанди ҳилол,
Нест буду ҳаст монанди хаёл.*

ТАРЖИМА

*Ташланарди кўзга худди бир ҳилол,
Гоҳ хувайдо, гоҳ нихон мисли хаёл.*

ШАРХ

Ўша пир олисдан ҳилолдек нозик ва нурли бўлиб назарга ташланарди. Пинҳон, яъни унинг мартабаси одамлар назаридан

¹ *Пурмоя* — хирадманд, донишманд, фарзона.

яширин эди. Хаёлнинг хорижий вужуди йўқ. Яъни хаёлни зохиран кўриш мумкин эмас. Бироқ унинг ботиний вужуди бор. Зеро, хаёл таъсир ва ҳаракатга турткি беради.

МАСНАВИЙ

*Нестваш бошад хаёл андар равон,
Ту жаҳоне бар хаёле бин, равон.*

ТАРЖИМА

*Аслида йўқдек бу жон ичра хаёл,
Бошқарар лек бу жаҳонни безавол.*

ШАРХ

Хаёл аслида мавжуд эмасдек туюлади. Зеро, юқорида таъкид-ланганидек, хаёлнинг зохирий вужуди йўқ. Лекин боқки, оламни ҳаракатга келтиради. Яъни оламнинг ҳамма ерида хаёл тасарруф ва ҳокимият қудратига эга.

МАСНАВИЙ

*Бар хаёле сулҳашон ва жангашон,
Ваз хаёле фахришон ва нангашон.*

ТАРЖИМА

*Бил, хаёлдандир омонлик, жанглари,
Ҳам хаёлдандир фахр, ор-нанглари.*

ШАРХ

Одамларнинг уруш ва талошлари, сулху омонликлари ҳам хаёл туфайли. Фахр ва ор-номуслари ҳам аслида хаёлдан. Хаёл воситасида сулх тузиб, бир-бирларига қучоқ очадилар, хаёл туфайли жанг оловини лангиллатадилар.

МАСНАВИЙ

*Он хаёлоте, ки доми авлиёст,
Акси маҳрӯёни бўстони Худост.*

ТАРЖИМА

*Ул хаёлким авлиёнинг домидир,
Гулшани Ҳақ ойюзин андомидир.*

ШАРХ

Худонинг дўстлари – авлиёлар, каромат ва асрор аҳлига насиб қилган хаёл Худованд бўstonи ойюзлиларининг акс – сувратидир. Юкорида одам хаёlinинг фавқулодда қудрати ҳақида сўз юритдик. Демак, хаёлнинг қудрати шу қадарки, бутун дунё ҳалқларининг омонлиқда ёхуд жанг ҳолатида бўлмоқлари хам хаёлга вобаста, одамларнинг руҳий ҳаракат ва сукунлатлари хам хаёлдан бошланади. Шундай экан, у ҳолда Худо авлиёларининг аҳволи қандай? Улар ҳам олам аҳли каби ўз ҳаёлларига асирми? Мавлоно юкоридаги байт орқали авлиёларни ушбу қоидадан мустасно этади. Валий Муҳаммад Акбарободий мазкур байтни шундай шарҳлайди: «Валийларнинг хаёли Ҳак зоти маълумотининг чехрасидир. Бу тоифанинг хаёли айни ҳақиқат. Уларнинг хаёлида неки намудор бўлса, худди ўша ҳолатда ҳиссий сувратга айланади».

Аммо «ойюзли»лар иборасига шарҳ берган Никлсон бундай ёзади: «Бундан мурод Мутлақ жамолининг тажаллийсидир. Ҳақ мардлари, унинг дўстлари қалбида рўё ёхуд тасаввур шаклида акс этади».

Баъзи бир «Маснавий» шориҳлари «Ҳақ гулшанининг ойюзлилари» иборасида файбий маъно бор, деганлар. У хоҳ қалбий ахволос ёхуд каашф бўлсин, ёки каромат ва қурб бўлсин, барчаси Ҳақ фазлининг файзидир.

Исмоил Анқаравий ёзади: «Ойюзлилардан мурод буюк анбиёлардир. Улар Худонинг нуридан мунаввардирлар».

МАСНАВИЙ

*Он хаёле, ки шаҳ андар хоб дид,
Дар руҳи меҳмон ҳаме омад падид.*

ТАРЖИМА

*Ул хаёлким шоҳ кўриб уйқусида,
Келди меҳмондек анинг ўтрусига.*

ШАРХ

Подшоҳ тушида кўрган хаёл, файбий меҳмон шаклида намоён бўлди.

МАСНАВИЙ

*Шаҳ ба жой ҳожибон то пеш рафт,
Пеши он меҳмони гайби хеш рафт.*

ТАРЖИМА

*Шоҳ чиқиб пешвоз дарбондан бурун,
Гайб меҳмонин кутиб олмоқ учун.*

ШАРХ

Шоҳ ҳаяжон ва хушҳоллик шиддатидан ўз қўриқчиларидан ўзиб, гайб меҳмонининг ҳузурига ошиқди.

МАСНАВИЙ

*Ҳар ду баҳре ошно омӯхта,
Ҳар ду жон бедӯхтан бардӯхта.*

ТАРЖИМА

*Икки дарё ошнодир, шубҳасиз,
Икки жонким боғламишлар риштасиз.*

ШАРХ

Улар гўё бир ўзанга келиб қўшилган икки ирмоқ мисоли эдилар. Гўё зоҳирда бир-биридан жудо бўлсалар-да, маъно оламида бир-бирига пайванд этилган жондирлар.

МАСНАВИЙ

*Гуфт маъшуқам ту будастй, на он,
Лек, кор аз кор хезад дар жаҳон.*

ТАРЖИМА

*Деди: «Маъшуқам ўзинг, ул қиз эмас,
Лек, дунё шилари бежиз эмас».*

ШАРХ

Шоҳ одоб риояти билан ғайбдан келган меҳмонга деди: «Ҳақиқий маъшуқим ул канизак эмас, сен экансан. Лекин бу дунёда бир ишнинг рўёбга чиқиши учун бошқа бир иш сабаб бўлади».

Бу ўткинчи дунёда Худованд бир ишни турли баҳона ва сабаблар воситасида амалга оширади. Подшоҳнинг канизакка нисбатан майли унинг ранж ва роҳатсизлигига сабаб бўлди. Бироқ, айни ҳолда мажозий ишқдан ҳақиқий ишққа томон йўл очилди. Яъни шу ишқ туфайли бир Худонинг дўстини топмоққа муюссар бўлди.

МАСНАВИЙ

*Эй, маро ту Мустафо, ман чун Умар,
Аз барои хизматат бандам камар.*

ТАРЖИМА

*Мен учун сен – Мустафо, менман – Умар,
Хизматингга боғладим белга камар.*

ШАРХ

Эй муршид, сен мен учун гўё Мустафосан. Мен сен учун гўё ҳиммат камарини боғлаган Умармен.

МАСНАВИЙ

*Аз Худо жўям тавфиқи адаб,
Беадаб маҳрум шуд аз лутфи Раб.*

ТАРЖИМА

*Иста Оллоҳдан тавфиқи адаб,
Беадабга лутф қилмас ҳеч Раб.*

ШАРХ

Худо даргоҳидан одоб тавфиқини сўраймиз. Зеро, беадаб Оллоҳ лутфидан маҳрумдир. Одоб жамийки ҳамийда хулқларнинг ҳосиласи. Мухйиддин ибн Арабий дейди: «Адаб яхши хислатлар ва эзгуликларнинг мажмуидир. Бинобарин, одобли шахс макорим ахлоқнинг жамъидир».

Ибн Арабий давом этади: «Одоб аҳлуллоҳ (Оллоҳ дўйстлари) истилоҳида тўрт қисмдан иборат: 1 – Шариат одоби. 2 – Хизмат одоби. 3 – Ҳақ одоби. 4 – Ҳақиқат одоби».

Мавлоно юқоридаги байтда шохнинг илоҳий ҳақимга нисбатан эҳтиромини халифа Умарнинг (р. а.) Муҳаммад Мустафога (с.а.в.) нисбатан чексиз эҳтиромига қиёс этади. Соликнинг ўз муршидига ва атрофида гиларга ҳам бекиёс одоб ва эҳтиром кўрсатиши лозимлиги ҳақидаги тасаввуфий масала ойдинлашади.

МАСНАВИЙ

*Беадаб танҳо на ҳудро дошт бад,
Балки оташ дар ҳама оғоқ зад.*

ТАРЖИМА

*Беадаб бир ўзни солмас чоҳга,
Балки ўт қўйгай бутун оғоққа.*

ШАРХ

Беадаб танҳо ўзинигина балога гирифтор қилмайди, балки бутун оламни фитна олови билан ёқиб юборади.

МАСНАВИЙ

*Моида аз осмон дармерасид,
Бесудовоу бефўрухту бехарид.*

ТАРЖИМА

*Осмондан инди дастурхонлари,
Тотдилар ҳеч оғримасдан жонлари.*

ШАРХ

Илохий ризқ-рўз ҳеч ранжисиз, олди-сотдисиз осмондан Мусо (а.с.) қавмига туширилди. «Бақара» сурасининг 57-оятида буюрилади: «Ва анзална алайқумул манна вас-салво». «Осмондан ширинлик ва беданалар ёғдирдик».

МАСНАВИЙ

*Дар миёни қавми Мусо чанд кас,
Беадаб гуфтанд: «Ку сиру адас?»*

ТАРЖИМА

*Беадаблар чиқди Мусо қавмидан:
«Бер, таомнинг бизга турли навъидан!..»*

ШАРХ

Ҳаэррат Мусо қавмидан шундай беадаблар хуруж қилдиларки, улар Оллоҳ ёзган дастурхонга қаноат қилмай заминий неъматларни сўрадилар. Улар Оллоҳнинг неъматларига ношукур бўлдилар ва мункирлик қила бошладилар. «Ва из қултума я Муса, лан наасбира ъала таъомин воҳидин, фадъулана Раббака юхрижлана мимма тунбитул арзу мин бақлиха ва қиссаиҳа ва фумиха ва адасиҳа ва басалиҳа». («Эсланг: «Эй Мусо, бир хил таомга ҳеч қаноат қила олмаяпмиз. Парвардигорингга дуо кил, бизга ерда униб-ўсадиган сабзавотлардан, бодринг, саримсок, мош, пиёзга ўхшаган ўсимликлардан чиқариб берсин», деганингиз...») (Аълоуддин Мансур таржимаси).

МАСНАВИЙ

*Мунқатиш шуд нону хони осмон,
Монд ранжи заръу белу досмон.*

ТАРЖИМА

*Битди осмон нони, дастурхони ҳам,
Колди белнинг ранжию, меҳнат, алам.*

ШАРХ

Осмоннинг нон ва дастурхони узилди. Яъни тўрт-беш беадаб-нинг баднафслиги, меъёрни бузганилиги боисидан Оллоҳ ўз неъматлари чашмасини бани Исройлдан тўсди. Осмондан ҳеч нарса ато қилинмади. Бу ёғига ранжу алам, меҳнат, мешаққат колди.

МАСНАВИЙ

*Боз Ийсо чун шафоат кард, Ҳақ
Хон фиристоду ганимат бар табақ.*

ТАРЖИМА

*Сўнг шафоат қилди Ийсо, кўкда Ҳақ
Тузди дастурхон, иниб келди табақ.*

ШАРХ

Иккинчи дафъа ҳазрат Ийсо алайхиссалом шафоат қилди. Оллоҳ марҳамат билан кўқдан ноз-неъмат тўла дастурхон ва табақлар иниб тушди.

МАСНАВИЙ

*Боз гўстохон адаб бигзоштанд,
Чун гадоён заллаҳо бардоштанд.*

ТАРЖИМА

*Боз гўстохлар адабни қўйдилар,
Не ажабки, оч гадога дўйнилар.*

ШАРХ

Яна бепарво густохлар одоб доирасини буздилар. Гадолар каби дастурхонда қолган неъматларга чанг солдилар. Бурунда сўфийларда ҳам шундай одат бўлган экан.

МАСНАВИЙ

*Лоба карда Ийсо ийшонро, ки ин,
Доим аст ва кам нагардад аз замин.*

ТАРЖИМА

*Илтижо қилди пайгамбар аҳлига
Ким туганмас бу таом, ийқ таҳлика.*

ШАРХ

Ийсо алайхиссалом ўз қавмига осмондан индирилаётган бу дастурхон тўла ноз-неъматлар тугаб қолмаслигини, бинобарин, зиёда ҳарис бўлмасликларини илтижо қилди.

МАСНАВИЙ

*Бадгумоний кардану ҳирсоварй,
Куфр бошад пеши хони меҳтварй.*

ТАРЖИМА

*Бадгумонлик қилдилар, ҳирсу ҳаво,
Куфрдир пир нонига бул иддао.*

ШАРХ

Бир буюк зот ёзган дастурхон тепасида ҳарислик ва бадгумонлик билан ношоён амаллар қилмоқ куфрдан баттардир.

МАСНАВИЙ

*З-он гадорүёни нодида зи оз,
Он дари раҳмат бир ийшон шуд фароз.*

ТАРЖИМА

*Бул гадолар дастидан раҳматнишон
Қонқалар қарс-қарс ёпилди бегумон.*

ШАРХ

Ҳарис, очофат, жоҳил кимсаларнинг бу зайл ҳаракатлари туфайли раҳмат эшиклари тақа-так ёпилди. Ношукурчиликнинг оқибати мана шу!

МАСНАВИЙ

*Абр барнояд пайи манъи закот,
В-аз зино афтад вабо андар жиҳот.*

ТАРЖИМА

*Гар закот манъ бўлса, юзмайдир булут,
Хам зинодан қолди оғат ичра юрт.*

ШАРХ

Одамлар закот нималигини унутсалар, ўз бисотларидан ниёз-мандлар учун хисса чиқармасалар, ўша юрт устида булутлар юзмас, раҳмат ёмғирлари ёғмас экан. Зино сабабли дунёда вабо касаллиги тарқалади. Ушбу ҳадисга ишора қилинмоқда: «Ма ҳабаса қовмун заката илла ҳабасаллоҳу анҳумул қотро». «Кай бир қавм закотдан қўл узмаса (тарк қилмаса), Оллоҳ ўша қавмдан раҳмат ёмғирини манъ этмайди».

МАСНАВИЙ

*Ҳар чи бар ту ояд аз зулмоту ғам,
Он зи бебокӣ ва гӯстоҳист ҳам.*

ТАРЖИМА

*Ҳар не зулмат, гусса солса сенга дом,
Бул сенинг густоҳлигингдандир тамом.*

ШАРХ

Бошингга неки мусибат, ғам-ғусса тушадиган бўлса, шубҳа-сиз, улар сенинг густоҳлигинг ва бепарволигинг оқибатидир. «Нисо» сурасининг 78-оятида буюрилади: «Ва ма асобака мин саййиатин фа мин нафсиқа». «Ҳар қандай кўргилик бошингга ўзинг туфайли келади».

МАСНАВИЙ

*Ҳар кӣ бебокӣ кунад дар роҳи дўст,
Раҳзани мардон шуд ўй, номард ўст.*

ТАРЖИМА

*Кимки дўстин йўлида бедард ўй,
Мардни шилган ўғридир, номард ўй.*

ШАРХ

Кимда-ким дўст йўлида густоҳлик қилар экан, илоҳий мардларни тунаган номард қароқчи ҳисобидадир. Яъни ҳам гумроҳдир ва ҳам гумроҳ этгувчидир.

МАСНАВИЙ

*Аз адаб нурнур гашаст ин фалак,
В-аз адаб маъсуму пок омад малак.*

ТАРЖИМА

*Ҳам адабдан нурга тўлди бу фалак,
Ул сабаб маъсум ва пок бўлди малак.*

ШАРХ

Бу фалак адаб туфайли нурга тўлди. Яъни қачонки бу айлангувчи олам бино бўлди, унинг меҳвару мадори одоб доирасидан заррача тажовуз қилган эмас, Оллоҳ амрини бир лахза тарк қилгани йўқ. Масалан, қуёш одам табиатига кириб, хоҳлаган пайтида отиб, кўнгли тусаган пайтида ботиб кетаверса эди, унда томошани кўринг эди.

МАСНАВИЙ

*Буд зи гўстоҳӣ, қусуфи офтоб,
Шуд Азозиле зи журъат радди боб.*

ТАРЖИМА

*Офтобни тутмди густоҳлик – қусуф,
Рад этилди ҳаддидан шайтон ўтиб.*

ШАРХ

Биринчи мисрани икки хил маънода шарҳлаш мумкин.

Биринчидан, одамларнинг айбу гуноҳи, густоҳлиги ва битмас-туганмас маъсиятлари қуёшга ҳам ўз таъсирини ўтказди. Қабоҳат қуёш юзига хижоб бўлди. Бу илоҳий танбих бўлиб, одамлар қуёш тутилган бир неча соат давомида тавба қилмоққа шошилаладилар.

Иккинчидан, қуёш тўртингчи осмонда якка-ёлғиз бўлгани учун кибрга кетди. Шу боисдан Оллоҳ мағрур қуёшга танбих бўлсин учун бир неча соат давомида унинг нурларини кетказди. Ҳожи Мулла Ҳодий Сабзаворий бундай дейди: «Густоҳлик аслида ойдан содир бўлди. У қуёшнинг олдини тўсди ва қусуф рўй берди».

Иккинчи мисранинг мазмуни барчага ойдек равшан. Иблис Одам алайҳиссалом қошида густоҳлик, худбинлик ва такаббурлик қилди. Оқибатда жаннат юзи унга ҳаром қилинди.

ШОҲНИНГ ТУШДА БАШОРАТ БЕРИЛГАН ИЛОҲИЙ ТАБИБ БИЛАН МУЛОҚОТИ

МАСНАВИЙ

*Даст бикшуду каноронаш гирифт,
Ҳамчу ишқ андар дилу жонаш гирифт.*

ТАРЖИМА

*Шоҳ құчоқ очди, табибим, кел дебон,
Жону дилни шиқынг ўртабдир ёмон.*

ШАРХ

Шоҳ илоҳий табиб ҳузурига құчоқ очиб борди ва уни бағрига олди. Бу жону дилга қаттиқ ўрнашған ишқ мисоли эди. Шоҳ бир күришдаёқ табибга эътиқод қўйди.

МАСНАВИЙ

*Дасту пешонииш бўқисдан гирифт,
Аз мақому роҳ турсидан гирифт.*

ТАРЖИМА

*Кўлларидан, манглайидан ўпди шоҳ,
Ҳам мақому ийлидан қилди савол.*

ШАРХ

Шоҳ илоҳий табибнинг қўллари ва пешонасидан ўпиб, ўз меҳру мұхаббатини изҳор этди. Файбий мәхмоннинг қандай равиш ва мақомда экани, йўл ва сулуки, ҳол-аҳволидан саволлар қўйди.

МАСНАВИЙ

*Пурсу турсон мекашидаш то ба садр,
Гуфт: «Ганж ёфтам охир бо сабр».*

ТАРЖИМА

*Ҳол сўраб шоҳ они элтди садрига,
«Ганж топдим», — таҳсин айтар сабрига.*

ШАРХ

Шоҳ йўл-йўлақай табибдан ҳол-аҳвол сўраркан, ниҳоят сабр-таҳаммул оқибатида ганж — ҳазина тоғдим, дерди. Шодлик ва ҳаяжонининг чегараси йўқ эди. Шоҳ табибни садр мажлисига бошлаб борди.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Эй, ҳадиаи Ҳаққу дафъи ҳараж,
Маънии «Ас-собру мифтоҳул фараж».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Эй, Ҳақ ҳадяси, дафъи ҳараж,
Маъни бу: «Ас-собру мифтоҳул фараж».*

ШАРХ

Шоҳ илоҳий табибга хитобан деди: «Эй, Ҳудойимнинг менга юборган армугони, ҳар нечук танглик, зулм ва зугумни дафъ айлагувчи зот. Мен ушбунинг маънисига етдим. Ҳақиқатан, «Сабру тахаммул қушоишиларнинг калити» экан.

МАСНАВИЙ

*Эй, лиқои ту жавоби ҳар суол,
Мушкул аз ту ҳал шавад бекийлу қол.*

ТАРЖИМА

*Эй, юзинг минг бир саволга Ҳақ жавоб,
Ҳар не мушкул ҳал қилурсан беитоб.*

ШАРХ

Эй илоҳий ҳаким, сенинг дийдоринг ҳар нечук саволга ош-кора жавобдир. Ҳар нечук мушкулот сен туфайли қийлу қол-сиз ҳал бўлади. «Лиқо» сўзи тилимизда дийдор маъносини анг-латади. Сўфийлар шайх лиқои, яъни дийдорга бениҳоят катта эътибор қаратадилар. Зеро, улар қалбларидаги яширин фикрларни шайх билиб туришига ишонадилар.

МАСНАВИЙ

*Таржумони ҳар чи моро дар дил аст,
Дастгирӣ, ҳар ки пояш дар гил аст.*

ТАРЖИМА

*Қалбимизда неки бор тилмочи сен,
Ким оёги лойдадир, қўлловчи сен.*

ШАРХ

Эй, пинҳон сирларни билгувчи, неки дилимизда яширинидир, билурсен. Кимнинг жонин оёғи моддиёт ботқоғига ботиб қолган эса, қўллагувчисен.

МАСНАВИЙ

*Марҳабо, ё мужтабо, ё муртазо,
Ин тагоб жаал қазо, зоқал фазо.*

ТАРЖИМА

Хуш келдинг, эй кенг бағирлик, эй танланган зот. Агар сен ғойиб бўлсанг, қазо ёвуқ келтай ва фазо танг бўлгай.

МАСНАВИЙ

*Анта мавлал қовми ман ла яштаҳий,
Қод родая калла лаън лам янтаҳий.*

ТАРЖИМА

Сенсан (сулуклар) қавмининг сурори. Кимда-ким сени истамаса, қидирмаса ва бу ишидан воз кечмаса, ҳақиқатда тубан кетади ёхуд ҳалок бўлади.

ШОҲНИНГ ТАБИБНИ БЕМОР ҲУЗУРИГА ЭЛТГАНИ ХУСУСИДА

МАСНАВИЙ

*Чун гузашт он мажлису хони қарам,
Дасти ў бигрифту бурд андар ҳарам.*

ТАРЖИМА

*Ўтди мажлис, ўтди дастурхон, қарам,
Сўнг олиб илкин они элтди ҳарам.*

ШАРХ

Шоҳ ва илохий ҳакимнинг иссиқ дийдорлашуви тугагач, шоҳ унинг илқидан тутиб, ўз ҳарамига бошлади. Мавлоно ушбу байт орқали танбих беради: мурид ўз пирини маҳрами роз этмоғи лозим. Абадий саодат, қурб ва илохий ҳолга етмоқнинг йўли шу.

МАСНАВИЙ

*Қиссаи ранжуру ранжурй бихонд,
Пас аз он дар пеши ранжураш нишонд.*

ТАРЖИМА

*Сўйлади шоҳ ул париваш ҳолидан,
Бўлди воқиф ҳам табиб аҳволидан.*

ШАРХ

Шоҳ канизакнинг беморлик можаросини сўйлаб, табибни унинг қошига олиб келди.

МАСНАВИЙ

*Рангу рўву набзу қорура бидийд,
Ҳам аломоташ, ҳам асбобаш шунийд.*

ТАРЖИМА

*Кўрди рангу рўю тутди набзини¹,
Тинглади асбоб², аломат³ – барини.*

ШАРХ

Табиб бемор канизакнинг аҳволидан огоҳ бўлиш мақсадида юқоридаги усулда уни текширди ва гувоҳларнинг сўзларига қулоқ осди.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Ҳар дору, ки ийшон кардаанд,
Он аморат нест, вайрон кардаанд».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Неки анга дармон қилдилар,
Филҳақиқат, они вайрон қилдилар».*

¹ Кўлнинг бош бармок томонидаги уриб тургувчи томири. Табиблар бу томирни тутиб, бемор аҳволини билиб оладилар.

² Касалликнинг зохирий белгилари.

³ Беморликнинг бадандаги асоратлари.

ШАРХ.

Илохий вакил деди: «Бу худбин ва худнамо табиблар беморга ҳар қанча дори-дармон қилгандари билан, уни согайтириш ўрнига, аксинча ахволини оғирлаштирилар».

МАСНАВИЙ

*Бехабар буданд аз ҳоли дарун,
«Асташайзуллоҳа мимма яфтарун».*

ТАРЖИМА

*Билмас эрдилар ичинда ҳол нечун,
«Асташайзуллоҳа мимма яфтарун».*

ШАРХ

Мағрур ҳакимлар канизакнинг ботиний ахволидан бехабар эдилар. «Бундай такаббур ва жохиллар дастидан Худодан паноҳ сўрайман».

МАСНАВИЙ

*Дийд ранжу қашф шуд бар вай нуҳуфт,
Лек, пинҳон карду бар султон нагуфт.*

ТАРЖИМА

*Кўрди ҳолин, қашф бўлди барча сир,
Лек, пинҳон тутди шоҳдан баривир.*

ШАРХ

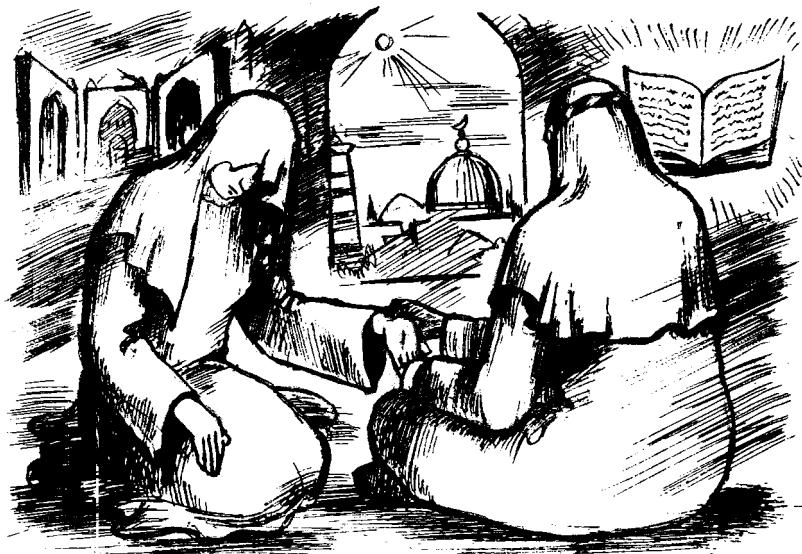
Илохий ҳаким канизак ахволини мушоҳада қилди ва иллатнинг тагига етди. Бироқ бу ҳолни шоҳдан мутлақо сир тутди. Зеро, авлиёуллоҳ бирор кимсанинг ботиний сирини Оллоҳнинг изнисиз ҳеч кимга фош қилолмайди. Сир соҳибининг ўзига ҳам ошкор этмайди.

МАСНАВИЙ

*Ранжаш аз савдо ва аз сафро набуд,
Бўйи ҳар ҳезум пайдид ояд зи дуд.*

ТАРЖИМА

*Ранжи савдодан ва сафродан эмас,
Хар ўтдининг бўйи дуд ичра абас.*

ШАРХ

Бемор канизакнинг дарди сафро ёхуд савдонинг зиёд бўлишидан эмас. Сафро ва савдодан бўлмаса, унда иллат қаёқда? Хар бир ўтиннинг ҳиди унинг тутунида яширинган бўлади. Яъни хар бир нарсада мавжуд аломатлар унинг зотига далолат қилади. Ишқ дардига дучор бўлган инсон маъшуқ ҳажрида шодлик барқ урган чехрасидан жудо бўлади. Яъни, шоир айтганидек, «Хазон яфроғи янглиғ гул юзинг ҳажрида сарғардим...»

МАСНАВИЙ

*Дийд аз зорийш қ-ў зори дил аст,
Тан хушаст ва ў гирифтори дил аст.*

ТАРЖИМА

*Кўрди зорин ким бу зор дил зоридир,
Тан саломат, бу фақат дил коридир.*

ШАРХ

Илоҳий табиб канизакнинг аҳволини кўздан кечиргач, билдики, унинг касали жисмоний бўлмай, қалб хасталигидир. Яъни канизакнинг жисмида ҳеч қандай иллат йўқ. Неки бўлса, унинг кўнглида пинҳон.

МАСНАВИЙ

*Ошиқи пайдост аз зории дил,
Нест бемори чу бемории дил.*

ТАРЖИМА

*Ишқ пайдодир күнгилнинг зоридан,
Йўқ беморлик күнгил беморидай.*

ШАРХ

Канизакнинг дил зоридан унинг ошиқлиги зохир эди. Оламда ҳеч бир беморлик күнгил хасталигидек кучли эмас.

МАСНАВИЙ

*Иллати ошиқ зи иллатҳо жудост,
Ишқ устурлоби асрори Ҳудост.*

ТАРЖИМА

*Айридидир аҳволи ишқ беморининг,
Ишқ устурлоби¹ Ҳақ асрорининг.*

ШАРХ

Ишқ касаллиги барча жисмоний касалликлардан фарқ қиласди. Ишқ Оллоҳ зоти офтоби, унинг исм ва сифатлари юлдузларини кўрсатгувчи устурлоб кабидир. Маянавий осмон мунажжимлари ҳисобланмиш орифлар ишқ устурлоби воситасида Оллоҳ асрори, ботиний илмлар, юлдузлар аҳволини ўрганадилар ва шу восита билан Ҳақиқатга эришадилар.

МАСНАВИЙ

*Ошиқи гар з-ин сару гар з-он сар аст,
Оқибат моро бадон сар раҳбараст.*

ТАРЖИМА

*Ишқ хоҳ ул бош, хоҳ бул бошдир,
Оқибат ҳар бош учун йўлбошидир.*

ШАРХ

Ишқ хоҳ мажозий, хоҳ ҳақиқий бўлсин, охир-оқибат одамни камолот манзилига әлтади.

¹ Устурлоб — осмон жисмлари ҳаракатини ўрганувчи нујумий асбоб.

МАСНАВИЙ

*Ҳар чи гўям ишқро шарҳу баён,
Чун ба ишқ оям, хижил бошам аз он.*

ТАРЖИМА

*Неча қилдим ишқни шарҳу баён,
Ишққа дуц келгач бўлибмен нотавон.*

ШАРҲ

Ишқ ҳақида ҳар қанча шарҳу баён берганим билан, унга дучор бўлгач, ўзимнинг нақадар оқиз ва нотавонлигимни ҳис киласман. Зоро, ишқ Ҳақнинг сифатидир. Бу сифат шу қадар поёнсизки, шарҳлашнинг имкони ўйқ. Ақлу тил оқиз. Ушбу байтда ҳар икки маънодаги ишққа ишорат қилинмоқда.

МАСНАВИЙ

*Гарчи тафсири забон равшангараст,
Лек, ишқи безабон равшантараст.*

ТАРЖИМА

*Гарчи тилнинг тафсири ёргуғ эзур,
Тилсиз ишқ андин валие ортуқ эзур.*

ШАРҲ

Маълумки, бир маъно ёхуд моҳият тил воситасида тафсир қилинади. Ҳар нечук маъно тил воситасида ошкор этилса-да, аммо, ишқ ҳеч қандай тафсир ва баёнга сифмайди. Ишқ келгач хамма сир-асрор ўз-ўзидан очилади. Ишқ ўзи ҳақида ўзи сўзлайди. Бирор-бир тил ишқни унинг ўзидек тафсир ва баён қилиш кудратига молик эмас.

МАСНАВИЙ

*Чун қалам андар навиштан мешитофт,
Чун ба ишқ омад қалам бархуд шикофт.*

ТАРЖИМА

*Ул қаламким моҳир эрди ончунон,
Ишққа етгач лол бўлди бегумон.*

ШАРХ

Қалам ҳар нечук мавзууни шиддат ва суръат билан ёзарди.
Қачонки ишқ мавзусига дуч келди, ночор бўлди.

МАСНАВИЙ

*Ақл дар шарҳаш чу ҳар дар гил бихуфт,
Шарҳи ишқу ошиқӣ ҳам ишқ гуфт.*

ТАРЖИМА

*Ақл ишқнинг шарҳида эшишак сиёқ,
Ишқу ошиқ шарҳида ишқ яхшироқ.*

ШАРХ

Ақлу тафаккур ишқ ва ошиқликни шарҳлаш қудратига эга
эмас. Ушбу бобда у тупроққа беланиб ётган эшакка ўхшайди.
Ишқ ва ошиқликнинг шарҳига ёлғиз ишқнинг ўзигина қодир.

МАСНАВИЙ

*Офтоб омад далили офтоб,
Гар далил бояд, аз вай рӯј матоб.*

ТАРЖИМА

*Офтобга офтоб бўлгай далил,
Гар далил даркор — ундан кечмагил.*

ШАРХ

Офтобнинг мавжудлигига далил офтобнинг ўзидир. Унинг
мавжудлиги хусусида далил лозим бўлса, офтобдан юз бурма.

МАСНАВИЙ

*Аз вай ар соя нишони медиҳад,
Шамс ҳар дам нури жонӣ медиҳад.*

ТАРЖИМА

*Гарчи соя офтобдандир нишон,
Шамсдир у — нур жони, нуржон.*

ШАРХ

Гарчи соя офтобнинг мавжудлигига далолат қилса ҳам, ғойиб
бўлгач соя йитади. Хуллас, офтобнинг жонларга ҳузур ва шавқ

бағишловчи нурлари унинг борлигига буюк бурхондир. Ушбу байтда зимнан нур ва соя мұқояса қилинмоқда.

Офтоб — ҳақиқат. Биз унга томон интилмоғимиз керак. Сояда қолиб кетмоқ умрнинг заволи. Жохиллик ва зулмат.

МАСНАВИЙ

*Соя хоб орад туро ҳамчун самар,
Чун барояд шамс «инишаққул қамар».*

ТАРЖИМА

*Соя — эртак, уйқу элтгай беасар,
Офтоб чиққаң, бүлур «шаққул қамар».*

ШАРХ

Тунги эртак ва афсоналар уйқуга элтгани каби ақлнинг сояси хам сени ҳақиқатдан узоқлаштиради ва фафлат уйқусига чұмасан. Қачонки, оламларни қароғон этгувчи Ҳақиқат офтоби қарақлаб боп күтарса, ақл маҳтоби ўз тароватини йүқтади, унинг нурларидан шукух кетади. «Қамар» сурасининг 1-оятида келади: «Иқтаробатис саату ван-шаққол қомар». («Үша лаҳза ёвук келди ва ой парчаланди»).

МАСНАВИЙ

*Худ гарibe дар жағон чун шамс нест,
Шамси жон боқист, ўро амс нест.*

ТАРЖИМА

*Офтоб янглиғ гаріб дүнёда йүқ,
Жон қуёши бардавом, рүёда йүқ.*

ШАРХ

Оламда қүёшдек ҳайратта сазовор жисм йўқ. Жон қуёши ҳам шундай. Унинг бугуни, эрта-индини мавжуд әмас. У бирдек бойий, бардавом. Инсон рухи бу моддий оламда ғариб. Зеро, у асл ватанидан жудо бўлган. Инчунин, жон ёхуд рухни ҳамма ҳам англайвермайди. Шунинг учун у мужаррад — ёлғиз. Макониғайб оламидир.

МАСНАВИЙ

*Шамс дар хориж агарчи ҳаст фард,
Метавон ҳам мисли ўтасвир кард.*

ТАРЖИМА

*Офтоб хорижда гар танҳо эрур,
Лек хаёлда офтоб пайдо эрур.*

ШАРХ

Офтоб оламда агарчи танҳо ва назири йўқдир. Барибир, сиз уни офтобдек тасаввур қила оласиз.

МАСНАВИЙ

*Шамси жон к-ў хориж омад аз ғасир,
Набвадаш дар зеҳну дар хориж назир.*

ТАРЖИМА

*Жон қуёши хориж ул афлоқдан,
Ҳамда хориждир зеҳн-идроқдан.*

ШАРХ

Жон қуёши, ҳақиқат офтоби моддиёт оламидан ташқарида. Отам ақл-идроқи тасаввур этолмайдиган манзил-маконда. Үнинг ўхшапи йўқ.

МАСНАВИЙ

*Дар тасаввур зоти ўро гунж кў?
То дарояд дар тасаввур мисли ў.*

ТАРЖИМА

*Ҳеч тасаввур сигдиролмас зотини,
То тасаввур қиласалар зарротини.*

ШАРХ

Ҳақиқат қуёши инсон тафаккурига сигадими? Унинг бир зарасининг ҳам сифиши даргумон...

МАСНАВИЙ

*Чун ҳадиси рўй Шамсиiddин расид,
Шамси чорум осмон сар даркашид.*

ТАРЖИМА

*Очди Шамсиддин юзидан парда то,
Тортди тўртинги фалак шамси қаро.*

ШАРХ

Сўз Шамсиддин Табризий ҳазратларига етгач, тўртинги осмон қўёши хижил тортди ва уятдан уфқ ортига яширинди. (Бу ўринда офтоб Мавлоно ҳазратларининг хаёлини ошуфта айлаб, муршиди Шамс Табризий томон етаклайди).

МАСНАВИЙ

*Вожиб ояд чунки омад номи ў,
Шарҳи рамзэ гўфтан аз инъоми ў.*

ТАРЖИМА

*Вожиб ўлди, чунки номин эсладик,
Неъматидан рамз шарҳин айлайик.*

ШАРХ

Шамс Табризийнинг номи тилга олинди. Бинобарин, унинг инъомларидан бир шингил сўйлаб ўтмоғимиз лозим бўлади.

МАСНАВИЙ

*Ин нафас жон доманам бартофтаст,
Бўйи пироҳани Юсуф ёфтаст.*

ТАРЖИМА

*Бул нафас жон доманим тутди ёмон,
Килди Юсуф кўйлагин бўйи гумон.*

ШАРХ

Бу дам жони жонимга пайванд Ҳусомуддин менинг асрорим-ни билмак истайди. У гўё Юсуф алайҳиссаломни кўйлаги ҳидидан пайқаган Яъқуб алайҳиссаломга менгзайди.

МАСНАВИЙ

*Аз барои ҳаққи сүхбат солҳо,
Боз гў ҳоле аз он хушҳолҳо.*

ТАРЖИМА

*Неча йиллик сұхбатимиз ҳурмати,
Кел, у хушқол ҳолидин бир сүйләгил.*

ШАРХ

Ушбу байт юқоридаги байтнинг жавоби. Мазкур байтда Ҳусомуддин ҳазрат Мавлонодан нима ҳақда сұрамоқчи эди? Ҳусомуддин — ҳазрат Мавлононинг садоқатли ҳалифларидан бири — зоти шарифдан ўтинашти: «Узок йиллар сиз билан кечган хушдамлар, кўнгилли сұхбатлар ҳаққи-хурмати ўша хушхоллар (яъни Шамс Табризий) ҳолидан бизга бир нелар сўйланг!..»

МАСНАВИЙ

*То замину осмон ҳандон шавад,
Ақлу руху дийда сад ҷандон шавад.*

ТАРЖИМА

*Шод ўлсин токи осмону замин,
Ақлу руху дийда ҳам бул мұждадин.*

ШАРХ

Токи Шамс Табризий ҳақидаги ҳикоятдан замину осмон шод-мон, ақл, рух ва нигоҳларимиз унинг ҳақидаги мұждадан баҳтиёр ва масрур бўлсин.

МАСНАВИЙ

*Ла тукаллифний файнний филфана,
Куллат афҳамий фа ла уҳсий сана.*

ТАРЖИМА

Ҳазрат Мавлоно дейди: «Мен фано ҳолатидаман. Мени та-каллуф (сўзламоққа) ва заҳматга ундама. Зотан, ақл-идреким ҳам фано ҳолатида бўлиб, ҳамду сано айтмоққа қодир эмасман».

ШАРХ

Сано айтмоқ хушёр кишиларнинг амали. Масти мустафарик ҳолдаги киши, яъни фано ҳолатидаги шахснинг ақл-шуури ўзига тобеъ эмас. Рух эса ундан мустасно.

Мавлоно ўз руҳий аҳволидан огоҳ этаркан, Ҳақ ишқида фонийлигидан ҳам хабар бермоқда. Бу — валийларга хос ҳолат.

МАСНАВИЙ

*Куллу шайъин қолаҳу гайрул мүфийқ,
Ин тақаллағ� ав тақаллағф ла ялийқ.*

ТАРЖИМА

Инсон хушсизлик ҳолатида нимани сўйламасин, уни хушёр ҳолатида эслолмайди ва идрок этолмайди. Демак, бу ҳолда сўзламоқ, нимагадир ружу қилмоқ, ненидир ният ва иддао қилмоқ лозим эмас.

МАСНАВИЙ

*Ман чи гўям, як рагам ҳушёр нест,
Шарҳи он ёре, ки ўро ёр нест.*

ТАРЖИМА

*Мен не дердим, томирим ҳушёр эмас,
Ёрким, ул ёра ҳеч ким ёр эмас.*

ШАРХ

Ақалли биргина томирим ҳам ҳушёр бўлмаган ҳолда ул ёр ҳақида нечук сўйлай? Ёримнинг бу оламда ҳеч ўхшаши йўқ. Унинг на муносиб дўсти, на ёри бор. У — ягона.

МАСНАВИЙ

*Шарҳи ин ҳижрон ва ин хуни жигар,
Ин замон бигзор то вақти дигар.*

ТАРЖИМА

*Бул жигар қонин ва ҳижрон шарҳини
Кўй, кейин сўзлаб берурман барини.*

ШАРХ

Эй Ҳусомуддин Чалабий!

Жигарларни қонга қорған аламли ҳижрон шарҳини бу замон мендан сўрмади. Мен залворли фурқат қиссасини сўйламоққа ожизман. Лекин бошимдан кечётган бу хушсизлик, файриихтиёрий ҳолат хотима топса, мен ул ягона, ёрсиз ёр ҳақида сенга сўйлаб бераман.

МАСНАВИЙ

*Қола атъимний фаинний жайиъун,
Ваътажил фалуқоту сайфун қотиъун.*

ТАРЖИМА

Хусомуддин Чалабий Мавлонога деди: «Менга таом бергил, мен очман (ул Ёрнинг ботиний ҳақиқати таомидан менга насиба бер, мен ул ҳақиқатта очман). Бунинг учун шитоб қилгилки, вақт ва замон кескир қиличдир, тез ўтгувчидир. (Вақт бу ўринда орифлар тушунчаси орқали ифодаланмокда. Яъни, шундай вақткни, бу лаҳзада инсон илоҳий имтиҳон майдонида бўлади).

МАСНАВИЙ

*«Сўфий – ибнул вақт» бошад, эй Рафиий,
Нест «фардо» гуфтан аз шарти тарийқ.*

ТАРЖИМА

*«Сўфий – ибнул вақт» эрур, эй Ошно,
«Эрта» деб айтмоқ тарийқатда хато.*

ШАРХ

Хусомуддин Чалабий деди: «Эй биродар, сўфий вақтнинг фарзандидир. Яъни у ҳар лаҳза билан тирик. У бир нафасни ҳам бехуда сарфламайди. «Эрта», «индин» демоқ тарийқат сулукининг шартига хилоф. Бу маънавий манзил ва мароҳилни босиб ўтиш мумкин эмас. Орада бўшлиқ ёхуд вақт йўқ. Айни дам – бор. Эрта – эртадур.

МАСНАВИЙ

*Ту магар худ марди сўфий нестй?
Ҳастро аз нася хезад нестй.*

ТАРЖИМА

*Сўфисан, сен мардким, олам билар,
Насядан бор йўқ бўлар, бор йўқ бўлар.*

ШАРХ

Сен, (эй Мавлоно) ахир, мард, сўфий эмасмисан? Нега «бу вақтни қўйиб тур, бошқа бир замонда сўйлаб бераман», дейсан? Зотан, бор нарса вақтида берилмас экан, у албатта йўқ бўлади.

МАСНАВИЙ

*Гуфтамаш: «Пўшида хуштар сирри ёр,
Худ ту дар зимины ҳикоят гўшдор.*

ТАРЖИМА

*Дедим: «Хушдир бўлса пинҳон ёр сири,
Сен ҳикоят зимины тингла буни.*

ШАРХ

Мен Ҳусомуддин Чалабийга дедим: «Ёрлар сирининг пинҳон бўлмаги яхшидир. Токи номаҳрамларнинг назари унга тушмасин. Сен эса, ҳикоят қатига яшринган ёр сирларини хушёрик қулони билан эшиш, англа». (Сирни пинҳон сақлаш урфоний авлиёларнинг шарти. Кимки ўзини таниса, у хомушликни ихтиёр қилади).

МАСНАВИЙ

*Хуштар он бошад, ки сирри дилбарон,
Гуфта ояд дар ҳадиси дигарон».*

ТАРЖИМА

*Хушдир улким, ёрлар асроридан
Бўлсанг огоҳ ўзгалар гуфторидан».*

ШАРХ

Илоҳий ҳарам маҳбубаларининг асрорини ўзгалардан эшиг-ган маъқулроқ. Зеро, номаҳрамлар ва бегоналар уларнинг ёрлик сир-синоатидан воқиф бўлмасинлар. Ҳақиқий тасаввуф айтмоқ эмас, топмоқдир. Кимларки сўйламишдир тасаввуф Ҳақиқати эмас, унинг одоби ҳақида сўйламишлар».

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Макшуву барахна, бегулул,
Бозгў дафъам мадех, эй булфузул».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Сўйла ошкора, бениқоб,
Килма инкор, соҳиби фазл, эй жаноб».*

ШАРХ

Ҳусомуддин деди: «Эй фазилат соҳиби, ёр сирини яширмасдан ошкор баён айла».

МАСНАВИЙ

*Парда бардору бараҳна гўй, ки ман
Менахусбам бо санам бо пераҳан.*

ТАРЖИМА

*Парда торт, урён гапир, рад айлама,
Мен санам бирла либосда ухламам.*

ШАРХ

Ёр сири юзидан пардани қўттар. Урён ва ошкора сўйла. Мен ҳижобда бўлган Ҳақиқат махбубаси билан ётмайман. Мен ошкора Ҳақиқатни истайман.

МАСНАВИЙ

*Гуфтам: «Ар урён шавад ў дар аён,
Не ту монй, не канорат, не миён».*

ТАРЖИМА

*Дедим: «Урён бўлса у ёхуд аён,
На қолурсан сен, на қолгай тўрт томон».*

ШАРХ

Ҳусомуддинга дедим: «Агар ул Ҳақиқий махбубимнинг Зоти ошкор намоён бўлса ва ўз Зоти билан тажаллий қилса, на сен қолурсан, на сенинг атроф-тегранг ва на ўртадагилар қолади. Буткул махв ва фано бўласан. Ҳақ таъоло парда ортидадир. Ахли башар унга тоб берсин учун ўзини намоён қилмайди».

Мавлоно ушбу ҳолатни шарҳларкан, шундай дейди: «Ҳақ таъоло бу никобларни жумла жоннинг омонлиги учун яратди. Ҳақ ўз жамолини никобсиз намоён этса, биз унга тоб беролмаймиз ва баҳра ололмаймиз. Бу никоб ва пардалар воситасида мадад ва манфаат оламиз. Офтобга боққил. Унинг нурлари таъсирида, унамиз, кўрамиз, яхшини ёмондан, оқни қорадан ажратамиз, унинг тафтида роҳатланамиз. Дараҳтларга назар солгин. Хом, туруш мевалар қуёш нуридан баҳра олиб, ширин шарбатга тўлади, пишиб етилади. Олтин, кумуш, лаъл ва ёқут каби маъданлар унинг таъсирида намоён бўлади. Шу қадар буюк манфаат баҳш этувчи офтоб масоғадан туриб таъсир кўрсатади. Ёвукроқ келса, ҳеч қандай манфаат ҳосил бўлмайди. Балки тамомий жаҳон, инсоният кўйиб кулга айланади. Ҳақ таъоло тоққа ҳижоб ортидан тажаллий этади, натижада тоғ дараҳтзор, гулзор ва сабзазорга мубаддал бўлади. Ҳижобсиз юз кўрсатса, тоғ зеру забар бўлиб, зарраларга айланади».

(«Фийхи ма фийхи», 35 – 36-сах.)

МАСНАВИЙ

*Орзу меҳоҳ, лек андоза хоҳ,
Барнатобад кўҳро як барги коҳ.*

ТАРЖИМА

*Орзу қил, лек бил андозасин,
Тоғ гумон этма сомоннинг парчасин.*

ШАРХ

Эй Ҳусомуддин, орзу-матлаб яхши, бироқ унинг ҳам андазасини унутма. Яъни истеъоддинг талабига мувофиқ умид қил. Сомон парчасида тоғнинг сабр-тоқати не қилсин.

МАСНАВИЙ

*Офтобе к-аз вай ин олам фуруҳт,
Андақе гар пеш ояд, жумла сўҳт.*

ТАРЖИМА

*Офтобким ушбу олам шамъидур,
Зарра ёвук келса, бас, мотамдурур.*

ШАРҲ

Маълумки, офтоб бутун оламларга нур, иссиқлик, ҳаёт ва ҳарорат бахш этади. Бироқ ана шу ҳаётбахш офтоб арзимас даражада яқинроқ келса ҳам борлиқ оламни кул-куқунга айлантиради. Худди шунингдек, Ҳақиқат қуёши ҳам ақл-идрок, тафаккур ва хиссиётнинг тоқатидан ошиғроқ тарзда намоён бўлса, ёхуд таъсир кўрсатса, башарият фожиага гирифтор бўлади. Жумладан, бугун инсониятнинг бир гуруҳи Оллоҳ белгилаб берган ҳадсарҳадни бузиб, у рози бўлмаган ақлий ва моддий амалларни бажармоқда. Натижалари кўз ўнгимизда. Оллоҳнинг кўрсатмасидан тажовуз этган ҳолда мақсадга эришиб бўлмайди. Эришилган натижанинг оқибати фоят кўнгилсизdir. Ҳамма нарсада тоқат мезонини тутмоқ жоиз.

МАСНАВИЙ

*Фитнаву ошубу хунрезӣ мажӯ,
Беш аз ин аз Шамси Табрезӣ магӯ.*

ТАРЖИМА

*Фитна, хунрезлиқ ва исён истама,
Шамс Табризийдан ортиқ сўзлама.*

ШАРХ

Эй Хусомуддин, Ҳақиқат Шамси (қуёши) ҳақида бундан зиёд билмоқни истама. Фитна, исён ва хунрезлик рўй беради. Ҳазир бўл!

МАСНАВИЙ

*Ин надорад охир, аз оғоз гўй,
Рўтамоми ин ҳикоят бозгўй.*

ТАРЖИМА

*Охирни йўқдир унинг, бошдан гапир,
Бул ҳикоятни тўкиб сол бирма-бир.*

ШАРХ

Шамс асрорининг баён ва шарҳи поёнсиз. Бинобарин, ҳикояни бошдан бошла. Ва канизак қисматига юз бур.

ВАЛИЙНИНГ ШОХДАН ИЗН СЎРАШИ ВА БЕМОР КАНИЗАК БИЛАН ХИЛВАТДА ҚОЛИШИ

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Эй шаҳ, хилвате кун хонаро,
Дур кун ҳам хеш ва ҳам бегонаро.*

ТАРЖИМА

*Деди: «Эй шоҳ, хилват айла хонани,
Ҳайда бундан ўзни, ҳам бегонани.*

ШАРХ

Илохий ҳаким деди: «Эй шоҳ! Хонани мутлақо ҳоли қил. Мен ва канизакдан бошқа маҳрам ва номаҳрамлардан ҳеч ким бу ерда қолмасин».

МАСНАВИЙ

*Кас надорад гўш дар даҳлизҳо,
То бипурсам з-ин канизак чизҳо.*

ТАРЖИМА

*Оスマсин ҳеч ким қулоқ даҳлизда,
То сўрай ул-булни мен каниздан.*

ШАРХ

Ҳеч ким, ҳатто эшик ортида — даҳлизда турғанлар ҳам бизнинг канизак билан сұхбатимизни әшитмасликлар и лозим.

МАСНАВИЙ

*Хона холі монд ва як даййор на,
Жүз табибу жузъ ҳамон бемор на.*

ТАРЖИМА

*Хона холи қолди, бир даййор ийк,
Бир табибу бир каниз — агәр ийк.*

ШАРХ

Хонани зумда бўшатдилар. У ерда на бир номаҳрам, на бир даййор (хона сохиби) қолди. Хилватда — табиб ва бемор.

МАСНАВИЙ

*Нарм-нармак гуфт: «Шаҳри ту күжост?
Ки иложи аҳли ҳар шаҳре жудост.*

ТАРЖИМА

*Сўрди аста-аста: «Айт, шаҳринг қаёни?
Ҳар шаҳарнинг аҳли ҳар хилдир аёни.*

ШАРХ

Илохий Ҳаким ғоят самимий ва мулойимлик билан канизакка деди: «Ўз она шаҳринг ҳакида сўйлаб бер. Зеро, ҳар бир шаҳар аҳлининг феъл ва табиати турлича». Бир шаҳарнинг экватор чизиги ва қутбларга нисбатан мавқеи, паст-баландлиги, дарё ва тоғлардан олис-яқинлиги, тупроғи, ҳавоси ва бошқа жиҳатларига катта эътибор берганлар.

МАСНАВИЙ

*В-он дар он шаҳр аз қаробат кистат?
Хешиш ва пайвастаги бо чистат?»*

ТАРЖИМА

*Ул шаҳарда борми қондошинг сенинг?
Ақрабо ҳам хеш, жондошинг сенинг?»*

ШАРХ

Илохий ҳаким деди: «Эй канизак, ўша шаҳарда қариндош-уругинг, дўст-ҳабибинг, ёр-биродаринг борми?

МАСНАВИЙ

*Даст бар набзаш ниҳоду як ба як,
Боз менурсид аз жаври фалак.*

ТАРЖИМА

*Томирин тутди канизнинг, сўнг табиб
Сўрди: «Айтиб бер менга ҳолинг, гариб».*

ШАРХ

Илохий ҳаким канизакнинг қон томирига бармоини қўйди ва: «Борини ошкора менга айтиб бер», — деди. Табибининг канизак қўл томирини тутган ҳолатда саволлар беришдан муддаоси ҳикоя жараёнида қай ҳолатда томир урушида ўзгариш содир бўлишини билиб олиш эди.

МАСНАВИЙ

*Чун касеро хор дар пояш жаҳад,
Пойи худро дар сари зону ниҳад.*

ТАРЖИМА

*Ботса хор товонига гар кимсанинг,
Елкасига ортгай они тиззанинг.*

ШАРХ

Маълумки, оёқ товонига нишми, тиканми — нима ботмасин, уни олиб ташлаш учун оёқ дархол тиз устига қўйилади.

МАСНАВИЙ

*В-аз сари сўзан ҳаме чўяд сараш,
В-ар наёбад мекунад бо лаб тараш.*

ТАРЖИМА

*Ахтарар игна учи-ла ўрнини,
Топмаса лаб бирла ҳўл қилгай уни.*

ШАРХ

Оёғига тикан кирган кимса игна учи билан уни қидира бошлайди. Агар тополмаса, ниш ботган ўринни ҳўллайди.

МАСНАВИЙ

*Хор дар по шуд ҷунин душворёб,
Хор дар дил ҷун бувад? Во, дех жавоб?*

ТАРЖИМА

*Бир тикан ботса оёққа шунчалар,
Не бўлар, айт, қалбга ботса у агар?*

ШАРХ

Товонга ботган биргина тиканни топмоқ шу қадар душвор эса, юракка санчилган тиканнинг ахволи қандай бўларкан? Уни топиб бўлармикан?

МАСНАВИЙ

*Хори дилро гар бидидӣ ҳар ҳасе,
Даст кай будӣ ғамонро ҳар қасе.*

ТАРЖИМА

*Қалбга ботган хорни кўрса ҳар ҳашак,
Кимда ғам бор? Ғам ўзи кимга керак?*

ШАРХ

Юракка санчилган тиканни ҳар қандай одам англаёлмайди. Қалбга ботган нишга ҳар қасу нокаснинг назари тушавермайди. Агар, ҳақиқатда, бу ботин тиғларини ҳамма кўра олса эди, дунёда ғам-ғусса қолармиди? Бу руҳоний ханжарларни валийлардан ўзга ҳеч ким кўра билмайди. Ҳулоса, ҳамма ҳам одамларнинг ботиний табиби бўла олмайди.

МАСНАВИЙ

*Кас ба зери думми ҳар хоре ниҳад.
Ҳар надонад дағғу он, бармежаҳад.*

ТАРЖИМА

*Кимса эшишак ортига санчса тикан,
Они олмак келмас эшишак илкидан.*

ШАРХ

Масалан, кимдир эшак думининг остига тикан санчиб қўйса, бечора жонвор уни сугуриб ташлай оладими? Табиийки, йўқ. Эшак у ёқдан бу ёққа шаталоқ отиб, чопмоқдан бошқа нима ҳам кила оларди.

МАСНАВИЙ

*Баржаҳад в-он хор маҳкамтар занад,
Оқилем бояд, ки хоре барканд.*

ТАРЖИМА

*Чопгай эшишак, ул тикан қаттиқ ботар,
Шубҳасиз, бир ақли бор тортиб олар.*

ШАРХ

Табиийки, жисмига тикан ботган жонвор оғриққа чидаёлмай у ёқдан бу ёққа чопади, иргишилайди. Натижада, тикан унинг тана-сига чуқурроқ сингиб боради. Албатта, бир оқил одам тиканни сугуриб олмаса, эшак уни минг йилда ҳам сугуролмайди.

МАСНАВИЙ

*Хар эи баҳри дафъи хор аз сўзу дард,
Жуфта меандоҳт сад жо заҳм кард.*

ТАРЖИМА

*Ул тиканнинг заҳмидан эшишак чунон
Шатта отгай жисмин айлаб жиққа қон.*

ШАРХ

Эшак тиканнинг зарбидан ўзини ҳар ёнга отади, уради. Оқи-батда бир тикан заҳми қолиб, юз ерини моматалоқ айлайди.

МАСНАВИЙ

*Он ҳакими хорчин устод буд,
Даст мезад жо ба жо меозмуд.*

ТАРЖИМА

*Ул ҳаким устод эди ҳар бобда,
Кўл билан дардин уқиб бетобдан.*

ШАРХ

Рухий дардни чуқур англагувчи илохий ҳаким канизакнинг кўлидан туттан қўйи касаллик сабабларини қидиради.

МАСНАВИЙ

*З-он канизак бар тарийқи достон,
Боз мепурсид ҳоли дўстон.*

ТАРЖИМА

*Ул канизакдан гўзал достон каби
Сўрди кимдир жонга пайванд дўстлари.*

ШАРХ

Илохий ҳаким бемор канизак билан қиссагўйлик қилган каби унинг яқин дўстлари ҳақида сўрай бошлади.

МАСНАВИЙ

*Бо ҳаким ў қиссаҳо мегуфт фош,
Аз мақому хожагону шахри тош.*

ТАРЖИМА

*Фош айлаб сирларин сўйларди лол,
Хам мақому хожасин соҳибжамол.*

ШАРХ

Канизак она шахри, ҳамشاҳарлари ва қўнглига яқин кишилар ҳақида ҳакимга ҳикоя қила бошлади.

МАСНАВИЙ

*Сўй қисса гўфтанаш медошт гўш,
Сўй набзу жустанаш медошт ҳуш.*

ТАРЖИМА

*Қиссасин тингларди дикқат бирла у,
Хамда томир зарбин айлаб жустужў.*

ШАРХ

Илохий ҳаким бир томондан канизак ҳикояларига қулоқ тутар эди, ўз навбатида бутун эътибори унинг томир ҳаракати мөъёрига қаратилганди.

МАСНАВИЙ

*Токи набз аз номи, ки гардад жаҳон,
Ў бувад мақсуди жонаш дар жаҳон.*

ТАРЖИМА

*Набзи кимнинг исмидан бот урса гар,
Ул эрур мақсуди жони мухтасар.*

ШАРХ

Илоҳий ҳаким канизакнинг набзи (томири) қайси исм талаффузидан сўнг шиддатлироқ урушини мушоҳада эта бошлади. Муайян бир ном талаффуз қилинганидан сўнг, томир зарбининг меъёри шиддатли тус олса, демак, ўша исм соҳиби канизак жонининг мақсуди экани маълум бўлади.

МАСНАВИЙ

*Дўстони шаҳри ўро баршуумурд,
Баъд аз он шаҳри дигарро ном бурд.*

ТАРЖИМА

*Шаҳрининг дўст-ёрларидан сўйлади,
Неча ёру, не диёрдан бўйлади.*

ШАРХ

Илоҳий ҳаким канизак яшаган шаҳарга кўнгил қўйган кимсалар ҳақида саволлар берар, ундан сўнг яна бошқа шаҳру диёрлар хусусида сұхбатни давом эттиради.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Чун берун шудй аз шаҳри хеш,
Дар қадомин шаҳр будасти ту пеш?»*

ТАРЖИМА

*Деди: «Тарк этгач диёрингни бутун,
Кай шаҳарда кўпроқ ўлдинг, не учун?»*

ШАРХ

Илоҳий ҳаким канизакка деди: «Эй канизак, ўз она шаҳрингни тарк этганингдан сўнг, қай бир шаҳарда узоқ вақт туриб қолдинг?»

МАСНАВИЙ

*Номи шаҳре гӯфт ва з-он ҳам даргузашт,
Рангу рӯ ва набзи ў дигар нагашт.*

ТАРЖИМА

*Бир шаҳарни эслади, сўнг як-баяк
Бошқасин, қиз эрса парвойи палак.*

ШАРХ

Илохий ҳаким бир шаҳарнинг номини тилга олгач, яна бошқа шаҳарларни санашда давом этди. Канизакнинг на ранг-рўйида, на томир зарбида ҳеч қандай ўзгариш сезилмасди.

МАСНАВИЙ

*Хўжагону шаҳрҳоро як-баяк
Боз гуфт аз жою аз нону намак.*

ТАРЖИМА

*Хўжалар ҳам шаҳарларни бирма-бир,
Сўйлади, нон-туз, мамолик, қир-адир.*

ШАРХ

Илохий ҳаким бемор канизак боши устида шаҳарлар, уларнинг аҳолиси, нон-тузи ҳақида сўзлар эди.

МАСНАВИЙ

*Шаҳр-шаҳр, хона-хона қисса кард,
На рагаш жунбид-у, на рух гашт зард.*

ТАРЖИМА

*Шаҳарлардан, хоналардан сўйлади,
Томири қилт этмади, дам урмади.*

ШАРХ

Илохий ҳаким кўрдики, бу иш билан мурод ҳосил бўлмайди. Энди у ҳар бир шаҳарни, ундаги хонадонларни алохида санай бошлади. Бироқ бу тадбир ҳам самарасиз чиқди. Канизакнинг на томири қилт этди, на ранг-рўйи учди?

МАСНАВИЙ

*Набзи у бар ҳоли худ буд бегазанд,
То биупурсид аз Самарқанди чу қанд.*

ТАРЖИМА

*Токи қанддек Самарқанд ёд бўлмади,
Кизнинг аҳволи тамом ўзгарамади.*

ШАРХ

Илохий ҳаким канизакнинг ширин ва дардли хотиралари қаттиқ боғланган Самарқанд шаҳри эсламмагунча унинг томирида ҳеч қандай ўзгаришни пайқамади.

МАСНАВИЙ

*Набз жасбу рўй сурху зард шуд,
К-аз Самарқанди заргар фард шуд.*

ТАРЖИМА

*Томири жазб бўлди, юзлар аргувон,
Ул Самарқанд заргари эсланган он.*

ШАРХ

Қачонки илохий ҳаким Самарқанд шаҳрини ва у ерда сокин бўйлан заргарни тилга олди, канизакнинг аҳволи тафъир топди. Томир зарблари шиддатли тусга кирди, юзлари қизариб кетди.

МАСНАВИЙ

*Чун зи ранжур он ҳакиим ин роз ёфт,
Асли он дарду балоро боз ёфт.*

ТАРЖИМА

*Ранж бирла топди у бу розни,
Неча дарду не балога хосни.*

ШАРХ

Илохий ҳаким канизак дарди юзидан пардани кўтаргач, билдики бу дарду бало, ранжу хасталикларнинг асосий сабабчиси ИШҚ экан.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Гүй ў кадом андар гузар,
У «Сарипул» гуфт ва кўй «Фотфар».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Айтгил, қай маҳаллотдан бўлар?»
У «Сарипул»^{1,2}, деди ҳамда «Фотфар»².*

ШАРХ

Илоҳий ҳаким канизакдан сўрди: «Заргарнинг манзили қайси гузар ва қай маҳаллада эканини айтгил?!» Канизак: «Сарипул гузари, Фотфар маҳалласи», деб жавоб берди.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Донийам, ки ранжат чист зуд,
Дар ҳалосат сеҳрҳо хоҳам намуд.*

ТАРЖИМА

*Деди: «Билдим бот ранжинг недурур,
Сеҳр қилгумким бу ранжлар йўқ бўлур.*

ШАРХ

Илоҳий ҳаким деди: «Беморлигинг ва ранжларинг сабабини англадим. Энди зудлик билан бу касаллиқдан қутқариш пайига тушиб, сеҳрлар кўрсатаман ва сени ҳалос этаман. (Хар қандай ботиний ва жисмоний ҳаким bemorga ташхис кўйгач, унинг кўнглини кўтаради, тезлик билан оёққа турив кетишини умид қилади. Шу тариқа bemorga далда беради, уни ўз иродасига ишонтиради, юпатади).

МАСНАВИЙ

*Шод бош ва форигу эмин, ки ман,
Он кунам бо ту ки борон бо чаман.*

ТАРЖИМА

*Шод бўлгил, мен қиласай бир корни,
Ким қилур ёмгир.чаман, гулзорни.*

^{1,2} Самарқанддаги обод маҳалла ва гузарнинг номи.

ШАРХ

Илохий ҳаким деди: Шодмон, осуда ва роҳатда бўл. Ёмғир сувлари чаманзор учун нечук асар қилса, менинг давою дармомним ҳам сенга шундай асар қиласи.

МАСНАВИЙ

*Ман гами ту меҳўрам, ту гам маҳўр,
Бар ту ман мушфиқтарам аз сад падар.*

ТАРЖИМА

*Мен чекай гам, асло гам чекма, қизим,
Юз атодан меҳрибонроқман ўзим.*

ШАРХ

Илохий ҳаким деди: Мен сенинг ғамингдаман. Сен ҳаргиз ғам чекма. Юз отадан ҳам меҳрибонроқдурман.

МАСНАВИЙ

*Хону ҳон ин розро бо қас магу,
Гарчи аз ту шаҳ кунад бас жустужӯй.*

ТАРЖИМА

*Сўйлама бу розни ҳеч зотга,
Сурса айтма, майлига, шаҳзодга.*

ШАРХ

Илохий ҳаким деди: Ҳушёр бўл, бу сирни зинхор-базинхор бирорга ошкор қила кўрма. Агарчи шохнинг ўзи суриштирса-да, сўйлама.

МАСНАВИЙ

*Гўрхони рози ту чун дил шавад,
Он муородат зудтар ҳосил шавад.*

ТАРЖИМА

*Сирларинг мозори гар кўнгил эрур,
Не муординг бор, бот ҳосил эрур.*

ШАРХ

Агар сир-асоринг қабристони кўнглинг бўлса, яъни энг азиз розларинг яширин бўлса, ўшанда муродинг тезлик билан ҳосил бўлади. «Сир қабри» ибораси машхур араб ҳикматига ишора: «Қулубул ахори қубурул асрори». «Ахрорлар (солих зотлар) қалби сирлар қабристонидир».

МАСНАВИЙ

*Гуфт пайгамбар, ки: «Ҳар кас сир нуҳуфт,
Зуд гардад бо муроди хеш жуфт».*

ТАРЖИМА

*Дер Расулуллоҳ: «Ким сир сақлади,
Зумда ҳосил бўлди онинг матлаби».*

ШАРХ

Ҳазрат Хотамий (с. а. в.) буюрадиларки, ким ўз матлабини сир сакласа, зумда муродига етади. (Ушбу ҳадиси шарифга ишопра қилиняпти: «Истаъийнув зала инжаҳил ҳаваижи бил китмани. Фаинна қулла зий ниъматин маҳсудун». Таржимаси: «Ўз розу ниёзларингизни пинҳон ҳолатда саклангиз. Ҳақиқатда, ҳар бир неъмат соҳибига хасад қиласидар».

МАСНАВИЙ

*Донаҳо чун бар замин пинҳон шавад,
Сирри он сарсабзии бўстон шавад.*

ТАРЖИМА

*Гар ургу ер остида – пинҳонадир,
Сирри онининг ям-яшил бўстондадир.*

ШАРХ

Мисол учун уруғлар тупроқ бағрида яширин бўлгани, яъни ана шу сир туфайли бўстонлар вужудга келади. Кўзларимизни кувнатган ям-яшил ўсимликлар аслида тупроқ бағрида яширин бўлган уруғлар ҳосиласидир.

МАСНАВИЙ

*Зарр ва нуқра гар набудандий нуҳон,
Парвариш кай ёфтанди зери кон?*

ТАРЖИМА

*Тилла ҳам зар бўлмаса эрди ниҳон,
Парвариш қилгаймиди онларни қон.*

ШАРХ

Бошқа бир мисол: агар тилла, кумуш ва бошқа қимматли жисмлар ер остида пинҳон бўлмаса эди, у маъдан бағрида парвариш топа билармиди. (Мавлоно ҳазратлари мазкур байт орқали ушбу қадимий ақидага ургу беради: қадимги хукамо фикрига кўра ер ости мавжудотлари юлдузлар таъсири остида бўларкан).

МАСНАВИЙ

*Ваъдаҳо ва лутфҳои он ҳакиим,
Кард он ранжурро эмин зи бил.*

ТАРЖИМА

*Ул ҳакимнинг лутфи ҳамда ваъдаси
Хаста дилга бўлди кўнгил далдаси.*

ШАРХ

Илохий ҳакимнинг самимий лутф ва ваъдалари хаста канизакнинг кўқисидаги ҳавотирни қувиб ҳайдади.

МАСНАВИЙ

*Ваъдаҳо бошад ҳақиқий дилпазир,
Ваъдаҳо бошад мажозӣ, тосагир.*

ТАРЖИМА

*Ваъдалар бордир ҳақиқий, дилпазир,
Ваъдалар бордир мажозий, дил гажир...*

ШАРХ

Ҳақиқий ваъдалар кўнгилларга ором беради. Ёлғон, мажозий ваъдалар дилларни паришон қиласади.

МАСНАВИЙ

*Ваъдаи аҳли қарар нақди равон,
Ваъдаи ноаҳл шуд ранжи равон.*

ТАРЖИМА

*Ваъдаси аҳли карамнинг руҳи нақд,
Ваъдаси ноаҳлларнинг руҳга дард.*

ШАРХ

Бузруквор ва каромат аҳли бўлган зотларнинг ваъда ва сўзлари нақд руҳнинг ўзи. Бироқ ноаҳл, бесубут кимсаларнинг ваъдабозлиги, белафэлиги руҳларни эзгувчи бир фарддир.

ВАЛИЙНИНГ КАНИЗАК ДАРДИНИ АНГЛАМОФИ ВА УНИ ПОДШОҲГА БИЛДИРМОФИ

МАСНАВИЙ

*Баъд аз он барҳосту азми шоҳи кард,
Шоҳро зон шаммае огоҳи кард.*

ТАРЖИМА

*Сўнг ҳаким қўзгалди-да, ул шоҳга
Сўйламак-чун олди йўл даргоҳга.*

ШАРХ

Илохий ҳаким канизак дардига ташхис қўйгач қўзгалди-да шоҳни огоҳ қилмоқ мақсадида олий даргоҳга йўл олди.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Тадбир ин бувад к-он мардро,
Хозир ором аз пайи ин дардро.*

ТАРЖИМА

*Деди: «Тадбиру давоси дарднинг
Хозир этмоқ, вассалом, ул мардни.*

ШАРХ

Илохий ҳаким подшоҳ ҳузурига бориб, канизакнинг дардидан огоҳ этади. Подшоҳ дарднинг давосини сўраганда, ҳаким, дарднинг ягона давоси олис Самарқанд шаҳридан заргар йигитни топиб бу ерга келтирмоқ, деб жавоб беради.

МАСНАВИЙ

*Марди заргарро бихон з-он шаҳри дур,
Бо зару хилъат бидех ўро дурур».*

ТАРЖИМА

*Ул шаҳардан чорла заргарни бу ён,
Зар ва хилъат бирла макр айла чунон».*

ШАРХ

Ўша олис шаҳардан (Самарқанд) ҳар нечук фириб, хийла ва найранг билан бўлса-да заргарни келтиргил.

ШОҲНИНГ САМАРҚАНД ШАҲРИГА ЭЛЧИ ЮБОРМОФИ ВА ЗАРГАРНИ КЕЛТИРМОФИ

МАСНАВИЙ

*Шаҳ фиристод он тараф як-ду расул,
Хозикону кофиёни бас удул.*

ТАРЖИМА

*Шоҳ юборди ул томонга элчилар,
Ким жуда ҳозиқ ва одил эрдилар.*

ШАРХ

Шоҳ илохий ҳакимнинг таклифини қабул қилди ва олис Самарқанд шаҳрига ғоятда тадбиркор, одил ва ҳақгўй элчиларини зудлик билан жўнатди.

МАСНАВИЙ

*То Самарқанд омаданд он ду расул,
Аз барои заргари шанги фузул.*

ТАРЖИМА

*То Самарқанд келдилар икки расул,
Шоҳу шӯҳ заргар аросинда вакил.*

ШАРХ

Икки нафар әлчи Самарқанд шаҳрига дохил бўлдилар. Ўша шўҳ ва раъно заргарни истаб топдилар. Сўнг подшохнинг ваъда-ларидан унга мужда етказдилар.

МАСНАВИЙ

*«К-эй, латиф устоди комил маърифат,
Фош андар шаҳрҳо аз ту сифат.*

ТАРЖИМА

*«Эй латиф устод, комил маърифат,
Фош ўлмиш шаҳр аро сендан сифат.*

ШАРХ

Эй, маърифатда комил, моҳир устоз, сенинг эзгу сифатинг ҳақида шаҳарлар аро турли овозалар ёйилгандир.

МАСНАВИЙ

*Нак фалон шаҳ аз барои заргарӣ,
Иҳтиёрат кард, зоро маҳтари.*

ТАРЖИМА

*Сен каби заргарни чорлар шоҳимиз,
Бори заргарларга бўл ишбошимиз.*

ШАРХ

Шоҳимиз заргарлик соҳасидаги сенинг шуҳратингни эшитиб колди. Заргарларга бош этиш учун сени ҳузурига чорлаётир.

МАСНАВИЙ

*Ийнак ин хильмат бигириу зарруу сийм,
Чун биёй хос бошӣ ва надим».*

ТАРЖИМА

*Энди бул хилъатни ол ҳам зарру сийм,
Рози бўлсанг хос бўлурсан ва надим»¹.*

ШАРХ

Энди бу сарпо ва кумуш, тиллаларни олгил-да биз билан юр.
Шоҳ саройида хослардан бўлурсан.

МАСНАВИЙ

*Мард молу хилъати бисёр дийд,
Fappa шуд аз шаҳру фарзандон бурийд.*

ТАРЖИМА

*Кўрди хилъат ҳамда дунё молини,
Ташлади шаҳру шажар, авлодини.*

ШАРХ

Заргар бу қадар бойлик-бисот, молу давлатни кўргач, ўзидан кетди, дунёга маҳлиё бўлди. Оқибат түғилган шаҳри ва болачақасини ташлаб йўлга чиқди.

МАСНАВИЙ

*Андар омад шодмон дар роҳ мард,
Бехатар к-он шоҳ қасди жон кард.*

ТАРЖИМА

*Йўлга тушди шод ўлиб заргар чунон,
Бехабарким, шоҳ қилибдир қасди жон.*

ШАРХ

Заргар бу пайғомдан шод бўлиб, йўлга тушди. Ҳолбуки, шоҳ унинг жонига қасд қилганидан хабари йўқ.

МАСНАВИЙ

*Аспи тозӣ барнишаст ва шод тоҳт,
Хунбаҳои хешра хилъат шиноҳт.*

¹ *Надим* – мусоҳиб, ҳамнишин.

ТАРЖИМА

*Остида аъробий от чақнар эди,
Қонини хилъат гумон айлар эди.*

ШАРХ

Заргар аъробий тулпорни ўйнатиб борар, эгнидаги хилъат, унинг қони эканини тасаввур қилолмасди.

МАСНАВИЙ

*«Эй, шуда андар сафар бо сад ризо,
Худ ба пойи хеш то суулқазо».*

ТАРЖИМА

*«Эй йўловчи, бўлдинг-у юз бор ризо,
Бординг ўз пойинг ила суулқазо».*

ШАРХ

«Камоли ихтиёр, розичилик ва рағбат билан сафарга отланган йўловчи, сен ўз ёғинг билан шум кўргилигинг сари бормокдасан».

МАСНАВИЙ

*Дар хаёлаш мулку иззу меҳтарий,
Гуфт Азроил: «Рав, оре, барй!..»*

ТАРЖИМА

*Кўнглида мол-мулк, иззат беписанд,
Дерди Азроил: «Кел-эй, сен яхшисан!..»*

ШАРХ

Заргарнинг хаёлида мол-дунё, ҳукмронлик ҳисси жўш уриб, ўз хаёлларидан мамнун олга босиб бормоқда. Оқибат қоронгу. Аммо Азроил (а. с.) уни шум кўргилик сари чорлаётганидан бехабар.

МАСНАВИЙ

*Чун расид аз роҳ он марди гарид,
Андар овордаш ба пеши шаҳ табиб.*

ТАРЖИМА

*Йўл босиб, манзилга етгач ул гариб,
Элти подшоҳ қошига они табиб.*

ШАРХ

Заргар шаҳарга етиб келганидан сўнг, илохий ҳаким уни шоҳ ҳузурига олиб борди.

МАСНАВИЙ

*Сўи шоҳанишоҳ бурдандаш ба ноз,
То бисўзад бар сари шамъи Тароз.*

ТАРЖИМА

*Элтдишлар шоҳ сори они ноз ила,
Токи кул бўлсин куйиб шамъ қошида.*

ШАРХ

Заргарни иззат-эҳтиром билан шоҳ ҳузурига олиб бордилар. Шоҳ – Тароз шамъининг шуъласи шу қадар порлоқки ҳар нечук парвона қуйиб кул бўлади. Заргар олов қошига келиб қолганидан ғофил.

МАСНАВИЙ

*Шоҳ дийд ўро басо таъзим кард,
Махзани зарро дод-у таслим кард.*

ТАРЖИМА

*Шоҳ кўриб қилди анга таъзимлар,
Махзани зарни бериб таслимлар.*

ШАРХ

Шоҳ заргарни кўргач, унга таъзим бажо қилди, олтин дағинани унга қуллук қилди.

МАСНАВИЙ

*Пас ҳакимаш гуфт: «К-эй султони меҳ,
Он канизакро бадин хожа бидеҳ!»*

ТАРЖИМА

*Сўнг ҳаким дерким: «Эй, султони замон,
Ул канизни хожага бергил тамом.*

ШАРХ

Илохий ҳаким шоҳга деди: «Эй, буюк султон, бемор канизакни бу хожага (заргар) бергил!..

МАСНАВИЙ

*То канизак дар висолаи хуш шавад,
Оби васлаш дағғи он оташи шавад»*

ТАРЖИМА

*То висоли бирла хуш ўлсин унинг,
Хамда сўндири辛勤 оловин кўнглининг»*

ШАРХ

Заргарнинг висолига етгач, канизак дарддан форир бўлади. Шу дамгача унинг рух ва жисмини исканжага олган ҳижрон азобидан кутулади».

МАСНАВИЙ

*Шоҳ бад-ў бахшид он маҳрӯйро,
Жуфт кард он ҳар ду сұҳбатжўйро.*

ТАРЖИМА

*Шоҳ бахш этди анга маҳрӯйни,
Жуфт қилди икки сұҳбатжўйни.*

ШАРХ

Шоҳ ойчехра канизакни заргарга тақдим қилди. Бир-бiri-ning висолига интиқ бўлган икки дилхоҳни жуфт айлади.

МАСНАВИЙ

*Муддати шаши моҳ меронданд ғом,
То ба сиҳҳат омад он дұхтар тамом.*

ТАРЖИМА

*Олти ой бир тан бўлиб ул иккиси,
Тонди сиҳҳат оқибат осмон қизи.*

ШАРХ

Ул иккиси олти ой шод-хуррамлик ва комронликда ҳамқадам бўлиб турмуш кечирдилар. Ниҳоят қизнинг исканжага олган дард уни батамом тарк этди.

МАСНАВИЙ

*Баъд аз он аз баҳри ў шарбат бисоҳт,
То бихўрду пеши дуҳтар мегудоҳт.*

ТАРЖИМА

*Сўнг йигит-чун созлади шарбат табиб,
Ичди-ю ўт кетди унга чирмалиб.*

ШАРХ

Олти ой ўтгач, илоҳий ҳаким заргар йигит учун шарбат тайёрлади. Шарбатни ичган йигитнинг ахволи ўзгара бошлади. Вужудида хасталик, ранж пайдо бўлди.

МАСНАВИЙ

*Чун зи ранжурӣ жамоли ў намонд,
Жони дуҳтар дар вуболи ў намонд.*

ТАРЖИМА

*Ранждин заъф ўлди, сўнди ҳусни ҳам,
Жондан айириб тамоми қизни ҳам.*

ШАРХ

Беморлик, дарду ранж исканжасида заргар йигитнинг кўрктаровати, ҳусн-жамоли тўкилди. Бу ҳолни кўрган канизакнинг жони азобда қолди.

МАСНАВИЙ

*Чунки, зишту ноҳушу ранг зард шуд,
Андақ-андак дар дили ў сард шуд.*

ТАРЖИМА

*Бўлди заргар ҳоли танг ҳам рўйи зард,
Қиз дилин муз босди аста қат-бақат.*

ШАРХ

Шарбатни истеъмол қилган йигит аҳволи оғирлашиб, ранг-рўйи сарғая бошлади. Бу ҳолни кўрган канизакнинг кўнгли ҳам секин-аста ундан совий борди.

МАСНАВИЙ

*Ишқхое қ-аз пайи ранге бувад,
Ишқ набвад, оқибат нанге бувад.*

ТАРЖИМА

*Ишқ агар ранг ишқидир у ишқ эмас,
Ишқ эмас у, ишқ эмас у, бир ҳавас.*

ШАРХ

Зоҳирий ҳусн туфайли вужудга келган ўзаро муносабатни ишқ дейиш мумкин эмас. Зероки, ҳусн-тароват ғоят ўткинчи ҳодиса. Мавлоно Жалолиддин Румий «Маснавий»нинг бошидан-сўнгигача инсонни комиллик даражасига кўтарган ботиний-маънавий ишқни тарнум қиласди.

МАСНАВИЙ

*Кош қ-он ҳам нанг будий яксарй,
То нарафтй бар вай он бад доварй.*

ТАРЖИМА

*Кош, ул ҳам бўлса эрди нанги,
Бўлмас эрди дардманд ҳам ранжли.*

ШАРХ

Ушбу байт икки хил маънода шархланиши мумкин. Биринчидан, агар байт заргар ҳусусида бўлса: кошки, заргар ҳам бошдан-оёқ айб-нуқсонли ва заррача ҳусн-таровати бўлмаса эди. Шунда унинг тақдиди бу қадар фожиали бўлмасмиди? Иккинчи маъноси: канизакнинг ишқи заволга учради ва у бошқага насиб этди. Унинг шайдоси қатл қилинди. Зеро, унинг ишқи хою ҳавасдан ўзга нарса эмас эди.

МАСНАВИЙ

*Хун давид аз чаши ҳамчун жўй ў,
Душмани жони вай омад рўй ў.*

ТАРЖИМА

*Қон оқиб дарё каби кўздан равон,
Хусни бўлди душмани жони тамом.*

ШАРХ

Заргарнинг нигоҳидан қон дарё бамисоли оқарди. Унинг гўзлал чехраси жонининг душманига айланди. Заргарнинг хусн-мaloҳати уни ҳалок қилди.

МАСНАВИЙ

*Душмани товус омад парри ў,
Эй басо, шаҳро бикушта фарри ў.*

ТАРЖИМА

*Душмани товуснинг ўлди парлари,
Неча шоҳни ўлдирив шавкатлари.*

ШАРХ

Товуснинг пари унинг жонига душман бўлди. Неча-неча сultonлар шон-шавкатлари туфайли ҳалок бўлдилар.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Ман он оҳувам, к-аз нофи ман
Рехт он саиёд хуни софи ман.*

ТАРЖИМА

*Деди: «Оҳу эрдим ул сайёди жон,
Киндигимдан тўқди қонимни равон.*

ШАРХ

Заргар ўлими олдидан деди: «Мен оҳу эдим. Овчилар менинг гўзаллигимга ҳасад қилдилар, киндигим учун покиза қонимни тўқдилар.

МАСНАВИЙ

*Эй, ман ор рўбоҳи саҳро к-аз камин,
Сар буридандаш барои пўстин.*

ТАРЖИМА

*Мен ўша саҳрода гўё тулкиман,
Не бало бошига келса – пўстидан.*

ШАРХ

Мен саҳрода тулкига менгзайман. Азбаройи пўстим учун ҳар ерда мени қатл этадилар.

МАСНАВИЙ

*Эй, ман он пиле, ки захми филбон,
Рехт хунам аз барои устухон.*

ТАРЖИМА

*Фил эдим соҳиб тўкиб қонимни соф
Устухоним деб мени қилди ҳароб.*

ШАРХ

Мен гўё филман. Соҳибим сўнгагим ишқида қонимни тўқди.

МАСНАВИЙ

*Он, ки куштастам пайи модуни ман,
Менадонад, ки нахуспад хуни ман.*

ТАРЖИМА

*Ким мени қатл айласа дунём учун,
Билмагайки, ўлмагай қоним бутун.*

ШАРХ

Мени мол-дунё ёхуд бирор-бир тамаъ умидида ўлдирган кимса, қоним зоеъ кетмаслигини, балки абадий домангир бўлиб қолишини билмайди.

МАСНАВИЙ

*Бар ман аст имрўзу фардо бар вай аст,
Хуни чун ман кас чунин зоеъ каяст?*

ТАРЖИМА

*Менга – бул кун, эрта кун – қотилники,
Эрта зоеъ кетмагай – қонимники.*

ШАРХ

Бу кун мен зиён қўрдим. Эрта кун қотилим зиён қўради. Қотилнинг бошига тушадиган қасос муқаррардир. Зеро, мен каби мазлумнинг қони ҳеч қачон ҳайф кетмайди.

МАСНАВИЙ

*Гарчи девор афканад соя дароз,
Боз гардад сўй ў он соя боз.*

ТАРЖИМА

*Гарчи девор соя ташлайдир узун,
Лек, яна тортар ўзига соясин.*

ШАРХ

Мисол учун, девор муайян бир пайтда аслидан бир неча карпа улканроқ соясини ёйиб юборади. Кейин эса, яна ўша соясини қайтариб, ҳақиқий ҳолатига келтиради. Демак, яхшилик ҳам, ёмонлик ҳам жавобсиз қолмайди. Яхшилик қилган ўз ҳосилини олади, ёмон ҳам ўз жавобини. Илоҳий низом — шу. Илоҳий адолат — шу.

МАСНАВИЙ

*Ин жаҳон кўҳ асту феъли мо — нидо,
Сўй мо ояд нидоҳоро садо».*

ТАРЖИМА

*Бу жаҳон — тоз, феълинииз гўё нидо,
Бизга қайтар бу нидолардан садо».*

ШАРХ

Дунё тоз кабидир. Тоғда янграган садоларимиз акси ўзимизга қайтиб келади». Хулоса, бу дунёда ким нима қилмасин — кўради. Иккинчи дафтарнинг 2188-байтида ўқиймиз:

*Бу жаҳон — тоз, сўйлаган ҳар бир сўзинг,
Сенга қайтар, тинглагайсан сен ўзинг.*

МАСНАВИЙ

*Ин бигуфту рафт дар дам зери хок,
Он канизак шуд зи ранжу шиқ пок.*

ТАРЖИМА

*Сўйлади заргар бунию берди жон,
Қиз қутулди ишқу ранжалардан, тамом.*

ШАРХ

Заргар юқорида баён этилганларни сўзлаб бўлгач, жон таслим қилди. Ўша лаҳзада канизак унинг ишқидан ва бу ишқ туфайли чеккан заҳматларидан биратўла халос бўлди.

МАСНАВИЙ

*З-он, ки ишқи мурдагон поянда нест,
З-он, ки мурда сўй мо оянда нест.*

ТАРЖИМА

*Чунки, марҳумга муҳаббат бу – фано,
Чунки, марҳум қайтмагайдир ҳеч қачон.*

ШАРХ

Марҳум ва маъшуқларга нисбатан муҳаббат боқий эмас. Биз ўтганларни узоқ вақт севмоқ қудратига эга эмасмиз. Хотира бошқа нарса. Марҳумлар ҳам дунёга қайтиб келолмайдилар. Бу ўринда гап одамнинг одамга бўлган мажозий ишқи ҳақида бормоқда. Ҳақиқий ишқ ва ҳақиқий маъшуқ боқийдир.

МАСНАВИЙ

*Ишқи зинда дар равону дар басар,
Ҳар даме бошад зи гунча тозатар.*

ТАРЖИМА

*Бу – тирик ишқ; руҳимизда, ўздаадир,
Лаҳза-лаҳза гунчадан покизадир.*

ШАРХ

Тирик ишқ (ҳақиқий ишқ) ҳар лаҳза руҳимиз ва ботинимиз нигоҳида ғунчадек покдир.

МАСНАВИЙ

*Ишқи он зинда гузин, к-ў боқияст,
К-аз шароби жонғизоят соқияст.*

ТАРЖИМА

*Ул тирикка ошиқ ўлким, боқий у,
Жон шаробин ичизувчи соқий у.*

ШАРХ

Шундай зотнинг ишқини танлагилки, жамий анбиёлар ва авлиёлар бир умр Унинг ишқида маст-мустағриқ әдилар.

МАСНАВИЙ

*Ту магү моро бадон шаҳ бор нест,
Бо каримон корҳо душвор нест.*

ТАРЖИМА

*Дема: «Ул шоҳ сори йўл қай ёндири?»
Бу каримлар наздида осондири.*

ШАРХ

Сен ул шоҳнинг хузурига бизга йўл бўлсин, дема. Зоро, буюклар учун мушкул иш йўқ. Яъни кимки ҳақиқий Ёрга валий (дўст) экан, унинг учун ҳал бўлмайдиган ҳеч нарса йўқ. Ҳақ таъоло ўз васлига етмоқ йўл ва усулларини ҳақиқий солик ва ошиқларга кўрсатиб туради. Уларни Ҳақ таъолонинг ўзи висолига етказади. Бу иш хос зотлар учун душвор эмас.

ЗАРГАРНИНГ ҲАВОЙИ НАФС ВА ФОСИДЛИК ТУФАЙЛИ ЭМАС, ИЛОҲИЙ ИШОРАТ БИЛАН ЗАҲАРЛАНГАНЛИГИ ХУСУСИДА

МАСНАВИЙ

*Куштани ин мард бар дасти ҳаким,
На пайи уммад буду на зи бим.*

ТАРЖИМА

*Ул ҳаким заргарни ўлдирганди, бас,
На умидворлик, на қўрқувдан эмас.*

ШАРХ

Илоҳий ҳакимнинг заргар йигитни заҳарлаб ўлдириши, унинг шоҳдан ниманидир умид қилгани ёхуд шоҳдан қўрқанлиги боисидан эмас.

МАСНАВИЙ

Ў накуштиш аз барои табъи шоҳ,
То наёмад амру илҳоми Илоҳ.

ТАРЖИМА

То Ҳудодан амру илҳом бўлмади,
Шоҳ табъи деб уни ўлдирмади.

ШАРХ

Илоҳий ҳаким заргарни шоҳга хуш келиш учун ўлдирмади,
балки Ҳудодан амр ва илҳом келмагунча бу ишга қўл урмади.

МАСНАВИЙ

Он писарро каш Ҳизр бубрид ҳалқ,
Сирри онро дарнаёбад омм ҳалқ.

ТАРЖИМА

Ул ўғилни Ҳизр ўлдирди, тамом,
Лек, ушбу сирни билмайдир авом.

ШАРХ

Бу ўринда ҳазрат Мавлоно яна мисолга мурожаат қиладилар. Ҳизр алайҳиссалом болакайни ўлдирди. Авом бу ишнинг сир ва ҳикматини билмайди. Ҳазрат Ҳизр алайҳиссалом ва ҳазрат Мусо алайҳиссалом ҳикояти «Қаҳф» сурасининг 63 – 84-оятларида баён қилинади. Албатта, бу сурада ҳазрат Ҳизр алайҳиссаломнинг исм-шарифлари очиқ айтилмаган. Лекин жуда кўплаб ривоятларда бу шахсият Ҳизр (а.с.) дейилган. Зоҳиран унинг исми Булё бин Малкон бўлиб, Ҳизр лақабидир. Зеро, у қаёққа оёқ қўйса, замин унинг қадамлари баракотидан ям-яшил ва хуррам бўлади. Ривоятга қўра, у ҳаёт сувидан нўш этади ва абадий ҳаётга мушарраф бўлади. Ҳизр (а.с.) ҳозиргача барҳаётдир. («Тафсирул мийzon», 13-жилд, 597 – 600-сах.)

Куръони карим ривоят қилишича, ҳазрат Мусо (а.с.) Ҳизрдан (а.с.) таълим беришни сўрайди. Мусога (а.с.) жавобан Ҳизр (а.с.) таълим-тарбия тарийқида менинг амалларимни таҳаммул қилол-майсан, бунга сенинг сабр-бардошинг етмайди, деб жавоб беради. Лекин Мусо (а.с.) ҳар нечук ҳаракатингга сабр-токат қиласман, дейди. Улар бир кемага чиқадилар. Ҳизр (а.с.) кемани тешишига киришади. Мусо (а.с.) бу ҳолдан жунбушга келади ва унга эътироз билдиради. Улар яна ўйлга тушадилар. Йўлда бир ёш йигитчага дуч келадилар. Ҳизр (а.с.) уни ўлдиради. Мусо (а.с.) иккинчи

дафъя) Хизрга (а.с.) эътиroz билдиради. Ниҳоят бир қишлоққа доҳил бўладилар-да, қишлоқ аҳлидан егулик таом сўрайдилар. Қишлоқ аҳли инкор қилгач, ҳар иккиси ҳам афсус чекдилар. Худди шу ерда бир валангор деворга дуч келишди. Хизр (а.с.) деворни таъмирлашга киришди. Мусо (а.с.) унинг бу ҳаракатидан ҳайрати ошиб, учинчи бор эътиroz билдириб, деди: «Сен бахил қишлоқ аҳлидан бу хизматинг эвазига нега хеч нарса сўрамайсан?..»

Мазкур уч воқеадан сўнг, сабри бутқул тугаган Мусога (а.с.) Хизр (а.с.) деди: «Энди биз ажралишамиз, аммо ўша ҳар уч воқеада ҳам ҳикмат бор эди: «Аввало, мен кемани нима учун тешдим. Кема бечораҳол одамларга тегишли бўлиб, уларнинг тирикчилиги асосан, шу кема орқали ўтарди; улар луқма нонни шу кема туфайли топишарди. Ўша юртда хукмронлик қилаётган золим шоҳ турли сайёр кемаларни зўрлик билан тортиб оларди. Мен кемани тешиб, уни майиб қилдим. Золим шоҳ энди бу яроқсиз кемага тажовуз қилмайди. Йигитчани ўлдирдим. Сабаби шундаки, у улғайиб, куфр йўлига тушарди ва ўзининг мўмин ота-онасини ҳам куфр йўлига бошларди. Ҳақ таъоло амри билан уни ўлдирдим, токи кейинча уларга солиҳ фарзанд насиб қилсин. Мен бузилган деворни таъмир қилдим. Чунки, унинг остида икки етимга тегишли бўлган хазина бор эди. Агар девор бутқул тўкилиб кетса, хазина фош бўлиб, икки етим ундан бенасиб қоларди. Илоҳий ҳикмат бу хазинанинг етимларга етишини тақозо қиларди, бирорларга эмас...» Хизр (а.с.) Мусога (а.с.) шундай жавоб қилди.

МАСНАВИЙ

*Он, ки аз Ҳақ ёбад ў ваҳю жавоб,
Ҳар чи фармояд бувад айни савоб.*

ТАРЖИМА

*Кимки Ҳақдан олгай у ваҳю жавоб,
Неники амр айласа – айни савоб.*

ШАРХ

Ҳақ даргоҳидан ваҳй етгувчи ва ўз саволларига ёлғиз Худодан жавоб олгувчи пир муршиднинг ҳар нечук амр-фармони айни савобдир.

МАСНАВИЙ

*Он, ки жон бахшад, агар бикшад равост,
Нойиб аст ў, дасти ў – дасти Худост.*

ТАРЖИМА

*Ким берар жон, олмак ҳаққи оники,
Нойиб ўлдир, дасти ҳам Оллоҳники.*

ШАРХ

Кимки одамларга жон бағишиласа, жон олмоқ ҳам ўшанга раво. Зеро, у Худонинг нойиби ва валийси (дўсти)дир. У не иш қилмасин оқибати — тўғрилик. Дарвоқе, у айни Оллоҳнинг қўлидир.

МАСНАВИЙ

*Ҳамчу Исмоил пешаш сар бинеҳ,
Шоду хандон пеши тегаш жон бидех.*

ТАРЖИМА

*Сен-да Исмоил каби бош тик аён,
Шоду хандон тигига қил садқа жон.*

ШАРХ

Исмоил алайхиссалом оталари Иброҳим алайхиссаломнинг ҳу-зурларида нечук бош тикканидек, сенда ўз муршидинг қошида итоат ва таслим бошини эггин, амр-фармонининг тирига шоду хандонлик билан бор.

ИСМОИЛ АЛАЙҲИССАЛОМ ҚИССАСИ

... Иброҳим алайхиссалом ўз аёли Ҳожар ва фарзанди Исмоилдан навбатдаги ҳол сўраш учун келганида тушида Оллоҳ таъоло Исмоилни (а.с.) қурбон қилишга буюрди. Иброҳим (а.с.) пайғамбарлар туши илоҳий вахий эканлигини яхши биларди. Шунинг учун Парвардигори амрига итоат этиб, қариган чоғида кўрган ёлғиз фарзандини Оллоҳ йўлида қурбон қилишга азму қарор қилди.

Фарзанди Исмоилнинг (а.с.) иймонини синаб кўриш мақсадида кўрган туши ва ўз қарорини унга айтди. Қалбини Оллоҳ иймон нури билан безаган Исмоил (а.с.) отасига қаратади:

— Эй ота! Оллоҳ сизга нимани буюрган бўлса, бажаринг. Мен сабрли кишилардан эканлигимга ишонч ҳосил қиласиз, — деди. Ота ва фарзанд Оллоҳ таъоло амрини бажариш учун белгиланган жойга келиди. Исмоилни (а.с.) сўйишдан олдин, фарзандим юзини кўрмайин, деб унинг юзини ерга қаратиб, бўйнига пичоқ тортди. Лекин пичоқ илоҳий амрга итоат этиб, Исмоилнинг (а.с.) бўйнини кесмади. Шу вакт Оллоҳ таъоло нидо қилиб:

— Эй Иброҳим! Фарзандингни сўйишдан тўхтагин. Сен синовдан ўтдинг. Парвардигоринг амрини бажаришга нечоғлик ихлосли ва итоатли эканлигинг синалди. Сен нажот топгувчилардан бўлдинг. Фарзандинг эвазига мана бу кўчкорни қурбонлик қилигин, — деди. («Пайғамбарлар қиссаси» китобидан).

МАСНАВИЙ

*То бимонанд жонат хандон то абад,
Хамчу жони поки Аҳмад бо Аҳад.*

ТАРЖИМА

*Токи шод бўлсин бу жонинг то абад,
Мисли Аҳмад пок жони-ла Аҳад.*

ШАРХ

Токи жонинг абадул-абад шоду хуррам бўлсин. Ҳазрат Муҳаммад Мустафонинг (с. а. в.) покиза жонлари ҳазрат Аҳадият билангина шоду хандон бўлгани каби.

МАСНАВИЙ

*Ошиқон жоми фараҳ он гаҳ кашанд,
Ки, ба дасти хеш хўбонишон кушанд.*

ТАРЖИМА

*Хўбларнинг тигида жон узсалар,
Шунда ошиқлар фараҳ базмин тузар.*

ШАРХ

Бу байтни икки важҳ билан шарҳлаш мумкин:

Биринчи, ҳақиқий ошиқлар маъшуқа илкида қурбон бўлганидан сўнг, шодмонлик жомини сипқорадилар.

Иккинчи, ошиқ ўз маъшуқаси руҳини жисмидан жудо қилиб, ўз руҳи билан батамом қўшиб юборганидан сўнг, шодмонлик бодасидан сармаст бўлади.

МАСНАВИЙ

*Шоҳ он хун аз пай шаҳват накард,
Ту раҳо кун бадгумоний ва набард.*

ТАРЖИМА

*Бадгумонлик ҳамда ёзғирмоқ нечун?
Шоҳ уни ўлдирмади шаҳват учун.*

ШАРХ

Шоҳ тўйкан қон шаҳват ё ҳирс-ҳаво учун эмасди. Шундай экан, сен ҳам бадгумонлик билан ёзғириб юрма.

МАСНАВИЙ

*Ту гумон будй, ки кард олудагй,
Дар сафо гиш кай ҳилд полуудагй.*

ТАРЖИМА

*Сен гумон қилдинки, шоҳ нодон-да,
Пок нопок бўлмагай ҳеч чогда.*

ШАРҲ

Сен гумон қилдингки, шоҳ ҳавои нафс ва ҳирси туфайли ўзини булғади. Йўқ. У ҳеч қачон бундай хаёлга бормади, унинг хаёллари маъсум ва гидирсиз эди. Шоҳ бундай қабоҳатга журъат қила олмасди.

МАСНАВИЙ

*Бахри он аст ин риёзат, в-ин жафо,
То барорад кўра аз нуқра жудо.*

ТАРЖИМА

*Бу риёзат, бу мاشаққат, бу жафо
Айлагай тиллани ахлатдан жудо.*

ШАРХ

Бу риёзат ва ранж-машаққат нафсни поклаш учун. Риёзат кўрасига ўт ёқкувчилар кумуш, сийм ва тиллани хас-хашакдан тозалайдилар. (Тарийқат ва сулуқдаги риёзат рух, гавҳарини ҳайвоний ва жисмоний занглардан, тийралиқдан пок этади).

МАСНАВИЙ

*Баҳри он аст имтиҳони неку бад,
То бижӯшад бар сар орад зар забад.*

ТАРЖИМА

*Қайнаса зарнинг чиқар зангорлари,
Имтиҳон – яхши-ёмон кирдорлари.*

ШАРХ

Яхшилик ва ёмонликнинг имтиҳони, тилла қайнатилгач, филлу ғашлари, кир-чирлари сатҳга қалқиб чиққанга ўхшаш бир ҳолдир. Тилла ана шу зайл қайнаб, риёзат чекиб пок, яъни соғ олтинга айланади.

МАСНАВИЙ

*Гар набудй кораш илҳоми Илоҳ,
Ў саге бүдй дарранда, на шоҳ.*

ТАРЖИМА

*Шоҳга бу илҳом Худодан эрди, бас,
Акс ҳолда ит эди, подиоҳ эмас.*

ШАРХ

Бу иш Оллоҳнинг шоҳга юборган илҳоми эди. Акс ҳолда, у дарранда итдан ўзга нарса бўлмай қоларди.

МАСНАВИЙ

*Пок буд аз шаҳвату ҳирсу ҳаво,
Нек кард ў, лек неки баднамо.*

ТАРЖИМА

*Йўқ, эди унда на шаҳват, на ҳаво,
Яхшилик қилди ва лекин баднамо.*

ШАРХ

Шоҳ шаҳват, ҳирсу ҳаводан йироқ. Аслида у яхшилик қилди.
Аммо бу яхшилик зоҳиран баднамо, яъни хунук эди.

МАСНАВИЙ

*Гар Хизр дар баҳр киштиро шикаст,
Сад дурустӣ дар шикасти Хизр ҳаст.*

ТАРЖИМА

*Гар Хизр дарёда тешди кемани,
Яхшиликдир Хизрнинг бу билгани.*

ШАРХ

Мисол тариқасида, Хизр соппа-сог кемани дарёда синдириди.
Билингки, унинг бу амалида зиёда яхшиликлар бор эди.

МАСНАВИЙ

*Ваҳми Мусо бо ҳама нуру ҳунар,
Шуд аз он маҳҷуб, ту бенар, манар.*

ТАРЖИМА

*Ҳазрати Мусо ҳунар ва нурлари,
Эй ҳавои, бўлдилар бекор бари.*

ШАРХ

Ҳатто ҳазрат Мусо (а.с.) шу қадар ақлу хирад ва нуроний мақомоти билан Хизрнинг (а.с.) асроридан огоҳ бўлолмади. Сен эса ишқ ва ҳимматдан қанот боғламай туриб, маъоний оламига парвоз қилмоқчи бўлдингми?

МАСНАВИЙ

*Он гули сурҳ аст, ту хунаш маҳон,
Масти ақл аст ў, ту мажнунаш маҳон.*

ТАРЖИМА

*Бу қизил гулдир, уни сен хун дема,
У ақлдан мастдир, Мажнун дема.*

ШАРХ

Заргарнинг қони ҳам маъноли, ҳам воқеан «қизил гул» эди. Сен уни «кон» дема. Яъни, заргарга нисбатан зулм бўлди, деб гумон қилма. Шоҳ эса, ақлдан мастдир, сенинг уни девона демофинг нораво. Иккинчи сатр сўфия аҳлидан бўлган мажзублар ва Ҳақ шайдолари ҳақида. Улар зоҳирда девонасифат бўлсалар-да, боти-нан теран идрокли, ҳалқ алами ва дунё ишларидан юз бурган зотлардир. Назари паст кимсалар уларни девона деб биладилар.

МАСНАВИЙ

*Гар будй хуни мусалмон коми ў,
Кофирам гар бурдаме ман номи ў.*

ТАРЖИМА

*Гар мусулмон қони эрса мақсади,
Номини тутсам бўлай кофир каби.*

ШАРХ

Агар шоҳнинг муроди бир мусулмоннинг қонини тўқмак бўлса, кофир бўлай, агар унинг номини тилга олсан...

МАСНАВИЙ

*Мебиларзад арш аз мадҳу шақиӣ,
Бадгумон гардад зи мадҳаи муттақиӣ.*

ТАРЖИМА

*Арш титрар мақталар эрса шақиӣ,
Бадгумон бўлгай бу ҳолдан муттақиӣ.*

ШАРХ

Тубан ва пастарин зотлар шаънига ҳамду санолар тўқилиб, мақтovлар сели ёғдирилса, арш титроққа тушади. Иккинчи сатрдаги пархезкор ва муттақиининг бадгумонлиги хусусидаги фикр икки хил шарҳланади:

Биринчидан. Пархезкор ва муттақиӣ зотлар таърифлагувчига нисбатан гумонли бўлиб қолишлари эҳтимолдан холи эмас. Зеро, пастарин кимсани мадҳ этаётган маддоҳ у тўккан қондан хушиуд эканини ифодалаётган бўлади.

Иккинчидан. Мадҳу маддоҳликнинг нафсга жиддий алоқаси бор. Зеро, кўнгилга оғиз ва қулоқ орқали йўл бўлгани каби, кўнгилдан қулоқ ва оғизга ҳам йўл бор. Ва бу иккиси бир-бирига

ўзаро таъсир қилади. Шу боисдан одамзод ҳар қанча покдил ва парҳезкор бўлмасин, турли сўзу сухандондан таъсирланиши, бу, ўз навбатида, бадгумонликка сабаб бўлиши мумкин. Мазкур байт қўйидаги муборак ҳадисга ишорат қилади: «Иза мудиҳал фасиқу ғозибар Роббу ваҳтаззали золикал аршу». (Ҳар қачон тубан кимсалар мадҳ этилса, Худо ғазабга келади. Унинг ғазабидан арш титроққа тушади).

МАСНАВИЙ

*Шоҳ буду шоҳи бас огоҳ буд,
Хос буду хосаи Оллоҳ буд.*

ТАРЖИМА

*Шоҳ эди у, шоҳким огоҳ эди,
Хос эди у, хосаи Оллоҳ эди.*

ШАРХ

У шоҳ эди. Бироқ бағоят доно ва огоҳ шод эди. У Оллоҳнинг дўстларидан, хос бандаларидан эди.

МАСНАВИЙ

*Он касеро каш чунин шоҳе кушад,
Сўй бахту беҳтарин жоҳе кашад.*

ТАРЖИМА

*Гар сени ўлдирса шундай подшоҳ,
Толеинг шул, шул эрур омад ва жоҳ.*

ШАРХ

Шундай доно ва хос шоҳнинг илкида қурбон бўлган кимса, ҳақиқатда омадлидир. Зеро, бундай «котил» мактулни некбаҳтлик ва олий мақомга томон элтади.

МАСНАВИЙ

*Гар надидий суди ў дар қаҳри ў,
Кай шудӣ он лутфи мутлақ, қаҳржӯ?*

ТАРЖИМА

*Қаҳрида гар кўрмаганда манфаат.
Қиъмас эрди бу латиф зот унга қасд.*

ШАРХ

Агар-да шоҳ унинг қатлида айни унинг ўзи учун нафъ ва манфаат борлигини билмаганда, фоятда латиф ва холис табиатли ҳукмдор шубҳасиз унинг жонига қасд қилмаган бўларди. Хулоса шулки, Ҳақ таъоло буюк лутф соҳибидир, унинг қаҳр-ғазаби сабабсиз эмас ва қачонки бандага нисбатан қаҳр-ғазаб қилса, бу қаҳр лутф-марҳаматдан холи эмас.

МАСНАВИЙ

*Бачча меларзад аз он неши ҳажом,
Модари мушфиқ дар он ғам шодком.*

ТАРЖИМА

*Титрагай мургак табибнинг нишидан,
Мушфиқ она шоддир бул ишидан.*

ШАРХ

Бемор бола табиб ё бирор нажоткорнинг унга санчмоқчи бўлган нишидан қўрқиб титрайди. Мехрибон онаси эса бетоб боласининг аҳволини кўриб туриб қайгуга ботган бўлса, унинг сиҳат топиши умидида шод бўлади. Хулоса шулки, агар Ҳақ таъоло даргоҳидан бирор шахсга бало келса, у қўрқади ва ўзини йўқотиб кўяди. Бироқ боланинг сир-асороридан огоҳ муршид ё закий зот балога сабр қилиш билан бирга қайгуга ўрин қолдирмайди, аксинча, хушҳол бўлади.

МАСНАВИЙ

*Нийм жон бистонаду сад жон диҳад,
Он, ки дар ваҳмат наёяд он диҳат.*

ТАРЖИМА

*Олгач у яримта жон, юз жон берар,
Сигмагай ақлингга юз чандон берар.*

ШАРХ

Ҳақ таъоло сенинг заиф жонингни олади ва унинг эвазига юз жон беради. Ақлингга сира сигмаган нарсаларни насиба-рўзи айлади. Иккинчи мисра қуйидаги ҳадисга ишоратдир: «Қолаллоҳу таъоло: «Аъдадту лиибадияс-солиҳийна мала айнун раат ва ла узунун самиат ва ла хоторо ўала қалби башарин». («Ҳақ таъоло буюрмишдир: «Ўзимнинг солиҳ ва хос бандаларимга шундай мукофотлар ҳозирлагандирманки, на бирор кўз уни кўрибди, на бирор кулоқ уни эшитибди, на бирор кўнгилдан у кечибди»).»

МАСНАВИЙ

*Ту қиёс аз хеш мегири ва лек,
Дур-дур афтодай, бингар ту нек.*

ТАРЖИМА

*Бир ўзингдан сен қиёс қилдинг, бироқ,
Кўн ўироқдирсан, ўироқдирсан, ўироқ...*

ШАРХ

Сен Оллоҳ ва унинг валийлари амалини ўз амалинг, кирдиқорингга қиёс қилмоқчи бўлассан. Аслида ҳақиқатдан жуда-жуда ўироқдирсан. Кимки моддиёт ва башарият зиндонида қолган экан, у Ҳаққа етишган зотлар ва ҳақиқий комилларнинг сир-асрорини билишга қодир эмасдир.

БАҚКОЛ, УНИНГ ТЎТИСИ ВА ТЎТИНИНГ ДЎКОНГА МОЙ ТЎКИБ ҚЎЙИШИ ҲАҚИДА ҲИКОЯТ

ХУЛОСА

Бир баққолнинг чиройли ва хушнаво тўтиси бор эди. Тўти муштариylар билан инжа тилда сўзлашар ва уларни хурсанд қиласарди. Ҳар гал баққол дўёнини тарқ этганда тўти дўёнга соҳиб бўларди. Қунларнинг бирида тўти дўён ичидан парвоз қилди ва гул мойи шишаларини синдириб юборди. Ер билан битта бўлиб мой тўкилди. Дўёнинг қайтган баққол бу ҳолни кўриб шу қадар ғазабландики, тўтининг нақ бошига зарб билан уриб, парларини тўзғитиб юборди. Шўрлик тўти бу зарбдан бир неча кун ўзига келолмади ва ҳатто нутқини ҳам фаромуш қилди.

Бир кун дўён наздидан боши пўстланган тухумдек тос (кал) одам ўтиб қолди. Шунда тўти тилга кириб бояги кишидан сўради: «Сен ҳам мой шишасини синдириб қўйдингми?» Тўтининг бу гапини эшигтан кишилар унинг соддаларча қиёсидан мириқиб кулдилар. Тўти парлари тўкилган бошини бояги кишининг туксиз бошига қиёс қилган эди.

Никлсон дейди: «Бу достон (ҳикоят) Шарқ ҳалқлари, хусусан, араб адабиётига хос «Маснавий»даги биринчи ривоят. Омма орасида хийла машҳурдир».

Мавлоно ушбу ҳикоят давомида ғоят зариф урфоний нукталар, гўзал ўхшатишлардан мохирона фойдаланади.

МАСНАВИЙ

*Буд баққолеву вайро тўмие,
Хушнавое, сабз, гўё тўмие.*

ТАРЖИМА

*Бор эди баққол ва онинг тўтиси,
Хушнаво, гўё ва зангордир туси.*

ШАРХ

Бурунги замонда бир баққол бўлиб, унинг фоят хушнаво, зангор тусли тўтиси бор эди.

МАСНАВИЙ

*Дар дўкон бўдй нигаҳбони дўкон,
Нукта гуфтий бо ҳама савдогарон.*

ТАРЖИМА

*Эрди огоҳ ул дўконнинг ҳолидан,
Сўйлашарди аҳли савдолар билан.*

ШАРХ

Тўти дўконнинг қўриқчиси эди. Муштариylар билан латиф ва зариф тилда сухбат қуарди.

МАСНАВИЙ

*Дар хитоби одамӣ нотиқ будй,
Дар навоӣ тўтиён ҳозиқ будй.*

ТАРЖИМА

*Одамий зот лафзида нотиқ эди,
Тўтилар оҳангига ҳозиқ эди.*

ШАРХ

Тўти одамлар билан уларнинг тилида муколама қилса, тўтилар билан «сўйлашув»да ҳам фоят моҳир эди.

МАСНАВИЙ

*Жаст аз сўй дўкон, сўе гурехт,
Шишаҳои равғани гулро бирехт.*

ТАРЖИМА

*Бир куни тўти дўконда учди гир,
Гул мойин шишиларин синдириди чил.*

ШАРХ

Кунларнинг бирида баққол дўконда тўтини ёлғиз қолдириб, уйига кетди. Шунда тўти назарида гўё мушук ҳамла қилаётган-дек туюлиб, дўкон ичида гир айланиб уча бошлади ва оқибатда гул мойи шишалари ерга тушиб, чил-чил синди.

МАСНАВИЙ

*Аз сўи хона биёмад хўжааш,
Бар дўкон биншаст фориг, хўжаваш.*

ТАРЖИМА

*Хўжа қайтиб келди уйдан хўжадек,
Келди-ю, ўлтирди дўкон ичра тек.*

ШАРХ

Тўтининг соҳиби уйидан осудалик билан қайтиб келди ва хўжаларга хос улугворлик билан дўконга кириб, ўз ўрнига ўтириди.

МАСНАВИЙ

*Дид турравган дўкон ва жома чарб,
Бар сараши зад, гашт тўти кал зи зарб.*

ТАРЖИМА

*Кўрди жиққа мой дўкону жомалар,
Бошига зарб бирла урди, қилди кал.*

ШАРХ

Баққол кўрдики, дўкон ва энгил-боши жиққа мойга беланганд. Фазабга минди ва тўтининг бошига зарб билан муштлади. Бечора тўтининг бошидаги туклари тўзиб, кал бўлиб қолди. Бу ўринда «кал» сўзининг иккинчи маъноси ҳам бор: араб тилида тилдан қолмоқ, ҳомуш бўлмоқ ҳолатига «калилул лисон» ибораси қўл-ланилади.

МАСНАВИЙ

*Рўз, ки чанде сухан кумоҳ кард,
Марди баққол аз надомат оҳ кард.*

ТАРЖИМА

*Неча кун тилдан қолиб бечора қуш,
Оҳ уриб, баққол бошидан учди ҳуш.*

ШАРХ

Бечора тўти тилдан қолиб, бир неча кун хомуш бўлди. Унинг бу аҳволини қўриб, баққол қаттиқ пушаймон бўлди.

МАСНАВИЙ

*Риши бармеканду мегуфт: «Ҳай, дарис!
К-офтоби неъматам шуд зери мег.*

ТАРЖИМА

*«Ҳай, дарис! – деб юлди соқол, сочини, –
Тунд булуут синдириди офтоб жомини.*

ШАРХ

Баққол қилган ишидан пушаймон бўлиб, соч-соқолини юлиб, фарёд чекди. Тилдан қолган тўтининг ҳолати унга қаттиқ таъсир қилди. Улуғ бир неъматим зойил бўлди, дерди баққол.

МАСНАВИЙ

*Дасти ман бишкаста будй он замон,
Чун задам ман бар сари он хушзабон».*

ТАРЖИМА

*Кошки синса эрди илким ул замон,
Колмас эрди шояд тилдан хушзабон».*

ШАРХ

«Эҳ, кошки — дерди шўрлик баққол — уни ургунимча қўлим синса бўлмасмиди...»

МАСНАВИЙ

*Ҳадяҳо медод ҳар дарвешро,
То биёбад нутқи мурғи хешро.*

ТАРЖИМА

*Тўти нутқин қайтарай деб аслига,
Ҳадялар берди қаландар аҳлига.*

ШАРХ

Баққол тўтини тилга қайтариш учун дарвешлар, бева-бечора-ларга ҳадя тақсим этди.

МАСНАВИЙ

*Баъди се рўзу се шаб ҳайрону зор,
Бар дўкон бинишаста бун навмедвор.*

ТАРЖИМА

*Уч туну кун ўтди, лек ҳайрону зор,
Чўкди дўкон ичра баққол беқарор.*

ШАРХ

Уч кеча-кундуз ўтди. Тўтининг ахволида ўзгариш бўлмади. Умидсиз баққол хомуш дўкон ичига чўқди.

МАСНАВИЙ

*Менамуд он мурғро ҳар гун шугуфт,
То, ки бошад к-он дарояд ў багуфт.*

ТАРЖИМА

*Кошки сўзлай қолса қуи деб бекадар,
Ҳайратангиз нарсаларни кўрсатар.*

ШАРХ

Баққол хомуш тортиб қолган шакарзабон тўтисини яна тилга киритиш мақсадида уни хурушга келтириб, сайратиб юборадиган нақш-нигор, манзара ва турли ҳайратомуз нарсаларни кўрсатар эди.

МАСНАВИЙ

*Жавлиқое сарбараҳна мегузашт,
Бо сари бемў чу пушти тосу ташт.*

ТАРЖИМА

*Бир қаландар ўтди бу ердан шу чоқ,
Тос каби кал эрди боши ялтироқ.*

ШАРХ

Кунларнинг бирида дўконнинг ёнидан боши тосдек йилтилла-
ган кал дарвеш ўтиб қолди.

МАСНАВИЙ

*Тўти андар гуфт омад дар замон,
Бонг бар дарвеш зад, ки: «Ҳей, фалон...»*

ТАРЖИМА

*Тўти ногоҳ тилга кирди шул замон,
Бонг урди: «Ҳей фалончи, ҳей фалон!..»*

ШАРХ

Дўкон ёнидан ўтиб бораётган тепакал дарвешни кўриб қолган тўти ногаҳон тилга кириб деди: «Ҳей, фалончи!..

МАСНАВИЙ

*Аз чи, эй кал, бо калон омехтй?
Ту магар аз шиша равган рехтй?»*

ТАРЖИМА

*Нечун, эй кал, сен-да каллар ичрасен?
Ёки синдиридингми гулмой шишасин?»*

ШАРХ

Нима сабабдан, эй кал, сен каллар сафига қўшилдинг? Ёхуд сен ҳам мой шишасини синдиридингми?

МАСНАВИЙ

*Аз қиёсдан ханда омад ҳалқро,
К-ӯ, чу худ пиндошт соҳибдалқро.*

ТАРЖИМА

*Бу қиёсдан халқ келди кулгига,
Тўти ўхшатганди кални ўзига.*

ШАРХ

Шўрлик тўти кални ўзига қиёс қилгани учун теварак-атрофдаги халойик кулдилар. (Хулоса шуки, ҳодисаларнинг бирбировига монандлиги уларнинг ягоналигига далил бўла олмайди).

МАСНАВИЙ

*Кори поконро қиёс аз худ магир,
Гарчи монад дар набиштан шеру шир.*

ТАРЖИМА

*Покларга ўзни қиёс айлама,
«Шер»у «шир»ни нуктада бирдир дема.*

ШАРХ

Авлиёуллоҳнинг амалини ўз касб-корингга қиёс қилма. Агар-чи «шер» (хайвон) ва «шир» (сут) сўзлари бир хил ёзилса-да. Мавлоно ҳазратлари араб ёзувида бир хил шаклда ифодаланувчи иккита айрича маъноли сўзларни қиёс этмоқда. «شیر» ёзуви йиртқич хайвонни ва сутни ифода этади. Шаклан улар бир хил, аммо мутлақо қиёс қилиб бўлмас даражада бир-биридан узок ҳодисалардир.

МАСНАВИЙ

*Жумла олам з-ин сабаб гумроҳ шуд,
Кам касе з-абдоли Ҳақ огоҳ шуд.*

ТАРЖИМА

*Халқи олам шул сабаб гумроҳдир,
Кам кишиabdolдан огоҳдир.*

ШАРХ

Дунё аҳли ўз амаллари ва нафсларини пок зотларнинг афъолига қиёс этганлари боисидан гумроҳ бўлдилар. Камдан-кам зотлар Ҳақ таъоло аbdolларидан огоҳ. Шайхул акбар Мухайддин Арабий «Футухоти Маккийя» китобларида ёзадилар: «Абдол авлиёларнинг шундай бир тоифасики Оллоҳ етти иқлимини улардан етти нафарнинг покиза вужуди воситасида хиғз-ҳимоят қилиб туради. Ва улар етти иқлиmdirлар. Бири – Халилуллоҳ; иккинчиси – Калим; учинчиси – Хорун; тўртинчиси – Идрис; бешинчиси – Юсуф; олтинчиси – Ийсо; етгинчиси – Одам алайҳиссалом. Улар шунинг учун абдол дейиладиларки, бордию улардан бири ўз жойларини тарқ этсалар, ўринларига бадалларини қолдирадилар». Бу ўринда гап мутлақо авлиёуллоҳ хусусида бормоқда. Баъзи мұҳаққиқлар «абдол»ни қуйидагича шарҳлаганлар. Абдоллар инсониятга зарар етказувчи жамийки қабиҳ хислатларни эзгу улухий сифатлар воситасида бадал қилганлар.

МАСНАВИЙ

*Ҳамсарий бо анбиё бартоштанд,
Авлиёро ҳамчу худ пиндоштанд.*

ТАРЖИМА

*Анбиёга ўзни тенглар эдилар,
Авлиёга ўзни менгзар эдилар.*

ШАРХ

Авом ўзини авлиёга қиёслашни хуш кўради. Ўзининг наслу насиби, иззатли боболари билан талтаймаган одамни учратганмисиз?

МАСНАВИЙ

*Пас чу ваҳший шуд аз он дам одамий
Кай бувад маъзур, эй Ёри самий.*

ТАРЖИМАСИ

*Чунки ваҳший ўлди ул дам одамий
Ким, нечук маъзур ўлур, Ёри самий.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чунки одам фарзанди ваҳшийга айланди. Эй олижаноб дўст, энди уни кечириб бўлмайди.

ШАРХ

Анбиёи азом ва авлиёи киром воситасида таблиғ ва эълон бўлган (яъни маълум-муқаррар бўлган. — Тарж.) Раббоний иродотга (қонуниятга) қарши қўзғалган кимса қандай килиб Оллоҳ таъоло мағфиратига умид қилиши мумкин? Бундай ваҳшоний ва файриодамийликка ружу қилган кимса маъзур тутилса, (Оллоҳ арасасин) ҳар касу нокас исталган ожизни қатл этиши, кўнгли тусаган ёвузликларга кўл уриши, турли-туман маъсиятларни тап тортмай адо этиши муқаррар. Оқибати ҳол, инсоният жамоасида хукм сурган осойишталик ва интизомга жиддий путур етади.

МАСНАВИЙ

*Ложарам қуффорро шуд хун мабоҳ,
Ҳамчу ваҳший пеши нишобу рамоҳ.*

ТАРЖИМА

*Бўлди куффор қони лобуддин ҳалол,
Тийгу нишоб ўнгизда вахший мисол.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ночорликдан, балки зарурат ёхуд шароит тақозоси ила куффорнинг қони исканжада қолган вахший ҳайвоннинг қони янглиғ ҳалол бўлди, у баайни заҳарли ўқ ёхуд найза тифи рўпарасида турган даррандадир.

ШАРХ

Қони мубоҳ (яъни заруратан ҳалол) бўлган ҳайвондан мурод — вахший ҳайвон каби одамзод қонини тўккан, қатл ва газабнинг сўқир отига мингани восиблар, мухориб ва жонийлардир. Йўқса, инсониятга зарар етказмайдиган, келишув ва аҳднома, балки итоатда бўлганлар шаръян ва ақлан қатлу қазодан куллиян махфуздирлар. Ҳатто Оллоҳ мукаррам ва азиз бир махлук қилиб яратган инсонгина эмас, балки оддий бир марқаб ва ҳар навъ ҳайвон юқорида қайд этилган каби вахший ва зараркунанда бўлмаган тақдирда мўътабар шаръ қонунлари тақозосига биноан ҳоли ҳаётлик чоғида амн ва омонлик доира-сига дахлдордирлар.

МАСНАВИЙ

*Жуфту фарзандонашон жумла сабил,
Зонки беақланд, мардуду залил.*

ТАРЖИМА

*Жуфту авлоди эрур жумла сабил,
Боиси беақлдир, мардуд, залил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Уларнинг завжалари (хотинлари) ва авлодлари комилан ҳалоддир, зеро, улар ақлсиз, мардуд ва залилларлар.

ШАРХ

Инсонларни катл ва хароб этувчи, итоатдан хориждаги ёвуз кимсалардан башарият жамиятини муҳофаза қилмоқ, кўпчилик маъқул кўрган фикр асосида машруъ суратда (яъни шариат қонунлари билан) уларни жазоламоқ ва жавобгар этмоқ, ниҳоят бу тоифадан аёллар ва болаларни халос айламоқ ҳалоддир.

МАСНАВИЙ

*Боз ақл кү? Рамид аз ақл ақл,
Кард аз ақл ба ҳайвонот нақл.*

ТАРЖИМА

*Ақл қайда? Ақлидан озди ақл,
Айлади ҳайвонга ақлдан нақл.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ақл қаёқда дейсиз? Ақлнинг ўзи ақлдан озди. Ақлдан ақл кетди. Агар унинг ақллиги чин бўлганда ҳайвонга ақлдан нақл айлармиди?

ШАРХ

Ҳар нечук зот ақли кулл соҳиби бўлган Ҳақ таъоло ҳазратларининг фармон ва буйруқлари доирасидан тажовуз этса, ёхуд билиб туриб, ақлдан ё қасддан бу доира ҳудудларини тарқ этса, ҳайвон қавмига дохил бўлади. Яъни у мартабаи олияи ақлия ва даражай жалилияи инсониядан соқит бўлиб, ҳайвон мисоли бир инсони мазарратмоилга айланади.

**ХОРУТ ВА МОРУТ НОМЛИ ИККИ ФАРИШТАНИНГ
ЎЗ ИСМАТ ВА ИФФАТЛАРИГА ЭЪТИМОД ЭТИБ,
АХЛИ ДУНЁГА РАЁСАТ ЭТМАК Даъволари ва
ФИТНАГА ГИРИФТОР БЎЛГАНЛИКЛАРИ БАЁНИДА**

МАСНАВИЙ

*Ҳамчу Хоруту ҷу Морути шаҳиyr,
Аз батур хурданд заҳролуд тийр.*

ТАРЖИМА

*Мисли Хорут, мисли Морутким шаҳиyr,
Кибранд хўб томдилар огули тир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Фоятда машхур бўлган фаришталар Хорут ва Морут кибру ўурулари туфайлидан захарли ўққа гирифтор бўлдилар, яъни уларнинг такаббурлиги ўз жонларига жазо бўлди.

ШАРХ

Куръони каримнинг «Бақара» сурасидаги 102-оятда номлари ёзлатилган малаклар Хорут ва Морут Арш Аълодаги суюкли махлуклардан эди. Бу икки малак хусусида қуийдаги ривоят машхурдир. Икки фаришта хануз олами малакутда истиқомат этар эканлар, инсонларнинг баъзи ахволи номарзияларини кўриб, камоли кибр ва фуур билан шундай дедилар: «Бизлар дунёда бўлсак эдик, бундай файройиқ харакатни қилмасдик...»

Бу кибру даъволари узра Ҳақ таъоло ҳазратлари уларни ер юзига юборди. Зухра исмли хусн-малоҳатда тенгсиз, кўрганларга фалокатнома ва бало бўлгувчи бир аёл бор эди.

Икки малак бу офатангиз махлук ишқига асир бўлиб, унинг ҳар нечук амрига бўйсунадилар. Ишрат, зино ва турли маъсият балчигига булғаниб, ким ва қаёдан эканликларин ҳам батамом унутадилар. Муқаддам инсонларга таънаандоз бўлган Хорут ва Морут жаноби Ҳақнинг марҳаматидан мардуд, бир фалокат чохи ичинда маслуб ва бенаво бўлдилар.

МАСНАВИЙ

*Эътимод буд-шон бар қуддуси хеш,
Чист бар шер эътимоди гови меш?*

ТАРЖИМА

*Эътимод қилди улар «покмиз» дебон
Шерга говмиши эътимоди этди қачон?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Уларнинг ўз қуддусият ва таҳоратларига (яъни покликлари-га, бенуқсон ва беайб эканликларига) теран ишонч-эътимодлари бор эди. Бироқ говмишнинг (сигирнинг) арслонга нечук эътимоди бўлмоғи мумкин?

ШАРХ

Қазо — тақдир шерига нисбатан говмиш каби мағлуб бўлган фаришта ва соир махлукотнинг ўз курдат ва таҳоратларига эътимод этмоқлари буюк хато, шоёни уқубат ва доъий жазодир. Бинобарин, бирор кимса ўз иқтидорига мағрур бўлмасдан, саломат, саодат ва иффатни ҳамиша лутғи Самадонийдан (илохий лутғ) умид килиб, ана шу тариқа муроду муддаоси ҳосил бўлсин.

МАСНАВИЙ

*Гарчи у бо шох сад чора кунад,
Шохи шохаш шери нар пора кунад.*

ТАРЖИМА

*Гарчи шохи бирла юз чора қилар,
Наррашер шох-шохини пора қилар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Гарчи говмиш шохи билан юз чора айлар бўлса-да, лекин эркак арслон унинг минг шохи бўлса ҳам пора-пора айлайди.

ШАРХ

Инсон жузъий ақл ва турфа ҳайвонот уларга Яратгувчи инъом этган иқтидорлари билан ўзларига оид дунёвий ва ухравий ишларда юз навъ чора-тадбирни кўрсалар-да Оллоҳ тақдири қазосининг шери ўз қудратини намоён этган маҳалда жузъий инсоний ақл маҳв ва фано бўлади ва ёлғиз Раббоний қудратнинг ҳукму муктазоси майдонида қолади. Бинобарин, жузъий ақл соҳиби бўлган кимса, ўз ақл, иқтидор ва қуддусиятига эътиmod этмасдан, ҳамиша ожизлигини билиб, Ҳақ таъоло ҳазратларининг марҳаматига истинод айлайди.

МАСНАВИЙ

*Бар завиғии гиёҳ он боди тунд,
Раҳм кард, эй дил, ту аз қувват малунд.*

ТАРЖИМА

*Бир гиёҳга раҳм этар бул бодни кўр,
Эй кўнгил, сен қувватиндан лоф ур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Фоятда тунд ва қавий бўлган бод — шамол гиёҳнинг табиий заифлиги боисдан унга раҳм айлади, сен, эй кўнгул, ўз қудратинг хусусида лоф ур! (Байтнинг аслида Мавлоно ҳазратлари кўнгулга хитоб қилганларида «малунд», яъни «лоф ур», ёхуд «сўйла» маъносига яқин сўзни қўллаганлар. Мушториҳ Обиддин Пошшо «мундидан» феълига изоҳ берар эканлар, бу сўзни ҳам «сўйламоқ», «алжимоқ» маънолари борлигини қайд этганлар. — Тарж.).

ШАРХ

Табиат — Оллоҳнинг қудрат қўли яратган буюк мўъжиза. Унинг бағрида кечайтган ҳодисалар илоҳий низом маҳсули бўлиб, ҳеч бир унсур бошқа бир жузънинг ҳаётига дахолат этмайди. Бу буюк низом фақат Яратганинг фармони олиясига тобеъдир. Уни бузиб-тузувчи ҳам қудрати Раббонийнинг ўзидир. Байти шарифда кузатилган ҳодиса инсон учун беҳад ибратлидир. Қарангки, қудрати билан денгизларни ўз ўрнидан қўзғатувчи, улкан дарахтлар ва биноларни таг-туби билан қўпорувчи тунд шамол оддий, заиф майсаларга шафқат ва мурувват қўрсатади. Табиатда бенихоя қудратли кучлар сафида баоят ожиз унсурлар ҳам мўл-қўлдир. Юқорида қайд этилган илоҳий низом бу ҳодисалар бир-бирори устидан мустабидларча ҳукмронлик ўрнатишига изн бермайди. Низом Раббнинг иродаси илкида. Низом Ҳақнинг назари доирасида. Шундай экан, юқоридаги байт шарҳида айтилганидек, акли жузъ соҳиби бўлган инсоннинг ўз қудрат қўли, тенгсиз қуввати ҳақидаги хом хаёллари пучдир.

МАСНАВИЙ

*Тешаро з-анбуҳии шоҳи дарахт
Кай ҳарос ояд, бибурад лаҳт-лаҳт.*

ТАРЖИМА

*Қанча сершоҳ бўлмасин дову дарахт.
Теша қўрқмас, қилгай они лаҳт-лаҳт.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ёғоч ёхуд дарахт шоҳларининг касратидан тешага ҳеч қандай хавф етмайди. Билакс, теша дарахт шоҳларини парча-парча айлайди.

ШАРХ

Инсон зотининг касрати, яъни қўплиги, ёхуд алоҳида бир соҳибқудрат зот жорий этган тартиб-қавоиддан Тангри таъолонинг қазо тешасига хавф ёки заифлик етмайди. Асло. Яратган Оллоҳ борлиқдаги жамийки махлукотни ўз ҳикмати — асбоби касираси билан маҳв ва фано айлайди.

МАСНАВИЙ

*Лек, бар барга нагўяд хешро,
Жуз, ки бар неше нагўяд нешро.*

ТАРЖИМА

*Лек, ҳатто баргга ўздан сўйламас,
Нишга нишдан сўйламакни ўйламас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оддий ва заиф бир япроққа ўзининг бетимсол қудрати ҳақида лоф урмайди. Оддий ва заиф бир япроқ у ёқда турсин, ҳатто ўзининг кескир дами хусусида чопқир ва синмас бошқа бир нишга сир бермайди, ўзининг беомон тифи билан даҳшат солмайди.

ШАРХ

Оллохнинг тақдирига нисбатан заковат ва қудрати даъвосини қилганлар ўз оқизлигини англасалар, қудрати илохий қошида ҳасдек ночиз эканликларини ҳис қиласалар, раҳмат ва саодатга ноил бўлғусидирлар.

МАСНАВИЙ

*Шўйларо аз анбухи ҳезум чи гам,
Кай рамад қассоб аз хайли ганам.*

ТАРЖИМА

*Ўт ўтиннинг касратидан гам емас,
Кўрқса қассоб подадан қассоб эмас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Олов шуъласи ёхуд ўт ўтиннинг нечоғли мўл эканидан фам евъайди. Ўтин ҳар қанча кўп бўлмасин олов «еб» юборади. Инчунин, қассоб ҳар нечук жонлиқ тўдасидан ҳайикмайди.

ШАРХ

Бу нуктада гап илохий қаҳр ҳақида бормоқда: «Қаҳхор» сифатли Оллоҳ учун ҳар қандай куч ё нарсанинг мўл-кўллиги ҳеч нарсани англатмайди. Илохий қудрат қошида азаматлар ожиз, қудратлар забун, кувватлар хордир. Шунингдек, инсонлар жамоаси ҳам Оллоҳ салтанати фуқароларириким, бу салтанат қулларининг исёни ҳам, ибодати ҳам Оллоҳ шуқуҳига ҳасчалик таъсир этолмайди. «Ва хува ала кулли шайъин қодийр» ояти каримасида буюрилганидек, «У (Оллоҳ) ҳар нарсага қодирдир».

МАСНАВИЙ

*Пеши маъний чист суврат, бас забун,
Чархро маънияш медорад нигун.*

ТАРЖИМА

*Маъни наздида сувар не, бас, забун,
Чархни маъниси тутгайдир нигун.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Маънонинг наздида сувратнинг қіммати нечоғлик? Ҳеч. У фоятда забундир. Одатда чархнинг бош қисми – бошоғи айланиши воситасида ип йигириләди, яъни чархнинг бош қисми – унинг маъно моҳияти бўлиб, у бутун чархни харакатга келтиради.

ШАРХ

Ақл суврати унинг асарлари бўлиб, моддий сувратлардир. Қазойи илоҳий эса, жисман ва маънан кўзга кўринмасдир. Маънининг ёнида сувар ва моддиёт зоил хаёл каби бесубот бўлгани боисидан исбот талаб килмасдир. Масалан, самовий жисмларга харакатлари билан жисман иллат келтирган кўринмас маъни ва қудрати илоҳийдир. Агар сен оқил бўлсанг, асл ҳақиқат бўлган маънидан холий ва орий қолма!

МАСНАВИЙ

*Ту қиёс аз чархи дўлобий бигир,
Гардишааш аз кист? Аз ақли машир.*

ТАРЖИМА

*Сен чигир ё чархдан олгил қиёс,
Гардиши недан? Ақлдандир, холос.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сен чархга назар сол ва ундан қиёс ол. Хўш, унинг мунтазам бу ҳаракати недан? Ким туфайли? Оламларни ўз қудрат ва куввати Раббонийси билан яратган ақли куллдандир.

ШАРХ

Ақл ва идроқдан орий бўлган ажроми самовиянинг давру ҳаракатларига назар солгин-да, қудрати Раббониядан ҳайратда

қол. Зеро, у қудрат ва ҳикмати Ҳудо мавжуд бўлмаса, самовий жисмларнинг бу қадар суръат ва интизом билан жараён ва даврони мумкин эмасдир.

МАСНАВИЙ

*Гардиши ин қолаби ҳамчу сипар,
Ҳаст аз руҳи мусаттар, эй писар.*

ТАРЖИМА

*Айни қалқондек баданинг гардиши,
Эй ўғил, пинҳона бир руҳнинг иши.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қалқон каби инсон бадани қолипининг гардиши яширин руҳдандир, эй фарзандим!

ШАРХ

Инсон зоти айрича бир олам бўлиб, самовий жисмлар илоҳий амр воситасида нечук ҳаракат қиласа, маънавий руҳнинг файзи туфайли бадан ҳаракат килади. Бордию инсон маънавий руҳдан мосуво бўлса, яъни айрилса бадан лошга айланниб, ҳаракатсиз қолади. Бу исбот лозим бўлмаган очиқ ҳақиқатдир.

МАСНАВИЙ

*Гардиши ин бод аз маъний ўст,
Ҳамчу чархе к-он асири оби жўст.*

ТАРЖИМА

*Боданинг гардишиидир маънисидан,
Мисли чархким айланур сув измидан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу рўзгор гардиши ва ҳаракати жаноби Оллоҳнинг ҳикмат ва маънисидандир. У бир чарх каби ирмоқ сувидан ҳаракатланар ва айни шу сувга асиридир.

ШАРХ

Махлукнинг кифоят этгулик ҳаракати учун жаноби Ҳақ сувратан кўзга кўринмас бир қудратли асбобни яратиб, ҳар бир

нарсани эхёй айлади (яъни тирилтириди, харакатга келтириди). Бинобарин, хар бир ҳаракатда маъни ва фармони Самадония бордир. Оқил инсоннинг суврати ичинда (яъни ботинида) ҳақиқати ошкора бўлади.

МАСНАВИЙ

*Жарру мадду дахлу ҳаржи ин нафас,
Аз кий бошад, жуз зи жони пурҳавас.*

ТАРЖИМА

*Пурҳавас жондан бўлак кимнинг иши,
Бу нафаснинг тандада тинсиз гардиши.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу нафаснинг жарру мадди (чукурлиги ва узунлиги), духули ва хуружи (кириши ва чикиши) ҳавасга тўлиқ жондан ўзга кимнинг иши? Тандаги жондан ўзга ким нафасни ҳаракатта солади?

ШАРХ

Рух соҳиби бўлган маҳлукотнинг ҳаёти, анбиёи зишон ва авлиёи киромнинг ҳаётбахш нафаслари, жумла кавну маконнинг ҳаракати Яратгувчининг маънавий амр-фармони туфайли вужудга келади. Бу буюк ва тенгсиз ихтириодир. Ҳақ таъоло ҳазратлари хар бир маҳлукотнинг ҳаракати ва анвойи ахволи учун кўплаб асбобни яратди. Масалан, Ер куррасида бўлган унсурлардан бир микдори қуёш ҳарорати туфайли ҳавога сингиб, булат ва ёмғирга айланади. Жоҳиллар ва мункирлар ёмғирнинг вужуди нузулини мухтасаран зоҳирӣ сабаблар воситасида билса, оқил ва ориф, аввало, сувнинг қуёш каби кўплаб сабаблар ила вужудга келиши, шундан сўнг ернинг тирилиши (эхёй арз) учун ёмғирнинг хосил килинишини Ҳақ таъолодан деб иймон келтиради. Бу ҳақиқат мувассаҳ (кенг) суртда англашилиши учун яна бир мисол келтириб ўтамиз. Бир камолотта етишган котиб ҳаёлангиз қалами воситасида кўплаб марварид ва дури ақиқни қофоз узра акс эттиради. Жоҳил ва ёш бола котибнинг бармоқлари ва хомасига таажжуб назари билан бокади. Оқил ва ориф эса бармоқ ва қаламга назар этадилар. Алхосил, ҳаёт ва ҳаракат қўрингмас рух ва маънидан бунёдга келади.

МАСНАВИЙ

*Гоҳ «жийм»аш мекунад гаҳ «ҳо»ю «дол»,
Гоҳ «сулҳ»аш мекунад гоҳо «жидол».*

ТАРЖИМА

*Гоҳ «жийм» қилгайдир у, гоҳ «ҳо»ю «дол»,
Гоҳ «сулҳ» қилгайдир у гоҳи «жидол».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Рух ва Раббоний амр нафс (жонни) баъзан «жийм», баъзан «ҳо», баъзан «дол», баъзан «сулҳ» ва баъзан «жидол» айлайди.

ШАРХ

«Исрө» сурасининг 85-ояти каримасидан («Кулир руҳу мин-амри Роббий...») Таржимаси: «Руҳнинг моҳиятини Парвардиго-рим билади», — дегин) аён бўладики, инсонни ҳақиқатда ҳаракатга келтирган нарса айни моддиёт эмас, балки рух ва жаноб Раббулибоднинг амру марҳаматидир. Байти шарифдаги ҳарфларга келсак биринчи мисрадаги уч ҳарф баробар («жадҳ») қалб маъносига далолат қиласи. Инсон рух ва Раббоний амрга қарши ўлароқ баъзан инкор ва жангу жадалга юз буради, баъзан Ҳақ лутфи билан иймон келтириб, сулху салоҳ истайди. Мазкур «Ҳарфи муқатталь» хусусида шайхул акбар Мухийиддин Арабий (коддаса сиррухус сомий) «Футуҳоти Маккийя»да буюрадилар: «жийм» — олами шаҳодат ва жабарут; «ҳо» — олами файб; «дол» — олами мулк ва жабарутга далолат этади. Бинобарин, маънавий рух, яъни Раббоний амр инсонга гоҳ олами шаҳодат ва жабарут, гоҳ олами файб, гоҳ олами мулк ва жабарутнинг асрорини аён айлайди.

МАСНАВИЙ

*Гоҳ яминаш мебарад, гоҳ ясор,
Гоҳ гулистон мекунад гоҳеш хор.*

ТАРЖИМА

*Гоҳи ўнгга, гоҳи сўлга элтадир,
Гоҳ гулистон, гоҳида хор этадир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Маънавий рух нафсни (жонни) баъзан ўнг томонга, баъзан сўл томонга бошлайди. Гоҳ гулистон этса, гоҳ тиканзор айлайди.

ШАРХ

Маънавият ўз ҳикмати билан баъзи инсонларни муваффақ (яъни тўғри йўл ёхуд ҳидоятга ноил айлади), баъзисини файри-

муваффак (яъни эгри йўл ва залолатга солади), баъзисини гулистон каби мўътабар ва баъзисини хор каби ҳақиyr ва беасар айлайди. Бу тағиирот инсонлар жамоасида воқеъ бўлгани каби баъзи алоҳида шахсда ҳам зуҳур этиши мумкин: бир инсон баъзан гўзал ҳатти-ҳаракатлар қилса, гоҳ журм ва гунохга журъат этади.

МАСНАВИЙ

*Ҳамчунон ин бодро Яздони мо,
Карда бад бар Од ҳамчун аждаҳо.*

ТАРЖИМА

*Инчунин, ул бодни Қодир Ҳудо
Қилди Од қавмига мисли аждаҳо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шунингдек, Оллоҳ ул шамолни Од қавми учун аждаҳо каби айламишдир.

ШАРХ

Аслида латофатбахш ва ҳаётафзо бўлган шамол Қаҳҳори Мутлақнинг фармони билан аждаҳога айланиб, уларни паришон қилди.

МАСНАВИЙ

*Боз ҳам он бодро бар мўъминон,
Карда буд сулҳу марооту амон.*

ТАРЖИМА

*Айлади ул бодни муслимлар учун
Ҳам омонлик, ҳам риоят бус-бутун.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Яна ўшал шамолни Ҳақ таъоло мўминлар учун омонлик, осоиишталиқ ва фаронсонлик рамзи айлади.

ШАРХ

Од қавмини саросар ҳалок ва тор-мор этган шамол, мўминларга зарар келтирмайди; худди шунингдек, шамолларга мушобих бўлган (ўхшаган) каломлар баъзи одамларни ҳалок, баъзиларини масъул ва бебок айлайди.

ОД ҚАВМИ ТАРИХИ

Оллоҳ субҳонаҳу таъоло залолат сари юз тутаётган Од қавмини ҳидоятга бошлаш учун Ҳуд алайҳиссаломни улар ичидан танлаб, ўз қавмига пайғамбар бўлишини ирода этди.

Од қавми гавдали ва жисмонан бақувват қишилар бўлиб, Аҳко деган жойда, ҳозирги Яман билан Үммон ўрталиғида яшаб ўтишган. Бу қавм ёлғиз Оллоҳгагина ибодат қилиш ўрнига Садо, Самуд, Ҳабо аталмиш бутларга сифинишни одат қилиб олишганди. Ҳуд алайҳиссалом ўз қавмини фақат Оллоҳгагина сифинишга даъват эта бошлади. Бу ҳақда Қуръони каримда бундай дейилган: «Ва ила Один аҳаҳум Ҳудан. Қола я қавму, иъбуд уллоҳа, ма лакум мин илаҳин фойруху. Афала таттақувн» («Суратул Аъроғи», 65). Од қавмига ўз биродарлари Ҳудни пайғамбар қилиб юбордик. У айтди: «Эй қавмим! Оллоҳгагина ибодат қилингиз! Сизлар учун ундан ўзга бирон илоҳ йўқдир. Унинг азобидан кўркмайсизларми?» («Аъроғ» сураси, 65-оят). Йўлдан адашган қавм эса, ўзлари сифинаётган бутлар Оллоҳнинг шериклари ва улар Оллоҳ ҳузурида бизга шафоатчи бўладилар, деган тасаввурда эдилар. Ҳуд алайҳиссалом уларни тақрор ва тақрор ёлғиз Оллоҳгагина сифинишга даъват этишига қарамай, улар ўз ботил эътиқодларида давом этаверадилар. Ҳудни камситиш, таҳқирилаш, гоҳида эса ёлғончи ва ақли заиф дейиши даражасигача бориб етдилар. Ҳуд алайҳиссалом эса, ўзига нисбатан қилинаётган муомалаларнинг барчасига сабр қилас, «Менда бундай сифатлар йўқ, мен Оллоҳнинг элчиси ҳамда сизларга панду насиҳат қилувчиман, холос», деб жавоб қайтарардилар.

Ўз қавмини ҳидоятга бошлаш ниятида уларга ўзларидан илгари ўтган Нух алайҳиссалом қавмининг саркашлиги туфайли улар бошига тушган тўфон балосини эслатиб, огоҳлантирас, фарзандлари, боғу роғлари, ширин сувлари, соғлом-бақувват жисмлари Парвардигор томонидан уларга берилган неъмат эканлигини уқтирас, яратган Зот амрига итоат қилишликка чорлар эдилар. Қалбига залолат мухри босилган Од қавми, хусусан, уларнинг қабила бошлиқлари Ҳуд алайҳиссаломга: «Бизнинг бутларимиз сенга зарар етказибди. Сенинг бошинг айланиб қолганга ўҳшайди, бехуда гапларни кўп гапиряпсан», деб бутун қавмни унга бўйсун-масликка чақиравди. Ўз ота-боболари сифиниб келаётган бутларни асло тарқ этмасликларини эслатиб, Ҳудга қаратса: «Эй Ҳуд! Оллоҳ томонидан азоб бўлади, деб бизни кўрқитма! Қани, ўша азобларингни келтир. Лекин биз бутларимизни сира тарқ этмаймиз!» деб қатъий туриб олдилар. Шундан сўнг Оллоҳ таъоло уч йил мобайнида ёмғир ёғдирмай, қурғоқчиликни ирода этди. Бу уларга бўлажак азобнинг дебочаси, уларни огоҳлантириш эди. Ҳуд алайҳиссалом ушбу фурсатни ғанимат билиб, яна ўз қавмини Оллоҳга тавба-тазарру қилиб, ибодат этишига, агар шундай қилинсагина Оллоҳ таъоло қурғоқчилик балосидан омон сақлашлигини уларга эслатди. Бу сафар ҳам Од қавми ўз билганидан

қолмай иш кўраверди. Худ алайҳиссалом ўз қавмининг иймон келтиришидан умидини узгач, ўзига иймон келтирган мўминлар билан бирга қолган қавмларни тарқ этиб, Макка сари равона бўлдилар. У ерда маълум вақт ҳаёт кечиргач вафот этдилар. Хўш, Од қавмининг тақдири нима бўлди?

Хидоятга юрмаган бутун бир қавм Оллоҳнинг қаттиқ азобига учради. Оллоҳ таъоло уларнинг устига етти кечаю саккиз қундуз давомида совуқ шамолни юборди. Уларнинг барчаси ҳалок бўлиб, жуссалари ер юзининг турли жойларига сочилиб кетди. Бу ҳақда Куръони каримнинг қўйидаги оятлари нозил бўлди: «Фанжайнаху вал лазийна маъҳу би роҳматин минна ва қатаъна дабирол лазийна каззабув би аятина ва ма канув мўъминийн («Суратул Аърофи», 72). «Бас, унга (Худга) ва у билан бирга бўлган (мўмин) зотларга Ўз раҳмат-марҳаматимиз билан нажот бердик ва бизнинг оятларимизни ёлғон деган кимсаларнинг думларини қирқдик (ҳалок килдик). Улар мўмин эмас эдилар» («Аъроф» сураси, 72-оят). «Ваamma Одун фауҳликув бирийхин сарсарин атиятин. Саххароҳа алайҳим сабъя лайалин ва саманията аййамин. Хусувман фатарол қовма фий ҳасаръя. Кааннахум аъжазу нахлин ховиятини. («Суратул Ҳааққоти», 6, 7). «Энди Од (қабиласи)га келсак, бас, улар бир даҳшатли, қутурган бўрон билан ҳалок қилиндилар. У (бўронни Оллоҳ) уларнинг устига пайдар-пай етти кеча ва саккиз қундуз ҳоким қилиб қўйдики, энди у жойдаги қавмни худди чириб — ичи бўшаб қолган хурмо дарахтининг танасидек, кулаб ҳалок бўлиб ётганларини кўрурсиз» («Ал-Ҳааққо» сураси, 6—7-оятлар. «Пайғамбарлар қиссаси» китобидан).

МАСНАВИЙ

*Гуфт алмаъний «Хуваллоҳ» шайхи дин,
Баҳри маъниҳои Раббул Оламиин.*

ТАРЖИМА

*Раббул Олам маънисин уммониким,
Шайхи дин айтди «Хуваллоҳ» маънисин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оламлар Парвардигори маъноларининг уммони бўлган Шайхи дин (маъний) «У Оллоҳдир» деди.

ШАРХ

Самадоний ҳикмат ва маърифат уммони бўлган Шайхи дин (маъний)нинг «У Оллоҳдир» демагининг маъноси моддий асбоблар бўлмай, балки Раббоний файздан ибтидо топган ва батамом Ҳақ нафаси бўлган Рухи файйоз демакдир. Юкоридаги байтлар

шархида айтилгани каби жаноби Ҳақ ҳазрат Одам учун («Ва нафҳат фийхи мин рухий», яъни «Одамга руҳимдан нафас (дам) бердим, яъни дам урдим», деб буюрмишдир. Ҳақ таъоло ҳазратлари зоҳир кўзи билан ошкор бўлмайди, ёлғиз унинг осорлари (белгилари) намоён бўлади. Масалан, инсоний рух ҳам кўзга кўринмасдир, аммо ҳаракат ва ҳаёт арсасида бўлган баданинг осори кўринади.

Байти шарифда қайд этилган «Шайхи дин» (дин ёхуд маъни шайхи) ким? Баъзилар Садриддин Қунавий ҳазратларига ишорат қилингани, десалар, баъзилар шайхул акбар (буюк шайх) жаноб Мухйиддин Арабийга имо қилингани, дейдилар. Ҳақиқатини Оллоҳ билади. Факат юқорида зикр қилинган «хуруфи муқатталь» «Футуҳоти Маккийя»да зикр қилинишини инобатга олиб ва ҳазрат шайхул акбарнинг оламни тутган маънавий шуҳрати, илмий азамати ҳамда байтда ишорат бўлган «шайх» таъбирига биноан, эҳтимолки, Мавлоно ҳазратлари буюк шайх жаноб Мухйиддин Арабийни назарда тутган бўлсалар.¹

МАСНАВИЙ

*Жумла атбоку замину осмон,
Ҳамчу хошоке дар он баҳри равон.*

ТАРЖИМА

*Ҳам замину осмон, жумла табоқ
Ул равон уммонида ҳасдир, бироқ.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Замин ва осмон табакларининг барчаси ул равон уммонда ҳас-ҳашак кабидир.

ШАРХ

«Баҳри равон», яъни юзгувчи уммондан мақсад олий уммони маънийдирки, ҳамиша ҳаракатда ва бир илоҳий низом доирасидадир. Коинот эса ул Уммони маънида (яъни маъно уммонида) бир ҳашак баъйни, у нечук ирода этар бўлса, коинот унсурлари итоат этмакка мажбурдирлар. Оқил зот ул маънининг Куръони азиймуш

¹ Мухйиддин Ибн Арабий (1165 – 1240) – буюк Ислом файъласуфи. Бу буюк зотининг номи ва мероси атрофидағи баҳслар бутунга қадар шиддат билан давом этмоқда. Мусулмон уламоларигина эмас, бутун Шарқ ва Фарб мугаффакирилар эътиборини ўзига қарратган ва «аш шайх ал-акбар» (буюк шайх) мақоми билан ақлларни ларзага соглган зотин мусулмон ўқувчиларимиз «Шайтони лаъин хийлалари» китобчаси орқали биладилар.

Фарагон тадқиқотчилари Д. Грил, Ш. А. Жилис, М. Ходжевич, инглиз ва амриканик тадқиқотчилар Р. Остин, У. Читтик, М. Селза кабилтарининг Ибн Арабий фалсафаси ҳақиқати излалти фаолият юргизганди. Жамиятнинг мақсади буюк шайх ғояларини Фарбга ёйиш. Файъласуфининг «Фусусул хикам» китоби ҳар бир тарният ахлининг дастурламали вазифасини

шашнда келган аҳкоми жалийласи (кудратли ҳукмлари) асосида ҳаракат қилиб, уммон пўртанааларидан эмин ва саломат бўлади. Шундай қилиб, абадий суратда омонлик ва саодат касб этади.

МАСНАВИЙ

*Ҳамлаҳову ракси хошок андар об,
Ҳам зи об омад ба вақти изтироб.*

ТАРЖИМА

*Ҳас-ҳашакнинг сувда раксу ҳамласи,
Сувдан эрди айни шиддат палласи.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳас-ҳашакнинг сувдаги ҳамлалари ва ракси сувнинг шиддатли ҳаракати ва изтироби туфайлидир.

ШАРХ

Зоҳиран ва моддатан ҳаракатда бўлган ҳар бир жисмнинг маънавий ҳаёти борлигини таъкидлашдан мақсад бошқа бир ҳақиқати маънавийни исбот этиш учундир. Бу сир кейинги байтда ошкор бўлади.

МАСНАВИЙ

*Чунки, сокин ҳоҳише кард аз маро,
Сўни соҳил афканад хошокро.*

ТАРЖИМА

*Чунки, сокинликни истар сувдан у,
Сувда айлар соҳилига рўбарў.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чунки, дарё ҳас-ҳашакни инод ва жидолдан (қайфу ва шиддатдан) осуда этмак истайди ва сохил томонга улоқтиради.

ШАРХ

Кудрат ва хикмати Раббония мақбул бир инсонни дунёнинг жафо ва изосидан халос айламакни ирода қилса, уни мавти табиий (табиий ўлим) ва ёхуд мавти маънавий (маънавий ўлим) воситасида воқелик дарёси, жаҳони носутдан (жисмоний оламдан) олами лоҳутга (руҳоний оламга) йўллайди.

МАСНАВИЙ

*Чун қашад аз соҳилаш дар мавж гоҳ,
Он кунад бо у, ки сар-сар бо гиёҳ.*

ТАРЖИМА

*Тортадир соҳилдин они мавжлари,
Тортганидек бод гиёҳнинг баргларин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чунки, дарё соҳилда мавж ва талотум маҳалида ҳашакни ўз қаърига чўқтирмакни истайди. Сар-сари бод бир гиёҳ ёхуд япроқни тортқилагани каби.

ШАРХ

Кудрати Раббония бир инсоннинг сукунатини ирода қилса, юқоридаги байтда зикр қилинганидек, мавти табиий (табиий ўлим) ёхуд мавти маънавий (маънавий ўлим) воситасида улувор воқелик бўлган бу дунёдан маҳрум этади ва, билакс, ул одамни турли дунёвий ҳодисалар ила имтиҳон ва нотавон этмоқни ирода этса, ул ҳолда уни ёруғ дунёга келтириб, сар-сари бод бир гиёҳ ё япроқни қандай ҳаракатга солса ва музтар айласа, худди шундай қудрати Раббония воқелик шамоллари билан ҳаракатга солади, бесукун айлайди, баъзан масрур, гоҳи маҳзун этади.

МАСНАВИЙ

*Ин ҳадис охир надорад боз рон,
Жониби Хоруту Морут, эй жавон.*

ТАРЖИМА

*Бул ҳадиснинг сўнги йўқ, ўғлим маним,
Киссаи Хоруту Морутдек қадим.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу каломнинг ниҳояси йўқдир, бинобарин, Хорут ва Морут киссасига такрор юз бур! Эй ёш ўғлон, эй ўғлим!
«Жавон» (ўғлон) таъбиридан мақсад Мавлоно Румий (қоддаса сирруҳус сомий)нинг маънавий маҳдуми бўлган Мавлоно Хусумуддин Чалабий бўлса керак.

**(ХОРУТ ВА МОРУТ ҚИССАСИНИГ ДАВОМИ,
УЛАРНИНГ ДУНЁДА АЗОБ-УҚУБАТТА ГИРИФТОР
БЎЛГАНЛАРИ ВА БОБИЛ ЧОҲИГА
ТАШЛАНГАНЛИКЛАРИ ХУСУСИДА).**

МАСНАВИЙ

*Чун гуноҳу фисқи ҳалқони жаҳон
Мешудй бар ҳар ду равшан он замон.*

ТАРЖИМА

*Чунки, дунё ҳалқларин ёзуглари
Бўлди ошкоро малакларга бари.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чунки, дунё ҳалқларидан содир бўлган барча фисқ-фасод ва гуноҳ амаллар ул икки фариштага ошкор бўлди. (Байти шариф-нинг маъноси унинг сарлавҳасида зикр этилгандир).

МАСНАВИЙ

*Даст хойидан гирифтанди зи ҳашм,
Лек, айби ҳуд надиданди ба ҷашм.*

ТАРЖИМА

*Чайнаб илкин ул малоик қаҳридан,
Кўрмас эрди заррача ўз айбидан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Икки фаришта ғазабдан қўлларини чайнадилар, лекин ўз айбларини кўз ила кўрмас эдилар.

ШАРХ

Малоиканинг қўл ва кўзлари йўқдир. Улар латиф жисм сохиблари бўлиб, бошқа бир хилқатда яратилгандирлар. Фақат инсонлар ғазаб ва таажжублари замонида қўлларини чайнашлари маълумдир. Мазкур икки малакнинг таажжуб ва ғазабини инсонга таъсирили бир тарзда таъриф этмоқ учун «қўл чайнамоқ» ва «кўз билан кўрмоқ» таъбироти истеъмол этилди.

Хорут ва Морут ўз айбларини кўролмаганликлари ва дунёда содир эттан бир неча қусурлари, журм ва хатога гирифтор бўлган инсонларнинг саломатлигини истаб жаноб Арҳамар Роҳимийнга дуо қилмаганликлари, аксинча, бани башар ҳаққига таъна ва дашном этганликлари учун мутааббир ва охир-оқибат жазога мустаҳиқ бўлдилар.

МАСНАВИЙ

*Хеш бин чун аз касе журме бидийд,
Оташе дар вай зи дўзах шуд падийд.*

ТАРЖИМА

*Кимса гар бир кимсанинг айбин кўрар,
Ул жаҳаннам ўтига юзин буарар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Худбин ва худиараст бир кимса ўзганинг айбини қидирса, жаҳаннам ўтига рўпара бўлади.

ШАРХ

Сувратан муттакий, ҳақиқатда худбин ва бемаъни бўлган баяз кимсалар ўз журмларин кўрмайдилар, балки ўзганинг жуэъий бир хатосидан «тоғ» ясайдилар. Оллоҳ таборак ва таболого ошиқона сиғинган бир кимсага нисбатан исён ва фасод айни гуноҳи азиймдир. Бундай кимсаларга дўзах олови муқаррар.

МАСНАВИЙ

*Оташи табъат агар гамгин кунад,
Сўзин аз амри малики дин кунад.*

ТАРЖИМА

*Табъинг ўти гар сени гамгин қилар,
Бул оловни подшоҳи дин қилар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй инсон! Агар табъинг олови сени ғамгин ва мукаддар айласа, унинг сўзиш ва ҳарорати дин шохи бўлган Ҳақ таъоло ҳазратларининг амридандир.

ШАРХ

Эй ғамга гирифтор инсон! Табъинг ғамгин ва нолон этар эса, гумон этмагилки, сени гирён ва нолон этган табъинг ҳадду зотида қандайдир қудрат мавжуддир. Табъ ҳам соир махлукот каби қудрати Раббонийнинг бир аломати бўлиб, Яздон (Оллоҳ) фармонига тобеъ ва Ҳаққа ромдир. Оқил бўлсанг, ҳамиша мусабиби (сабабчи) кулл бўлган Оллоҳ таъоло ҳазратларига робти қалб билан, марҳаматидан умидвор бўлган холда илтижо қил ҳамда анбиёлар, алалхусус, сиймои фахри олам, саййидимиз Мұхаммад Мустафо саллоллоҳу алайҳи вассалламга иқтидо эт. Бу айтилганлардан сабабларни тарқ айламак мумкин экан-да, деган хуласага келмаслик керак, зеро, бу ҳол шариатга мувофиқ эмас. Асбобни тарқ айламоқ айни ҳаром ва оғир макрухиятга элтгувчи йўлдир. Ушбу байти шарифда диққат қилмок лозим бўлган нуқта – кувват ва иқтидор асбоб ичинда бўлмай, асбонинг истеъмолини инсонларга фарз қилган жаноби Кирдикордадир (яъни Оллоҳдадир). Фикримизни далиллаш учун икки мисол келтирамиз: бир одам иккинчи одамни тош билан урди, деб тасаввур қиласлий. Мазруб (яъни зарб еган одам) бу зарбни тош отган одамдан кўрадими, тошнинг ўзиданми? Ёхуд бир кимсага садака қилинди, дейлик. Факир ўз ташаккурини кимга изхор қиласди? Ақчагами? Ақчани бергангами? Агар жинни ё аҳмок бўлмаса, зарбни тошдан эмас, тошни отгандан билади; шукрини эса, ақча ҳадя этган кимсага қиласди. Алҳосил, асбобга таважжух этмоқдан, убудият (бандалик) ва ташаккуримизни ҳақиқий мусабиби бўлган жаноби Рабби иззатга арз айламоқдан айирмасин. Омин.

МАСНАВИЙ

*Оташи табъат агар шодӣ дуҳад,
Андар ў шодӣ малики дин нуҳад.*

ТАРЖИМА

*Табъинг ўти гар сени шодмон этар,
Бул олов ҳам молики диндан етар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар табъинг олови сени шодмон ва масрур этар бўлса, бу ҳол ҳам дин Подшоҳи, яъни Оллоҳ таъоло туфайлидир.

ШАРХ

Юкорида тафсил бўлганидек, ғаму шодлик ва турфа-туман дунё ахволоти жаноби Моликул мулк ҳазратларининг қудрат дарёларидан зухур этади ва такрор ўшал дарёга қайтади. Бинобарин, инсон ҳар қачон ўзида қадар ва ҳузнни ҳис этса, билсинки, қусур этгандир, демакки, қусурининг афви ва қадарининг дафъи учун истиғфорда давом этсин, қудрати етгунга қадар садақа қилсин ва хайрли амалларни кўп ва ҳўб адо айласин.

МАСНАВИЙ

*Чунки ғам бинӣ ту истиғфор кун,
Ғам ба амри Ҳолиқ омад, кор кун.*

ТАРЖИМА

*Ғам етар бўлса тазарру айлагил,
Ғам Ҳудодан келмагини англагил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар бошингга ғам-қайфу тушса, истиғфор айла, тазарру қил, зеро, ғам Оллоҳ таъло ҳазратларининг амри билан содир бўлади. Ғамдан халос бўлмоқ учун шаръий ва мақбул амалларни ихтиёр қилгил ҳамда ижро этгил.

ШАРХ

Ғам ва қадар Оллоҳнинг амри билан зухур этади. Бинобарин, ғамнинг дафъи Оллоҳ розилигини топмоқ билан амалга ошади, яъни истиғфорнинг давомийлиги, инсоннинг иқтидорига яраша садақа қилмоғи ва хайрли амалларни рўёбга чиқармоғи билан боғлиқ. Истиғфор келтириб, садақотлар ва хайрли ишларни амалга оширган кимсалар бу йўлда муттасил давом этсалар, Оллоҳ иро-дати билан номақбул ишлардан нафрат этмакка одат қиладилар. Оллоҳ насиб этсин.

МАСНАВИЙ

*Чун бихоҳад айни ғам шодӣ шавад,
Айни банди поӣ озодӣ шавад.*

ТАРЖИМА

*Истаса Ҳақ айни ғам шодлик бўлур,
Бандиларга айни озодлик бўлур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оллоҳ таъоло ҳазратлари ирода қилса, айни ғам шодликка айланади ва банди бўлганларга озодлик насиб этади.

ШАРХ

Қодири Мутлақ ҳазратларининг ҳикмат ва қудрати Раббонияси ҳадсиз ва поёнсиз уммондир. Тарихан ва тажрибатан ориф бўлганларга маълумдирки, ғам ва қайгуга сабаб бўлган ахвол Раббоний иродага тааллуқлидир ва мазкур ҳолнинг хайриятга томон эврилиши ҳам Оллоҳ измидадир. Шунга кўра, инсон ҳар доим Қодири Мутлақ ҳазратларига сидки дилдан иқтидори етгунча ибодат қилсин, хайрли амалларни вужудга келтирмоқ учун ҳиммат этсин, токи Ҳақ изни билан ноили тараққий ва сохиби саодати номутаноҳий бўлсин.

МАСНАВИЙ

*Боду хоку обу оташ – бандаанд,
Бо ману ту мурда – бо Ҳақ зиндаанд.*

ТАРЖИМА

*Боду тупроқ, сув ва оташ бандадир,
Мену сенга мурда – Ҳаққа зиндадир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шамол тупроқ, сув ва олов Ҳақ таъоло ҳазратларига банда. Иккимизнинг назаримизда улар жонсиз, яъни ўлиқдирлар, аммо Тангрининг даргоҳида улар тирик ва барҳаёт.

ШАРХ

Ўлган одамнинг ҳолини ўзгартириб бўлмаганидек шамол, тупроқ, сув ва олов каби соир жамодот беиқтидор бўлиб, барчаси Оллоҳ таъоло ҳазратлари томонидан уларнинг хилқатларига қайси йўсинда амр бўлса, ўша йўсинда ҳаракат этадилар. Аммо уларнинг табиатларида кузатилган адам (йўқлик)нинг тафийри мену сенга ва бошқа маҳлуклар учун имкони йўқ ҳол эса-да Қодири Мутлақ бўлган Оллоҳ учун бундай эмас. Уларнинг барча-барчаси Ҳақ таъолога тобеъ.

МАСНАВИЙ

*Пеши Ҳақ оташ ҳамиша дар қиём,
Ҳамчу ошиқ рўзу шаб бежон мудом.*

ТАРЖИМА

*Ҳақ ҳузуринда олов доим қиём,
Мисли ошиқ туну кун бежон мудом.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳақ таъоло ҳазратларининг ҳузурида олов доимо қиёмдадир (яни тириқдир). Ўшиқ каби кечаю-кундуз жонсиздир ва ёхуд ошиқ каби доимо жон талошида.

ШАРХ

Ҳақ таъоло оловнинг табиатига сингдирган хосса: олов доимо қиёмда ёхуд харакатда бўлиб, Оллоҳ ҳукмини ижро этади. Олов қиёмининг таъбири шундай шарҳланиши мумкин: ўз зиммасига бир амр ёхуд ирода олиб, уни бажараётган кимсалар камоли итоат билан оёқда турганлари каби олов ҳам Яратгувчининг амру фармонини адо этиб, кечаю кундуз бир бенаво ошиқ мисоли камоли таслимиятдан бежон бўлади.

МАСНАВИЙ

*Санг бар оҳан зани берун жаҳад,
Ҳам ба амри Ҳақ қадам берун нуҳад.*

ТАРЖИМА

*Ўт чиқар урсанг темирин тош билан,
Ҳақ ироди айлаган бардош билан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Тошни темирга ургудек бўлсанг, ўт-учкун чиқади ва Оллоҳ амри билан темирдан қочгандек улоқиб тушади.

ШАРХ

Чақмоқ тошни темирга уриб, учқун сараганига гувоҳ бўлган инсон бу ҳолни ўз ҳаракатидан хосил бўлди, деб гумон қиласи ва ғоғил қолади. Олов чиқармоқ хосиятини тош ва темирга Сонеъи Мутлақ ҳаэрратлари баҳш этганини билмайди. Ёлғиз жоҳил одам бу ҳақиқатни унтиб, моддапараст ва зоҳирпайваст бўлади.

МАСНАВИЙ

*Оҳану санги ҳаво барҳам мазан,
К-ин ду мезоянд ҳамчу марду зан.*

ТАРЖИМА

*Урма нафс темир ва тошин ҳеч қачон
Бир-бирига, бу — зинодир, гап тамом.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хою ҳаваснинг тош ва темирини бир-бирига урма, зеро, бу иккиси зинокор аёл ва эркакдек туғарлар.

ШАРХ

Нафсни темирга, ҳавою ҳавасни тошга ташбих қилиб, буюрларки, нафси аммора ва орзу ҳавасни бирлаштирма. Зеро, зинокор эркак ва аёлнинг қўшилишидан туғилган боладек, нафс ва ҳавонинг қовушишидан роятда даҳнатли ҳодисалар содир бўлади. Нафс ва ҳавонинг бу издивожи (яъни никоҳи) ғайри машруъ (шариатга хилоф) ва нораво бўлганидан улардан зухур этган кайфият доимо дилни кемирувчи, ҳамиша зулмкор ва ёзуғлар маконидир.

МАСНАВИЙ

*Сангу оҳан худ сабаб омад ва лек,
Ту ба болотар нигар, эй марди нек.*

ТАРЖИМАСИ

*Бир сабабдир тош ва темирдан баёт,
Сен баландроққа назар сол, яхши зот.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Тош ва темир учқун — аланганинг рўёбга чиқишига бир сабабдир, холос. Яъни темир ва тошнинг ўзаро тўқиниши туфайли олов дунёга келди. Бу икки жамод (ашё) алангани тудиради. Икки сабаб ва бир оқибат. Сен эса, эй яхши одам, пастга — майда-чуйдаларга эмас, юксакларга назар ташла.

ШАРХ

Ёруғ дунёда инсон туфайли зухур этадиган жамийки ёмонлик ва фаноликлар учун нафсу ҳаво бир юзаки ёхуд зоҳирий асбоб (сабаблар), оддий бир воситадир, холос. Бу ижтимоънинг, яъни нафсу ҳаво бирикувининг ҳақиқий сабабига юксак бир нуқтадан, дурбинлик ила нигоҳ ташла! Нафс ва ҳавонинг қўшилмоғидан

фаноликлар зуҳур этса, маълуминг бўлсинки, бошқа қусурларинг боиси ҳам сендаги нафс ва ҳавонинг бирикувидандир. Сен фақат бу жуфтга бир мазҳарсан, яъни икки ҳодиса бирлашган нуқтасан. Ушбу ҳол сенинг баҳтсизлигинг ва изтиробингга сабаб бўлади. Ҳақиқатда, ҳар бир амру амал жаноб Кирдикорга қайтгусидир. Шунинг учун ҳеч қачон ақлан ё феълан Раббоний иродадан ва илоҳий амрлардан юз бурма. Акс ҳолда, сен ҳалокат ёқасидасан...

МАСНАВИЙ

*К-ин сабабро он сабаб овард пеш,
Бесабаб қай шуд сабаб ҳаргиз зи хеш.*

ТАРЖИМА

*Бул сабабни ул сабаб келтиргуси,
Бесабаб қай бир сабаб келмиш ўзи?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу сабаб зоҳирийдир. Уни ҳақиқий сабаб дунёга келтирди. Сабаби суварий, яъни юзаки, зоҳирий сабаб ҳақиқий сабабсиз ўз-ўзидан юзага чиқмайди.

ШАРХ

Ушбу байтда ҳам бир нозик фикр яширингандир: ёлғиз асабоб Раббоний иродага вобаста, унинг жамийки оқибати Самадоний амрга омухта. Баъзи зоҳирбинлар ҳар нарса бир зоҳирий сабаб туфайли майдонга келиб, намоён бўлади, деб даъво қиладилар. Байти шариф бундай муддаийларга зимнан дейди: «Ҳа, ҳар бир нарса сабаб билан майдонга келади. Чунки сабабни сабаб истайди. Зоҳирий сабабларнинг ҳақиқий сабабсиз вужудга келиши мумкин эмас. Ҳақиқий сабаб эса Вожибул вуҷуднинг ҳикмати болигасидан зоҳир этади. Бу ҳақиқатни инкор этиб бўлмайди.

МАСНАВИЙ

*В-ин сабабҳо к-анбиёро раҳбараанд,
Он сабабҳо з-ин сабабҳо бартаранд.*

ТАРЖИМА

*Ул сабабларким набийлар нақшидир,
Ул сабаблар бул сабабдин яхшидир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ул сабаблар анбиёи азом алайхимуссалоту вассаломга раҳбар бўлдилар. Ўша сабаблар бу сабаблардан (яъни зохирий-суварий сабаблардан) ҳам олий ва ҳам юксакдир.

ШАРХ

Анбиёи зишон алайхимуссалом ҳазратлари ҳақиқий сабабларга восил бўлиб, ҳамиша ва ҳар қаҷон Раббоний иродот ижроси учун сабот билан ҳаракат килишлари туфайли улуғ файзга ноил бўлдилар. Шул сабабдан ул ҳазратлар зохирий сабабларни ўзла-ридаги қувваи ботина билан дарк этадилар.

МАСНАВИЙ

*Ин сабабро он сабаб омил кунад,
Боз гоҳе бебару ботил кунад.*

ТАРЖИМА

*Бул сабабни ул сабаб омил этар,
Гоҳи маътад, гоҳида ботил этар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Зохирий сабабни ботиний сабаб омил этади, баъзида ҳақиқий сабаб зохирий сабабни самарасиз айлади.

ШАРХ

Ҳақиқий асбоб зохирий асбобни ҳаракатга солади, баъзан эса ботил ва самарасиз қиласи. Масалан, бир табиби ҳозиқ хастанинг ахволотига мос равишда, яъни зохирий сабабга ҳақиқий сабаб мувофиқ келадиган даражада ташхис қўйса, хаста Оллоҳ изни билан шифо топади, акс ҳолда, бетоблик шиддат касб этмоғи шубҳасиз.

МАСНАВИЙ

*Ин сабабро маҳрам омад ақлҳо,
В-он сабабро рост маҳрам анбиё.*

ТАРЖИМА

*Бул сабабга маҳрам ўлди ақллар,
У сабабга рост маҳрам набийлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Зоҳирий сабаб ақл ва тафаккурга маҳрам бўлиб, ошкора тус олди, ул, яъни рост ва ҳақиқий сабаб анбиёи зишон ҳузурларида маҳрам ва маълум.

ШАРҲ

Зоҳирий ақл соҳиби ошкора бир кайфият зухуроти сабабининг тафаккури ва ҳақиқатини унуглиб, хатога юз тутади. Анбиёи зишон алайҳимуссалом эса, суварий сабабларга бир назар ташлаб, зухуроти сабабини ҳақиқатдан топадилар ва бу ҳақиқат билан зоҳирий сабабга боғланмоқни фарз ва муқтазо деб биладилар.

МАСНАВИЙ

*Ин сабаб чи? Бад ба тозӣ гӯ «расан»,
Андарин чи ин расан омад ба фан?*

ТАРЖИМА

*Гар сабабни десалар форсий – «расан»
Не сабаблар бу «расан»ни этди фан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Аслида араб лафзи бўлган «сабаб» форсийда не дейилур деб сўрасалар, «расан» (яъни «ип») деб жавоб бер. Хўш, бу «расан» («ип») не сабабларга кўра фан бўлди.

ШАРҲ

Араб лугатида қудуқдан сув олгувчи ипга «сабаб» дейилади. Форс тилида бу «расан»дир. Дунёни қудуққа ташбих қилиб, буюрадиларки, бу дунё қудуғига суварий сабаб Раббоний санъатдир. Демак, дунё қудуғининг ихтироҷиси Оллоҳ таъюлодир. Бинобарин, сабаб лозим бўлса, мусаббип (сабабчи) лозимдир. Яъни Оллоҳ таъоло.

МАСНАВИЙ

*Гардиши чарҳ расанро иллат аст,
Чарҳгардонро надидан зиллат аст.*

ТАРЖИМА

*Чарҳ гардиши расаннинг иллати,
Чарҳчини кўрмаслик одам зиллати.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чархнинг (чиғириқ) айланиши ип туфайли, яъни ипнинг ил-латидандир, аммо, чархчи ёхуд «чархгардон»ни кўрмаслик хато ва зиллат.

ШАРХ

Баъзан воқелик сабабларни юзага келтиради. Аммо ўша ах-вол ва асбобни майдонга келтирган Раббоний қудрат ва болиғ Самадоний ҳикматни кўрмаслик ё англамаслик айни жаҳолат ва маҳзи ҳамоқат.

МАСНАВИЙ

*Ин расанҳои сабабҳо дар жаҳон,
Хону ҳон з-ин чархи саргардон мадон.*

ТАРЖИМА

*Бул сабаблар риштасин олам аро,
Билма саргардон фалакдан мутлақо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жаҳонда зинҳор бу сабабларнинг ипини саргашта ва саргар-дон фалакдан гумон этма!

ШАРХ

Кавннинг (дунё) асбоб ва вуқуотини (борлигини) саргардон чархдан гумон қилма. Чунки, бу вуқуотнинг асл зуҳури фармони жаноби Кирдикорга вобаста ва тажаллиёти илохия ила орастадир. Йўқса, саргардон ва сарсон бўлган бу суварий чархни, бу моддий табиатни жузъий ақл вукуга келтиrolмасди (яъни яратолмасди), жузъий ақл мазкур ҳодисотни майдонга келтира олади, дегувчи овсар дунё зиндонидан — моддийлик зиллатидан эмин (озод) эмас.

МАСНАВИЙ

*То намонӣ сифру саргардон чу чарх,
То насӯзӣ ту зи бемагзӣ чу марҳ.*

ТАРЖИМА

*Токи чархдек зору сарсон бўлмасанг,
Токи беақл оғочдек куймасанг.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Токи фалак чархидек зору саргардон, яъни доимий илохий амр гардишида қоим бўлган коинотдек ҳаракатда ва жараёнда бўлмагунингча; токи ақлсиз бир қуруқ оғочдек ёниб бўлмагунингча.

ШАРХ

Мусабиби ҳақиқий (ҳар бир нарсанинг ҳақиқий сабабчиси) Оллоҳ таъоло ҳазратларини кўра олмайсан, яъни Оллоҳнинг ирода қудратини зоҳиран кўриб турсанг-да, унинг ботинида кечётган жиҳду жаҳд ва инқилобларини хис этолмайсан. Жузъий ақл соҳиби бўлган инсон Ақли куллни қандай қилиб англай олсин, тоғ оёғида турган чумоли бамисоли. Сен ўз зоҳирий ҳаётнинг катларида қандай фожиалар ғимирлаётганини-да билмайсан. Унутувчан, тобеъ ва заифсан.

МАСНАВИЙ

*Бод оташ мешавад аз амри Ҳақ,
Ҳар ду сармасст омаданд аз амри Ҳақ.*

ТАРЖИМА

*Бод ўт ўлгай Ҳақ таъоло амри-ла,
Иккиси сармасст Оллоҳ амри-ла.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шамол ва олов Ҳақ субҳонаҳу ва таъолонинг амри тавассутида вужудият майдонига келади. Унинг амри-фармони боисидан боз шамол оловга дўнади. Иккиси Ҳақ шаробидан сармастидилар.

ШАРХ

Ҳар бир маҳлук Оллоҳ таъоло ҳазратларининг амри ила мавжуд ва хосиятёб бўлдилар. Масалан, олов ва шамол Парвардигор ҳазратларининг баҳшу нисори ва фармони тажаллийси бўлиб, сармасти Ишқдир. Улар гоҳ нур, гоҳ нор; гоҳ тўфон, гоҳ эса сарсари елдир.

МАСНАВИЙ

*Об ҳалиму оташ аст хашм, эй писар,
Ҳам зи Ҳақ бинй, чу бикшой басар.*

ТАРЖИМА

*Сув ҳалимдир, ўт ғазабдир, эй ўғил,
Кўзларинг очким, Худованддир вакил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сув ҳалим, яъни мулоиймдир, олов эса кони ғазаб ва шиддат. Эй ўғлон, қўзларингни очсанг (маъни назари билан боқсанг) ҳар иккиси ҳам Ҳақдан эканини билурсан.

ШАРХ

Ҳалимлик, зилол сувнинг латофатига ташбих қилинмоқда. Ҳилм воситасида инсонлар қалбидаги неча-нечага шукуфай (чечак) жонфизо очилади. Ғазабнинг оловга тамсил этилмаги шунинг учунким, ғазаб алангаси неча диллар нашъаси ва неча хонумоннинг асбоби саодатини барбод этади. Бинобарин, ҳар иккиси ҳам Ҳақдандир. Соҳиби ҳилм ва викор бўлган баҳтиёр (Латиф), ғазаб ва муталоший бўлган бадбахт (Каххор) асмосига (Оллоҳнинг исми ва сифатлари назарда тутилаяпти. — *Тарж.*) мазхар бўладилар. Ахвол ва умрнинг (юмушларнинг) хусни идораси учун (бажо этмоқ) ғазаб ғоят ёмон ва заарли. Викорсиз ҳилм ҳам соҳибига боиси зил ва залолат бўлади. Ҳар ҳол ва корда мақбул бўлган сийрати камол ва викор ҳилмдирким, бу айни ҳикматдир. Викорсиз бўлган ҳилм соҳибига эмас, гаразли золимларга нисбатан ҳақорат, билакс, мужиби риоятдир.

МАСНАВИЙ

*Гар набудй воқиғ аз Ҳақ жони бод,
Фарқ қай кардй миёни қавми Од.*

ТАРЖИМА

*Бод жони Ҳақдан огоҳ бўлмайин,
Од қавмини фарқлай олмасди тайин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар шамолнинг жони (бу ўринда ақл англашилади. — *Тарж.*) Ҳақ таъоло ҳазратларидан воғиқ, унинг амри иродасидан ҳабардор бўлмаганда қандай қилиб Од қавмидан Оллоҳ пайғамбарини инкор килган кимсаларни фарқ қила билур эди?

ШАРХ

Шамолнинг жони Оллоҳ таъоло ҳазратлари пок зоти улухиятидан ва Раббоний амрларидан ҳабардор, Кирдикор иродасига

тобеъ бўлмаса, Ҳуд пайғамбар алайҳиссалом уммати — Од қавмини нечук фарқ қила олар эди. Албатта, фарқ этолмасди. Юқорида келган байтлар шарҳидан («Од қавми тарихи»га қаранг. — *Тарж.*) маълум бўлдики, шамол Ҳак амри билан Од қавмини ҳалок ва тор-мор айлади, мўминларга эса ҳеч қандай захм-захмат етмади... Зикр этилган шамол сабаб бўлиб, мусабиб жаноби Кирдикордир. Шамолнинг бу қадар даҳшатли тус олишига зоҳирий сабаб Од қавмидаги авж олган зулм ва адолатсизлик, куфр ва исёндир. Бинобарин, оқил зот ҳам сабаб ва ҳам мусабибни хайрли ибодатлар билан доимо ёд этади, зеро, ёлғиз ҳақиқий сабабларни тафаккур этиб, зоҳирий сабабларга назар солмаслик, ёхуд зоҳирий асбобни гумон қилиб, ҳақиқий асбобни танимаслик айни хато ва буюк адашишдир. Ушбу кайфият янада равшан бўлсин учун бир мисол келтирайлик: зоҳирий сабабни инсоннинг бадани деб тасаввур қиласак, ҳақиқий сабаб инсоннинг руҳидир. Бадансиз инсон бўлмагани каби руҳсиз бадан ҳам лоша (жасад) бўлишдан қўрқар.

МАСНАВИЙ

*Ҳуд гирди мўъминон ҳатте қашид,
Нарм мешуд бод к-он жо мерасид.*

ТАРЖИМА

*Ҳуд мўмин теграсига тортди ҳат,
Бод ёввош тортар эрди шул заҳот.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазрати Ҳуд алайҳиссалом мўминларнинг атрофига бир ҳат чекди, токим боди сарсар ул мўминларга зарар етказмасин. Бод эса ўша ҳат теграсига етган заҳоти юввош ва латиф бўлар эди.

ШАРХ

Ушбу муборак байтда ва бундан сўнг келадиган байти шарифларда баъзи мўъжизот ва қаромоти жалилиянинг төъдоди (маҳорати) ила жамодот ва табиат зоҳираларининг Ҳак амрига бўйсимиши зикр этилади.

МАСНАВИЙ

*Ҳар кий берун буд аз он ҳат жумларо,
Пора-пора мешикаст андар ҳаво.*

ТАРЖИМА

*Кимсаким ҳатдан бурӯн эрди уни,
Бод ҳавода пора қилди жисмини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳар кимсаки ул хатдан ташқари эрди, уларнинг барини бод — шамол ҳавода пора-пора айлади. Од қавмидан мункир бўлган кимсалар шамол забтида ҳавога улоқиб, буткул қирилиб кетди.

ШАРХ

Хатдан мақсад: хат моддий ҳодиса бўлиши билан бир қаторда маънавий ҳад (чегара) бўла олади. Яъни ҳазрати Ҳуд алайҳиссалом Ҳақ таъоло амрига биноан муқаррар этган шароитнинг хат ва ҳаддидан (чегарадан) ташқарига чиққан кимсаларни нафси аммора ва шайтони лаъин паришон ҳамда азоб чохидা муким этди.

МАСНАВИЙ

*Ҳамчунин Шайбон Роъий мекашид
Гирд бар гирди рама хатти палид.*

ТАРЖИМА

*Авлиё Шайбон Роъий гоҳида
Тортар эрди хат сурув атрофига.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазрат Ҳуд алайҳиссалом каби Шайбон Роъий номли валийуллоҳ қўй сурувининг атрофига ошкора бир хат чекарди.

ШАРХ

Шайбон Роъий имом Шофиъий розияллоҳу анхунинг асрдодши ва муборак бир зоти ҳикматсифот эди. Ёлғиз жума кунлари шаҳарга келиб, бу кунни муборак айлаб, шаҳар хорижида ибодат, Оллоҳ таборак ва таълонинг ёди билан яшарди.

МАСНАВИЙ

*Чун ба жумъа мешуд он вақти намоз,
То наёбад гург он жо турк тоз.*

ТАРЖИМА

*То намози жумага юз бурдилар, —
Этмасин торож сурувни бўрилар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шайбон Роъий ҳазратлари жума намози ила машғул бўлган чоғларида бўрилар сурувга хавф-хатар солмасликлари учун унинг теграсига хат тортардилар.

ШАРХ

Бу муборак байтнинг зоҳирий маъноси юқорида зикр этилди. Ботиний маъноси қуйидагича: Шайх Шайбон Роъий ҳазратлари ўзларига тобеъ бўлган зотлардан бирор важҳ боисидан ё жисман, ё холан жудо бўлган чоғларида, ханнос шайтон ибодат, ҳаракат ва воқеъларида уларга бирор фанолик етказмаслиги учун бир мустақим чизиқ, яъни йўл, бир улуғ ташбих ва талқин этар эдилар. Токи ҳазрати шайхнинг тобеъийлари ул танбих хатининг ичидагу бўлиб, гаддор шайтон уларга гафлат ва зарар келтирмасин.

МАСНАВИЙ

*Хеч гурге дар нарафтй андар он,
Гўсфанде ҳам нагаштй з-он нишон.*

ТАРЖИМА

*Хеч бўри келмас эрди ул томон,
Хеч бир қўй ҳатни кесмасди тамом.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ул хат ҳеч бир бўрининг қўйларга тажовуз этмагига йўл бермасди ва ҳеч бир қўй ул хат нишонини босиб чиқиб кета олмасди.

ШАРХ

Муборак байтнинг зоҳирий маъносидан ташқари яна ботиний маъноси ҳам бордирки, будир: шайх ҳазратларининг ушбу амр ва ҳиммати боисидан на шайтоннинг ифвога мажоли қолмас эди ва на муридларнинг пир хати ҳаддидан чиқишга мадори.

МАСНАВИЙ

*Боди ҳирси гўргу ҳирси гўсфанд
Доири марди Худоро буд банд.*

ТАРЖИМА

*Бўри ҳирсин боди, қўй ҳирси даги,
Ул Худонинг мардига бўлди асир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бўри хирсининг боди — шамоли ва қўйнинг хирсу тамаъи бир Орифнинг Оллоҳ таъоло изни билан чизган доирасига банд бўлиб, боғланиб қолдилар.

ШАРХ

Бир Орифнинг Ҳақ изни билан вазъ (пайдо) айлаган доира-сига на бўри каби йиртқич бўлган шайтоннинг хирсу хийласи, на қўй каби инсоннинг тамаъ ва ҳою ҳаваси тажовуз эта олмас эди. Мўмин-мусулмон бўлган одам ҳоҳ шайтондан, ҳоҳ нафси аммо-ранинг шаридан (ёмонлигидан) эмин бўлмоқ истаса, бир томон-дан Куръони азиймуш шаънда қатъий буюрилган хат ва ҳаддан тажовуз этмасликка дикқат ва файрат айламоғи керақ, иккинчи томондан шайтоннинг ёмонлигидан паноҳ топмоқ учун бир оқил мард ё шайхи комилнинг панд ва насиҳатига тобеъ бўлмоғи ло-зимдир.

Изоҳ: Бу ерда ва юқорида қайта-қайта таъкид бўлаётган «Наф-си аммора» ҳақида «Ламаот» китобларида ва бошқа тасаввуғга доир адабиётларда қарийб бир хил тафсиллар берилган. Авва-лан, нафс уч сифатга эга бўлади:

1. *Нафси аммора* — бу нафс ёмонликка томон амр қилади ва ҳалокатга элтади.

2. *Нафси лаввома* — бу нафс ўз соҳибини унинг маъсияти учун маломат қилади, яъни бирор бир гуноҳ иш содир этилса, кетидан пушаймонлик келади.

3. *Нафси мутмаинна* — бу анбиёлар нафси. Айтиш керакки, авлиёлар нафси лаввома бўлиб, у тадрижан мутмаиннага айланади. Нафси аммора эса, авомнинг нафси. Бас, ўндан экан, нафс билан жанг қилмоқ керак. Буюрмишлар: «Мухолифатун нафси раъсул ибадати ва мувафиқатун нафси асасул куфри» (Нафс билан мухолифат, яъни зиддиятда бўлмоқ ибодатларнинг боши-дир, нафс билан мувофиқлашмоқ (келишмоқ) куфрнинг асоси-дир). Билгилки, тан фиръавин ана шу нафсдирким, Худолик даъвосини қилди: «Ва ана Роббукумул аъло». (Мен сизларнинг олий Парвардигорларингман).

МАСНАВИЙ

*Ҳамчунон боди ажал бо орифон
Нарму хуш ҳамчун насими гулситон.*

ТАРЖИМА

*Пок зотлар-чун ажал боди азал,
Бўлди хуш гулзор насимидек гўзал.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ажал боди (яъни ўлим шамоли) орифлар учун гўё гулистон насимидек (шабодасидек) юмшоқ ва латиф бўлди.

ШАРХ

Чунончи, олов аслида фоят даҳшатли бир ҳодиса эса-да, Ол-лоҳ таъоло ҳазратларининг амри билан — ҳаэррат Иброҳим алайҳиссаломга воқеъ бўлгани каби — ҳарорат ва аслий сифоти-ни тарк айлаб, ошиқларга гулзор бўлди. Шунингдек, ажал ҳам аслида шиддаткор ва изтироббахш бўлса-да, Ҳақ амри воқеъ бўлгач, гулистон шабадаси каби орифларга латофатафзо, саодат мабдаъи ва боқийлик боиси бўлади.

МАСНАВИЙ

*Оташ Иброҳиймро дандон назад,
Чун гузиди Ҳақ буд, чунаш газад?!*

ТАРЖИМАСИ

*Ўт Ҳалилуллоҳга тиши санчмади,
Не учун санчсин, уни Ҳақ танлади.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Олов Иброҳийм алайҳиссалоту вассаломга ўз тишларини ур-мади. Ҳазрат Иброҳийм Ҳақ таъоло ҳазратларининг мақбул ва танланган бандаси — пайғамбари. Шундай экан, олов ул зотга нечук асорат етказсин? Асло.

ШАРХ

Ҳилқат ва табиати олов каби аёвсиз ва шиддатли бўлган ан-войи нарса ва ходисалар Ҳақ таъоло иродасига мутеъдир. Масалан, ажал зотига мувофиқ изтиробли бўлса-да, Раббоний амр-фармон воқеъ бўлгач сафо ва саодатбахш бўлади.

МАСНАВИЙ

*З-оташи шаҳват насўзад аҳли дин,
Боқиёнро бурда то қаъри замин.*

ТАРЖИМА

*Куймагай шаҳват ўтидан аҳли дин,
Ғайрларни тортди то қаъри замин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Дин ахли, яъни иймон-диёнатли зотларни шаҳват олови ёнди-ра олмайди. Бошқаларни бу олов (шаҳват олови) замин қаърига торгатди (яъни уларни залил ва тубан қиласи, охир-оқибат дўзах қаърига итқитади).

ШАРХ

Дин ахли ва асҳоби яқийн (ҳақиқат ахли, покиза зотлар) шаҳват ўтида яъни, хирсу ҳаво ва тубанлик оловида ёнмайдилар. Зеро, улар учун шаҳват олови азоб ва зиллат боиси бўлажаги Раббоний иродат билан событдир. Аммо, иймонга ноил бўлмаган мункирлар бу ҳақиқатни англай олмаганлари сабабидан ниҳоят замин қаърига ва Оллоҳ таъоло қаҳрига дучор бўладилар.

МАСНАВИЙ

*Мавжи дарё чун ба амри Ҳақ битоҳт,
Аҳли Мусоро зи қибтй вошиноҳт.*

ТАРЖИМА

*Ўзди дарё тўлқини Ҳақ амри-ла,
Қавми Мусони қибтийдан фарқ қила.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чунки дарёнинг тўлқини Ҳақ таъоло ҳазратларининг амри ила тез суръатда оқа бошлади. Ҳазрати Мусо алайхиссалом аҳлини қибтийлардан (Фиръави аҳлидан) фарқ айлади.

ШАРХ

Қайик ёхуд кемасиз дарё ичига кирганларни фарқ этмоқ дарё хилқатининг иқтиносидан эди, лекин Оллоҳ таъоло ҳазратларидан воқеъ бўлган амр ила дарё Мусо алайхиссалом аҳлини мухофаза қилди ва Фиръавни тобеълари ила ҳалок айлади. Алхосил, амвож (мавжлар) ва ақдар (қадарлар) Ҳақ ахлига зарар-захмат етказа олмайди, бироқ мункирларни тор-мор этади.

МАСНАВИЙ

*Хок Корунро чу фармон даррасид,
Бо зару тахташ ба қаъри худ кашид.*

ТАРЖИМА

*Амри Ҳақ еткач замин Корунни
Ютди тахтую бойлигу зар – борини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Раббоний қаҳрнинг фармони Корунга етишгач, тупроқ уни тоҷу таҳти, зару зевари билан ўз қаърига тортиб кетди.

ШАРХ

Корун бойлик ва суварий (яъни зоҳирий) иззат боисидан кибрга берилди. Оллоҳнинг покиза бир расулига қарши исён кӯтарди ва Оллоҳ таъолонинг қаҳрига дучор бўлди. Оқибат хилқатан ҳалим бўлган тупроқ Корунни бойлик ва таҳту тоҷи билан ўз домига тортиб ҳалок айлади.

МАСНАВИЙ

*Обу гил ҷун аз дами Ийсо ҷариð,
Болу пар бикшод, мургे шуд париð.*

ТАРЖИМА

*Сув ва тупроқ томғач Ийсонинг дамин,
Кушга дўнди, пар қоқиб, учди майин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сув ва тупроқ ҳазрат Ийсо алайҳиссаломнинг нафаси таъсир этгач, қанот очди, кушга айланиб парвоз қилди.

ШАРХ

Ҳақ таъолонинг изни билан ҳазрат Ийсо алайҳиссаломнинг тупроққа дам уриши ва тупроқнинг кушга айланиши азиймуш шаън Куръонда баён этилгандир. Бундан маълум бўладики, тупроқ жамодат турига мансуб экан, Ҳақ таъло унга жон бағишлийди, у эса ҳатто парвоз этмоққа қобил бўлади.

МАСНАВИЙ

*Ҳаст тасбехат буҳору обу гил,
Мурғи жаннат шуд зи нафхи сидқи дил.*

ТАРЖИМА

*Тасбихинг сув, гил, буҳордир – сидқи дил
Дамларинг жаннат қушига дўнди, бил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сенинг тасбихинг (яни Оллоҳ субҳонаху ва таъолони пок-лаб ёд этмоқ, зикр айламоқ) сув, тупроқ ва бухордир (хаво, бур). Кўнгил сидқининг нафасидан ул бухор жаннат қушига айланди.

ШАРХ

Ориф ва содикнинг сидқи диллари баракоти билан тасбих ва таҳлилларнинг қушга айланиши аходиси набавийя ила событдир. Гўзал ва маҳз хайр бўлган калом маҳв бўлмасдан, қанотли қуш каби доимо ҳар тарафга парвоз этади ва инсониятга нечанча саломатликлар эшигини очади. Юнон анъаналарига муво-фик, бирор-бир йиғинда сўз сўзламоқлик тақозо этилса, мазкур сўз ёхуд калом «қанотли сўз» ибораси билан тавсир этилган. Қаломнинг қутлуг ва гоятда олий мақомга ноиллиги азиймуш шаън Куръоннинг «Фотир» сураси, 10-ояти каримасида қуидаги тарзда зикр этилади. «Ман кана юрийдул ъиззата фалилла-хил ъиззати жамийтан илайхи ясьадул қалимут тоййибу вал ѡамалус солиҳу ярфаъуху, валлазийна ямкурунас сайиати ла-хум ъазабун шадийдун. Ва макру улаика хува ябуvr» («Сура-тут Фотири», 10).

Маъноси: «Ҳар кимки иззат истар эса, итоат билан Оллоҳ таъо-лодан истасин. Жамийки иззатлар Оллоҳ таъоло учундир: тоййиб ва гўзал калом ва амали солиҳин Оллоҳ таъоло ўз даргоҳида қабул айлайди. Ул кимсаларким (макр-ҳийлани) фикр этадилар, улар учун қаттиқ азоб бордир. Хийлакорларнинг макру хийласи фосид бўлғуси». («Фотир» сураси, 10-оят).

Калом, яни сўз маънавият ва маданият оламида нечук аҳамиятта эга эканлиги барчага аён.

МАСНАВИЙ

*Кўҳи Тур аз нури Мусо шуд ба рақс,
Сўфии комил шуду раст ўзи нақс.*

ТАРЖИМА

*Рақс тушди Тур Мусо нуридан,
Комил ўлди сўғиваш ўз қусридан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Тур тоги ҳазрат Мусо алайҳиссалом (Роббининг) нуридан рақсга тушди. Ва ушбу важҳ ила Тур тоги комил бир сўфийга айланиб, нуқсондан пок бўлди.

ШАРХ

Оллох таълонинг нури ҳазрат Мусо алайҳиссаломга тажаллий этганидан сўнг, Тур тоғи раксга тушиб, комил ва бекусур бўлди. Инсон эса Тур каби жамодот эмас, шу боисдан Оллох таълонинг суюмли бандаси бўлган бир муршиди комилга интисоб этса, унинг машруъ насиҳатларини адо этмоққа шитоб айласа, олий бир саодатга ноил бўлади. Муборак байт ана шу ҳолга ишорат этаяпти.

МАСНАВИЙ

*Чи ажаб, гар кўҳ сўфий шуд азиз,
Жисми Мусо аз кулухе буд низ.*

ТАРЖИМА

*Тоғ сўфий бўлса, бул не бокдир,
Ҳазрати Мусо тани тупроқдир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар Тур тоғи сўфий каби азиз ва мукаррам бўлса, не ажаб. Мусо алайҳиссаломнинг пок жисми туфроқдан эди, холос.

ШАРХ

Тур тоғи раксга тушиб, шараф қозонганига таажжубланманг, зеро, ҳазрати Мусо алайҳиссаломнинг ва филжумла инсонларнинг ҳам асли туфроқдан экан, Борий таълонинг файз ва раҳмати бир дам (нафас) билан Одам алайҳиссаломни тирилтириб, шарафга ноил айлаганидек («Ва лақод карромна...»), Одам фарзандлари қадр ва шонини юксакликка қўтарида. Бинобарин, инсон ожиз ва нотовон экан, қандай қилиб олий руҳоний мартабага ноил бўлади деб, умидсиз бўлмасин ва ушбу ваҳм билан ўз-ўзига футур келтирмасин. Зеро, одам фарзандининг лафзи тараққий ва юксаклик билан чамбарчасдир.

ЖУХУД ШОХИНИНГ ТАЪН ВА ИНКОРИ, ЎЗ НОСИХЛАРИ НАСИХАТИНИ ҚАБУЛ ЭТМАГАНЛИГИ БАЁНИДА

МАСНАВИЙ

*Ин ажоиб дид он шоҳи Жуҳуд,
Жуз, ки танзу жузъ, ки инкораш набуд.*

ТАРЖИМА

*Ул Жуҳуд шоҳким иши инкор эди,
Бул ажойиб ҳолга беикорор эди.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Юқорида зикр этилган ажойиб ҳодисаларга гувоҳ бўлса-да, Жуҳуд шоҳи иқрор бўлмади. Унинг қилмиши таъна ва инкор-дангина иборат эди.

ШАРХ

Дунёда шундай бир навъ жазога гирифтор бўлган телба инсонлар бордирки, ҳар нечук азим балолар ва кулфатлар, ҳар нечук одилона бурҳон ва насиҳатлар ҳам уларнинг кўзларини очолмайди. Улар ўз даъволари ва инкорларида бардавом бўлади-лар.

МАСНАВИЙ

*Носиҳон гуфтанд, аз ҳад магзарон,
Маркаби истезаро чандон марон.*

ТАРЖИМА

*Айтди носиҳларким ҳаддан ошмагил,
Зулм тулпорида чандон шошмагил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Носиҳлар Жуҳуд шоҳига дедилар: «Хаддан тажовуз айлама, зулму манманлик маркабини бу қадар сурма».

ШАРХ

Жуҳуд шоҳи мўминларга нисбатан авж олдирган зулми ту-файли Оллоҳ таборак ва табъолонинг ғазабига дучор бўлмасдан

бурун, насиҳаттүйлар уни зулм ва жаҳолат йўлидан қайтармоқчи бўлиб огоҳлантирилар. Шу пайтга қадар қилган жабр-ситамларга хотима бериб, минбайд зулм тулпорини олға сурмаслигини таъкидлаб, танбих берадилар. Таассуфлар бўлсинки, фанолиг майдонида йўлсиз бир ишга кўўл урган кимса оқибати хайрсиз, маънисиз ва ҳатто залолат бўлса-да, бу йўлда давом этаверади. Ҳолбуки, хайрсиз амалда бардавом бўлмоқ сабот бўлмай, балоҳат ва фасоддир.

МАСНАВИЙ

*Носиҳонро дасту басту банд кард,
Зулмро пайванд дар пайванд кард.*

ТАРЖИМА

*Айлади банд шоҳ ўз носиҳларин,
Авж олдирди зулм, ёзугларин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жуҳуд шоҳи носиҳларининг (насиҳат қилувчилар) оёқ-қўлларин банд этди ва зулм устига зулмни авж олдирди.

ШАРХ

Золимларга хизмат қилмоқ айни ҳамоқат ва қабиҳ балоҳатдир, чунки ҳам панд ва насиҳатнинг самарасидан маҳрумият ҳосил бўлади, ҳам бундай тунд ва қаттиқўл золимга насиҳат қилмоқдан ҳар қандай киши юз буради.

МАСНАВИЙ

*Бонг омад кор чун ин жо расид:
«Пой дор, эй сак, ки қаҳри мо расид».*

ТАРЖИМА

*Оқибат бонг урди Аъло Аршишимиз:
«Бўлди, эй ит, келди энди қаҳримиз!»*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шоҳнинг зулми ҳаддидан ошгач, руҳоният оламидан садо келди: «Оёғингни тий энди, эй ит, бизнинг сабримиз тугади, қаҳримизга нишон бўлдинг!..»

ШАРХ

Баъзан марҳаматли Парвардигор золимлар учун тавбага шурӯй қилишлари ва тарийки мустақиймга ружуъ қилишлари учун имконият, фурсат ва ваъда беради. Аммо золимлар зулмда давом этсалар, ҳалойик бу зулм ва таъадди остида хор ва ҳақиқ бўлса, Оллоҳнинг қаҳри юз очади ва золимларга муносиб жазо юборади. Фоғил бўлган золимлар бир карра қилган ёмонлик ва фанолигидан ҳосил бўлган «самара»га мойил бўлиб, ҳар доим жазодан эминман, деб гумон қиласи ва шу йўл билан ўзини балога гирифтор айлади. Ҳолбуки, Оллоҳ таъоло ҳазратлари «Сатторул ъуюб» (гуноҳларни яширувчи)дир ва қанчадан-қанча осийлар ўз гуноҳларига истиғфор қилсин, деб жазони маълум муддатга кечиктиради. Бироқ, Оллоҳ таъоло Одил ва Қаҳҳор бўлгани учун тавба даргоҳига юкуниб келмаган фосикларнинг бошига балолар ёмғирини ёғдиради.

Кунлардан бир кун ҳазрат Умар разияллоҳу анху бир осий зотни қатлга ҳукм айлади. Жаллод қиличининг ҳайбати ва даҳшатидан вахмга тушган осий ҳазрат Умарга нолаю зори қилди: «Ё амиралмўминий! Мени афу эт! Ҳаётимда танҳо бир марта гуноҳга қўй урганимга ишон!» Ҳазрат Умар жавобан буюрдилар: «Ҳошо! Сен ёлғон гапираётиссан. Чунки, Оллоҳ таъоло «Сатторул ъуюб»дир. У сенинг неча-неча ёлғонларингни кўриб туриб, кечирди. Пинҳон этди. Оқибат Оллоҳ адолати сени жаллод панжаларига тутқазди!...»

МАСНАВИЙ

*Баъд аз он оташ чиҳил газ барфурӯҳт,
Ҳалқа гашту он жуҳудонро бисӯҳт.*

ТАРЖИМА

*Сўнг олов қирқ газга ёйиб бағрини,
Чирмаб олди шоҳ Жуҳуднинг қавмини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шундан сўнг олов қирқ газ юқорига шуълаланиб, ҳалқа бўлди-да, ул жуҳудларни қаърига торти.

ШАРХ

Маълумки, олов мўминларга гулистаннинг рамзиидир. Бироқ, У Оллоҳ ва унинг сиддиқ бандаларини инкор этган жуҳудлар учун жаҳаннамга айланди. «Буруж» сурасининг 10-ояти каримасида буюрилади: «Инналлазийна фатанул мўъминийна вал мўъминоти сумма лам ятубу фалаҳум ўзабу жаҳаннама, валахум ўзазати

бул ҳарийқ». (Маъноси: «Мўмин ва мўминалар зиёнкашлик қилганидан кейин қуфрдан қайтмасалар, шубҳасизки, жаҳаннам азобига гирифтор бўладилар. Уларга қаттиқ олов азоби берилади»). Ушбу ояти карима юқорида зикр этилган жуҳуд золимлари устидан воқеъ бўлганлиги ҳақида ривоят қиладилар.

МАСНАВИЙ

*Асли эшон буд оташ з-ибтидо,
Сўи асли хеш рафтанд интиҳо.*

ТАРЖИМА

*Ибтидода ўт эди ул зотлар,
Интиҳо ўт айлади барбодлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Уларнинг асли ибтидода олов эди; оқибат асл наслига тортиб, ўтга айландилар, яъни ниҳоят уларни олов ҳалок қилди.

ШАРХ

Қайсар Жуҳуд шоҳидек насиҳатга қулоқ тутмаган барча золимларнинг асли оташдир, ушбу ҳукм улар ҳақида: «Кулл шайъин яржиъу ила аслиҳи», яъни «Ҳар бир нарса ўз аслига қайтади».

МАСНАВИЙ

*Ҳам зи оташ зода буданд он фарийқ,
Жузъҳоро сўи Кулл бошад тарийқ.*

ТАРЖИМА

*Ул гуруҳ ўтдан яралди аслида,
Жузъларнинг ўйли Куллнинг наздида.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу жуҳудлар фирмаси (гуруҳи) бўлиб, уларнинг асл зоти ўтдир. Бинобарин, ҳар бир жузънинг (бўлак) ўйли аслида Кулл (бутун) томонга йўналгандир.

ШАРХ

Илоҳий қавоиддан маълумдирки, ҳар бир жузъ (яъни бутуннинг бир бўлаги) ўзининг асл зоти бўлган Куллга мойилдир. Инсон боласи Оллоҳ таъюлонинг фармони тақозоси билан феъл

ва табиатнинг аслини табдил этиш жараёнида бир мукаммал Куллга (яъни, бир бутун вужуд ёхуд хар бир ҳодисанинг мукаммал ҳолати маъносида тушуниш мумкин) айланади. Шу тариқа саодат мақомига восил бўлади. Масалан, хилқати зулм ва фаноликка майил бўлган, ёхуд айрим бир ҳолатда ёвузликка журъат этган одамнинг асли оловдир. Бундай табиат соҳиби бўлган кимса нечук йўл тутмоғи мумкин? Аввало, азиймуш шаън Куръоннинг Раббоний амрига мутаважжих ва сомеъ бўлмоғи, сониян, бир пири комилга ноил бўлмоғи шарт. Шу йўл билан залолатпеша бўлган ул зот марҳамати Раббоний ила аслини тарқ айлаб, саломат бир тарийқнинг (йўл) солики бўлади.

Асл зоти олов ва зулм бўлган кимса мутлок оловга рожеъдир (яъни оловлиги – золимлигича колади) деб тасаввур қилмоқ, маслакнинг (яъни тарийқатнинг) жабри, Оллоҳ таъоло ҳазратлари амр-иродасининг инкори билан баробардир. Юқоридаги байтнинг қуий сатрида келган «Жузълар Куллаға томон қайтади» таъбириининг маъноси – Раббоний амрни қабул қилмоққа сайди-харакат этмоқ лозимлигини тасдиқлайди. Демак, Оллоҳ таъоло амрини қабул этиб, машруъ амалларига кўшиш қилган кимса асли оловлик хилқатини маҳв айлаб, бир салоҳ ва тоҳир йўлнинг солики бўлиши мумкин.

МАСНАВИЙ

*Оташе буданд мўъминсўз, бас,
Сўхт худро оташи эшон чу хас.*

ТАРЖИМА

*Бир мусулмонсўз олов эрди улар,
Хас каби ўз ўтларида кўйдилар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ул золимлар неча бир мусулмонларни ёқдилар, яъни ҳалок қилдилар, аммо ниҳоят ўз оловларида ўзлари хас-хашак баайни куйиб, кулга айландилар.

ШАРХ

Ўз хилқатларини табдил этмоқ учун (яъни яхшиликка томон ўзгартирмасдан) Оллоҳ таъоло ҳазратларининг амрига итоат эт-макдан бош тортган золим жуҳуд қавми мўмин-мусулмонлар бошига қанчадан-қанча бало селини ёғдирдилар. Уларнинг олов ва зулмлари охир-оқибат илоҳий саодатдан маҳрум этди. Жуҳудларнинг бир олов каби мўминларни ёққанликлари таъбиридан мақсад оловнинг фойдали бўлган баъзи хислатларини тарқ ва маҳв этганларини таъкид этмоқ учундир. Масалан, олов аслида

хавфли ҳодисадир, бироқ қаҳратонда инсоннинг исинмоғи ёхуд неъматларнинг пишиб етилмоғи, шунингдек, темирга ўхшаш маъданларни эритмоқ учун кони фойдадир. Демак, олов ўз хилкатини ўзгартириб, Раббоний амрга тобеъ бўлса, хайрли амалларга восита бўла билади.

МАСНАВИЙ

*Он, ки будаст «Уммуҳул ҳавияҳ»
«Ҳавияҳ» бошад мар ўро зовияҳ.*

ТАРЖИМА

*Улки эрди «Уммуҳул ҳавияҳ»
«Ҳавияҳ» ўлгайдир анига зовияҳ.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар ул золимнинг асли «ҳавияҳ», яъни фоят шиддатли олов эса, ҳудди шу олов унга зовияҳ — макон бўлади.

ШАРХ

Бу ҳол азиймуш шаън Куръоннинг «Қориъа» сурасининг 6—11-ояти каримларида мазкурдир: «Фаамма ман сакулат мавазийнуҳу (6). Фаҳува фий ъийшатин розияҳ (7). Ваамма ман хоффат мавазийнуҳу (8). Фауммуҳу ҳавияҳ (9). Ва ма адрака ма ҳияҳ (10). Нарун ҳамияҳ (11)».

Маъноси: «Бас, аммо кимнинг аъмollари (амаллари) вазни оғир бўлди (6). Бас, у тириклигига дейқ розилик (Оллоҳ розилигиги) тонди (7). Ва аммо кимнинг аъмollари вазни енгил бўлди (8). Бас, унинг жойи ҳавиядир (9). Ва нима англатади сенга недир у (ҳовия нима демак) (10). Оловдир фоят шиддатли (11)». Бу ояти карималардан шу нарса ошкор бўладики, ҳар бир одамнинг ҳасаноти (гўзл амаллари) саййиотидан (ёмон амалларидан) зиёд бўлса, унинг учун жаннат эшиклари очиқдир. Ва агар кимнинг саййиоти (ёмон амаллари) кўп бўлса, унинг маскани дўзах қаъридир. Бинобарин, саййиот дафъи ва ҳасанотнинг таҳсили учун ҳамиша саъу жиҳод этмоқ инсониятнинг муқтазиётидир (яъни одамлик талабларидандир).

МАСНАВИЙ

*Модари фарзанд жўёни вай аст,
Аслҳо мар фаръҳоро дар пай аст.*

ТАРЖИМА

*Онаизор истаюр фарзандини,
Асллар истар ўзин пайвандини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Волида фарзандининг талабида. Асллар ўз фаръларининг (аслининг бир узви ёхуд аслидан иккинчи даражали нарса) пайида.

ШАРХ

Хар нечук волида ўз жигарбандини ардоқлаган ва мудом йўқлагани каби, асллар ҳам ўз узвларини қидиради. Фарълар (узвлар) маънан табдил бўлса, яъни ўзининг аслидан жудо бўлиб, бошқа бир аслга қовушса, охир-окибат мубаддаллар (яъни табдил бўлган ҳодисалар) ўз аслини талаб этади. Халқона таъбир билан изоҳласак, «асл наслига тортади».

Масалан, хилқати оловдан яралган золимни асли — ўт ва қадар ўзига қайта чорлайди. Аммо мазкур золим зулмни тарк этиб, ҳақиқат тарийқига (йўлига) солик бўлса, унинг зоти хайрга мубаддал бўлиб, талаби жаннат, рағбати жаноби Кирдикорнинг (Оллоҳнинг) лутфига айланади.

МАСНАВИЙ

*Обҳо дар ҳавз агар зиндонияст,
Бод нашфаш мекунад к-арконияст.*

ТАРЖИМА

*Сув агар ҳавз ичра зиндонбанд эрур,
Бод арконий эрур, шийдам этур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сувлар ҳовузда гарчи зиндонбанд, махбус эса-да, бод — шамол уни ўз домига тортади. Зеро, шамол хилқатан «аносири арбаъа»дандир.

ИЗОХ

Аносири арбаъа — тўрт унсур — сув, олов, тупроқ ва шамол. Борлик мавжудот ана шу тўрт унсурдан таркиб топган.

ШАРХ

Маълумки, шамол ва «атмосфера» деб аталмиш ҳаво кислород, азот ва суюқликдан таркиб топгандир. Булутсиз осмонда кўринган ранг бу ҳаводир. Шамол ўз таркиботи, табиатига мувоғиқ сув ва рутубатни қурилади. Чунончи, йўлларда жамланган сувлар қаттиқ шамол таъсирида қурийди.

МАСНАВИЙ

*Мераҳонад, мебарад то маъданаш,
Андақ-андак то набинӣ бурданаш.*

ТАРЖИМА

*Тортадир бод сувни то маъдан қадар,
Кўрмагайсан, оз-оз элтар беасар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шамол сувни халос айлаб, маъданга қадар жуда секин, оҳис-та-оҳиста тортиб кетади. Сен бу жараённи кўра билмассан.

ШАРХ

Сувнинг ўртадан қалқиб, ниҳоят бир улкан таҳвилотдан (ўз-гаришдан) сўнг асл маъданни бўлган денгизга ружуъ айлаши (қайтиши) кўз билан кўриб бўлмас тадрижий жараён. Бинобарин, инсон ҳаётининг тугаши, ниҳоят топишини ҳам кузатиш имкондан ташқари ҳолдир.

МАСНАВИЙ

*В-ин нафас жонҳои моро ҳамчунон,
Андақ-андак дуздад аз ҳабси жаҳон.*

ТАРЖИМА

*Жонни даҳр зиндонида шу сингари,
Ўғирлар оз-оз нафас ўғирлари.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Худди шунингдек, жонимизни бу нафас жаҳон хибсонасидан (қамоқхона) оз-оздан ўғирлайди.

ШАРХ

Сув шамол туфайли қуритилгани каби жонимизнинг тириклик суви ҳам нафас воситасида оз-оз ва талошсиз бу дассос дунёдан айрилади. Ёлғиз Худонинг мардлари абадий саодатга ноил бўладилар. Бу ўринда нафасдан икки муддао назарда тутилади. Биринчидан, оқ жигар назарда тутилмоқдаким, унинг воситасида бир томондан бадан ҳавони қабул айлади ва тирилади: иккинчи томондан замон зайли билан кўзга кўринмас суратда фано бўлади. Бошқа жиҳати калом — сўзга ишоратдир. Яъни

бизнинг каломимиз хайр, яхшилик томонга равона бўлса, гўзал оқибатларга мушарраф айлайди, аксинча, ёзуглик бўлса, поймол этади.

МАСНАВИЙ

*То «иляйҳи ясъаду атябул калим»,
Собидан минна ила ҳайсу алим.*

ТАРЖИМА

*Пок каломлар Ҳаққа умтилди мудом,
Ҳақ муаллимдир, гўзал сўз топди ком.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Фоят буюк ва пок бўлган каломлар бизнинг ҳузуримиздан Ҳақ жонибига интилади (кўтарилади). Бу каломлар шу қадар юксак мақомга етадики, Оллоҳ таъоло ҳазратлари «Алийм» сифати билан уларни тинглайди.

ШАРХ

Буюк ва пок каломлардан мақсад — таҳлил, турли тоат-ибодатлар, адл ва инсоф демақдир. Бу байтда «Фотир» сурасининг 10-оятига ишора қилинмоқда ва ояти карима шу байтлар таҳлилида келтирилди.

МАСНАВИЙ

*Тартақий анфасуна билмунтақо,
Мутҳафан минна ила дорилбақо.*

ТАРЖИМА

*Феъл, нафаслар қудс ила бўлди расо,
Ҳадя қилдик то дами дорилбақо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Нафасларимиз ва феълларимиз поклик билан тараққий этади. Бу солиҳ амаллар биздан бир ҳадя тарзида то дорилбақога қадар этади.

ШАРХ

Гўзал феъл ва каломлар шоён бир тухфа янглиғ лоҳут оламига чиқади ва соҳибини жаноб Парвардигор даргоҳида мақбул айлайди.

МАСНАВИЙ

*Сумма таътийна мұкафатул мақол,
Зибфи зака раҳматан мин Зулжалол.*

ТАРЖИМА

*Сүңг қаломларким нисор этдик ҳалол,
Икки ҳисса раҳмат айлар Зулжалол.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Биздан ҳадя бўлган қалому амаллар эвазига жалол ва азамат соҳиби бўлган Оллоҳ таъоло ўз раҳматини икки ҳисса қилиб қайтаради.

ШАРХ

Инсон мақбул калимот, ҳамийда амалларни рўёбга келтирганидан сўнг, Худойи таъоло марҳамати ва раҳмати унга қат-қат намоён бўлади. Иккинчи мисрада қўйидаги мазмунга ишорат қилинади: ҳар бир инсон Оллоҳ таъолодан келадиган мукофотга зинхор ўз ҳунарим ва қобилиятим билангина ноил бўла оламан, деб гумон қилмасин. Зоро, хайр-саодат, иноят жаноб Раббул оламийндандир. Фақат покиза қаломлар ва яхши амаллар Раббо-ний марҳаматни жалб ва даъват этмоққа гўзал бир васила бўлади.

МАСНАВИЙ

*Сумма юлийна ила амсалиҳа,
Ка яналал ҳабду мимма налаҳа.*

ТАРЖИМА

*Сүнгра Оллоҳ айлагай эҳсонини,
Кулларим олсин дея инъомини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бизнинг Оллоҳ таборок ва таъоло даргоҳида макбул бўлган қаломимиз ва солиҳ амалларимиз эвазига ўзининг чексиз раҳматини ноил айлади.

ШАРХ

Оллоҳ бизнинг хайрли қаломимиз ва солиҳ амалларимиз эвазига берган неъматларидан ташқари яна бир чўнг Раббоний марҳаматини нисор айлади. Бу қулнинг хайрли қалом ва амалда событқадамлик билан давом этишидир. Токи банда фаровон Раббоний марҳаматга ва жадид неъматларга мушарраф бўлгай.

Муборак байт маънисидан чиқадиган хулоса шулки, Оллоҳ таъоло бандаларининг фоний (яъни вактнчалик ёхуд зарурат юзасидан) хайрли қаломи ва муваққат солиҳ амаллари учун ниёзманд эмас. Зеро, Оллоҳ имтиҳон тарзида берган ҳаётини унинг қонун-қавоиди асосига қурган бандасини севади. Ул бандани ўз жамолига ва марҳаматига мушарраф этаркан, маҳтал қилмайди (яъни куттирмайди). Чунки, кимсани маҳтал қилмоқ айни мусибат ва маъсият.

МАСНАВИЙ

*Хаказа таъружу ва танзилу доиман,
Зафала зилта алаиҳи қоиман.*

ТАРЖИМА

*Бўйла раҳматлар ёғур Ҳақдан мудом,
Зоеъ ўлма икки ҳолда, вассалом.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Юқорида зикр этилган афъол ва қаломлар эвазига бандаларга Раббоний марҳамат даргоҳидан мукофот нозил бўлади. Бинобарин, эй яхшилик истовчи одам, сен ушбу икки ҳолдан зоеъ бўлма: ҳамиша қаломинг хуш, амалинг хайрли бўлсин!

МАСНАВИЙ

*Порсигўйиям, яъни ин қашаш,
З-он тараф ояд, ки омад он қашаш.*

ТАРЖИМА

*Форсий сўйлайман десам чиқди нидо:
«Ул тарафдан келганин том доимо».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Юкоридаги бир қанча муборак байтлар араб тилида баён қилинди. Шу боисдан форсий сўйламакка ихтиёр этган Мавлоно ҳазратлари бу байтлар руҳнинг иши ўлароқ, коинотдан инаётган садоларга қулоқ тутади: у ердан келган садолар лаззатлидир, сен ана шу лаззатбахш руҳоний нидоларга қалбинг тутгил, демокдалар.

ШАРХ

Солих амал ва тойийб (эзгу) қаломларнинг олий мақомга жазб бўлиши, Оллоҳ субҳонаҳунинг ўзидандир. Худойи мутаъюл бу йўсингдаги қалом ва хайрли амаллар учун инсон руҳига лаззат ва жозиба ҳавола буюргандир.

МАСНАВИЙ

*Чашми ҳар қавме ба сўё монда аст,
К-он тараф як рўз завқе ронда аст.*

ТАРЖИМА

*Ҳар қавм ул ёнга кўз тутгайки бот,
Ул тарафдин ҳосил этмишдир мурод.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳар бир қавмнинг нигоҳи ўша қавм бир куни завқ ва сафо сурган томонга қадалган бўлади.

ШАРХ

Башар фарзанди нечук бир нарса билан улфат касб этса, не бир нарсадан завқ олар бўлса, ҳамиша ўшал нарсага рағбат ва муҳаббатда бўлади.

МАСНАВИЙ

*Завқи жинс аз жинс бошад худ яқиин,
Завқи жузъ аз Кулли худ бошад яқиин.*

ТАРЖИМА

*Хақ будурким, жинс завқи жинс ўлур,
Жузъаларнинг завқи асли Куллидур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Яқийн ва мухакқак будурки, ҳар бир жинснинг завқи унинг ўз жинсидандир; жузъаларнинг (узв, аъзоларнинг) завқи унинг ўз Кулли (яъни ўша узвларни ҳосил этган бутунлик)дандир.

ШАРХ

Мустаҳкам завқ ва майл ўзи мойил бўлган нарсага маънавий ҳамжинсият каби бир маҳфий иртибот (яқинлик, алоқамандлик)дан пайдо бўлади. Жузънинг ўз Куллига иртиботи зарурат бўлгани боис ҳамиша унга музтар ва бекарордир. Бинобарин, дўзахий зот зулм, қаҳр ва оловга; жаннатий эса адл ва гўзал амалларга мойил. Жузъ ўз Куллига оқар сувдек илҳақдир.

МАСНАВИЙ

*Ё магар он қобили жинсे бувад,
Чун банд пайваст жинси ў шавад.*

ТАРЖИМА

*Ё магар бу бошқа бир жинс ахтарар,
Пайванд ўлгач, унга ҳамжинс айланар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бир жинс бошқа бирига қобил, яъни унга жинсдош бўлиш хусусияти боис пайванд бўлади, демак, бошқа бир жинснинг ажралмас узвига айланади ва таркибига дохил бўлади.

ШАРХ

Жинс жинсни ахтаради. Зоҳиран зулмга мойил, бироқ тараққиётда бўлган жузъ зулмоний жинсиятини тарқ этиб, најкот тарикатига йўлдош ва истиқоматга солик бўла олади. Аксинча, шаклан мутаққий кимса зулм на шақоват йўлига тушиши оқибатида хуср ва балога гирифтор бўлади.

МАСНАВИЙ

*Ҳамчу обу нон, ки жинси мо набуд,
Гашт жинси мову андар мо фузуд.*

ТАРЖИМА

*Сув ва нондекким, эмас жинсодишилиз,
Жинсизиз бўлгай бўларкан ошилиз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Масалан, сув ва нон бизнинг жинсимииздан эмас. Қачонки биз улардан истифода этсак, улар жинсимиизга айланади.

ШАРХ

Табиийки, инсоннинг бадани қайд қилинган сув ва нон каби Оллоҳ таъоло неъматларидан айрича. Аммо, бу неъматлар одам жинсига (бу ўринда баданига) дохил бўлгач, унинг бир жузъига айланади. Бу илоҳий неъматлар туфайли одам боласи соғлом ва саодатга ноил бўлади. Жинсларнинг бу ҳолатдаги табдили бошқа наборот, жамодот ва ҳайвонот турларига ҳам хос. Инсон азиймуш шаън Куръон ҳукмига биноан «аҳсани тақвим», яъни Оллоҳнинг суюмли, гўзал яратилган халифаси. Бинобарин, инсон ҳамиша, ҳар нечук ҳолда Раббоний ирода ижросига жиҳдуд жаҳд айласа, Ҳақ нури унинг қалбида тажаллий этади ва зулмоний жинсиятини тарқ этиб, икки жаҳон фароғати, эминлик ва омонлик соҳиби бўлади.

МАСНАВИЙ

*Нақши жинсият надорад обу нон,
З-эътибори охир онро жинс дон.*

ТАРЖИМА

*Сув ва нонда йўқ эрур жинсдан нишон,
Жинс эрур охир – пировард бегумон.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сув ва нон нақш ва суврат жиҳатидан инсон билан жинсият тутмаса-да, охир эътиборда сен уларни инсон билан ҳамжинс бил.

ШАРХ

Суврат ва нақш эътиборига кўра сув билан нон инсон баданига файри мушобих, аммо баданга дохил бўлиши ва бадан жузълағиға кувват, зиёдалик баҳш эта олиши қобилиятига кўра жамодотдан табдил бўлиб, инсон билан жинсият, ҳаёт ва қобилият касб этади. Бу мисолдан намоён бўладики, қуддусиятга шоён урфон аҳли билан ҳамзабон бўлган зот ҳақиқат зоҳиргоҳи ва илоҳий маромга ноил бўлади.

МАСНАВИЙ

*В-ар зи гайри жинс бошад завқи мо,
Он магар монанд бошад жинсро.*

ТАРЖИМА

*Жинсдан ўзга бўлса бизнинг завқимиз,
Не ажаб, ул завқ жинсин аҳлимиз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар бизнинг завқ ва фараҳмандлигимиз файри бир жинсдан ҳосил бўлса, бу ҳол ўша файри жинснинг бизнинг жинсимизга монандлиги ва мушобиҳи туфайли.

ШАРХ

Жинс ўз жинсидан завқ ола билади. Агар жинси бошқа бўлган бирор нарсадан завқ олса, завқ берган нарса майл этган нарса жинсига менгазиши оқибатидандир. Масалан, мустақийм (тўғри) бир одам файри мустақийм (эгри) одам билан улфат тутиниб, гоҳ-гоҳ завқланга билса, зоҳиран файри мустақийм мустақиймига менгзази мумкин. Аммо, бу хато тасаввур ҳосиласи. Дастреб бир-бировига монанд бўлган ҳисларнинг охир-оқибатда файри мушобиҳ әкани ҳақиқат. Масалан, лаззатли шингилга томган захар, муҳаббатдек туюлган адоват, эҳсонга ўхшаш қаҳр ёхуд одам юзли ҳайвон, сувратан ва сийратан муттакий бўлган риёкор каби жинсият козибадир (ёлғон).

МАСНАВИЙ

*Онки монанд аст – бошад орият,
Орият бокий намонанд оқибат.*

ТАРЖИМА

*Неки монанд бўлса улдир орият,
Орият бокий қололмас оқибат.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳар бир нарса ҳақиқий бўлмасдан, мушобиҳ, яъни ўхшаш бўлса бу — орият. Орият эса оқибатда бокий қолмайди.

ШАРХ

Юқорида гувоҳ бўлганимиз, файри мустақийм бир одамнинг мустақиймларга хос ахвол ва атворда бўлиши муваққат. Бундай

ҳол охир-оқибатда завол ва зойилга гирифтор бўлади. Аксинча, сувратан ғайри солих одамни бадаҳлоқ кимсалар ўзларига ҳамжинс билиб, унга эътимод қилсалар, сўнгра уларнинг нолойик ҳаракатларига тобеъ бўлмаётганини кўрсалар, ҳамжинс эмасликларини англаб, бир-бирларидан йироқлашадилар.

МАСНАВИЙ

*Мурғро гар завқ ояд аз сафиёр,
Чунки, жинси худ наёбад, шуд нафиёр.*

ТАРЖИМА

*Куш агар ёлғон садодан завқланар,
Жинси эрмаскан яна нафратланар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Куш ўз сасига монанд бир садодан (яъни ёлғон садодан) завқланиши мумкин. Аммо, бу ўз ҳамжинсининг товуши эмаслигини пайқаб қолгач нафратланади.

ШАРХ

Яширинган бир овчининг қуш тутмоқ учун тақлидан чиқарган ёлғон сасидан қуш завқ олади ва ўша садо чиққан ерга яқин келади, аммо бу ҳамжинсининг товуши эмаслигини англагач, унинг завқи нафратга мубаддал бўлади. Чунончи, ора-сира қуш овчи домига тутилгани каби баъзи бир инсон ҳам бир муқаллид (таклидчи) ва риёкорнинг домига гирифтор бўлиши шубҳасизdir. Бинобарин, ақл ва фаросат соҳиби бўлган киши доимо эҳтиёт бўлмоғи лозим.

МАСНАВИЙ

*Ташнаро гар завқ ояд аз сароб,
Чун расад дар вай гурезад, жўяд об.*

ТАРЖИМА

*Ташна завқланса саробдан, не ажаб,
Етса, қочгай, сув қидиргай ташналаб.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сувсаган одам саробдан завқланади. Сароб кўринган ерга етиб боргач, сув ҳалқаларига ўхшаш шакллар йўқолади. Шундан сўнг, ташна одам яна сув қидиришда давом этади.

ШАРХ

Сароб саратон кунларида олисдан назарга сув каби ташла-нувчи бухордир. Чанқаган йўловчи камоли ҳароратдан сув бўлса са-керак, деб ўша томонга шитоб этади. Аммо етдим дегунча, са-роб ундан чекинаверади, йўловчининг ташналиги чандон зўрайа-ди.

Алхосил, ҳақиқий бўлмаган ва ёлғиз сувратдан иборат жин-сият саробга монанд. Бинобарин, ундан туғилган завқ ва са-дат охир-оқибат зарар ва нафрат, зулмат ва надоматдир.

МАСНАВИЙ

*Муфлисон ҳам хуш шаванд аз зарри қалб,
Лек, он расво шавад дар дори зарб.*

ТАРЖИМА

*Хуш этар муфлисни зарким қалб эрур,
Лек, уни зарбхоналар расво этур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Муфлислар қалбаки олтиндан хушхол бўладилар, лекин зарб-хонада ўша қалбаки олтиннинг расвоси чиқади.

ШАРХ

Ҳақиқий бўлмаган суварий жинсият ва латофатнинг оқибати расвоникдир. Масалан, бадахлоқ ва тамаъгар ва ё сармоясиз қолган баъзи муфсид ва беор қалбаки олтин ясайди. Улар бун-дан мувакқатан завқ ва лаззат суринилари ҳам мумкин. Аммо натижада тажрибалардан сўнг олтиннинг қалб ва қийматсизлиги ошкор бўлгач, соҳтакор турли жазоларга гирифтор бўлади. Бинобарин, ҳар калом ва амалда қабиҳ феъл, фасод сўзлардан пархез этиб, адл ва истиқомат тарийқига дохил бўлмоқлик ода-мийлик фазоилидандир.

МАСНАВИЙ

*То зарандудият аз роҳ нафканад,
То хаёли каж туро чаҳ нафканад.*

ТАРЖИМА

*То зарандудлик йўлингни тўйсмасин,
То гараз ўй чоҳ ичида кўймасин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй, Ҳақ талабида бўлган инсон! Диққат эт! Бу зарандудлик, яни қалбаки бўлган бу суварий жаҳон, бу зеб-зийнат ва ҳою ҳашамга ботган ҳаром дунё сени йўлдан оздирмасин! Диққат айла! То эгри ва ботил ҳаёллар сени чоҳ қаърига улоқтирмасин!

ШАРХ

Эй инсон! Нафс ва шайтоннинг ҳамда ҳийлакор одамларнинг сенга завқли қилиб кўрсатган номашруъ амалларига рағбат этма! Ҳийлакорлар билан улфатда ва унсиятда бўлма! Зеро, улар айни сароб ва сафийр, гирдobi зулматмасийдир. Оқибат сени бало ва қазоларга рўбарў этадилар, сўнгра саломатлик ва сафо ўрнига жабру азобга ташлайдилар. Бинобарин, бу ўткинчи умрда шариати фаррдан ва асрлар бўйича чуқур тажрибаю таҳқиқдан ўтиб, инсоният олами қабул этган низомдан айрилиб, сафийл ва саргардон бўлма!

МАСНАВИЙ

*Аз «Калийла» боз хон он қиссаро,
В-андар он қисса талаб кун ҳиссаро.*

ТАРЖИМА

*Сен ўқи тақрор «Калийла» қиссасин,
Сўнг талаб қил қиссанинг ул ҳиссасин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

«Калийла ва Димна» номли хикоялардан («Ҳумоюннома» китобидан) бу қиссани ўқитил ва ул қиссадан хисса талаб қил.

ШАРХ

Бу қисса муносабати билан қутбул орифийн Мавлоно Жалолиддин Румий қоддаса сиррухус сомий ҳазратлари бир неча тегран ҳукм, ҳақоиқи олия ва нуқоти жалилияни баён буюрадилар. Иншаоллоҳ таъло, куйида таҳrir ва урфон нури билан танвир қилинади.

НАХЧИЙРЛАР (ОВ ҚИЛИНАДИГАН БИР ТУРЛИ ҲАЙВОН)НИНГ ШЕРНИ ТАВАККУЛ ҚИЛИБ, ЖАХДНИ ТАРК ЭТМОФИГА ДАЪВАТ ҚИЛМОҚЛАРИ ХУСУСИДА ҲИКОЯТ

Нахчийрлар ўзларига талофат етказувчи шернинг наздига келиб, таваккулни ихтиёр этмоққа ва бинобарин, жаҳдни тарк этиб, саъй айламасликка чакирадилар. Бунинг зимнида арслонни унга хуш келадиган сўзлар билан сийлайдилар. Ушбу ҳикоятда нахчийрлар ва шер ўртасидаги фоят жиддий баҳс эътиборга сазовордир.

ИЗОХ

Бу ҳикоятда шер — арслондан мақсад сохибқудрат золим ва хунрез инсон; нахчийрлар тоифасидан маром авомунносдан баъзи заиф ва бедармон кимсалар. Яна бир тавжеҳда арслондан мақсад — ақл; нахчийлардан маром — афкор ва васваса. Лекин, ҳикмат билан мутолаа қилинса, гўзал тавжеҳ биринчи баён этилган тавжеҳдир. Яъни арслон — сохибқувват, хунрез ва золим инсон; нахчийрлар тоифаси авомунносдан баъзи заиф ва бедармон кимсалардир. Арслон — ақл ё нафс; нахчийрлар — афкор ё васваса каби ҳодисаларга нечоғли тааллукли экани ҳикоят шевасидан ва ҳикоя сўнгидаги муборак «Маснавий»нинг баъзи байтлари мазмунидан ошкор бўлади.

МАСНАВИЙ

*Тоифаи нахчийр давр водии хеши,
Будашон аз шер доим кешма-кеши.*

ТАРЖИМА

*Бир гўзал водий эди, нахчийрлар
Шер туфайли кашма-каш айлардилар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сўлим ва латофатли водийда бир гурух ҳайвонот яшар эди. Бироқ худди шу водийда яшовчи ва уларнинг изтиробига сабаб бўлгувчи арслон туфайли уларнинг орасида доимо баҳсу талош рўй бериб турарди.

ШАРХ

Бир гўзал водий ахолиси гўзал мавқеъда умргузаронлик қилсалар-да, қудрат сохиби, хунрез ва золим бир инсондан ҳамиша изтиробда эдилар. Шу боис камоли хавфдан муталоший ва ғариф бир ҳолда кун кўрардилар.

МАСНАВИЙ

*Бас, ки он шер аз камийн дар мерубуд,
Он чаро бар жумла нохуш гашта буд.*

ТАРЖИМА

*Баски ул шер ўрнидан қўпган замон,
Хар на жон бор ўлдирапди беомон.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслон ўз камийнидан (яъни пистирма)дан қўпган заҳоти, гўзал водий нохуш ва даҳшатзорга айланарди.

ШАРХ

Юқорида зикр этилган зулм ва зўр сохиби — хунрез яширин маконидан чиқиб, водий ахолисини талар, мол-манолларини ғорат, ўзларини зулмга нишон этарди. Шу сабабли водий аҳли ўз манзилларидан нафратда, шер хавфидан беҳузур эдилар.

МАСНАВИЙ

*Хийла карданд, омаданд эшон ба шер,
К-аз вазифа мо туро дорем сер.*

ТАРЖИМА

*Хийла айлаб, келдилар шер наzdiga,
Айлашиб манзур вазифа нафсига.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хайвонлар хийла этиб, арслоннинг қошига келдилар ва дедилар: «Эй арслон, биз сени вазифадан тўқ тутармиз!»

ШАРХ

Фоят безор ва бекарор бўлгандарни учун унинг наzdига чор-ночор, мутеёна ташриф буюриб, дедилар: «Эй қудрат сохиби,

сен ўз маконингни тарқ этмасанг, бизга зиён-захмат етказмасанг ва бошимизга қатлу қирон селини ёдирмасанг, кўнглингга хуш келадиган бир вазифани таклиф қиласиз. Яъни ҳар қуни наздингга ўз қўлларимиз билан семиз бир жонлиқни келтириб берамиз. Шу билан хирсинг олови ва ғазабинг осойиш топади. Аммо гарчи бу ишни ўзинг фоят аъло даражада эпласанг-да, биз сенга хушнуд эта оладиган қурбонлик келтирамиз. Бинобарин, заҳмат чекмасдан роҳатга ноил бўласан».

МАСНАВИЙ

*Жуз вазифа дар пайи сайде маё,
То нагардад талх бар мо ин гиёҳ.*

ТАРЖИМА

*Сен фақат сайд этма, ўз корингни бил,
Бўлмасин бизга гиёҳ заҳру залил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Биз сенга таклиф этган вазифадан ғайри иш билан хузури-мизга келма (яъни ов ёхуд талон-торож максадида), токи бизнинг озуқамиз бўлган гиёҳ, майсалар заҳарга айланмасин.

ШАРХ

Сенинг роҳат-фароғатингни кўзлаб келтирадиган жонлиғимиз кифоят қилсин. Ушбу вазифадан ғайри бир кор билан бизнинг хузури-мизга оёқ босма. Сайду шикор айламоқдан воз кеч. Ёлғиз вавъдамизга эътибор этиб роҳат ихтиёр қил. Биз сенга доимий таом етказиб берадиган вазифадан ва хушхол этмоқликдан қаноатда бўл. Зеро, сен бизнинг ихтилоғимиз учун ҳар гал хавф солар эсанг ва беомон бўлсанг, сенга емиш бўладиган бадандан путур кетади.

АРСЛОННИНГ ҲАЙВОНЛАРГА ЖАВОБИ ВА ЖАХДУ САЪЙНИНГ ФОЙДАСИ ҲАҚИДА СЎЗЛАГАНЛАРИ

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Оре, гар вафо бинам, на макр,
Макрҳо бас дийдаам аз зайду бакр».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Майли, гар вафо кўрсам, на макр,
Чўх макр кўрсатди менга зайду бакр».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслон ҳайвонларга жавобан деди: «Майли, агар сўзингиз макр-ҳийла эмас, чин бўлса, розиман. Лекин мен дунёда зайд (ёлғончи) ва бакрдан (покиза) жуда кўп ҳийла ва ёлғонларни кўрдим».

ШАРХ

Золим водий ахлига деди: «Сиз менга вазифа тайин этиб, уни хузуримга келтириб кўйдингиз. Демак, сизнинг таклифингизга кўра мен саъй-ҳаракатсиз роҳатга ноил бўламан ва ҳар нечук мапиққатлар зоёздир. Лекин сезиб турибманки, бу айни ҳийла ва филофга василадир. Алалхусус, мен дунёда одамлардан жуда кўп ҳийла-найранг, макр ва ёлғонларни кўрдим. Бинобарин, ишимни ўз билганимча қилмоғим фойдали эканлигини англадим».

МАСНАВИЙ

*Ман ҳалоки феълу макри мардумам,
Ман газийда захми мору гаждумам.*

ТАРЖИМА

*Мен одамзод феъл ва макридан ҳалок,
Ҳам чаёну ҳам илондан захмнок.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Мен инсонларнинг хийлали ишларидан ҳалокман. Мен илон ва чаён захмини татиб кўрганман.

ШАРХ

Шу чоқقا қадар мен одамларнинг сўзларига эътимод этдим, илон ва чаён табиатидаги кимсаларга узоқ вақт сидқ кўрсатдим, бироқ уларнинг шартидан ҳалок бўларга етдим. Бу сўнгсиз тажрибалардан сўнг ҳам унинг ё бунинг раъйига юриб, зарар топдим ва надомат чекмоғим носазо ва айни хато.

МАСНАВИЙ

*Мардуми нафс аз дарунам дар камин,
Аз ҳама мардум батар дар макру кийн.*

ТАРЖИМА

*Нафс мардуми ичим этмии камийн,
Макру кинда барча элдан баттарин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ичимда пўсиб олган нафс мардуми менга хийла ва зиён етказмақда жумлайи одамдан баттардир.

ШАРХ

Золим водий ахлига дейди: «Мен инсонларнинг хийласидан кўп зиён кўрдим, хўўп пушаймон бўлдим, уларнинг менга ишлатган макр ва хиёнатларидан нолон бўлдим. Алалхусус, ўз нафсим билан ботинимдаги камингоҳда (пистирмада) яширинган бир улуғ фаним роҳат-фароғатни ихтиёр этиб, саъй ва жиҳоднинг адами бўлмиш зиёнлар манбаъини менга тавсия айламоқдаларки, улар ҳар нечук кимсалардан зиёда мени ёзуғлар гирдобига итқитмокда. Сизлар эса, маккор нафс каби менга нисбатан кин тутмокда-сиз ва найранг билан гўё роҳат-фароғат ваъда айлаб, ҳалокатга дучор этаяпсиз».

МАСНАВИЙ

*Гўши ман «Ла йулдагул мўмин» шунид,
Қавли пайгамбар ба жону дил гузид».*

ТАРЖИМА

*Тингладим «Ла йулдагул мўмин»ни,
Жону дил бирла паямбар ҳукмини».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Мен пайғамбар алайҳиссалоту вассаломнинг ҳадиси шарифларини эшидим. Жаноб пайғамбар сўзларини жону дил бирла ихтиёр ва қабул айладим».

ШАРХ

Золим водий ахлига баён айлаган ҳадиси шариф ушбудир: «Ла йулдағул мӯъмина мин жуҳрин воҳидин мэрратайни». Майноси: «Мӯмин бир индан икки карра чақилмайди». Яъни уни бир газанда икки марта чакмайди. Мӯмин киши бирор юмушда бир дафъа зиён ва зарар кўрса, хоҳ тажриба учун бўлсин, хоҳ фойда илинжида бўлсин, қайтиб ўша ишга кўл урмайди. Зоро, сабоқ бўлган зарарли бир ишнинг зиёда зарарли эканлиги очиқ ҳакиқатдир. Бинобарин, эй водий ахли, бу ғафлатга бошловчи сўзларингизга аҳамият бермайман, ўзимни машакқат ва надоматга ду-чор қилмайман».

НАХЧИЙРЛАРНИНГ САЙЙ-КАСБГА ҚАРШИ ЎЛАРОҚ ТАВАККУЛГА ДАЪВАТ ЭТМОҚЛАРИ БАЁНИДА

МАСНАВИЙ

*Жумла гуфтанд, эй ҳакийми боҳабар,
«Ал ҳазар даъ лайса югна ъан қодар».*

ТАРЖИМА

*Жумла дерлар: «Сен ҳакимсен нуктадон,
Лек, қадар авло ҳазардан бегумон».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслоннинг наздига келган ҳайвонларнинг барчаси дедилар: «Эй, ҳамма нарсадан огоҳ бўлган ҳаким! Ҳазар ва эҳтиёткорликни тарқ эт, зоро, ҳазар қадардан зиёда фойда бермайди».

ШАРХ

Водий ахли ўз ожизликлари туфайли арслонга қарши ҳийла ва макр тузоғини қўймоққа келишганлари юқорида айтилди. Бинобарин, золим хунрезнинг панжасидан мумкин қадар халос бўлмоқ учун саъй ва ҳаракатсиз таваккулнинг ўзи биланоқ манфаат ҳосил қилиш мумкинлигини зўр бериб ташвиқ этдилар.

МАСНАВИЙ

*Дар ҳазар шўриданни шўру шар аст,
Рў таваккул кун, таваккул беҳтар аст.*

ТАРЖИМА

*Бил, ҳазар исёну шўру шардурур,
Қил таваккулким, таваккул яхшидур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазарда исён ва шўру ғавғо бор. Юзингни таваккулга бур. Таваккул аълодир.

ШАРХ

Водий аҳлининг золим ва қаттол бўлган бир одамнинг саъю жаҳдни тарқ қилмоққа даъват этмаклари ўзлари учун айни саъю жаҳддир. Фақат гарип ҳолат будурки, саъй-ҳаракат ва жидду жаҳд учун бу қадар умури Раббония (илоҳий амрлар) бўлишига қарамасдан, диллари заиф бўлган танпарварларнинг ғарази ниҳоят шубҳали ва уларни вайрон этгувчиdir. Аслида таваккул ғоят мўътабар бир кайфият. Аммо шу шарт биланким, таваккул аҳли саъй-ҳаракат, машруъ иқдомот ва мақбул ижроотдан айри қолмасалар. Зоро, ҳақиқат оламида саъй-ҳаракатсиз ва жидду жаҳдсиз таваккул бўлмайди.

МАСНАВИЙ

*Бо қазо панжа мазан, эй тунду тез,
То нагирад ҳам қазо бо ту ситеz.*

ТАРЖИМА

*Сен қазога панжа урма, бесабр,
Интиқом олгай қазо ҳам барибир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй, ғазабли ва бесабр инсон! Сен қазога панжа урма! То қазо сенга қасд ва хусумат тутмасин!

ШАРХ

Водий аҳли хунрез одамга нисбатан ўз маромларига мувофиқ ушбу фафлатрасо бир лисонни истеъмол қилдилар. Аммо, қазо билан мадора этмаслик қазога панжа урмок бўлмасдан, балки, Ҳақ амрига итоат айламоқдир. Зеро, илоҳий ҳукм ва амр тақозоси билан инсонлар учун ақл-заковат, кўл-оёқ каби соир аъзолар эҳсон ва ато этилгандир. Оллоҳ таъоло ҳазратлари икки дунё-нинг раҳбари, шон-шуҳрат соҳиби бўлган набийлар маърифати, алалхусус, Ислом аҳлига азиймуш шаън Куръон воситасида жаҳд ва қасбни қатъий фармон этиб юборди. Инсоннинг рўзгор ва тирикчилик синовлари ҳам саъй-ҳаракатнинг фойдали ва афзаликларини кун каби равшан исбот этади. Саъй-кўшиш этмаслик, муросаю мадорада забун ва паришон ҳолда яшаш буюк ҳамоқат. Бинобарин, қазога панжа урмок ва Раббоний неъматни феълан инкор этмоқ гумроҳликдир. Улув коинот тасаруфидаги ҳар жисм, аъзо ҳаракатда. Ҳатто инсоннинг моддий ҳаётини ташкил этган нафас ва аъсоб ҳам худди шундай Раббул оламийн фармонига мувофиқ доимий ҳаракат этар экан. Оллоҳ қудратига мункир бўлганлар аъзойи баданидан ибрат олсинлар-да, хижолат ва на-домат этсинлар!

МАСНАВИЙ

*Мурда бояд буд пеши ҳукми Ҳақ,
То ноёяд захм аз Раббул фалақ.*

ТАРЖИМА

*Мурда бўл Оллоҳ ҳукмин наздида,
Етмасин Раббул фалақнинг захми-да.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оллоҳ таъоло ҳазратларининг ҳукми ва фармойиши қошида ўлмоқ лозим. Токи тонглар Раббидан сенга зиён ва заҳмат етмасин.

ШАРХ

Ушбу кайфият ҳам водий аҳли тафаккурининг фафлатидан бир аломат — белгидир. Оллоҳ таъоло ҳазратларининг ҳукм-фармонлари наздида ўлмоқ, Оллоҳ таъолога қуллиян тобеъ бўлмоқ, демакдир. Бу амр — айни ҳақиқат. Чунки, Оллоҳ таъоло ҳазратлари жидду жаҳд ва саъй-ҳаракатга буюради. Инсон қазо-қадар ва Ҳақ амрига тобеъдир. Бинобарин, доимо тасли-миятни бажо айлайди. Аксинча, жаҳд ва саъй айламас эса, Ҳақ таъолога тобеъ эмас, балки унинг фармонига мункир ва осий

саналади. Бир оила сохиби ўз болаларига «ишилангиз» амрини қилган заҳоти болалар қалқиб, фармон ижросига киришар эканлар, таслимият ва итоат исботини бажо айлайдилар. Аксинча, ушбу фармонга итоат этмаган қайсар танпарварлар мухолифат кўрсатиб, ижрога ружуъ қилмасалар оилабошига мункир ҳисобланадилар.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Оре, дар таваккул раҳбар аст,
Ин сабаб ҳам суннати пайгамбар аст».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Барҳақдир таваккул ибрати,
Бул сабаб ҳам Ҳақ Расулин суннати».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслон ҳайвонларга жавобан деди: «Ҳа, таваккул раҳбар ва далилдур. Аммо, сабаб ва саъи ҳам пайғамбар алайҳиссалоту вассаломнинг суннати санияси ва одати жамийласидир».

ШАРХ

Гарчи хунрез золимнинг водий аҳлига нисбатан муомаласи зулм бўлса-да, ушбу баҳсдаги фикрлари мусбат. Масалан, бир золим Оллоҳ таъюло ҳазратлари бирдур, деса, ваҳдониятга мутааллук бўлган ифодаси ҳақдир. Бинобарин, таваккул фарз ва маъқул амал. Фақат хайрли амалга тааллукли таваккулга золимларнинг бўйсунмаслиги исбот этилгандир.

МАСНАВИЙ

*Гуфт пайгамбар ба овози баланд:
«Бо таваккул зонуи уштур бубанд».*

ТАРЖИМА

*Деди пайгамбар баланд овозда:
«Богла норни, сўнг таваккул созла».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Пайғамбар алайҳиссалом юксак садо ила буюрдилар: «Оллоҳ таъюлога таваккул этмак баробарида туянинг оёғидан боғла!»

ШАРХ

Арслонга ташбих қилинган золим водий аҳлига деди: «Хунарнинг асли таваккул ила чамбарчас ишламоқдир. Бир зот оламлар фахри пайғамбар алайҳиссалоту вассалом ҳузурларига келиб деди: «Ё Расууллоҳ! Туянинг оёқларини боғлаб, мухофаза этайму ёхуд уни ўз ҳолига қўйиб, мутаваккул бўлайми?» Маъоз бин Жабал розияллоҳу анҳу ривоят қилишича, пайғамбар алайҳиссалоту вассалом жавоб бердилар: «Туянгни маҳкам боғла, сўнгра Оллоҳ таъюлога таваккул қил». Бу ҳадиси шарифдан кун каби маълум бўладики, саъй ва таваккулнинг ўзаро боғлиқлиги мақбул кайфиятдир. Уларни бир-биридан жудо қилмоқ айни хато ва Раббоний иродага хилоф.

МАСНАВИЙ

*Рамзи «ал-косиб ҳабибуллоҳ», шунав,
Аз таваккул дар сабаб коҳил машав.*

ТАРЖИМА

*«Косиб — Оллоҳ дўсти» рамзин англагил,
Ҳам таваккул бирла маҳтал бўлмагил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

«Косиб — Оллоҳнинг дўстидир». Ҳадиси шарифнинг рамз ва ишоратини тинглагил-да, таваккул василасига маҳтал бўлма.

ШАРХ

Бу ҳадис саҳиҳдир: «Ал-қасибу ҳабибаллоҳи» (косиб — Оллоҳнинг дўсти), яъни косиб, умуман меҳнаткаш одам Оллоҳ таъюлонинг суюмли қулидир. Жаҳд ва саъйнинг фойдаси исботга мухтоҷ эмас. Бинобарин, фафлат ахли ботили қарашларини событ этмоқ учун ҳар қанча далил ва таъвил келтирмасинлар, ўзларигина барбод этадилар.

НАХЧИЙРЛАРНИНГ ИЖТИХОДДАН ТАВАККУЛНИ УСТУН ҚЎЙМАКЛАРИ БАЁНИДА

МАСНАВИЙ

*Қавм гуфтандаш, ки касб аз заъфи ҳалқ,
Луқмай тазвийр дон миқдори ҳалқ.*

ТАРЖИМА

*Қавм дерлар: касб – ҳалқнинг заъфидан,
Билки, тазвийр луқмаси ҳалқ қаєридан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қавм арслонга жавобан деди: Касб ва саъй-ҳаракат ҳалқнинг заифлигидан. Касб тазвийр (ов) луқмасидирки, ҳарисларнинг бўғзи баробаридадир.

ШАРҲ

Водий аҳли арслонга ташбих бўлган одамга дейдилар: Инсон-ларнинг касб ва саъий, қазо ва қадари камоли қудрати Раббонийдан воеъ бўлади. Алалхусус, жаҳд ва саъй бир хато ҳаракатдир. Ҳарис кимсанинг ҳирси яна талай гуноҳлар эвазига зиёда бўлиб, ўз соҳибига заҳмат ва изтироблар келтиради. Бинобарин, бундан сўнг наздимизга келма, сенга тегишли нарсаларни ўзимиз хузурунингга келтириб берамиз.

МАСНАВИЙ

*Нест касбе аз таваккул хўбтар,
Чист аз таслийм худ маҳбубтар.*

ТАРЖИМА

*Йўқ таваккулдан зиёда касбу кор,
Борми таслимдан гўзалроқ ҳасбу ҳол.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳақ таъолога тавакқул этмоқдан гўзал касб йўқ. Таслим бўлмоқдан кўра маҳбуброқ не бор?

ШАРХ

Бечора қавм таваккулни ҳамд айлаб, саъй-ҳаракатга нисбатан таъни ва истеҳзо қилар эканлар, бунинг зимнида ўзлари қаттиқ ҳаракат, яъни саъй-кўшиш қилаётгандарини билмайдилар.

МАСНАВИЙ

*Бас гурезанд аз бало сўи бало,
Бас жаҳанд аз мор сўи аждаҳо.*

ТАРЖИМА

*Хўп балолардан балога қочдилар,
Ким илондан аждаҳога қочдилар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кўплаб одамлар балодан қочаман деб, яна балоларга томон юз бурадилар. Талай зотлар илондан қочиб, аждаҳо домига илинадилар.

ШАРХ

Одамлар ҳақиқатни мукаммал англамоққа қодир эмасликлари важҳидан ўз қасб ва ҳаракатларида тақозо этилган ҳодисанинг аксини бажо келтирадилар ва ҳақиқатдан бу зайл эврилишлари оқибатида ўзларини хароб этадилар. Масалан, бир одам фаровон ва саодатманд бўлмоқ умидида тижоратга ўзини уради. Ҳолбуки, тижорат гумон қилганидек, айни баҳт ё комронлик мояси бўлмай, эҳтимол, ўша кимсанинг фалокати боисига айлангай. Чунки, барча маълум сабабларга кўра, саъй-ҳаракат этганларнинг юздан беши изтиробга дучор бўлса, саъй-ҳаракат этмаганларнинг юздан тўқсон тўққизи факр ва азобга гирифтор бўладилар.

МАСНАВИЙ

*Хийла кард инсону ҳийлаш дом буд,
Он, ки жон пиндош хуношом буд.*

ТАРЖИМА

*Хийла қилди кимсаким, тўр бўлди,
Улки жоним дерди, қонхўр бўлди.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Инсон бирор мақсад илинжида макр-хийла қилди, унинг макри ўзига тўр, яъни дом бўлди. Жонга қиёс айлагани охир қонхўрга айланди.

ШАРХ

Водий ахли дедилар: Инсон саъй ва хийла билан бир муродга ноил бўлмоқ истайди, оқибатда хийласи бўйнига занжир ва шахси зиллатга асир бўлади. Масалан, ўгри хийла билан бир кимсанинг оқчасини горат этмак учун ақл ва қувватини сарф этар экан, охири кўлга илиниб, зинданга ташланади, номус ва фарофати поймол бўлади. Филҳақиқат, номакбул, гайри машруъ амалларда хийлали саъй зиёнилдири, машруъ амалларни ихтиёр этмак айни саломат ва иззатдир. Оламда бир манфаатли амал билан шуғулланган кимсалар ўз касбларига қаноат этадилар. Аксинча, танпарварлар ўзлари дучор бўлган факр ва заҳматни даф қилмоқ умидида ўгрилик ва соир фазоҳатни ихтиёр этадилар. Оқибатда ўзларини турли балоларга гирифтор қиладилар.

МАСНАВИЙ

*Дар бубасту душман андар хона буд,
Хийлаи Фиръавн з-ин афсона буд.*

ТАРЖИМА

*Қопқани ёпди-ю душман хонада,
Ҳамда Фиръавн макри бул афсонада.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эшикни маҳкам ёпди, ҳолбуки ўғри хонанинг ичкарисида эди. Фиръавннинг макри-хийласи ҳам саҳв ва саъй ҳақидаги мазкур афсонага тааллуклидир.

ШАРХ

Ўғридан эмин бўлмоқ учун хона эшикларини маҳкам ёпганлар, бироқ, саҳван ўғри уларнинг хонадонида бўлганлиги ҳақидаги мисолни водий ахли арслонга хикоя қилдилар. Барчага маълумки, хона эшикларини ёпганлар амн ва омон соҳиби бўлганлари холда, очиқ қолдирганлар анжом ва ашёларини ўғирлатиб, надомат чекадилар. Фиръавн Ҳазрат Мусони (а.с.) ўлдирмоқ учун бани Исроил болаларини катл ва фано этар экан, Ҳазрат Мусо (а.с.) Фиръавннинг ёнида нашъу намо топди. Филҳақиқат, Фиръавннинг ҳаракати касб ва жиҳод эмас, зулм эканлиги боисидан барбод бўлди.

МАСНАВИЙ

*Сад ҳазарон тифл күшт он кийнакаш,
В-он, ки ў межуст андар хонааш.*

ТАРЖИМА

Қатл этиб юз минг зиёд гўдакни у,
Ахтариб ўз уйида юрганин у.

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Интиқом чекувчи Фиръавн юз минг болани қатл этди, ҳолбуки у қидирган гўдак (Ҳазрат Мусо алайҳиссалом) унинг уйида эди.

ШАРХ

Ушбу қисса Қуръони азиймуш шаъннинг «Қасас» сураси ет-тинчи ояти каримасидан ибтидо топиб, қуидагича баён этилади: «Ва авҳайна ила умми Муса ан арзийиҳи фоиза, хифти ъалайҳи фаалқийиҳи филямми ва ла тахофий ва ла таҳззаний, инна роддувху илайки ва жаъилувху минал мурсалийна». Маъноси: Мусонинг онасига илҳом билан билдирикки, «Мусони эмизгин, зиёнга учрашидан кўрқсанг, уни (сандиққа солиб), дарёга (яъни, Нил дарёсига) ташлагин. Уни (ҳалок бўлармикан деб) кўрқмагин, (фириғида) қайфурмагин, уни сенинг жонибининг қайтарамиз ва пайғамбарлардан қиласиз». «Фалтақотоҳу олу Фиръавна лиякувна лаҳум ъадувван ва ҳазанан. Инна Фиръавна ва Ҳамана ва жунувдаҳума канув хотиийн». Маъноси: «Мусо (а.с.) дарёга ташлангандан сўнг Фиръавн оиласи уни тутиб олди. Оқибатда Мусо (а.с.) уларга душман ва ғам-қайғуларининг боисига айланди. Ҳақиқатда, Фиръавн, Ҳомон ва уларнинг лашкарлари хато қилгувчилардан бўлдилар. «Ва қолатимроату Фиръавна курроту айнин лий ва лака ла тақтулувху ўаса ан янфаана ав наттахизаҳу валадан ва хум ла яшъурувна». Маъноси: «Фоят обида аёл бўлган Фиръавннинг завжаси Осиё эрига деди: «Бу бола иккимиз-

нинг кўзимиз нуридири. Уни ўлдирма. У бизга манфаат келтиради. Ёхуд ўғил қилиб олармиз». Фиръавн ва унинг завжаси Мусодан (а.с.) қандай натижалар ҳосил бўлишини билмайдилар. «Ва асбаха фуаду умми Муса фориган. Ин кодат латубдий биҳи лавла ан робатна аъла қолбиха литакувна минал мўъминийна». Маъноси: «Мусонинг (а.с.) онаси (унинг Фиръавн кўлига тушиб қолганини англаб) эс-хушини йўқотди. Унинг (Оллоҳнинг болани қайтариш ваъдасига) ишонувчилардан бўлиши учун кўнглига хотиржамлик солмаганимизда, у барча сирларни ошкор этар эди». «Ва қолатли ухтихи қуссийҳи фабасурот биҳи ан жунубин ва хум ла яшъурувн». Маъноси: «Онаси Мусонинг (а.с.) ҳамширасига (изини йўқотмаслик мақсадида): «Мусога (а.с.) эргашгин», — деди. Ҳамшираси Мусони (а.с.) йироқдан кўриб турди. Фиръавн оиласи кизни кўрсалар-да, унинг ким эканлигини билмадилар». «Ва ҳарромна ъалайхил марозиъа мин кобул, фақолат ҳал адуллукум ъала ахли байтин якфуловнаху лакум ва хум лаҳу носижун». Маъноси: «(Онаси келишидан) илгари Мусони (а.с.) сут эмизгувчи аёллардан тўсдик. Мусонинг (а.с.) ҳамшираси: «Сизларга Мусони (а.с.) обдон парвариш этадиган оилани кўрсатами? Улар Мусони (а.с.) ихлос билан боқадилар», — деди». «Фародаднаху ила уммиҳи кай тақорра ўйинуҳа ва ла таҳзана ва литаълама анна ваъдаллоҳи ҳаққун ва лакинна аксароҳум ла яъаламувна». Маъноси: онасининг хуашхол бўлиши, қайфурмаслиги ва Оллоҳ ваъдаси эканлигини билиши учун биз Мусони (а.с.) унга қайтардик. Лекин инсонларнинг аксарияти (Оллоҳ ваъдаси хақ эканини) билмайдилар».

Бу ояти карималарда Раббоний амрга итоат ва сабр этганлар ҳақида буюк табашширот ва азим танбеҳот бордир. Муборак байтда водий ахли арслонга ташбих бўлган одамга дедилар: «Фиръавннинг жаҳду саъига боқ, бир гўдақдан ҳалок бўлажагини хис қилмагани ҳолда, ҳалокатдан ҳалос бўлмокнинг муфсидона ҳаёли билан бутун Миср болаларини қатл ва нест айлади ва ўзини абадий бадном қилди. Ҳолбуки, Оллоҳ таъоло ҳазратларининг амри воеъ бўлганидан сўнгра Фиръавнни таҳликага соглан гўдак қатл этилмай, аксинча, Фиръавн ва қавмининг ҳалокатига сабаб бўлди». Водий ахлининг жаҳду саъига қарши байён қилинган ифода ва мисоллари ноўриндир. Зоро, юқорида зикр этилгани каби, Фиръавннинг ҳаракати машруъ саъй эмаслиги боисидан ахвол ва омоли бizzарура ўзи каби паришон ва беному нишон бўлди.

МАСНАВИЙ

*Дийдаи мо ҷун басе иллат дар ўст,
Рав, фано қун, дийди худ дар дийди дўст.*

ТАРЖИМА

*Дийдамизким унда иллат кўп жуда,
Бор, фано қил дийда дўст дийдасида.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чунки бизнинг кўзимиз кўп иллатлидир. Бор, ўз кўзингни дўст кўзларида маҳв ва фано айла.

ШАРХ

Яъни инсоннинг кўз ва ақли доимий хатолар илкида бўлганидан бундай хатокор ақл ва назарни тарк эт, Оллоҳ таъоло ҳазратларининг қудрат ва илмига илтижо айла, қудратнамо саъй-ҳаракатдан бош торт.

Бу танбех ҳам водий аҳлининг ё саҳвларидан ва ёхуд арслонга ташбих бўлган душманларини ғоғил этмоқ фикридан келиб чиқади. Филҳақиқат, инсон ўз ихтиёрини Раббоний амрга фано этсин. Беҳамто Холиқ ўз Каломи мажийдидага инсонни саъй ва ҳаракатга буюради. Инсонга лойик бўлган кайфият будирки, ўз хаёлоти, ғафлат ва чорасизлигини тарк айлаб, машруъ суратда ҳаракат қилсин, хайрли ишларда давом этсин. Шунингдек хар бир ишда Оллоҳ таъолога таваккул айлаб, таслимиятни буюк неъмат деб билсин.

МАСНАВИЙ

*Дийди моро дийди ў нимал иваз,
Ёбй андар дийди ў кулли гараз.*

ТАРЖИМА

*Дийдамизга дийдадаси кўркам бадал,
Бор эрур кулли гараз унда азал.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бизнинг нигоҳимиз учун Оллоҳ таъоло ҳазратлари назари гўзал бир бадалдир. Оллоҳ таъоло назаридан мақсадлар, аъмол ва ниятларининг жамулжамиини топарсан.

ШАРХ

Хуллас, Оллоҳ таъоло назари гўзал бадал ва буюк неъматдир. Инсон бу бадал ва неъматга ноил бўлмоқ учун танпарварлик ва лоқайдликнинг ўрнига жаҳд, саъй ва ҳимматини қоим этсин.

МАСНАВИЙ

*Тифл то гиирову, то пўё набуд,
Маркабаш жуз гардан бобо набуд.*

ТАРЖИМА

*Тифл то момосининг қўйнидадир,
Маркаби бобосининг бўйнидадир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Модомики, гўдак ҳали заиф ва қувватсиз бўлиб, юра билмас экан, унинг маркаби, яъни улови бобосининг гарданидан ўзга нарса эмас.

ШАРХ

Водий ахли дерлар: Гўдак бола ҳали ўз қувват ва иқтидорига суюниб ҳаракат қила билмас экан, унинг бобою момолари, ота-онаси қўллари ва кифтларида кўтариб, заҳматдан халос этадилар. Ҳали-ҳануз жужуқлик палласида у ўз жигаргўшаларига ғоятда суюмли ва анис бўлади. Сен ҳам (яъни арслон) бу ҳақиқат узра қасби итминон этсанг, сайд ва жаҳд манбаи аҳzon (ғам-ғусса манбаи) эканини англасанг, Оллоҳ таъоло ҳазратларининг марҳамати сени заҳмат, фақр ва изтиробдан қутқарар ва наъми молонихоя (бениҳоят неъмат) ила кўзингни тўқ айлар. Водий аҳлининг бу мисоллари уларнинг даъволарини исботламай, аксинча, ўзларини мулзам ва рад этади. Зеро, гўдак ҳали гўдак экан, онанинг туғма шафқати унинг заҳмат ва жафодан озод айлайди, лекин ўша гўдакнинг қўл-оёқларига куч-қувват тўлганидан сўнг, айтайлик, вояга етиб, эр етилгач, ота-онаси учун суюмли бўлиб қолаверсада, бир замонлардаги каби уларнинг кифтига миниб олмайди. Бу паллада ота-она уларга иш бую radi, уларнинг бўйин товламай адо этишлари шарт бўлади.

МАСНАВИЙ

*Чун фузулий гашту дасту по намуд,
Дар фано афтод, дар кўру кабуд.*

ТАРЖИМА

*Чун замин узра оёқ қўйди тамом,
Тушди ҳар турли фанога нотамом.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бола эр етиб, қувват соҳиби бўлгач, заҳмат ва балолар, бесабрлик ва фаноликларга юзма-юз келди.

ШАРХ

Бу ҳам водий аҳлининг арслонга қилаётган даъволаридан. Ҳақиқатда, бола ҳали жужуқлик асносида ҳам заҳмат ва балога гирифтор бўлиши мүкаффар. Бордию ота ва онаси ундан-да нота-

вон ва заифхол бўлсалар иймон-инсофли бола жисман яроксиз ҳолга тушган волидайнларига меҳрибон ва шафқатли бўлади. У, Оллоҳ таъоло иродаси билан ҳаёти дунё ғавғоларидан, ўткинчи рўзгор савдоларидан толиккан заиф, нотавон ота ва онасини эъзозлаб, бошига кўтаради. Шундай қилиб, Оллоҳ, унинг Расулидан (с.а.в.) кейинги мақомда тургувчи ота-онасининг розичилигини топиб, жаннати аднга дохил бўлади. Иншаоллоҳ.

МАСНАВИЙ

*Жонҳоу ҳалқ пеш аз дасту по,
Менариданд аз вафо андар сафо.*

ТАРЖИМА

*Ҳалқ жони қўл-оёқ битмай бурун,
Чарх урап эрди вафодан бесукун.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳалойиқнинг жонлари (руҳлари) ҳануз қўл-оёқ битмасдан, яъни одам жисмига дохил бўлмасдан илгари вафо ва сафо марта-басида парвоз қилар эди.

ШАРХ

Водий аҳли такрор дерларки, руҳлар арвоҳ оламида бўлиб, қулликка мутааллукдир, бинобарин, саъй-ҳаракат тарийқати ва жидду жаҳдда солик эмас экан, ҳамиша вафо ва сафода эдилар. Бугун ҳам инсонлар тарки касб ва саъй этсалар яна вафо ва сафода, иззат ва роҳатда яшайдилар. Ҳолбуки, арвоҳ олами бошқа, вужуд олами бошқадир. Алалхусус, арвоҳ жисмга нисбатан қудратда устувор бўлиб, руҳият оламида жаноб Вожибул вужудга итоат ва ибодат айламаги беиштибоҳдир. Жабарийлар тумон этганлари каби ёлғиз арвоҳ вафо ва сафода экан гуноҳлардан узоқ бўлади, бинобарин, саҳв ва қусурдан озод эканликлари фам-гуссага лиммо-лим дунёга, кину кадарга тўла вужудга банди бўлмасликларини тақозо этади. Ҳолбуки, улар бу ношоиста ҳолатга банди бўлдилар. Арвоҳнинг сафода қололмаслиги, саъй-амал ва муҳоҳидийн Каломи Илоҳийда мадху сано бўлинмагидан кун каби зоҳир ва яқийн бўлурки, олами арвоҳдан бошқа олами носут, яъни олами суварийнинг вужуди, ундаги (олами суварийда) саъй-ҳаракатнинг зуҳури ва вуқуъи муқтазийдир.

ИЗОХ

Жабария — исломий фирмалардан бири. Фояси — инсоннинг жамийки амаллари унинг ихтиёр ва иродасисиз, фақат Тангрининг хоҳиши билан рўй беради.

МАСНАВИЙ

Чун ба амри «иҳбиту» банди шуданд,
Хабси ҳашму ҳирсу хурсанд шуданд.

ТАРЖИМА

«Иҳбиту» амри ила банд бўлдилар,
Хашму ҳирс ҳабсида хурсанд бўлдилар.

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чунки, «иҳбиту» «энингиз» (тушингиз) амри билан арвоҳ банди бўлди, оқибатда бу жисм оламида ғазаб ва ҳирс, тамаъ ва масаррат ҳамда қаноат каби кайфиятда ҳибс бўлдилар.

ШАРХ

«Иҳбиту» — «тушингиз» ибораси, «Бақара» сурасининг 31—34-ояти карималарида зикр этилган воқеалар муносабати билан Оллоҳ таълонинг Одам алайҳиссалом ва Момо Ҳавога қарата айтган сўзи — амридир. Мазкур ояти карималар билан танишиб чиқайлик: «Ва из кулна лил малаикат исжудув ли Адама фасажадув илла иблийса аба вастакбара ва кана минал кафирйна». (Таржимаси: Ул вақтеки, малоикаларга дедикки, Одамга сажда этингиз, малоика Одамга сажда этдилар, илло, иблис сажда этмаюб, ибо ва такаббур этди ва кофирлардан бўлди). «Ва кулна: я Адам, ускун анта ва завжукал жаннатга ва кула минҳа роғодан ҳайсу шытума ва ла тақроба ҳазириш шажарота фатакувна мин аз золимийна». (Таржимаси: Ва Одамга дедик: Ё Одам! Сен ва завжанг жаннатда сокин бўлингиз ва ундан хоҳлаган жойларингизда фарогат билан озиқланинг. Фақат мана бу дарахтга ёвуқ келманг. Акс ҳолда золимлардан бўлиб қоласиз). «Фаазаллахумаш-шайтону анҳа фаахрожаҳума мимма кана фийхи. Ва қулнаҳбиту баъзукум либаъзин адуввун ва лакум фил арзи мустақарун ва матаъун ила хийн». (Таржимаси: Шайтон иккисининг ҳам оёғини жаннатдан узди. У (шайтон) ноил бўлажак неъматларидан бенасиб этди. Ва уларга дедик: Бир-бирингизга душман бўлароқ ерга энингиз. Ерда сиз учун бир вақтга қадар қарор бўладиган маҳал, матоъ ва манфаат бордир). «Фаталакқо Адаму мин Роббихи калиматин фатаба алайҳи. Иннаҳу хуваттаввабур роҳийм». (Таржимаси: Сўнгра Одам Роббидан бир неча сўзлар қабул қилиб олгандан кейин Оллоҳ унинг тавбасини қабул қилди. Албатта, у тавбаларни қабул қилувчи, шафқатли Зотдир). Шундай қилиб, водий аҳли арслонга ташбих бўлган инсонга бу машҳур воқеани далил учун ийрод этдилар. Холбуки, дикқат билан назар солинса, уларнинг даъволари пучга чиқади. Зеро, «Иҳбиту» — «энингиз» (тушингиз) ибораси ҳамон жаҳд ва

саъйга фармон ва баён буюради. Зеро, «Иҳбиту» — «энингиз» (тушингиз) иродасига мазҳар бўлганлар ҳаракат этмокка мажбур. Ва агар аксинча ҳаракатни ихтиёр этмай, маътал қолмоқ (яъни ҳаракатсиз) афкорига тушсалар ижбор ва зиёда гуноҳкор бўлар эдилар.

МАСНАВИЙ

*Мо иёли ҳазратему шийрҳоҳ,
Гуфт: «Ал ҳалқу иялун лилилоҳ.*

ТАРЖИМА

*Бизлар ул Ҳазрат аёли, аҳлимиз,
«Ҳалқ — Худонинг аҳли», дебдур Фахримиз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Биз Ҳақ таъолонинг иёли (аёли), аҳли, фарзандимиз. Фахри олам ҳазрати пайғамбар (с.а.в.) буюрдилар: «Ал-ҳалқу аёллуллоҳи». (Ҳалқ Оллоҳ субҳонаҳу ва таъолонинг аёлидир).

ШАРХ

Бу ҳадиси шарифда ҳам буюқ ҳикмат ва азийм ҳубби инсоният назарга ташланади. Инсон ибодати жаноби Кибриё ила машғул бўлмоқ-ла баробар, соир инсонлар жамоатининг иёл ва аъзоси бўлганларга-да сийлаи раҳм ва мурувват ила муносабат этмаги унинг муқаддас вазифасидандур. Оллоҳ таъоло ҳазратлари махлукотни бир соҳиби иёлдан зиёдан севмаги боисданирки, анбиёи зишон воситаси-ла ўз ўйриғларини унинг иқтидори тақозо этадиган даражада эҳсон айлади.

МАСНАВИЙ

*Он, ки ўз осмон борон дихад,
Ҳам тавонад к-ўзи раҳмати нон дихад.*

ТАРЖИМА

*Осмондин ким берар найсонини,
Раҳмати бирла берур ҳам нонини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оллоҳ таъолоким, кўқдан ёмғир ёғдирар, ўз раҳмати ила нон бермакка ҳам қодирдир.

ШАРХ

Бу ҳам водий ахли ва жабарийларнинг ифодасидир. Оллоҳ таъоло ҳазратларининг фармони илоҳийси ва раҳмати Раббонияси важҳи-ла ёмғирнинг саъий туфайли зироатнинг уруғ ва маҳсулотида самара ҳосил бўлади. Ёмғирдан ўз зироати нафъига самарали фойдалана олмаганларга у кони зиёндири.

АРСЛОН ЖАҲДНИНГ ТАВАҚКУЛГА НИСБАТАН УСТУНЛИГИ ХУСУСИДА

МАСНАВИЙ

*Гуфт шер: «Оре, vale Раббул ибод
Нардбоне пеши пои мо ниҳод».*

ТАРЖИМА

*Деди шер: «Тўғри, vale Робби жаҳон
Пойимиз ўнгига қўймиси норвон».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслонга (ташибих бўлган) ҳайвонотга деди: «Тўғри, сизнинг бу фикрингиз тугал гўзалдир. Ва лекин Оллоҳ таъоло ҳазратлари бизнинг оёғимиз ўнтига бир нардбон (норвон) қўйгандир».

ШАРХ

Арслонга ташибих бўлган одам водий ахлига деди: «Оллоҳ таъоло ҳазратлари ҳар шайънинг (нарсанинг) ижросига қодири мутлақ эканлиги шоёни ҳақиқатдир. Чунончи, бир болиг ҳикмат муктазосига кўра асбобни яратди ва бу асбобга восил бўлмоқликинг фармонини ҳам буюрди. Масалан, Оллоҳ таоло ҳазратлари ирода қилса ҳеч қандай нардбонга ҳожат қолмасдан инсон истаган юксакликка кўтарила олар, бироқ, ҳикмати болигай Раббониядандирки, нардбон воситаси-ла тадрижий суратда чиқсан ва чиқмоқликнинг асбобини нардбонда кўрсинг. Ҳар бир мақсаднинг хусули зимнида Оллоҳ таоло ҳазратлари яратган асбобга тавсили ирода буюрганлиги боисидан асбобга тавсил этмак иродаи Самадонияга итоат ва мувофиқат айламоқдир».

МАСНАВИЙ

*Поя-поя рафт бояд сўи дом,
Ҳаст жабре будан он жо тамъи хом.*

ТАРЖИМА

*Поя-поя дом сари кетгусимиз,
Жабр ўлур, деб хом тамаъ этгусимиз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хона ва том жонибига поя-поя кетмак иқтизо этилажак. Бу маҳалда жабр чекмак хом тамаъдир.

ШАРХ

Нардбонсиз бирданига томга чиқмоқ, асбобсиз мақсадга восил бўлмоқ жабарийлик ва ақлсизликдир.

МАСНАВИЙ

*Пой дорӣ, чун кунӣ худро ту ланг,
Даст дорӣ, чун кунӣ пинҳон ту чанг.*

ТАРЖИМА

*Чун оёқ тутсанг, ниҳоят лангсан,
Қўл узар бўлсанг, даги бечангсан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй жабарий! Сен нардбон узра туриб, оёғингни ундан узсанг, мукарарки ланг бўлурсан, яъни оёғинг синар. Бордию қўлингни ундан узар бўлсанг, сенинг панжаларинг нечук чанг сола билур?

ШАРХ

Эй жабарий инсон! Оллоҳ таъоло ҳазратлари сенга қўл-оёқ ва соир аъзо ато айламиш экан, нечук куфрони неъмат этарсан, менга иқтидор берилмадими, деб қасб ва саъини тарк айларсан. Қўл ва оёқ соҳиби бўлган бир инсон менинг қўл ва оёғим ишламайди, дея асоссиз бир хом даъвони исботига қиём этса, ҳаракат этмай кимнингдир саъии маҳсули бўлмиш неъматларидан баҳраманд бўлса, Раббоний амрни адам айласа, ундан ҳам манфур бир маҳлукни фараз ва тасаввур қилиш мумкинми?

МАСНАВИЙ

*Даст ҳам чун бел ишоратҳоу йўст,
Охир андешӣ иборатҳоу йўст.*

ТАРЖИМА

*Қўл куракдек бир ишорат Роббидан,
Бўйлаким, жумла иборат Роббидан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Инсонга берилган қўл меҳнат ускунаси бўлмиш белкурақдек, Оллоҳ таъоло ҳазратларининг ишоратларидандир. Мулоҳаза қилиб қўр: ушбу — қўл, оёқ, тил, кўз ва соир аъзолар баайни Оллоҳнинг иборалари.

ШАРХ

Қўл, оёқ ва қавоийи соира (турли қуввалар) фаолият учун олоти (асбоб, дастгоҳ) муқтазиядир (сабаблар асбоби). Умур ва кайфиятнинг оқибатини тааммул (фикр) ва мақсадга вусул этмак учун ақлу зако ҳам олами маъонийда адвот (восита) ва эҳсоноти жаноби Кибриёдир.

МАСНАВИЙ

*Чун ишоратҳошро бар жон ниҳй,
Дар вафоу он ишорат жон дихй.*

ТАРЖИМА

*Ҳам ишоротин қилиб жонингга жо,
Ул ишорат ҳаққу қилсанг жон фидо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чунки, Оллоҳ таъоло ҳазратларининг ишоратларини жонинг узра қўрсанг ва ул ишоратлар вафосида жонингни қурбон қилсанг.

ШАРХ

Аъзо ва баданинг турли қувватлари ибодати машруя ва ма соиъи хайрия ижроси учун жаноби Яздондан (Оллоҳ таъоло) эҳсон бўлган олот (восита) ишорати вожибул итоатдир. Оллоҳ йўлида, унинг рамуз ва ишоратларига вафодорлик жоннинг фидойилигига комилан вобаста. Бу ишорат фидойилари — мардони Худо ҳарб майдонида тарки дунё ва ихтиёри ризои Кибриё этарлар.

МАСНАВИЙ

*Пас ишоратҳош асрорат дихад,
Бор бардорад зи ту, корат дихад.*

ТАРЖИМА

*Ҳам ишороти берур асрорлар,
Юкларинг олгай-да бергай корлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оллоҳ таъоло ҳазратлари сенга асрор ишоратларини беради, мاشаққат юкини елкангдан олиб, юмуш ҳамда тасарруф инъом айлайди.

ШАРХ

Хотирага келурки, мен қувва ҳамда аъзоларим билан ҳамиша ҳаракат ва ибодатда бўлдим; роҳат таркини тутдим, заҳмат ва мешаққат чекдим. Ҳўш, нечук энди бу аламмаол ҳолим муфийд (фойдали) ва боди хушхол бўлиши мумкин?

Бу ваҳм ва хотирага жавобан буюрилади: агар сен ул амрда (ибодат ва солиҳ амалларда), машруя ибодат (шавърий тоатлар), ҳасана ажроотда (гўзал юмушлар) бўлар эсанг, Оллоҳ таъоло мукофотан хотирага келмаган асрорга сазовор ва маротиби азийма (улуг мартаба) билан олий айлайди. Саъи-ҳаракатларинг руҳ ғизосига (руҳ озуқаси) мубаддал бўлади. Масалан, бир ошиқ ўз маҳбубаси ҳузурига бориб, унинг висолига етишса, дарёйи ишқда ғарийқ бўлиб кетса, унинг такрор маҳбуба ҳузурига қайтиб келмаслиги ақлга сиға биладими? Боз устига маҳбубаси ҳузурига келиб-кетмоғи ошиққа заҳмат ва меҳнат солмайди. Аксинча, ошиққа гўё роҳатда қолмоғи учун қуйидагича насиҳат қилинса: маҳбубанг ҳузурига борма, унга ҳамсұхбат ва маъттал ҳам бўлма! Бу таклиф ошиқни суварий роҳатдан жудо этиб, сўнгсиз азобга гирифтор қилади. Ҳиммат аҳли ва муқаддамларнинг энг буюк заҳматлари уларнинг маҳбуби (Оллоҳ таоло) ҳузурига ҳамиша интилганлари ва зинхор маъттал қолмаганларида.

МАСНАВИЙ

*Хомили маҳмұл гардонад туро,
Кобили мақбул гардонат туро.*

ТАРЖИМА

*Хомил эрдинг, айлагай маҳмұл сени,
Кобил эрдинг, айлагай мақбул сени.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сен шу пайтга қадар хомил — яъни юқ кўтарувчи эдинг, энди у (Оллоҳ) сени маҳмұл — юкли, яъни ўша илохий масъулликни зиммангга олгувчи айлади. Шу пайтга қадар Раббоний иродатни ижроси учун ул амри илохийни қабул қилгувчи эдинг, энди Оллоҳ таъоло ҳазратлари сени маҳбуб ва мўътабар айлайди.

ШАРХ

Инсони комил ибтидода ибодат ва ажрооти ҳасана юки-ла мутахаммул бўлади, кейин марҳамати Раббония ул қулнинг заҳматини завқ ва сафога тадбил айлади. Дунёю охиратда саломат ва саодатга ноил этади.

МАСНАВИЙ

*Кобили амри дини қоил шавӣ,
Васлжӯй баъд аз он восил шавӣ.*

ТАРЖИМА

*Кобили амри Ҳудо қоил бўлур,
Васл истар оқибат восил бўлур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Худо ва дини ҳақ амрини қабул этгувчисан, сўнгра амр сўйлагувчи ва амр бергувчи бўларсан; шу дамга қадар васлати илоҳияга толиб эдинг, кейин илоҳий неъматга восил бўлгайсан.

ШАРХ

Юкоридаги байти шарифаларда Ҳақ истагувчи нардбон воситасида поясма-поя юкорига кўтарилиши хусусида сўйлаган эдик. Рухоний оламда ҳам инсон иродати Раббонияни тадрижий суратда қабул этади ва ниҳоят мақбул ва масъуд бўлади.

МАСНАВИЙ

*Саъӣ – шукри неъмати қудрат бувад,
Жабри ту инкори он неъмат бувад.*

ТАРЖИМА

*Саъӣ – қудрат неъматин шукри эрур,
Жабр – Ҳақ неъматларин инкордорур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сенинг саъӣ ва жаҳдинг қудрат неъматининг шукридир; сенинг жабр ва танбаллигинг ул неъматнинг инкори саналади.

ШАРХ

Оллоҳ таъоло ҳазратлари инсонга турли аъзо ва қудратларни эҳсон этди, ул аъзо ва қудратлар зиммасига турли масъулиятлар-

ни юклади. Уларнинг масоиъти машрууда (шаръий саъй-харакатлар) бўлмоқликлари Ҳақ таъюлога шокир эканликларини англатади. Аксинча, танпарварлик Раббоний эҳсонотнинг инкори билан баробар.

МАСНАВИЙ

*Шукри қадраш қудратат афзун кунад,
Жабри неъмат аз кафат берун кунад.*

ТАРЖИМА

*Қадрига шукр айла ошгай қудратинг,
Неъматин жабри мұқаррар кулфатинг.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кудрат неъматининг шукри иқтидорингни зиёда айлайди; жабр ва танпарварлик кафтингда турган неъматдан бенасиб қиласи.

ШАРХ

Саъй ва жаҳд этган киши Оллоҳ таъоло ҳазратларининг эҳсон бўлган турли неъматларига ишукр бўлмай, аксинча, феълан шукр айтгувчи бўлгани боисидан Оллоҳ унга берган неъматларини зиёда қиласи, шайтони лаъин шаррини йироқ этади. Аксинча, инсон жабр ва танпарварлик этар бўлса, неъматга куфр келтиради, нафс ва шайтон шаррига ром бўлади. «Иброҳим» сурасининг 7-ояти каримасида Оллоҳ таъоло марҳамат қилиб, буюради: «Лаин шакартум лаазийданнакум, валайн кафартум инна азабий лашадийдун». Таржимаси: Агар шукр этар бўлсангиз, сизнинг учун неъматимизни зиёда қиласмиз; агар куфр этар бўлсангиз, таҳқиқан, азобимиз шадийд (қаттиқ)дир.

МАСНАВИЙ

*Жабри ту хуфтан бувад, дар раҳ маҳусб,
То набин он дару даргаҳ маҳусб.*

ТАРЖИМА

*Жабр – ийл уйқуси, асло ухлама,
Кўрмагунча дар ва даргоҳ ухлама.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сенинг жабринг йўлда ухламоқдир. Йўлда ухлама! Кўзларингни оч! Токи ул эшик ва даргоҳни кўрмагунча ухлама!

ШАРХ

Сенинг жабр ва атолатинг (лоқайдлик) айни зиёндири. Мақсуд маҳали қабули вусул ўйлида танбалларча ётиб, ўзингни паришон этмагингдир. Бинобарин, ноили матлаи ҳақиқат, саломатёб бўлмоқ истар эсанг, зинхор роҳатни ихтиёр этма. Жидду жаҳд, жидду жаҳд, жидду жаҳд айла!

МАСНАВИЙ

*Хон, маҳусб, эй жабрии беътибор,
Жуз ба зери он дарахти мевадор.*

ТАРЖИМА

*Эътиборсиз жабрий, бўлгин эҳтиёт,
Хосили бор ҳар дарахт остида ёт!*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй эътиборсиз жабарий! Мевали дарахтнинг остидан бошқа ерда зинхор ухлама!

ШАРХ

Эй, танпарварлик ва атолатнинг мағлуби бўлган зот! Баъзи бир хаёлот ва васоили мавхумага (гумон ва турли мавхум саволлар) истинод этиб, масоиъи мақбула ва ибодати машруйини тарқ айлаб, ҳақиқий саодатдан маҳрум бўлма. Кўзғол! Жидду жаҳд эт! Токи дунёдан мардона ва мустақимона чиқиб, Жаноби Олийга восил бўл!

МАСНАВИЙ

*То ки шоҳафшон кунад ҳар лаҳза бод,
Бар сари хуфта бирезад нақлу зод.*

ТАРЖИМА

*Токи бод ҳар лаҳза силкитгай уни,
Ухлаган зот узра сочиб рўзини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Токи ҳар он ва ҳар лаҳза бод ул дарахт шоҳларини тебратиб турсин ва унинг остида ухлаб ётган кимсанинг боши узра емиш, яъни ризқ тўксин.

ШАРХ

Насими раҳмати Раббония, шажараи олияйи маънавиянинг ҳаракати воситасида дунёда машруа сувратда (шариат қонуллари асосида) яшаб, жаннатда адолат асҳоби боши узра саодат самаралари тўкилмагунча, яъни инсон доруссалом жаннатга ёхуд қабрга дохил бўлмагунга қадар ҳамиша жидду жаҳд этсин ва фафлат уйқусидан фориғ бўлсин. Анбиёни зишон ва авлиёуллоҳи киром ҳам дунёда экан турли неъматлар билан бекам ва туганмас асрорлар ила ноили маром бўлсалар-да яна саъӣ ва ҳаракатни зинҳор тарқ этмадилар. Фаҳри олам алайҳиссалоту вассалом ва асҳоби киром ибодат, фатҳи билод, тавсийи исломият (кўплаб ибодатлар, шаҳарлар фатҳи, исломни кенг жорий этмак) учун нечук файрат ва ҳиммат кўрсатганлари ворастаи тафсийл ва исботдир.

МАСНАВИЙ

*Жабр ҳуфтан дар миёни раҳзанон,
Мурғи беҳангом кай ёбад амон.*

ТАРЖИМА

*Ўгрилар байнода ухлаш жабрдир,
Бемаҳал мурғ ҳоли ҳам абтардир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жабр нима? Кароқчи ўғрилар галаси ўртасида ухламаклик. Ёхуд ҳали қаноти қувватга тўлмаган палапон қушнинг йиртқич паррандалар чангалига тушмаги. Ҳар икки ҳолатда ҳам омонлик йўқдир.

ШАРХ

Нафс ва шайтон инсон учун қароқчидир. Масоиъи машруа (шаръий ҳаракатлар) эса инсоннинг руҳий ва жисмоний саломатлигини хифз этгувчи восита саналади.

Ҳақиқат мартабасига восил бўлмаган инсон қанотсиз бир қуш янглигиким, шайтони лаъин уни забун ва паришон этади.

МАСНАВИЙ

*В-ар иморатҳошро бинй занӣ,
Мард пиндорӣ ва чун бинй занӣ.*

ТАРЖИМА

*Бир Ҳудони билмасанг бадбахтсан,
Ўзни мард деб билмагил – авратсан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оллоҳ таъоло ҳазратларининг белги ва ишоратларини сезмасанг, ёхуд сезсанг-да, бурун жийирсанг, такабурлик қилсанг ва боз устига жувонмардлик даъвосини қилсанг, сабр этким, номардсан, авратсан. Ўзингга инсоф ва ҳақиқат кўзи билан назар сол, эй бадбаҳт, кимсан?

ШАРХ

Бадандаги қувват ва аъзолар ибодат, масоиъи машруя (шаръий ҳаракат, амал), иқомоти хайрия (яхшиликлар) учун Оллоҳ таборак ва таъоло ҳазратларининг инсонга баҳшу эҳсон айлаган ишоратлари экан, эй бадбаҳт жабарий, сен буларни истеъмол айлаган ҳолда нечук рад этасан?

Агар лисонан (тил билан) бўлмаса ҳам, маънан бу ишорати Раббония, яъни қувват ва аъзоларни таҳқир этиб, мутакаббир бўлурсан. Ўзингга ҳақиқат назари билан боқа олганингда эди, номард, руҳониятдан маҳрум, балки бир телба сувратида эканингни англар эдинг.

МАСНАВИЙ

*Ин қадар ақле, ки дорӣ гум шавад,
Сар ки, ақл аз вай бибурдӣ дум шавад.*

ТАРЖИМА

*Бул қадар ақлингки бордир гум бўлур,
Бош ақлдан айриларкан дум бўлур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ақлинг шу қадарким, у йўқолиши ва зоеъ бўлиши мумкин. Ақлдан айрилган бошнинг кўйруқ — думдан нима фарқи бор?

Бу кайфият маънан, табъан, тажрибатан мусбатдир. Инсон ақл, соир қувват ва аъзоларини солиҳ амалларга бағишламаса, маънан ва жисман ўзини забун этгани каби ақлий қувватларини ҳам аботол ва бемажол айлайди. Мавлоно ҳазратларининг ақлсиз бошни кўйруқ — думга ташбих этмаклари латофатли таъриф ва ишоратдир.

МАСНАВИЙ

*З-он, ки бешукри бувад шуму шунор,
Мебарад бешукрро то қаръи нор.*

ТАРЖИМА

*Шукрсизлик энг тубан бир ҳолдир,
Шукрсизнинг жойи қаръи нордир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Зеро, шукрсизлик қабиҳ ва номуборак бир ҳолдир. Шукрсизлик соҳибини оташ ва жаҳаннамнинг тубига қадар элтади.

ШАРХ

Тарки масоъий, яъни саъй-ҳаракатни тарк этмоқ Оллоҳ таъоло эҳсон айлаган кувват, аъзо ва ишоратларга нисбатан шукрсизлик. Унинг зарурий натижаси зиллат, айб ва надоматдир. Ношукр одам дунё ва охиратда хор бўлади.

МАСНАВИЙ

*Гар таваккул мекунй дар кор кун.
Кишт кун, пас такя бар Жаббор кун.*

ТАРЖИМА

*Кел, таваккул айла ҳар бир корга,
Эк зироат, сўнг суюн Жабборга.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар таваккул айламоқ истасанг кор-амалда қилгин. Зироат эк, сўнгра Жаббор бўлган Оллоҳ таъолонинг марҳаматига суюн.

ШАРХ

Юз офарин! Эй манбаи ақл ва руҳониййат ва пешвои орифийн, ҳазрат Мавлоно Жалолиддин! Шариат, ҳақиқат, маданият, саодат ва инсонларнинг ҳар икки дунёда саломатлигига боис бўлган азийм асос ва ҳикматни бир байт ичига жамъ этдингиз! Олам ҳукамолари кўплаб таърифотлар ила изоҳ этолмаган ҳақиқатни икки мисрада итмон ва тайин қилдингиз! Ҳа, инсонга лойиқ бўлган амал — ҳам саъй, ҳам таваккул — ҳар иккисига тавсил этмоқдир.

Саъй-ҳаракатсиз афкорнинг навлари айни ҳаёлот бўлур. Оллоҳ таъоло ҳазратларига таваккул қилинмасдан, ёлғиз саъига ружуъ қилинса, ул ишнинг ҳам ниҳояси зарарли ва надоматлидир. Жаноби Олими мутлақ ҳазратлари азиймуш шаън Қуръоннинг кўплаб ояти карималарида саъй ва таваккулнинг бир-биридан айри тасаввур қилишнинг нораволиги ҳақида амр-фармон беради. Саъй этмасликда азоб ва қазо, таваккул адамида гуноҳ ва жафо бор. Таваккул этмаганларнинг ақл ва баданларини қазо шоҳини ғазабли панжалари билан йиртади ва қадар шери барбоду тор-мор этади. Саъй этарда таваккул этмаслик Жаббори мутлақ ҳазратларининг камоли қудратини инкор айламакдир. Аммо саъисиз таваккул ҳам айни бир ваҳм ва номаъқбул фикрдир.

НАХЧИЙРЛАР ЯНА ТАВАККУЛНИНГ ЖАҲДДАН УСТУНЛИГИ ҲАҚИДА

МАСНАВИЙ

*Жумла бо вай бонгҳо бардоштан,
К-он ҳарийсон, ки сабабҳо коштан.*

ТАРЖИМА

*Жумла ҳайвонот чекиб фарёдлар,
Ул ҳарислар важ этар, деб додлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бутун ҳайвонот фарёд чекиб, арслонга дедилар: «Ул ҳарислар ва тамаъгарлар жумлайи жаҳонга сабаб уруғини экдилар (на фойда кўрдилар?)»

ШАРХ

Водий аҳли ё жаҳлан, ё ғоғилан дерлар: «Дунёдан бу қадар соҳибхиммат ва соҳибғайрат одамлар кечмиш экан, уларнинг саъи ва иқдомларидан ҳеч бир фойда ҳосил бўлмади, улардан бизларга ёлғиз аҳволлари иборат бўлиб қолди». Бу бобда ҳам жабарийларга бир савобли жавоб бор. Чунончи, машруя сувратда (шариат асосида) амал қилганларнинг фойдаси шу бўлдики, умрларини саодатда яшадилар, инсоният оламига кўпдан-кўп хайрли ёдгорликлар қолдирдилар ва Раббоний иродат заминига тиккан эътиқодлари туфайли Оллоҳ таъоло изни билан охиратларини таъминладилар. Жабарийлик ва танпарварликнинг фойдаси не-дур? Бу саволга маъқул жавоб бермакдан жабарийлар ожиз ва хақиқат нурига қарши ножиз қолурлар.

МАСНАВИЙ

*Сад ҳазор андар ҳазор аз марду зан,
Пас, чаро маҳрум монданд аз заман.*

ТАРЖИМА

*Неча юз минг эр-хотин олам аро,
Давру даврондан бўлурлар мосуво.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эркак ва аёллардан неча юз минг кимса нечун замоннинг фавоидидан (фойдалар) маҳрум қолдилар?

ШАРХ

Водий аҳли яна деди: «Эркак бўлсин, аёл бўлсин, саъй-харакат этганларнинг минг-минглари замоннинг мурури билан жидду жаҳдлари туфайли ҳосил бўлган манфаат ва фойдалардан жудо бўлдилар». Саъй этган зотларнинг оқибатда ноумид бўлишларини фақат жабарийлар тасдиқ этадилар. Ақл ва тажриба соҳиби бўлганлар бундай даъводан йирокдирлар. Жабарийлар бу даъволари билан охиратни инкор килиб, ақлларига мухит бўлган зулматни зоҳир этадилар. Англашилурки, жабарийлар ибодат ва жаҳднинг фавоидини дунё лаззатига сотадилар; мукофоти ухравияни (охират мукофоти) эътибор назарига олмай, зимнан рад қиладилар. Ҳолбуки, ҳаракат ва жидду жаҳд қилганлар дунёда ноил бўлган кўплаб самаротлардан ташқари асл саодат ва саломатлик бокий ва жовид уқбо оламида ризоий жаноби Кибриёда бўладилар.

МАСНАВИЙ

*Сад ҳазарон қарн з-огози жаҳон,
Ҳамчу аждарҳо кушода сад даҳон.*

ТАРЖИМА

*Неча юз минг қарн олам бошидан,
Мисли аждарҳо очиб юзлаб даҳан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жаҳоннинг ибтидосидан бугунга қадар неча минг қурун (қарнлар), аъсор (асрлар) аждарҳо каби юзлаб оғиз очдилар.

ШАРХ

Ҳазрати Мавлонои Рум қоддаса сиррухус сомийнинг камоли ақли, балогати ва фасоҳат нури бу байти шарифда ҳам зоҳир бўлади... Юз мингларча муур этган қарннинг ҳар бири юз сана-га баробар. Ҳар бир сана бир аждарнинг даҳонига (оғзига) ташбих бўлганидан мақсад, ҳар сана неча юз мингларча ганж ва раъноларни, оқил ва доноларни зери хоқда пинҳон ва бенишон этмагидандир. Ҳа, сир эмаски, саъй ва кўшиш қилганларни ҳам замон аждари харобангиз панжалари билан талаф этар эса-да улар умрларини ибодат ва саодат билан безадилар, охиратлари ва абнои жинсларининг мартбайи саломатларини таъмин ва барқарор айладилар.

Жабарий ва танпарварлар нима топдилар? Ибтидода касаллик ва фафлат илонига ем бўлдилар, интихода изтироб ва надомат аждари умрларини барбод айлади.

МАСНАВИЙ

*Макрҳо карданд он доно гуруҳ,
Ки зи бун барканда шуд з-он макр кўҳ.*

ТАРЖИМА

*Макру ҳийла қилди ул доно қавм,
Таг-тубидан қўпди охир тог ҳам.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Доно ва окил бўлган қавм шу қадар ҳийла ва масоъий (ҳаракат) этдиларки, тог тубидан қўпди.

ШАРХ

Водий аҳли дейди: «Ҳозирга қадар дунёга келиб-кетганлар орасида төғларни ҳам зеру забар этмоққа қодир инсонлар бор эди. Улар хеч қандай фойда кўрмадилар, жумласи дунёдан мурур этдилар ва баданлари хок қаърида фано бўлди. Жабарийлар-нинг бу зайл ифодаларига қарши қуидаги муборак байтга ёзилган шарҳ ва тафсилот жавоби кофий бўлгани боисидан такрориблиқдан воз кечамиз.

МАСНАВИЙ

*Кард васфи макрҳошон Зулжалол:
«...Литазувла минҳу уқлал жибал».*

ТАРЖИМА

*Айлади васф макрларин Зулжалол:
«...Литазувла минҳу уқлал жибал».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кечмиш қавмларнинг макр ва ҳийлаларини Зулжалол ҳазратлари Қуръони азиймуш шаънда баён ва фармон буюрди: «Албатта, зоил бўлур ул макрдан тог чўққилари, унинг энг юксак ерлари».

ШАРХ

Бу ояти карима «Иброҳим» сурасининг 46-сидир. «Ва қод макарув макроҳум ва индаллоҳи макруҳум. Ва ин кана макруҳум

литазувла минхул жибалау». Маънойи шарифи: «Хақиқатда, улар (пайғамбарларга ва мўминларга) макр ишлатдилар. Уларнинг макри тогни туб-тубидан қўпоргудек қудратли бўлса-да, Оллоҳ таъоло уларнинг макрини (тогни) барбод қилди. Яъни ҳийлакор қавмнинг ҳийла, фитна, исён ва фисқ-фужури бу дунёйи фонийда ҳам накадар азийм ва муҳим бўлмасин, Оллоҳ таълонинг муқаррар жазосидан халос бўла билмаслар, макр ва ҳийлаларин вайронхонасида паноҳ топа олмаслар». Жабарийлар мазкур ояти карима мазмунидан заррача истифода этмаклари мумкин эмас. Зеро, ҳийла ва фитна ахлининг ҳар нечук ҳаракати Оллоҳ таълонинг адолат ва ҳақиқати назаргоҳида ночииздир. Солих амаллар қилгувчилар учун азиймуш шаън Куръонда буюк ишоратлар ва башоратлар бор.

МАСНАВИЙ

*Жуз, ки он қисмат, ки рафт андар азал,
Рўй наనмуд аз шикор ва аз амал.*

ТАРЖИМА

*Чун азал қисматда бор эрди-ю бас,
Ундан ўзга ҳеч амал бўлган эмас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Азалда воқеъ қисматдан ўзга шикор ва амалдан ҳеч бир нарса юз кўрсатмади ва ҳосил бўлмади.

ШАРХ

Жабарийлар дейдилар: Азалда бор бўлса, бўладир. Ундан бошқа инсон учун фойда ҳосил бўлмас. Жабарийлар азиймуш шаън Куръонни инкор этмаганлари ҳолда, бир қанча ояти қаримлардаги «ҳаракат қилингиз» каби амр ва иродаларни назар-эътиборга олмайдилар. Шунингдек, ақл ва мантиққа нисбатан ҳусумат этадилар. Улар дейдилар: «Азалда хисса не эса, инсон учун удир». Жабарийларнинг ақидаси шак-шубҳасиз эътиборга олинса, демакки, ҳаракат ва ибодат этганлар учун бу ҳол азалда қисмат бўлгандир. Аксинча, умрини ҳаромият қабрига тиққанларнинг қисмати ҳам шундай. Бу ғализ ва баразли қарашлар инсониятни ақлий ва иқтисодий бўхронга мубтало этгувчи боши берк йўлдир.

МАСНАВИЙ

*Жумла уфтоданд аз тадбiri кор,
Монд кору ҳукмҳои Кирдикор.*

ТАРЖИМА

*Барча тадбиркорлар бекордир,
Хукм ҳукми ўшал Кирдикордир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Барча тадбир ва амалдан мосуво бўлдилар. Ёлғиз Оллоҳ таъоло ҳазратларининг тадбир ва ҳукмлари қолди.

ШАРХ

Бу ақида ҳам жабарийларга ҳосдир. Ҳақиқатда, дунёга келган инсонлар анжомида дунёдан айриладилар, унинг муваққат неъматларидан жудо бўладилар. Бу ҳол зарурий амр, боқий ёлғиз жаноб Борийдир. Ибодат ва хайрли амаллар билан машғул бўлганлар Парвардигор ҳузурида саодатманд, номарзия ҳаракатда бўлган мужримийн (туноҳкорлар) эса буюк азобга мустаҳик эканликлари буюрилгандир. Алалхусус, Оллоҳ ва шариат йўлида жидду жаҳд қилганлар ўз замонларини масъудона кечириб, соир инсонларга фойда келтирадилар. Ҳолбуки, танбаллар пуразо замонларини маҳв ва фано этароқ, дунёда асарлари қолмамиши. Бордию қолган бўлса, у ҳам ёмонликлари боис ҳосил бўлган аламли хотиралардирки, башарият жамияти учун боиси зиллатдир.

МАСНАВИЙ

*Касб жуз номе мадор, эй номдор,
Жаҳд жуз ваҳме матиндор, эй иёр!*

ТАРЖИМА

*Эй улуг! Касбни фақат бир ном бил,
Жидду жаҳдни ваҳм бил, ноком бил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй соҳибном ва аҳли шуҳрат! Касбни номдан ўзга нарса деб билма. Эй мутаҳаррик ва соҳибжуръат! Жаҳду саъни хаёл ва ваҳмдан бошқа нарса санама!

ШАРХ

Водий аҳли дейдилар: Эй номи улуг зот, касбни фақат бир ном, жаҳдни эса ваҳм деб гумон қил. Жабарийлар шаръий хатти-ҳаракатнинг фойда ва савобини инкор этадилар.

**ҲАЗРАТ АЗРОИЛ АЛАЙҲИССАЛОМНИНГ
БИР ИНСОНГА НАЗАР АЙЛАМАГИ,
УЛ ИНСОННИНГ ҲАЗРАТ
СУЛАЙМОН АЛАЙҲИССАЛОМ
САРОЙИГА ҚОЧМАГИ БАЁНИДА**

МАСНАВИЙ

*Содда марде чоштгоҳе даррасид,
Дар саро адли Сулаймон дардавид.*

ТАРЖИМА

*Содда бир мард бўлди айни чошт он,
Ул Сулаймон адл саройига равон.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Соддадил бир инсон айни чоштгоҳда Сулаймон алайҳисса-
ломнинг адолат саройига етишди.

МАСНАВИЙ

*Рўяш аз ғам зард, ҳар ду лаб қабуд,
Бас, Сулаймон гуфт: «Ай хожа, чй буд».*

ТАРЖИМА

*Ранги сомон, икки лаб кўк гуссадан,
Сўнг Сулаймон ҳол сўрди хўжадан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ул одамнинг юзи ғам-ғуссадан сап-сарик, икки дудоги эса
кўкарган эди. Ҳазрат Сулаймон алайҳиссалом бу ҳолни кўргач
деди: «Эй хўжа, сенга не бўлди?»

ШАРХ

Бу одамнинг сабаби хавфи қуида маълум бўлади.

Илму ирфон касб этмаган инсонларда хавфга доя бўлгувчи
улкан сабаблар қуидагилардир: биринчидан, баданни қатъий ин-

тизомга бўйсундириш ва унинг боқийлигига умид килиш, ёхуд инсоннинг заиф бўлмоғи, нимагадир эришиши ва эриша олмаслиги ҳакидаги доимий қайфуси ҳакиқий лаззат ва роҳат, эътибор ва саодатга халал етказиш мумкин эканини ўйламаслик; иккинчидан, инсоннинг саломатлигига зарар етказувчи фойдани хамда ҳакиқий қувватларни зоҳир этгувчи сабабларни англамаслик. Бу афкор ва занният боисидан аъсоб ва димор бир ғарийз ҳис билан мутаассир бўлиб, бинобарин, дам ва аъзо табиий ҳолни тағиyr ва қалбни мутагайиyr этади. Ҳавфнинг таҳлили ва ёхуд куллиян зойил бўлмаги икки ҳолга мавқуфdir. Биринчиси: ҳикмат ва марҳамати Раббониядан амин бўлиб, дунёвий воқеотга аҳамият бермаслик; иккинчидан, дам ва аъсобага қувват бермок, токи димор ва аъсоб одамий ҳиссиятга забун ва маҳкум бўлмасин. Бу икки ҳолнинг истеҳсоли чораси Оллоҳ таъолога комилан иймон келтирилмакдир.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Азроил бар ман инчунин
Як назар андоҳт нур аз ҳашму кин»*

ТАРЖИМА

*Деди: «Азроил баногоҳ бир назар,
Солди даҳшат бирла чандон, алҳазар».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хўжа Сулаймон алайхиссаломга деди: «Азроил ғазаб ва кин билан менга назар ташлади (шу боисдан сенга илтижо этмакка мажбур бўлдим)».

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Ҳин акнун чӣ меҳоҳӣ бихоҳ»,
Гуфт: «Бифармон бодро, эй, жон паноҳ!»*

ТАРЖИМА

*Деди: «Эй хўжа, дегил не муддао?»
Деди: «Амр эт бодга, эй, жон паноҳ!».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазрат Сулаймон алайхиссалом деди: «Нима истар эсанг, истагил!» Соддадил жавобан деди: «Эй жонни ҳифз-ҳимоя этгувчи пайғамбари зишон, шамолга фармон бер!»

МАСНАВИЙ

*То маро з-ин жо ба Ҳиндустон барад,
Буд, ки банда к-он тараф шуд жон барад.*

ТАРЖИМА

*Токи Ҳиндистонга элтсин бодлар,
Анда жонимни этай ободлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ул соддадил инсон деди: «Токи шамол мени бу ердан Ҳиндистон мулкига элтсин, балки бандангиз ўша ёқларда жонини Азроидан күтқариб қолар». Соддадил гумон этадики, шамол воситасида узоқ масофани босиб ўтса, эҳтимол, ҳазрат Азроилга бу қадар олис масофани кечиб бориш мұяссар бўлмас. Шундан сўнг хўжа ўлимдан паноҳ топиб, Ҳиндистонни ўзига макон этади.

Бу тоифадагилар водий аҳли ва жабарийлар томонидан баён этилади. Мазкур байти шарифдан эътиборан ўн икки байтдан сўнг арслонга ташбих бўлган одам водий аҳлига жавоб беради.

Асл баҳсга келинса, жабарийлар бу мисоллари билан ҳақиқатни исбот этолмадилар. Зеро, бу ўринда соддадил инсоннинг саъй-харакати оқилона эмас, бир абллаҳларча орзу эди, холос. Чунки у Ҳазрат Азроил дунёнинг қайси гўшасида бўлмасин жонларни олишга кодир эканлигига икрор эди. Унинг жонини Ҳиндистонга олиб қочмоғи ўз-ўзини гуноҳ оловига отмоғи ва заҳматга гирифтор этмоғидир. Номакбул бу саъйни эътибордан соқит этамиз.

МАСНАВИЙ

*Наг зи дарвешай гурезонад ҳалқ,
Луқмай ҳирсу амал з-онанд ҳалқ.*

ТАРЖИМА

*Ҳалқ қочар дарвешликдан, эй фәқир,
Ҳалқ ҳарислик ҳам амалга луқмадир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳалқ дарвешлик ва фәқирликдан қочади. Шундандирки, ҳалқ ҳирс ва амалнинг луқмасидир.

ШАРХ

Ҳалқ фәқрдан кутулиб, мол-дунё қозонмоқ мақсадида кўп заҳмат чекади. Ҳолбуки, унинг фәқирликдан кутулиб қоламан

деб чеккан ранжу захматлари фақирликнинг ўзидан чандон бадтардир. Бу хам жабарийларнинг ақидаси. Маъқул амаллар хирс ва тамаъсиз, шаръий суратда файрат ва химмат этмоқлиkdir.

МАСНАВИЙ

*Тарси дарвеший мисоли он ҳарос,
Хирсу кўшиширо ту Ҳиндустон шинос.*

ТАРЖИМА

*Фақр ҳавфи хўжанинг ҳавфи қабил,
Хирсу гайратни-да Ҳиндистон бил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Дарвешлик ва фақирлик ҳавфи ўша хўжанинг ҳавфи қабидир (яъни хўжанинг Ҳиндистонга бефойда кетмагидек). Сен кўрқув ва саъни Ҳиндистон деб гумон қил.

ШАРХ

Водий аҳли деди: «Хўжа мавт (ўлим) панжасидан халос бўлмоқ учун хом хаёлга, нафсу шайтонга мағлуб бўлгани каби, сен ҳам қазо ва қадарга қарши саъиу жаҳд истар эсанг, хақношинос ва шоёни хандони ому хос бўларсан».

МАСНАВИЙ

*Бодро фармуд то ўро шитоб,
Бўрд сўйи қаъри Ҳиндустон бар об.*

ТАРЖИМА

*Бўлди фармон бодга: «Ол, тез жўна!»
Элтди бод Ҳинду аро сув устинা.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазрат Сулаймон алайҳиссалом шамолга буюрдики, тезлик билан хўжани Ҳиндистоннинг қаър-қаърига элтиб ташласин.

ШАРХ

Маълумки, Оллоҳ таъоло изни билан Сулаймон алайҳиссалом шамолларни бошқарар эди. Унинг амри билан шамол хўжани олис Ҳиндистонга элтиб ташлади.

МАСНАВИЙ

*Рўзи дигар вақти девону лиқо,
Пас Сулаймон гуфт Азроилро.*

ТАРЖИМА

*Эрта кун девон, мулоқот чоғида
Ул Сулаймон деди Азроилга.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эртаси куни девон ва мулоқот чоғида ҳазрат Сулаймон алайхиссалом ҳазрат Азроилга деди.

МАСНАВИЙ

*К-он мусалмонро ба хашм аз чи сабаб,
Бингаридй бозгўй, эй пайки Раб!*

ТАРЖИМА

*Нега даҳшат бирла ул мўмин сари,
Боқдинг, айтгил, эй Худонинг ханжари.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Нима учун ул мусулмонга ғазаб билан тикилдинг, такрор сўйла, эй Раббул оламийнинг ўқи, эй жон олгувчи маъмур!

МАСНАВИЙ

*Гуфт ман аз хашм кай кардам назар,
Аз таажжуб дидамаш дар раҳгузор.*

ТАРЖИМА

*Деди даҳшат бирла зинҳор боқмадим,
Мен фақат ҳайрат ва таажжубда эдим.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазрат Азроил деди: «Мен ул хўжага ғазаб билан назар ташлаганим йўқ. Ёлғиз йўлда ғоят таажжуб билан тикилдим, холос».

ШАРХ

Азроилнинг ҳайратига сабаб қўйидаги байтдан маълум бўлади.

МАСНАВИЙ

*Ки маро фармуд Ҳақ қ-имрўз, ҳон,
Жони ўро ту ба Ҳиндустон ситон.*

ТАРЖИМА

*Ҳақ буюрди қабз айла тонгда
Ушбу банда жонин Ҳиндистонда.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Зеро, Ҳақ таъоло ҳазратлари фармон бердиким, огоҳ бўл, букун ушбу бандада жонини Ҳиндистонда қабз эт!

ШАРХ

Ҳазрат Азроил деди: «Мен ўшал хўжага шу сабабдан таажжуб назари билан боқдимки, Оллоҳ таъоло ҳазратлари менга унинг жонини Ҳиндистонда қабз этмоққа амр этди. Ҳолбуки, хўжанинг бир кунда Ҳиндистондек олис юртга нечук етиб олиши мумкинлигидан ўз-ўзимча таажжубда эдим».

МАСНАВИЙ

*Аз ажаб гуфтам, гар ўро сад пар аст,
Ў ба Ҳиндустон шудан дур андар аст.*

ТАРЖИМА

*Лол эдим гар юз қаноти бордир,
Ҳинд элига етмаги душвордир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазрат Азроил иловатан дейди: «Таажжубдан ўз-ўзимга дедимки, агар хўжанинг юз қаноти бўлган тақдирда ҳам унинг Ҳиндистонга етиб бормаги ғоят душвордир».

МАСНАВИЙ

*Ту ҳама кори жаҳонро ҳамчунин,
Кун қиёсу чашм бикишою бубин.*

ТАРЖИМА

*Сен бу олам ишларига қайта бок,
Ҳам қиёс айла, кўзинг оч каттароқ.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сен жаҳоннинг жамийки ишларини бўйла қиёс эт ва кўзла-
рингни оч. Атрофга боқ.

ШАРХ

Жаҳонда ҳар ишда Раббоний қудратни кўрки, Оллоҳ таъоло
ҳазратлари ирода ва фармон этганидан сўнг энг узоқ деб гумон
қилинган нарса қарибият касб этади ва энг оғир деб хисобланган
кайфият сухулат (енгиллик)га айланади.

МАСНАВИЙ

*Аз кий бигрезем? Аз худ? Эй, маҳол,
Аз кий бирбоем? Аз Ҳақ? Эй, вўйол.*

ТАРЖИМА

*Қайга қочдик ўз-ўзимиздан? Маҳол.
Қайга кетдик Ҳақ таъолодан? Увол.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қайга қочамиз? Ўзимизданми? Йўқ, маҳол! Кимдан узила-
миз? Ҳақ таъолоданми? Йўқ, увол!

ШАРХ

Жабарийлар дерларки, инсон ҳеч қачон ўзидан қоча олмагани
каби, Оллоҳ таъоло ҳазратларининг ирода ва буйруқларидан
ҳам қоча олмайди. Оллоҳ таъоло ирода этмагунга қадар Раббоний
неъматлар хазинасидан ҳиссаёб бўлолмайди. Жабарийларга
жавобан деймиз: жаҳд ва саъй асхоблари бўлганлар Раббоний
иродадан қочмайдилар, қувватлари нисбатида ҳаракат қиладилар
ва мукофотан саодатга ноил бўладилар. Зеро, Ҳақ таъоло «ҳа-
ракат қилингиз», деди ва ҳаракат қилмоқ учун қувва, аъзо берди.
Байти шарифда «Кимдан қочамиз? Ўзимизданми? Э йўқ, маҳол
иш бу!» дейилади. Ушбу таъбиргга мувофиқ машхур файласуф
Сукротнинг бир ақидасига назар ташлайлик: бир хушфеъл одам
Сукротга дейди: «Бир ой ғам-қайғуни унтиб, саёҳат қилмоқ
ўйида юрибман». Сукрот унга жавобан дейди: «Сен ўзинг билан
бирга саёҳат этасан. Ўз-ўзингдан қаёққа қоча олардинг!»

ЯНА ШЕР ЖАХДНИНГ ТАВАККУЛДАН УСТУНЛИГИ ВА УНИНГ ФОЙДАЛАРИ ҲАҚИДА

МАСНАВИЙ

*Шер гуфт: «Оре валекин ҳам бубин,
Жаҳдҳои анбиё ва мӯминийн».*

ТАРЖИМА

*Шер деди: «Хўп, лек боқингиз аслида
Анбиё ва мӯминийннинг азмига».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслон жавобан деди: «Хўп, таваккул гўзалдир. Лекин ан-
биёи зишон ва мӯминларнинг саъйу жаҳдларига боқинг!»

ШАРХ

Арслонга ташбих бўлган одам водий аҳлига жавобан дейди:
«Таваккул этмоқ фоят мақбул ҳолдир. Бироқ таваккулнинг асоси
саъй ва жаҳддир. Чунки, анбиёи зишон алайхимуссалоту васса-
лом ва мустаким мӯминларнинг ахволига назар солинса, улар-
нинг жумласи жаҳду саъй ва ибодат воситасида ўзларини илоҳий
марҳаматга восил айладилар. Таваккул саъй-харакатсиз мақбул
ҳол бўлганида эди, инсоният зулмат ва қашшоқликдан халос
бўлиши, икки дунё саодатини ҳосил этиш учун жонбозлик қилас-
миди?»

МАСНАВИЙ

*Ҳак таъоло жаҳдҳошон рост кард,
Он чи дийданд аз жафоу гарму сард.*

ТАРЖИМА

*Чекмасинлар не жафою, не бало,
Жаҳдларига ажр берди Кибриё.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хақ таъоло ҳаэрлатлари анбиё зишоннинг жидду жаҳдларини рост айлади. Жафо, ҳарорат ва совуқдан, яъни заҳмат ва машаққатдан чеккан жамийки риёзатлари эвазига Оллоҳ таъоло уларни абадий мукофоти билан сарафroz қилди.

ШАРХ

Анбиёлар иқдомоти ва солиҳ мўминларнинг риёзоти ҳақинда юз жилд китоб битилса-да, бир ҳарф ўрнига ўтолмаслиги тарихшуносларга маълумдир. Бинобарин, инсон бу дунёда фаровонликка ноил бўлмоқчи эса, ибодат ва хайрли амалларни адо этмоқда бардавом бўлсин!

МАСНАВИЙ

*Хийлаҳошон жумла ҳол омад латиф,
Куллу шайъин мин зариф, ҳува зариф.*

ТАРЖИМА

*Хийлалар-да жумла ҳол бўлди латиф,
Куллу шайъин мин зариф, ҳува зариф.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Анбиё зишон ва мустакийм мўминийни киромнинг тадбирлари кофга ахволда латиф ва зариф бўлди. Инчунин зариф ва закий кимсадан ҳар неки содир бўлар эса, зарифдир. (Бу ўринда «ҳийла» лафзидан мақсад тадбир, зарофат ва закодир).

ШАРХ

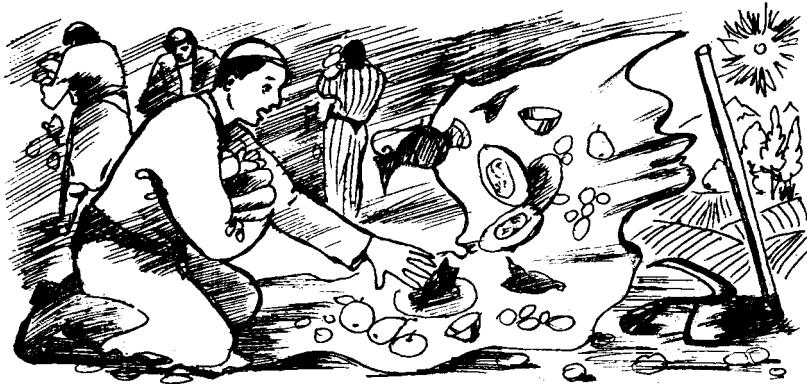
Бу байти шарифнинг ҳикматли мазмуни оят ва баййинотларда ҳам зоҳирдир. Масалан, азиймуш шаън Қуръоннинг «Юсуф» сурасида оқибат яхшиликка эврилган латиф ва зариф ҳийлалар хақида нақл қилинади.

МАСНАВИЙ

*Домҳошон мурғи гардуний гирифт,
Нуқсҳошон жумла афзуний гирифт.*

ТАРЖИМА

*Домлари илдирди осмон қушларин,
Афзун ўлди жумла нуқсон ишлари.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Анбиё алайхиссалом ва мўминийни киром қўйган тузок-домлар фалакка мутааллук бўлган қушларни ҳам тутди; уларнинг зохирий нуқсонлари яхшиликка мубаддал бўлди.

ШАРХ

Анбиё зишон ҳазратлари бошчилигига мустақийм мўминлар Ҳақ таъоло изни билан адл ва саодатни майдонга келтиримоқ учун шу қадар ақлий тадбир тутдиларки, бу тадбир таъсиrotи билан мақсад қушларини кўлга киритдилар. Баъзан сувратан заифхол кўринган эсалар-да, бу холат кувватларининг зиёда бўлмоғига асос эди. Айрим соддадиллар ва жоҳиллар гумон этадиларки, анбиё зишон ва мўминийни киром ақл ва бадан каби жаноб Яздон эҳсон этган икки воситани истеъмол этмасдан, ёлғиз тасбих ўғирмоқ билан саъиу жаҳдсиз дунёни ҳайратга соладилар. Ҳолбуки, энг буюк тадбир ва энг амин ижроотни асҳоблар жиҳоддан топганликлари исбот қилингандир.

МАСНАВИЙ

*Жаҳд мекун то тавонй, эй киё!
Дар тарийқи анбиё ва авлиё.*

ТАРЖИМА

*Жаҳд эт, бос, эй азиз зот, илгари,
Анбиёлар, авлиёлар сингари.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй буюк ва олийхиммат зот! Муқтадир бўлгунингга қадар анбиё алайхиссалом ва авлиёи киром тарийқида жаҳд ва саъӣ эт!

ШАРХ

Бу шариф байтдаги улуғ амр ва танбих ҳазрат Мавлоно Румий қоддаса сирриҳус сомийнинг инсонларга қилган маънавий эҳсонидир. Бу амрга итоат этган мардлар поёни йўқ саодатга ноил бўлдилар.

МАСНАВИЙ

*Бо қазо панжа задан набвад жиҳод,
Зон, ки инро ҳам қазо бар мо ниҳод.*

ТАРЖИМА

*Панжа урмоқлик қазога жаҳд эмас,
Ҳам қазонинг амридир бу амр, бас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қазога панжа урмоқ жиҳод эмас. Зероки, жаҳд ва ижтиходни илохий қазонинг ўзи бизнинг зиммамизга тайин этди.

ШАРХ

Жабарийлар дейдилар: «Ҳаракат қилмасдан таваккул этмак жиҳоднинг бир навъи». Йўқ. Бу жиҳод эмас, балки хом хаёлдир. Бу қазои Раббонийга мухолиф бир кайфиятдир. Алалхусус, касб ва жиҳод ҳикмат нуқтасидан боқилганда, Роббул ибоднинг ҳукм ва қазоси.

МАСНАВИЙ

*Кофирам ман гар зиён кардаст кас,
Дар раҳи иймону тоат як нафас.*

ТАРЖИМА

*Тоату иймон йўлида зарра гам,
Ҳам зиён ким чеккан ўлса кофарам.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар кимса иймон ва тоат йўлида бирор дақиқа бўлсин зиён топган бўлса, мен кофир бўлай!

ШАРХ

Дарёйи иймон ва уммони урфон бўлган ҳазрат Мавлоно Румий қоддаса сиррихус сомий энг буюк иймон ва муҳим таъбирот билан шаръий саъй-ҳаракатдаги бани башар ақл ва қалбларини нурга чулғади. Диққат билан назар солинса, бу шариф байтда иймон ва тоат лафзи саъй ва жиҳод лафзига ҳаммазмундир. Чунки, мўмин ўзини иймон нури билан зийнатламоқ истаса, азиймуш шаън Куръонга иономоги шарт. Азиймуш шаън Куръоннинг жуда кўп оятларида саъй ва жиҳод амр этилгандирки, бу ҳол иймон ва тоатнинг саъй ва жиҳод билан маънан воҳид лафз эканига далолат этади.

МАСНАВИЙ

*Сар шикаста нест, ин сарро мабанд,
Як-ду рўза жаҳд кун, боқӣ биханд.*

ТАРЖИМА

*Боғлама бошинг, уни озод қил,
Бир неча кун жаҳд қил, сўнг шод бўл.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй жабарий! Бошинг ёрилган эмас. Бу бошни сен боғлама. Бир-икки кундан иборат бўлган дунёда жаҳд ва саъй айла. Шундан сўнг шоду хандон бўл!

ШАРХ

Фоят гўзал бир мисол. Чунончи, боши ёрилмаган бир инсон сабабсиз бошини хасталар каби боғлаб, ҳақиқат аксини изхор этмаги қандай чиркин эса, саъй ва жиҳод этмакка қуввати етарли бўла туриб, танпарварлик ва лоқайдлик билан уни маҳв этса, бу хол ҳам зиёда чиркиндири. Бошини ёлғондан боғлаган аҳмоқ ҳанда ва истехзога мустаҳиқ бўлгани каби ҳаракатсиз жабарий ҳам кулгуга нишон бўлишдан ташқари азобу жазога, мусибат ва азобга гирифтор бўлади. Бинобарин, бир-икки кун яшаш фарз бўлган дунёда ибодат ва химмат йўлларида қаттиқ ҳаракат қил! Токи дунёю уқбода масъуд ва баҳтиёр, жаноби Парвардигорнинг ризосига лойик банда бўлғайсан!

МАСНАВИЙ

*Бад маҳалле жўст, к-ў дунё бижўст,
Нек ҳоле жўст, к-ў уқбо бижўст.*

ТАРЖИМА

*Кимки дунё истади бадҳолдир,
Некҳолнинг мақсади уқбодурур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кимки дунё истади – бад ва чиркин бир маҳал (жой) истади. Кимки уқбога қўз тутди (яъни кимки охирати учун саъй-харакат этди), гўзал бир ҳолни орзу қилди.

ШАРХ

Дунёда доимо азо ва жафо мавжуд эканидан дунё истамак айни жазо истамакдир. Ориф зот эса; дунёнинг фоний жиҳотидан фориғ бўлиб, амин ва саломатлик маҳали бўлган уқбога рағбат этади.

МАСНАВИЙ

*Макрҳо дар қасби дунё боридаст,
Макрҳо дар тарки дунё воридаст.*

ТАРЖИМА

*Қасби дунёда макр душвордир,
Тарки дунёда макр даркордир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Дунё қозонмоқ учун макр ва тадбир нолойиқдир. Фақат дунёнинг тарки учун макр ва тадбир жоиз.

ШАРХ

Қасби дунё учун қилинган макр ва тадбирлар шариатга хилоф бўлиб, бу ҳолат инсонни Ҳақ ризосидан маҳрум этади.

МАСНАВИЙ

*Макр он бошад, ки зиндан ҳуфра кард,
Он, ки ҳуфра баст, он макр аст сард.*

ТАРЖИМА

*Макр улдирким тешар зинданни,
Ҳам макр зиндан қилар инсонни.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бир маҳбусга лойиқ бўлган макр ва тадбир булдуруки, у (маҳбус) зинданни тешади. Аксинча, ўша тешикни ёпишга хизмат қилиб, инсонни зиндан қаърида тутиб турувчи макр совуқ ва файриодамийдир.

ШАРХ

Дунё жаннатга нисбатан зиндан, маҳали азо ва хижрон во-дийсидир. Бу ердан халос бўлиш учун саломатлик ва тадбир асбобини ясаш ўрнига зим-зиё, нурсиз бир ўрада асбобларни синдириб ташламоқ ҳамоқатдир.

МАСНАВИЙ

*Ин жаҳон зиндану мо зинданоиён,
Хуфра кун зиндану худро вораҳон.*

ТАРЖИМА

*Бу жаҳон зиндану биз зиндандамиз,
Қоч бу зинданданки, биз озодамиз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу жаҳон зиндандир. Биз зинданийлар ва маҳбуслармиз. Зинданни теш ва ўзингни қутқар!

ШАРХ

Жаннати аълога нисбатан дунё зиндан ва азо масканидир. «Зинданни теш ва ўзингни қутқар» амридан мақсад дунёга бўлган номашшруъ иртиботни тарк айла, пок ва бебок бўл, демакдир. Бу яшамаслик маъносидан мутлақо узок бир тушунча. Дунё дунёйилар учун маҳали хусрон, мустақим ва олийлар учун файзрасондир. Йисон дунёда ижро этгувчи умури хайрия билан ноили ризои жаноби Яздан ва мустағриқи наъми фаровон бўлгуси.

МАСНАВИЙ

*Чист дунё? Аз Худо гоғил будан,
Не қумошу нуқраву фарзанду зан.*

ТАРЖИМА

*Не бу дунё? Ҳақни билмаслик ва бас,
На қумош, на сийму фарзандлар эмас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Дунё недир? Оллоҳ таъоло ҳазратларидан ғофил бўлмоқ. На кумош, на кумуш, на хотин ва фарзанд эмас. Дунё — Оллоҳ таъолодан ғофил яшамоқ. Унинг на зот, на сифотини англамаслик...

ШАРХ

Ақл ва илм соҳиби бўлган зотлар бу шариф байт туфайли Мавлоно Жалолиддин Румий қоддаса сирриху сомий ҳазратларининг урфон, илмий ва руҳоний камолотларидан улуғ хисса олиб, ҳаётёб бўладилар. Олим ва оқил киёфасида бўлган байзи жоҳиллар ҳамда ғофиллар гўзал либос, бойлик, авлод ва аёл каби жаноби Худонинг улуғ неъматларини шубҳа остига қўядилар. Бу мавзуда муросасиз баҳс-тaloшларини бошлаб юборадилар. Бу зайл дунёвий неъматларни таҳқир этганларинг тақдири аламлидир. Бинобарин, бу неъматлардан маҳрум бўлганлари ўзларини баҳтиёр хис қиладилар. Шунингдек, ўзлари ноил бўлмаган неъматни лафзан таҳқир этмоқдан чарчамасалар-да, гўзал завжаларини суйиб эркалашдан тап тортмайдилар. Шариф байтда баён этилганидек, дунёнинг бадбаҳт бўлган кайфияти молу дунё, хотин ва фарзандлар бўлмай, аксинча, булар дунёда жузъий бўлган иқоматнинг (яшамоқ) саодат ва роҳатда кечмагига сабаб бўладилар. Шунингдек, бойлик ва шу каби ходисалар дину давлат муҳофазасига ғоят зарурдир. Фараз қилайлик, бир қавмнинг бойлик ва сарвати етарли, бир қавмнинг эса ҳеч вақоси йўқ. Табиийки, юқоридаги қавм тадорик этган аслаҳа ва асбоб билан душмандан ғолиб келади. Бинобарин, дин ва давлат муҳофазаси учун бойлик айни саодат ва неъматдир.

Бироқ дунёвий неъматларга ҳаддан зиёда муҳаббат ҳам баҳтисизлик ва қабоҳат. Бойлик, хотин ва фарзандларга муҳаббатини беҳад зиёда айлаб, Раббоний иродани фаромуш этмак уқбо файзидан бенасиблик демакдир. Алҳосил, дунё дейилган ходисот жаноб Мавло розилиги тарқ қилинган фафлат ҳолатидир. Азиймуш шаън Қуръоннинг бир неча ояти карималарида бу ҳақда баййинот бор. Чунончи, «Наҳл» сурасининг 42-ояти каримасида Оллоҳ субҳонаҳу ва таъоло буюради: «Ланубаввианнаҳум фид дуня ҳасанатан ва ла ажрул ахироти акбару лав кану яъламувн» (Маъноси: Албатта, уларга дунёда гўзал манзиллар берурмиз, ва охиратнинг ажру мукофоти зиёда буюқдир. Бу ҳақиқатни билсалар эди).

Ушбу ояти карима Оллоҳ таъолонинг ризоси учун ватанларини тарқ этиб, хижрат қилган муҳожирийн ҳақида нозил бўлди. Бу ояти каримадан яна шул нарса аён бўладиким, Оллоҳ таъолога қалбан қаттиқ боғланган инсонларнинг манзил ва бойликка эга бўлмоқлари гуноҳ бўлмай, аксинча, Оллоҳ ўзи қулларига башорат берган улуғ ажр ва гўзал неъматдир.

МАСНАВИЙ

*Молро к-аз баҳри Ҳақ боши ҳамул,
Наъми моли солиҳа хондаш Расул.*

ТАРЖИМА

*Ҳақ ҳақи гар мол йигар бўлсанг, ўшал
Молни Ҳақ пайғамбари дебмии гўзал.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оллоҳ таъоло ҳазратларининг амри ва ризолиги йўлида истеъмол этмак учун жамланган молни оламлар фахри пайғамбари миз алайхиссалоту вассалом гўзал ва солиҳ мол, деб таърифладилар.

ШАРХ

Юқорида баён этилгани каби мол-дунё ҳадди зотинда макбул ва матлубдир. Алалхусус, бу мол сохибини турли ношаръий амаллардан манъ этиб, гўзал ва шаръий амалларга томон етаклайди. Ушбу бобдаги ҳадиси шариф бундайдир: «Наъмал малис солиҳи лирожилус солиҳи». Маъноси: Солиҳ бўлган мол-дунё солиҳ инсон учун нечоғли гўзалдир!

МАСНАВИЙ

*Об дар кишти ҳалоки кишти аст,
Об андар зери кишти пушти аст.*

ТАРЖИМА

*Кема ичра сув ҳалок этгувчи дир,
Кема остида ани элтгувчи дир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кема ичидаги сув кеманинг ҳалокати, кема остидаги сув унга мадад этгувчи -- ёрдамчи.

ШАРХ

Бу ўринда мол ва бойлик гўзал ва олий йўлда ташбиху тасдил этилмоқда. Чунончи, денгиззда бир кеманинг ичига сув киргужек бўлса, уни гарқ этади. Аксинча, кеманинг остидаги сув унинг эмин-эркин ҳаракат этмоғига восита. Инсон ҳам дарёйи вуқоути жаҳонда сузувчи кема мисол қалбини мол-дунёга тўлдириб, унга

куллиян мойил эса, маънан ғарқ ва ҳалок бўлади. Билакс, мол-дунё муҳаббатини қалбининг ичига жамъ этмай, инсониятга хизмат эта билмак учун мақбул восита қилса, Оллоҳ таъоло розилигига, эл-улус эътиборига ноил бўлади.

МАСНАВИЙ

*Чунки, молу мулкро аз дил биронд,
Зон Сулаймон хеш жуз мискин нахонд.*

ТАРЖИМА

*Ул Сулаймонким ўзин мискин демииш,
Мол-дунё меҳрин дилдан ҳайдамиши.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазрат Сулаймон алайҳиссалом мол-мулк туйғусини қалбидан ҳайдади. Шўнинг учун ул зот ўзини мискиндан ўзга ном билан атамади.

ШАРХ

Ҳазрат Сулаймон алайҳиссалом чексиз молу мулк соҳиби бўлишига қарамай, асло тақаббурлик қилмадилар. Аксинча, факир ва мискинман, деб камоли тавозеъ билан мулойим мулодот этардилар. Чунки, Сулаймон алайҳиссалом, ҳақиқатда мулк ва кувват ёлғиз жаноби Робби иззатга маҳсус эканини билардилар. Бинобарин, асл хунар бойликка молик бўлмоқ, тақаббурлик қилмасдан, бу бойликни Ҳақ йўлида ҳусни истеъмол этмоқдир.

МАСНАВИЙ

*Кўзаи сарбаста андар об зафт,
Аз дили пур бод фавқи об рафт.*

ТАРЖИМА

*Оғзи маҳкам кўза гарқ бўлмас, магар,
Бод уни сатҳида элтгай сарбасар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оғзи маҳкам боғланган кўза буюк сув ичинда юзгани ҳолда, ичи ҳавога тўла бўлгани боисидан сув сатҳига қалқиб чиқади.

МАСНАВИЙ

*Боди дарвеший чу дар ботин бувад,
Бар сари оби жаҳон сокин бувад.*

ТАРЖИМА

*Бўлса дарвеш боди ботинда агар,
Суви узра даҳрнинг сокин бўлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кимнинг ботинида дарвешлик ҳавоси бўлса, ул инсон жаҳон суви сатҳида истиқомат қиласди.

ШАРХ

Шоёни фаҳр бўлган дарвешлик булдуруки, соҳибнинг назарида мол ва манол Ҳақ таъоло ҳазратларининг бўлиб, хусни истеъмол учун ўзини бир муваққат маъмур билади. Зоро, бундай ҳақиқий дарвеш ва фақиyr иқтидор ва молга асир бўлдасдан, жаноб Ҳолики ламязалга бўлган убудият боди, ишқ ва муҳаббат билан қаноат топади. Аксинча, чор-ночор ва зор-тиреён дарвеш «Ал-фақру фахри» таъбири шарафига сазовор бўлолмайди.

МАСНАВИЙ

*Гарчи жумла ин жаҳон мулки ваяст,
Мулк дар ҷашму дили ўлоша аст.*

ТАРЖИМА

*Гарчи дунё мулкига у бошдир,
Лек дунё мулки анга лошдир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агарчи бу жаҳон жумлатан унинг мулки эса-да, бу дунё унинг кўнгли ва қўзи наэзида лош ёхуд ҳечдир. Ҳақиқий дарвешнинг урҳонияти Оллоҳ таълонинг изни билан буюк мол-мулкни сарриқ чақага олмайди. Ҳақиқий дарвеш ўзини буюк бир ҳикмат учун яралган зот деб билади.

МАСНАВИЙ

*Пас даҳони дил бубанду муҳр кун,
Пур кунаш аз боди муҳри мин ладун.*

ТАРЖИМА

*Кўнгул оғзин боғла, тўлдир ҷоҳига
«Мин ладунка» муҳрининг уффорига.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кўнгил оғзини мажкам боғла. Унинг ичини ладуний бўлган муҳаббат ҳавосига лиммо-лим эт.

ШАРХ

Мол-мулк муҳаббати кўнгилга доҳил бўлмаслиги учун қал-бингни муҳаббати илоҳия билан эҳё (тирилтири) ва ўзингни хаё-лоти дунёвиядан раҳо айла (кутқар).

МАСНАВИЙ

*Жаҳд ҳаққасту даво ҳаққасту дард,
Мункир андар нафй жаҳдаш жаҳд кард.*

ТАРЖИМА

*Жаҳд ҳаққар, ҳам даво ҳақ, ҳам дард,
Мункир жаҳд инкорига айлар жаҳд.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жаҳд ва саъй айламоқ ҳақ. Даво ва дард ҳам ҳаққар. Саъй ва жаҳднинг мункири бўлган кимса инкор этаман дер экан, инкорга саъй ва жаҳд айлайди.

ШАРХ

Бу байти шарифнинг мазмуни ғоят теран. Жабарийларнинг беъмани даъволарини синдиримоқ учун қатъий бир бурҳон. Жабарийлар одамзодни саъй ва жаҳддан манъ этмоқ учун тиришадилар, яъни ўзларига қарши ўлароқ жаҳд этадилар. Оламда жаҳд, даво ва дард ҳаққар. Яъни на дарднинг вужуди, на давонинг лузуми ва вужуби қобили инкор эмас.

ЖАҲД ВА САЙЙНИНГ ТАВАҚКУЛДАН УСТУН ЭКАНИ МУҚАРРАРЛИГИ БАЁНИДА

МАСНАВИЙ

*З-ин намат бисёр бурҳон гуфт шер.
К-аз жавоб он жабриён гаштанд сер.*

ТАРЖИМА

*Шер шу таҳллит сўйлади бурҳонлар.
Тўйди бурҳондан тамом ҳайвонлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслон ҳудди шу таҳллит узок ва зиёда гувоҳликлар, далил ва бурҳонлар келтириди. Жабарийлар бурҳондан тўйдилар ва жавоб бермоққа бемажол қолдилар.

ШАРХ

Арслонга ташбих бўлган одам саъйнинг муҳсинотига доир қатъий бурҳонлар билан жабарий дейилмиш, маънавиятида маризи бор кимсаларни мулзам қилди.

Маснавийи шариф каби бутун олам таҳсинини жалб қилган бир ҳикмат дарёсида саъй ва жаҳднинг афзаликлари исбот этилган экан, ўзини фалак гардишига сомон парчасидек отиб юборган Тангри ва дунёдан бехабар, оламни тўфон босса тўпигига чикмайдиган зотлар фурсат борида кўзларини очсин!

МАСНАВИЙ

*Рўбаву оҳуву ҳарғўшу шақол,
Жабрро бигзоштанду қийлу қол.*

ТАРЖИМА

*Тулки, жайрону қуён ҳамда шоқол,
Жабрни тарқ этдилар бекийлу қол.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Тулки, жайрон, қуён ҳамда шоқол саъйнинг самарасини англаб етдилар ва жабарийлик даъвосидан воз кечдилар.

ШАРХ

Юқоридаги бир талай байтларда баён этилган мубоҳасалар ниҳоясида водий аҳлининг энг мўътабар ва закийлари жабарийликни тарқ этадилар.

МАСНАВИЙ

*Аҳдҳо карданд бо шери жаён,
К-андарин байъат наяфтанд дар зиён.*

ТАРЖИМА

*Боғладилар шер билан аҳду вафо,
Ким бу байъатда зиён йўқ мутлақо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Юқорида зикр этилган ҳайвонлар тенгсиз ғазаб ва қудрат соҳиби бўлган арслон билан аҳду паймон боғладилар. Ушбу аҳду паймон шартларига мувофиқ арслонга ҳеч кимдан ва ҳеч нарсадан зиён-захмат етмайди.

ШАРХ

Арслонга ташбиҳ бўлган зотнинг мазкур жониворлар ёхуд водий аҳли билан келишувлари қуидаги шариф байтлар мазмунидан маълум бўлади.

МАСНАВИЙ

*Кисм ҳар рўзаш биёяд бежигар,
Хожаташ набвад тақозоийи дигар.*

ТАРЖИМА

*Кундалик ҳаққи унинг ҳар кун етар,
Хожат ўлмас заҳмату даъво дигар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳар куннинг қисмати арслонга «бехуни жигар», яъни машақатсиз ва заҳматсиз етади. Унга талаб ва тақозога ўрин қолмайди.

ШАРХ

Арслонга ташбих бўлган одам бутун мубоҳаса давомида жаҳд ва саъйнинг фойдаси ҳамда афзалликлари ҳакида кўплаб далиллар билан ўз фикрини исбот қилди. Бироқ аксарият кишилар ўзлари англаб етган ҳақиқатга, баъзан катта мубориза билан кўл-га киритган ҳақиқат зафарига хиёнат қиладилар. Бу ҳол одамларнинг суст иймонлиги, охир-оқибат нафси аммора билан кулашда ортирган мағлубиятларининг натижаси ўлароқ содир бўлади.

МАСНАВИЙ

*Куръа бар ҳар к-ў фитодий рўз-рўз,
Сўи он шер ў давид ҳамчу юз.*

ТАРЖИМА

*Куръа кимнинг чекига тушса ҳамон,
Юз каби шер сори елгай шул замон.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳайвонлардан қай бирига қуръа тушар бўлса, ул юз ва порс ҳайвонлари каби шер жонибига йўл оларди. (Порс қоплон жин-сидан бўлган ҳайвон).

ШАРХ

Водий аҳли уларнинг роҳат ва фароғатларига тажовуз этгувчи арслонга марҳамат кўрсатиб шундай дедилар: Сен ҳеч қандай заҳматсиз катта меҳнат билан ноил бўлгувчи неъматни бекаму кўст етказиб берамиз. Факат сен бизнинг оиласизга зулм етказмагайсан. Арслонга ташбих бўлган зот юқорида баён этилгани каби мубоҳаса жараёнида саъй-ҳаракатнинг исботи учун кўплаб далиллар келтириди. Бироқ охир-оқибат ақидасига терс бориб, ўз-ўзини инкор этди ва мағлубиятга учради.

НАХЧИЙРЛАРНИНГ ШЕРГА ЛУКМА БЎЛМОҚДАН БОШ ТОРТГАН ҚҮЁНГА РАДДИЯЛАРИ

Чекига қуръа тушиб, шерга лукма бўлиши тайин бўлган қуён ҳайвонларга мурожаатан деди: «Мен арслон ҳузурига бормоқдан бош тортаман. Зеро, арслонга карши улуғ бир хийланинг режасини тузиб қўйдим. Токи, сизни ҳам, ўзимни ҳам арслоннинг чангалидан озод этгайман».

Куённинг табиий заифлиги ва барчага маълум бўлган қўрқоқлиги, унинг айни пайтда журъатли даъвоси билан ҳайвонларни таажжубга қўйди. Улар қуённинг режаси оқибат бошларига бало сели бўлиб ёғилиши, арслон қуён тифайли ҳаммаларини пора-пора қилиб ташлаши мумкинлигини гумон этиб, уни инкор қилдилар ва нима бўлмасин шернинг наздига боришини талаб этдилар.

МАСНАВИЙ

*Чун ба харгўш омад ин согар ба давр,
Бонг зад харгўш: «К-охир чанд жавр?..»*

ТАРЖИМА

*Чарх уриб бул жом қуёнга етган он,
Бонг урди у: «Неча жабр бул замон!..»*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Давру навбат билан бу аччиқ қадаҳ қуённинг чекига тушгач, у фарёд солиб деди: «Бу жабру ситам қачонгача давом этади, ахир!..»

ШАРХ

Ожиз ва қўрқоқ бир ҳайвон чекига тушган қурбонлик қуръа-сидан сўнг серҳадик ақлини ишга солади. Қўрқув исканжасига тушган ҳайвоний ақл муқаррар ўлим чангалидан халос бўлиш учун бир чора-тадбир топишга зўр бериб киришади. Кейинги байтларда қуёнга ташбих бўлган ожиз бир зотнинг бошқа соир ҳайвонлар билан мубоҳасаси баён қилинади.

МАСНАВИЙ

*Қавм гуфтапдаш, ки чандин гоҳ мо,
Жон фидо кардем дар аҳду вафо.*

ТАРЖИМА

*Қавм айтдиким неча фурсатки биз
Жон фидо қилдик вафога, шубҳасиз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қавм қуёнга деди: «Бу қадар вақт давомида биз аҳд-вафо учун жон фидо қилдик».

ШАРХ

Водий аҳли қуёнга ташбих бўлган кўркоқ одамга дейди: «Арслондек ғолиб ва ғазабкор одамга берган ваъдамизга шу пайтга қадар вафо қилган бўлсак, бугун қандай қилиб сенингдек оддий, ақл ва қувватдан маҳрум бир одам қароримизни бузсин?»

МАСНАВИЙ

*Ту мажӯ бадномии мо эй, ануд!
То наранжад шер, рав-рав! Зуд-зуд!*

ТАРЖИМА

*Бизни бадном қилмагил, эй бемажол,
Токи ранжиб қолмасин шер, бор. Йўқол!*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй телба, сен бизнинг бадном бўлишимизни истама, токи шер биздан ранжимасин. Тезлик билан унинг хузурига бор!

Водий аҳли кўрқан одамга дейдилар: «Эй девона! Бу хатти-харакатинг билан бизни бевафоликда бадном, арслонга мушобих одамнинг ғазаб ва ҳужуми билан маҳву паришон айларсан. Бинобарин, арслоннинг хузурига азиймат қил, кўрқувни тарк эт!»

Кўрқув, ҳадик ҳар бир инсонга хос. Таҳлика лаҳзасида кўрқув исканжасида қолган одам балодан эмин бўлиш учун талош этади.

ҚУЁННИНГ ҲАЙВОНЛАРГА ЖАВОБИ БАЁНИДА

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Эй ёрон, маро мухлат дижед,
То ба макрам аз бало берун жаҳед».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Эй дўстлар, менга мухлат беринг,
Токи макримдан балони тарк этинг».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Куён жамий ҳайвонларга дейди: «Менга мухлат берингиз. То макр ва тадбирим билан бало исканжасидан сизни халос эта-йин».

ШАРҲ

Мени тазийк ва зулмнинг комига отиб, таслим бўлмоим учун шошилманглар! Бир улуғ тадбирнинг тадоригини кўриб қўйганман. Унинг мададида сизни ҳам, ўзимни ҳам офат исканжасидан омонлик сахнига олиб чиқайн.

МАСНАВИЙ

*To амон ёбағ ба макрам жонатон,
Монад ин мерос фарзандонатон.*

ТАРЖИМА

*To омон топсин макрдан жонингиз,
Бўлсин авлодлар учун меросингиз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Менинг макрим ва тадбирим сабабли сизнинг жонингиз омон бўлсин ҳамда бу макр ва тадбир авлодларингизга мерос бўлиб қолсин.

ШАРХ

Күён назарда тутаётган тадбир бир қанча байтлардан сўнг маълум бўлади. Оддий инсонлар ёхуд авлоднинг нимадандур қаноат ҳосил қилиши учун маҳсус бир тадбирлар амалда ижро этилади. Авом кўзини яшнатиш, онгининг тарҳларини очиб юбо-риш учун баъзи ҳолларда дабдабали шиорлар, ёлғондакам ваъда-лар, ширин қаломлар истифода этилади. Бу, ҳарчанд нотўғри туюлса-да, лекин бошқа бир чоранинг йўқлиги баъзан бу ёлғон-ларни «оқлайди».

МАСНАВИЙ

*Ҳар паямбар умматонро дар жаҳон,
Ҳамчунин то мухлис меҳонондашон.*

ТАРЖИМА

*Ҳар паямбар умматин олам аро
Мухлис ўлгунча ўқитгай босафо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳар бир пайғамбар алайҳиссалом умматларини мухлис бўлма-гунга қадар камоли сабот билан даъват ва тарбият қиласди.

ШАРХ

Оламга келиб-кетган пайғамбарлар ҳам одам фарзанди. Улар осмондан тушган ёхуд ердан чиқиб қолган мўъжиза эмас. Уларнинг жисман ва маънан қувватлари оддий одамларники сингари эканлиги туфайли даставвал қаттиқ тазийқ, баъзан катта қарши-ликларга дучор бўладилар. Сўнгра фаройиб мўъжиза, ўткир та-саввурот ва азийм тадбир билан миллиёнлаб инсонларни саодат маҳфилига бошлайдилар.

МАСНАВИЙ

*К-аз фалак роҳе бурун шав дида буд,
Дар назар чун мардумак пецида буд.*

ТАРЖИМА

*Гар фалакда бир қатим нур кўрдилар,
Ҳар назар мардумига йўғрилдилар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Пайғамбарлар фалакда пайдо бўлған ҳар бир нурни кўриш курдати билан дунёга келадилар. Улар назарларда корачуғ янг-лиғурлар.

ШАРХ

Шарафли пайғамбарлар Ер куррасининг ғам-қайғуси, оломондан ҳалос бўлиш йўлларини интиҳоб этгандарида эди, бу уларга осонлийча мұяссар бўларди. Улар дунёнинг жамийки роҳат ва фароғатларига ноил бўлиш қудратига соҳиб эдилар. Бироқ ҳар нечук разолат, меҳнат ва машакқат қошида сабр этдилар. Улар ҳам зоҳиран башар фарзандига монандликлари боисидан, инсонларга мушобиҳликларидан даставвал нубувватни эълон қилганларида оломоннинг қаттиқ норозилигига ва қаршилигига дуч келдилар. Бу ҳолат жамийки пайғамбарларга хосдир.

МАСНАВИЙ

*Мардумаш чун мардумак дийданд ҳурд,
Дар бузургй мардумак кай раҳ набурд.*

ТАРЖИМА

*Халқ уни мардум каби начиз билар,
Лек мардумликни қандай зот қилас?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Инсон зоти набийлар ва пайғамбарларни зоҳиран кўз қорачуғидек начиз ва ожиз биладилар. Аммо кўз қорачуғининг азамат ва қудратини одам боласи ҳис қиласими? Афсус. Одамлар, Куръоннинг олий ва барҳақ лафзи билан айтганда, озгина шукр қилишга ярамайдилар. Кўр бўлмагунча бийнолик қадрига етмагандек, кўз гавҳари нечоғлик улуг бир вазифага сафарбар қилинганини тасаввур қила олмайдилар.

ШАРХ

Халқ набий алайхиссаломни кўз қорачуғидек жуда кичик сувратига назар ташлаб, унинг дунё ва мавжудотнинг Робби бўлмиш Оллоҳ субҳонаҳу ва таъолога мұқаррар дўст эканига ионнайди. Тойиф боёнларидек пайғамбар алайхиссалом устидан куладилар: «Худо пайғамбарликка сендан бошқа одамни тополмабди-да...» Ва хоказо. Аммо Оллоҳ қудрати охир-оқибат бу восвос ва алжиштарни, бу бўхтон ва ҳамоқатларни ер юзасидан сидириб юборади. Оллоҳ нури, пайғамбар нубуввати ернинг абадий ҳоқимлари — тоғу дарёлар, гиёҳ ва майсалар, саҳрою дала-даштлар каби мұқаррар ва яқийндор.

ҚУЁННИНГ СЎЗЛАРИГА НАХЧИЙРЛАРНИНГ ЭЪТИРОЗИ

МАСНАВИЙ

*Қавм гуфтандаш, ки эй ҳар, гўш дор,
Хешро андозаи ҳаргўш дор!*

ТАРЖИМА

*Қавм, эй эшишак, қулоқ сол, дер, бу ён,
Сен қуёндурсан, қуён бўлгил, қуён!*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қавм қуёнга мурожаат килиб дейди: «Эй, эшишакдек бетамиз! Сўзимизга қулоқ ос. Сен бир ожиз ва заифхол қуёнсан. Ўзингни қўён андозасида тут.

Изоҳ: Форсий байтдаги ҳазрат Мавлононинг сўз ўйини бафоят латиф. «Харгўш» сўзи икки бўғиндан иборат бўлиб, биринчи бўғиндаги «хар» туркийда «эшак» маъносини; иккинчи «гўш» бўғини эса «қулоқ» маъноларини ифодалайди.

ШАРХ

Водий ахли камоли талош ва ғазаб билан қуёнга ташбих бўлган одамга дерлар: «Эй, эшак каби аҳмоқ жонивор! Бизнинг сўзимизга қулоқ тут ва итоат эт! Зинҳор ҳаддингдан тажовуз айлама! Арслонга қиёс қилинган одам билан сарбасар бўлиб, бошимизни балойи бадга гирифтор қилма!»

МАСНАВИЙ

*Ҳин чи лофаст ин, ки аз ту беҳтарон,
Дарнаёварданд андар хотирон.*

ТАРЖИМА

*Бул нечук лоф? Сен нима, сандан улуг
Зотлар бу ўйлда гумдан бўлди чўх.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй қуён! Огоҳ бўл! Бу нечук лофдир? Сен-ку бир ожиз жониворсан, сендан неча бор буюклар арслонга қиёс қилинган зот билан баҳслашмоқни хотираларига келтирмадилар.

ШАРХ

Водий аҳли қуёнга қиёс этилган одамни огоҳлантириб, дейдилар: «Сен бир оддий, ҳақир ва эътиборсиз одамсан. Лекин ичимизда ҳақиқатда муқтадир ва мукаммал қанчадан-қанча эрлар бор эди. Ҳатто ўшалар ҳам арслонга мушобиҳ бўлган одамга муҳолифат ва муқобала этмак асбобини хаёлларининг бир чеккасига ҳам келтирмаганлар. Сен-да кўп лоф урмай ўша муқтадир зот хузурига жўнаб кол!»

МАСНАВИЙ

*Мўъжид ёхуд қазомон дар пай аст?
Варна ин дам лойиҳи чун ту каяст?*

ТАРЖИМА

*Ё ажисан, ё қазомиз етдими?
Йўқса сендайларга наебат тегдими?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй қуён! Сен ё телбасан, ёхуд бизнинг қазомиз измимизга тушган ва у бизни таъқиб этмоқда. Йўқса, чекига қуръа тушиб, тенгсиз курдат дастурхонига тортилиши лозим бўлган бир ожиз ва нотавон билан сўзлашиб ўтиармидик.

ШАРХ

Водий аҳли зоҳирбин эди. Улар суврати ожиз кўринган бир одамнинг факат зоҳирий томонига назар солган ҳолда, унинг ақл-идрок ва файратидан бехабар эдилар. Шу боисдан унга қарата энг таҳқиромиз сўзларни ишлатаверишар, назар-писанд қилишмасди. Водий аҳли кўринишда заиф ва табиийки, арслондек тоғкелбат бир курдат соясида чивиндек туюлгувчи маҳлукнинг на хийла-тадбiri, на макру фаҳми уларни наинки саодатга, балки балойи ногаҳонийга дучор қилишига шак-шубҳа қилмасдилар.

Одамзод табиатан шунаقا, жисман заиф, сувратан ҳақир ва камсукум бир кимсани назар-писанд қилмайди.

ҚУЁННИНГ ТАКРОР ҲАЙВОНЛАРГА ЖАВОБИ БАЁНИ

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Эй ёрон, Ҳақам илҳом дод,
Мар заъифийро қавй роъий фитод».*

ТАРЖИМА

*Айтди: «Эй ёрон, Ҳақ илҳом айлади,
Бир заифни қудрати том айлади».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Куён деди: «Эй, дўстлар! Ҳақ таъоло ҳазратлари менга илҳом берди, менингдек бир заиф ва ҳақирга кувват ва афкор ато айлади».

ШАРХ

Суврати ожиз ва кувватсиз туюлган, бироқ гаюр мард жавобан деди: «Эй дўстлар, менинг заифлигимга назар этмоқдан ижтииноб, тадбиримдан истифода этмоққа шитоб этингиз! Зеро, мен сувратан ҳар нақадар ҳақир эсам-да Қодири Мутлақ ҳазратлари буюк бир илҳом билан ноили амину омон ва баком айлади».

МАСНАВИЙ

*Он чй Ҳақ омӯҳт мар занбўрро,
Он набошад шерро ва гўрро.*

ТАРЖИМА

*Нениким ўргатди Ҳақ занбурга,
Йўқдир ул на шерда, на гўрда.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳақ таъоло ҳазратлари асал арига (занбур) ўргатган нарсалар на арслонга, на биёбон эшагига (тўр) насиб этди.

ШАРХ

Асал ари жисман заиф ва сағир, арслон ҳамда ёбон эшаги қудратли ва кабир бўлсалар-да, асал етиштиromoқ санъати уларга берилмади. «Нахл» сурасининг олтмиш саккизинчи ояти каримасида бу борада қуидаги баййинот зикр этилади. «Ва авҳа Роббу-ка иланнаҳли аниттахизий мин ал-жибали буютан ва мин ашшажари ва мимма йаъришувн». Маънойи шарифи: «Парвардигоринг асал арисига илҳом билан билдириди: «Тоғларга, дарахтларга ва (кишиларнинг асал арилари учун) ясаган уйларига макон тиккин!» «Сумма куллий мин куллис-самароти фаслукий субуда Роббики зулудан яхружу мин бутуниҳа шаробун мухталифун алвануҳу фийхи шифаъун линнаси инна фий залика ла аятан лиқовмин ятафаккарувн». Маънойи шарифи: «Шундан сўнг анвойи мевалар (яъни, гул-чечаклар)дан таомлан, Парвардигоринг йўлларига итоатмандлик билан доҳил бўл. Унинг (яъни, асал арисининг) ботинидан инсонларга шифо бўладиган хилма-хил рангдаги ичимлик (яъни асал) вуқуга келди. Бунда (Оллоҳ таъло қудратининг чексизлигини) тафаккур қиласидиган қавм учун ибрат бор».

МАСНАВИЙ

*Хонаҳо созанд нур аз ҳалвойи тар,
Ҳақ бар ў он илмро бикшод дар.*

ТАРЖИМА

*Ҳақ таъоло илми бирлан бол ари,
Хона тиклайди тўла ҳалволари.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бол ариси тоза ва тотли ҳалволардан хоналар тиклайди. Ҳақ таъоло ҳазратлари унга ушбу ҳикматли илм дарвозаларини очди.

ШАРХ

Бол арининг аҳволига ва фойдали маҳсулотларига диққат билан назар солгандар буюк таажжуб билан англарларки, Раббоний илҳом бўлмаса, заиф бир ҳайвонот учун бу қадар улуғ тартиботни ижро эта билмак маҳол бир ҳол эди. Шунинг каби кўп инсонларнинг зоҳирий холларига бокиб, умид узмаслик керак, зеро, улар илму санъатда шу қадар хусусият ва маҳорат касб этадиларки, ҳайрат бармоғини тишлайсиз. Арҳамар Роҳимиин ҳазратлари ҳеч бир маҳлукни хосиятдан маҳрум қилиб яратган эмас, балки уларнинг бори учун бир хос мақсад ҳозир этгандир.

МАСНАВИЙ

*Он чӣ Ҳақ омӯҳт кирми пийларо,
Ҳеч филе донад он кун ҳийларо?*

ТАРЖИМА

*Пиллақуртга Ҳақ таъоло берди илм,
Фил билурми? Ким билур? Ҳайҳот, ким?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳақ таъоло ҳазратлари ипак қуртига ўргатган илмини ким билади? Фил биладими? Ёхуд ундан ҳам қудратлироқ бирор маҳлук биладими?

ШАРХ

Ипак қурти ғоят кичик бир жонзот экан, унинг дунёга келтирадиган маҳсулотини жуда улкан ва қудратли бўлган фил ярага олармиди? Бинобарин, жисм ва суврат кўп дафъя гафлатга сабаб бўлади. Оқил одам суврат ва сийратни таҳқиқ айламокни тарқ этади.

МАСНАВИЙ

*Одами хокӣ зи Ҳақ омӯҳт илм,
То ба ҳафтум осмон афруҳт илм.*

ТАРЖИМАСИ

*Хокий одам Ҳақдан ўрганди илм,
Осмонни нурга чулгатди илм.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Тупроққа мансуб ҳазрат Одам алайҳиссалом илмни Оллоҳ таъоло ҳазратларидан ўрганди. Бу илм етти қават осмонга шуъла таратди.

ШАРХ

Оллоҳ таъоло ҳазратларининг иродасига мувофиқ тупроқдан яралган ҳазрат Одам алайҳиссалом олим ва донишмандликнинг шундай чўққисига етишдиким, унинг илми файзидан етти қават осмон мунаввар бўлди. Бу илм туфайли ҳазрат Одам алайҳиссаломга малоикалар сажда келтирдилар. Муқаддас бу байтдан англашиладики, инсоннинг дунёвий ва ухравий сало-

матлиги ва саодатининг гарови унинг илму ҳунаридир. Аммо шариат ва инсониятга ҳеч қандай наф келтирмай ёвуэзлик, зулм, алдоқ, қатлу қирғинга хизмат қилгувчи илм гуноҳи азиймдур.

МАСНАВИЙ

*Ному номуси малакро даршикаст,
Кўраи он кас, ки бо Ҳақ даршикаст.*

ТАРЖИМАСИ

*Ҳам малак номусини синдириди шаст,
Кимсаким Ҳақ бирла бўлди даршикаст.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазрат Одам илм воситасида малакнинг ном ва номусини шикаст айлади. Зеро, шайтон Ҳақ таълононинг Одам алайхиссалом вужудиятига шубҳа билдириди. Ҳақ таълононинг улур кашфиётига шубҳа-гумон назари билан каради.

ШАРХ

Оллоҳ таъоло ҳазратлари малоикага буюрди: «Мен ер юзига Одамни халифа қилдим ва унга керакли исмларни ўргатдим». Малоикалар Одамнинг ерни фасодга тўлдиришини башорат бердилар. Оллоҳ таъоло малоикаларга хитобан деди: «Сиз билимлироғман деб даъво қиласяпиз. Шундай эса, мавжудот ҳақиқатини ийрод (баён) этингиз?» Малоикалар Оллоҳ азза ва жалланинг бу фармони қошида ожиз қолдилар. Шунда Оллоҳ субҳонаху ва таъоло бу вазифани адо этмоқни Одам алайхиссаломга буюрди. Одам алайхиссалом мавжудот ҳақиқатини ўзида мужассам этган исмларни баён қилди. Шундан кейин малоикалар ўзларининг ожизликларини эътироф этиб, Оллоҳ таъоло иродаси билан Одам алайхиссаломга сажда қилдилар. Фақат иблис алайхилаъна Ҳақ таъоло амрига қарши борди ва абадан осий бўлди.

МАСНАВИЙ

*Зоҳиди шашсад ҳазорон соларо,
Пўзбандӣ соҳт он гўсоларо.*

ТАРЖИМАСИ

*Олти юз минг ёшли ул зоҳидни кўр,
Бир бузоқдек оғзига банд солди кибр.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Олти юз минг йиллик зоҳид, яъни шайтон бир оғиз андиша-сизлиги боис бузоқ каби оғзига «пўзбанд» солинди. («Пўзбанд» — оғизга боғланадиган банд).

ШАРХ

Шайтоннинг зехний қиёсот ва мулоҳазаси ўзига оғизбоғ бўлди, яъни ҳикмат сутини эммакка қодир бўлмади. Зеро, Раббоний амрга мувофиқ Одам алайҳиссаломга сажда келтирмоғи лозим эди. Бироқ, «Тупроқдан яралган Одамга мен нечук сажда қиласман», дея қиёслашга тутинди. Бинобарин, Раббоний марҳаматдан йироқлаштирилди.

МАСНАВИЙ

*То натонад шири илми дин қашийд,
То нагардад гирди он қасри машийд.*

ТАРЖИМА

*Ул ичолмас сутидан дин илмини,
Кезмагайдир муҳташам қаср гирдини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шайтоннинг танз ва инкори унинг ўзига «пўзбанд» — оғизбоғ бўлди. Токи у дин илмининг сутини тановул қилолмасин. Токи маҳкам ва муҳташам бу қасрнинг гирд-атрофида кезмасин.

ШАРХ

Шайтоннинг Яздан буйруғига қарши кўтарган исёни, унинг ақлий қиёсоти, пуч хаёлоти «пўзбанд» — оғизбоғ бўлди. Токи, ниййоти фосидаси ва афкори хосидаси туфайли шири ҳикматдан (ҳикмат сутидан) ва оби зилоли марҳаматдан (Оллоҳ таълонинг зилол сув янглиғ марҳаматидан) хиссаёб бўлмасин ва марҳуми дорайн (икки дунё саодатидан жудо) бўлсин.

МАСНАВИЙ

*Илмҳои аҳли ҳис шуд пўзбанд,
То нагирад шир з-он илми баланд.*

ТАРЖИМА

*Оғизбоғдир аҳли ҳиснинг илми ҳам,
Ичмасин то олий илм озугидан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хис аҳлининг билимлари оғизбогга айланди. Токи олий илмдан сут тотинмасин, ёхуд озиқланмасин.

ШАРХ

Ладуний ва руҳоний илм бу зоҳирий ақл ва хис билан кашф этилиши мумкни бўлмаган илмдир. Инсон руҳоний ва ухровий амрларда азиймуш шаън Куръоннинг таблийфотига мурожаат этмай, ўз ақлининг қиёсига суюнار эса, Ҳақ таъоло неъмати бўлган ақлини ўзига душман айлайди.

МАСНАВИЙ

*Қатраи дилро яке гавҳар фитод,
К-он ба дарёҳо ва гардунҳо надоҳ.*

ТАРЖИМА

*Қатраи кангулга гавҳар тушди бир,
Бермади Ул ашту дарёга тақири.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кўнгил қатрасига бир гавҳар тушди. Оллоҳ таъоло ҳазратла-ри ул гавҳарни на дарёю на фалакларга бермади.

ШАРХ

Кўнгил қатрасидан мақсад, баъзилар эътироф этганидек, савнбар шаклида бўлган қалбнинг ичидағи бир қатра латиф қондир. Албатта, бу бир фикр. Зоро, маънавий гавҳар бир қатра моддий қондан иборат дейилган фараз руҳоният ва маънинийдан узоқ кўринади. Кўнгил қатрасига тушган гавҳарлардан хосил бўлгувчи олий мақсад ва инсоний ақл экани ҳақиқатга яқин. Ҳайтовур, асл ҳақиқат мутлақ Олим ҳазратларининг ўзига аён.

МАСНАВИЙ

*Чанд суврат охир, эй сувратпараст?
Жони бемаъният аз суврат нараст.*

ТАРЖИМА

*Неча суврат дейсан, эй сувратпараст?
Маънисиз жонинг ўзи суврат ва бас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Нега бунча суврат ила машғулсан, эй сувратпаст инсон?! Сенинг маънисиз жонинг сувратлиги ҳолида қолиб кетди. У сувратликдан кутула олмайди.

ШАРХ

Сувратпаст инсон, яъни Оллоҳ ҳалқ қилган табиатнинг (табиат ҳалқ қилган ҳодисотнинг эмас) моҳиятига эътибор бермайдиган шахс зоҳирий жилва ва яллиғларга берилиб, уларга маҳлиё бўлиб, асл жавҳардан ғоғил ҳолда ўтиб кетаверади. (Чунончи, бугун бир сақиҷининг таърифини келтираман, деб дунёни бузәтган муттаҳам тужжорлардек). Моҳиятни билмаган, англамаган инсон ақл ва руҳониятни моддиёт зинданига ташлаган маънавий худкуш зотдир.

МАСНАВИЙ

*Гар ба суврат одамй инсон будй,
Аҳмаду Бу Жаҳл худ яқсон будй.*

ТАРЖИМА

*Одамий суврат ҳамма одаммиди?
Аҳмаду Бу Жаҳл баробармиди?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар Одам фарзанди ёлғиз ташқи суврати, зоҳири билан инсон гурухига доҳил бўлсайди, унда коинот фахри Расулуллоҳ солаллоҳу алайҳи васаллам билан азимумш шаън Қуръоннинг лаънатига гирифтор бўлган Абу Жаҳл баробар бўларди.

ШАРХ

Инсонларнинг аъзо ва баданлари бир-бирига мушобих, яъни монанд. Аммо барчага маълумдирки, инсонлараро маънан ва эътиборан улуғ фарқ бор. Бу тафовут баданнинг хилма-хиллигидан бўлмай, ақл ва ахлоқнинг даражасига борлиқ бўлади.

МАСНАВИЙ

*Нақш бар девор мисли одамист,
Бингар аз суврат чи чиз ўро камист.*

ТАРЖИМА

*Мисли одамдир нақш деворда,
Боқ, не оқсайдир бу ишқал корда.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Девор саҳнига нақш этилган инсон тасвири одам кабидир.
Аммо назар сол, бу тасвирга нима етмайди?

ШАРХ

Девор ва қоғоз узра мунаққаш бўлган суврат, тош ва темирдан маснуъ (яратилган) ҳайкалнинг тирик одамдан фарқи борми? Зеро, суврат ва ҳайкалда Рух йўқдир. Бинобарин, инсонни инсон этган Рух ва унинг осори Ақл, Зако ва Ахлоқи мақбуладир.

МАСНАВИЙ

*Жон камаст он суврати ботобро,
Рав, бижу он гавҳари камёбро.*

ТАРЖИМА

*Жон етишмас бул нажиб тасвирга,
Бор, қидир гавҳарни бул тақдирга.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу гўзал сувратларнинг жони йўқдир. Бор, ўша монанди йўқ жон гавҳарини қидир, талаб қил!

ШАРХ

Юқорида зикр этилганидек, суврат ва ҳайкалга жону рух этишмайди. Яъни бу санамларнинг асосий камчилиги уларнинг моҳият — асосдан маҳрум эканликлари. Сен, эй оқил, дунёни кез, тоғу тошларни босиб ўтгин-да, одамийликнинг омили бўлган Рухни қидир. Сувратни тарк эт, маънони талаб айла!

МАСНАВИЙ

*Шуд сари шерони олам жумла паст,
Чун саги асҳобро доданд даст.*

ТАРЖИМА

*Тутдилар асҳоб итининг илкидан,
Жумла олам шери бўлди юз тубан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жумлайи оламда мавжуд арслонларнинг мафур бошлари сарнагун бўлди, яъни эгилди. Чунки Асҳоби Қаҳф итига қўл бердилар, яъни эътибор кўрсатдилар.

ШАРХ

Асҳоби Қаҳф ва ул зотларнинг ити ҳақидағи Куръоний ривоят ўрни билан муҳтарам маснавийхон эътиборига ҳавола этилади. Иншаоллоҳ.

МАСНАВИЙ

*Чи зиёnest аз он нақши нуфур,
Чунки, жонаш гарқ шуд дар баҳри нур.*

ТАРЖИМА

*Не зиён ул нақиданким бад эрур?
Жони онинг гарқдир дар баҳри нур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Киши нафратланадиган даражадаги чиркин нақш ва сувратдан кимга зиён етади? Хунук тасвиридан ким зарар кўради. Зеро, соҳибнинг жони, яъни Рух, Ақл ва Заковати нур дарёсига гарқ.

ШАРХ

Фараз қилинг, бир ориф ва комил зот жисман заиф, ногирон. Бадани турли дардлар, исканжасида аброр. Биз хусн деб қабул қилган ҳодиса ул зотнинг бирор унсурнида ҳувайдо эмас. Бироқ, бу заифлик ва ногиронлик, сувратдаги бу нуқсонлардан ул комил инсонга не зиён? Ҳолбуки, унинг руҳонияти жаноби Вадудга (Оллоҳ субҳонаҳу ва таъоло) ёвукдир. Ул зот заковат ва маърифати билан дунё зимиstonини иссиқ нурларга гарқ этди. Аммо, афсуски, кўп ҳолларда биз ҳалойикнинг баъзи зоҳиран жисми ноқис ё нотавонларга эътиборсиз эканига гувоҳ бўламиз. Атроф теваракка назар солинг. Неча турли тош, неча турли дарахт бор. Одамлар ўшаларни-да танлашади. Уларнинг назарида тош ҳам бир-биридан афзалдир. Улар ўзларининг дидига ўтиргмаган дарахтни қўпорадилар. Одамлар ўз ҳамжинсларини ҳам нобаробар тақсим қиласидилар. Гўзаллик мейёрини яратиб, уларнинг танловларини ўтказишади. Фоят оқил бир юонний ҳалойик ўртасида нутқ сўзлабди. Унинг нутқи ҳалойик томонидан фавқулодда олқиши олибди. Шунда ул юонний деган экан: «Буюк бир ёлонни сўйладим шекилли, аҳоли сўзимни бу қадар олқишилади...»

Алхосил: авом ҳақиқатни англамоқдан узок, авомнинг тахсими файри муфийд (фойдасиз)дир.

МАСНАВИЙ

*Васфи суврат нест андар хомаҳо,
Олиму одил бувад дар номаҳо.*

ТАРЖИМА

*Йўқ эрур сувратни васфи хомада,
Олиму одил келибдир номада.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хома — қалам нақш этган осор — шеъру баётларда сувратниг васфу таҳсини келтирилмайди, балки «олим» ва «одил» каби таъбирлар зикр этилади.

ШАРХ

Нечоғли буюк таъбир, нечук таъсирли мисол. Ҳақиқатнинг қанчалик балоғат билан изҳор этилиши!

Филҳақиқат, оқил ва ориф котиб буюк бир зот ҳақида китоб ёхуд мактуб битар бўлса, ул зотнинг аъзойи бадани хусусида эмас, улувият (улувилиги) ва қарамидан баҳс этади. Баъзи китобларда буюк зотнинг ашқоли (шакллари) маълум бир муносабат билан таъриф этилади. Бу ҳолда маънавиятга доир кенг таърифдан сўнг, мадҳ этилгувчи зотнинг маънавий камолотига хурмат юзасидан озроқ сўз воситасида камоли камтарлик билан баён қилинади.

МАСНАВИЙ

*Олиму одил ҳама маънисту бас,
Каш наёбӣ дар макони пешу пас.*

ТАРЖИМА

*Олиму одил ҳама маъно ва бас,
Хеч ким орқа-олдидан топган эмас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Олим ва одил таъбироти буюк маънога эга. Бул сифатни ҳеч бир макондан — на ўнгдан, на сўлдан топмоқликнинг имкони йўқ. Яъни олим, одиллик сифатига илоҳий иймон нурига фарқ зотларгина тааллуқли. Кавну маконда яна бир бундай сифатли жон йўқ.

ШАРХ

Олим ва одил сифатлари жон ёхуд сувратга махсус бўлмайди; моҳияттан соф маънодан иборат эканлиги учун уларни мoddий оламдан истамоқ маҳолдир. Аъзо ва суврат фанога мойил бўлиб, илм ва адолат умумга нафеъ, худди зоти билан буюк ва безаволдир.

МАСНАВИЙ

*Мезанад бар тан зи сўи ломакон,
Менагунжад дар фалак хуршеди жон.*

ТАРЖИМА

*Ломакондан тан сари ургай ўзин,
Жон қуёши кўкка сизмас бус-бутун.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Айни маънонинг ўзи бўлган жон ломакондан вужуд сари талпинади. Жон қуёши фалакка сизмайди.

ШАРХ

Жонсиз ва рухсиз бадан — лош. «Шамси жон» (жон қуёши) Оллоҳ субҳонаҳу ва таъоло иродаси билан мақоми ломакондан инсон вужудига дохил бўлади. Жон шу қадар улуг ва поёнсиз маънавий қуёшдирки, фалакларга сизмайди. Ушбу румиёна рамз Оллоҳ ўзига халифа рутбаси илиа яратган Инсон мақомининг нечоғлик буюклигига далолат этади. Аммо, афсуски, бу «халифа» «Кимдан» келиб, «Қаёққа» кетаётганини баъзида унтиб қўяди. Халифа, эсиз... Халифа...

ҚУЁННИНГ БИЛИМИ, ИЛМНИНГ ФАЗИЛАТ ВА ФОЙДАЛАРИ БАЁНИДА

МАСНАВИЙ

*Ин сухан поён надорад, ҳуш дор,
Ҳуш сўи қиссаи ҳаргўш дор.*

ТАРЖИМА

*Бул суханнинг сўнгги йўқ, ҳушёр бўл,
Ҳам қуён достонига иқрор бўл.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу сўзнинг интихоси йўқдир. Ҳушиңгни йиг-да, қуён афсона-сига қулоқ тут!

ШАРХ

Муборак байт қуёнга ташбих бўлган бир оқил инсон қиссасига қулоқ тутмакка амр этади.

МАСНАВИЙ

*Гўши хар биғрўшу дигар гўш хар,
К-ин суханро дарнаёбад гўши хар.*

ТАРЖИМА

*Сот, бу эшишакнинг қулогин, дафъ қил,
Англамас бу сўзни эшишаклар, сабил.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сен бу эшак қулогини сотгиш. Унинг ўрнига бошқа қулоқ сотиб ол. Зеро, эшак қулоги бу сўзни англаёлмайди.

ШАРХ

Ушбу муборак байтда ҳам гўзал сўз ўйини қўлланилган. «Хар» сўзи форсийда ҳам «эшак», ҳам «сотиб ол» амрини англатади. Яъни, эй инсон, сен оламнинг зохирий садоларинигина илғагувчи қулоқни («эшак қулоги») сотиб юбор ва ўзгача, чунончи, файбий-рухоний садоларни ҳам илғагувчи қулоқ харид қил. Зеро, бу сўз мохияти эшак қулоқларга етиб бормайди.

МАСНАВИЙ

*Рав, ту рўбахбозии харгўши бин,
Макри шерандозии харгўши бин.*

ТАРЖИМА

*Бор-да кўргил сен қуён тулкилигин,
Ҳамда шернинг нотавон, кулгилигин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Боргил ва қуённинг тулкиларча килган хийла-найрангларини, хатто арслонни ўйнатиб, барбод этгувчи тадбирини тамошо қил!

ШАРХ

Суварий-зохирий курдатга бу қадар катта эътибор ва аҳамият берма. Баъзан энг заифхол одамдан буюк тасаввурот ва ихтироот зухур этади. Бу зот инсоният оламини маърифатнинг зилол файзи-дан баҳраманд айлайди.

МАСНАВИЙ

*Хотими мулки Сулаймон аст илм,
Жумла олам суврату жон аст илм.*

ТАРЖИМА

*Хотими мулки Сулаймондир илм,
Жумла олам суврату жондир илм.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Илму дониш Сулаймон алайҳиссаломнинг хотами — муҳри. Жумла олам суврат бўлса, илм — жон.

ШАРХ

Бу муборак байтда инсоннинг инсонлик мезони бўлмиш илм ҳақида гап боради. Бу ёруғ оламда инсон вужудидан миллионларча буюк жисмлар бор. Одам боласидан жисман ва сувратан ғоят қурдатли маҳлукларнинг сон-саноғи йўқ. Бироқ бу муҳташам жисмлар, бу абар қурдат маҳлукот инсон ақли қуёши («Шамси ақл») қошида зарраларга мубаддал бўлади. Инсон фарзандини муқаддас ва мукаррам килган гавҳар — маънавий рух. Маънавий рухнинг асари — ақл. Ақлнинг асари — ҳунар. Ақл маънавият осмони қуёш нуридан бир қатра. Раҳнамо. Алҳосил, хотими Сулаймон (Сулаймон алайҳиссалом муҳри) ва бир эҳсони азийми жаноб Яздан. Бу буюк ҳақиқатта ишора қиласаркан, Мавлоно Жалолиддин Румий буюрадилар: Ҳазрат Сулаймон алайҳиссаломнинг машҳур хотими (муҳри) ашёларга нечук ҳукм юргизур эса, илм ҳам тамомий мавжудот устидан ўз ҳукмини ўтказади. Инсоннинг қадр-қийматини барзиёд айлайди.

МАСНАВИЙ

*Одамийро з-ин ҳунар бечора гашт,
Халқи дарёҳо ва халқи кўҳу дашт.*

ТАРЖИМА

*Одамийзод ақлидан топмай нажот,
Бўлди бечора жамийки мавжудот.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Одам фарзандигагина хос бўлган ақл, илму ҳунардан дарёю тоғ ва саҳроларнинг маҳлукоти (яъни тамоми мавжудот) бечора-га айланди.

ШАРХ

Ақл, илм ва ҳунарга молик бўлган инсон дengиз, тоғ ва дарёлардаги ададсиз ҳайвонот оламига қирғин келтириди. Инсон ақл ва тадбири билан табиатни чўлтоқ ва кемтиқ қилди. Ҳайвонот ва наботот оламида чириш — аянчли бўхрон бош кўтарди. Бугун бу ақлли инсон бош устига бир шапалоқ соя, бир қултум тоза ҳаво учун дунёни гир айланмоққа тайёр. Биз билмаган, ҳатто номларини ҳам эшитмаган минг турли зот ва сифатли ҳайвонлар йўқлик гўристонининг чуқур лаҳадларига ботиб, йўқ бўлди. Аммо ақл юксалмоқда. У яшин тезлигига ўсмоқда. Нихоят қаёққа боради? Қаёқда тин олади? Моликига не кунларни кўрсатади? Парвардигорнинг ёлғиз Ўзигагина аён...

МАСНАВИЙ

*З-ў палангу шер тарсон ҳамчу муш,
З-ў наҳангиги баҳр дар сафрову жўш.*

ТАРЖИМА

*Шеру қоплон қўрқадур сичқон мисол,
Ҳамда дengизда наҳанглар бемажол.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Коплон ва арслон каби муктадир ҳайвонлар ҳам инсондан сичқон каби қўрқадилар. Денгиз маҳлуклари бўлмиш бебок наҳанг ва чўртнанлар ҳам унинг қудрати соясида забун ва хор.

ШАРХ

Юқорида таъкид этилганидек, инсон жисман ҳатто от-улов каби ҳайвондан-да заиф, бечораҳол. Аммо ақл-тафаккур бобида бемислу монанд қудратга эга бўлган инсон бу моддий қудратларни тиз чўқтиради. Ақл инсоният ҳаётида ҳам ижобий, ҳам салбий хусусиятга эга бўлиши мумкин. Жумладан, одамзодда зулм етказувчи ҳар нечук илмнинг баҳридан ўтмоқ мақсадга мувофиқдир.

МАСНАВИЙ

*З-ў париву дев соҳилҳо гирифт,
Хар яке дар жои пинҳон жо гирифт.*

ТАРЖИМА

*Дев, парилар қочди одамзоддан,
Бўлди пинҳон ҳар бири бедоддан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Инсон зотининг қудрат қўли етган ерлардан дев ва парилар ҳам чекиндилар. Улар инсон хавфидан кўз илғамас пинҳон ерларни макон тутдилар.

ШАРХ

Дев ва паридек ғайб оламининг махлуклари ҳам одамдан кўркдилар. Улар ўз пинҳон оламларини-да тарқ айладилар.

МАСНАВИЙ

*Одамийро душмани пинҳон басест,
Одамии боҳазар оқил касест.*

ТАРЖИМА

*Одамийзод душмани кўпдир басо,
Боҳазар ул зот эрур ақли расо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Одамзоднинг душмани кўп. Диққат ва эҳтиёткорлик билан ҳаракат қилган кимса оқилдир.

ШАРХ

Одам боласининг душмани фақат ўз жинсидангина эмас. Холбукни, жинсдошлари билан бўлган муҳорабаларда ҳам махлукот олами оёқ остида қолиб кетаверади. Бутун борлиқни ўз тасарруфига олган одам бу чексиз моликлик иштиёқидан гангид қолмаслиги фоят зарур.

Одамзоднинг асосий душмани — шайтон. У анвойи васваса, нафс чексиз дасислар билан ҳужум қиласи. Фоғил ва беҳазар инсонларни мағлуб этади. Буларга муқобиллик, шарридан ҳифз ва ҳимоя этадиган асбоб — Оллоҳнинг измига бўйсунмоқ. Оллоҳ иродасига тобеъ бўлмоқ. Оллоҳ чизиб қўйган хатти мустакиймдан (тўғри йўл) чекинмаслик. Оллоҳ барчамизни шайтон васвасидан ва нафс дасисасидан ўз ҳимоятида сақласин!

МАСНАВИЙ

*Халқи пинҳон — зишташон ва хўбишон,
Мезанад бар дил ба ҳар дам кўбишон.*

ТАРЖИМА

*Ёширин халқ — ҳам савобу ҳам гуноҳ,
Қалб уза гир айланур беинтиҳо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Пинҳон маҳлукотнинг чиркинликлари ва эзгуликлари ҳар дам инсон қалбига таъсир этади.

ШАРХ

Шайтон васвасаси ва малоик илҳомоти сувратда — пинҳон, ҳақиқатда — аён. Масалан, шайтон васваса қилади: «Зино қил! Лаззатланасан!» Малоик илҳом билан англатади: «Зинодан тийил! Худодан кўрк!» Шайтон васваса қилади: «Руҳоният ҳеч нарса эмас!..» Малоик илҳом беради: «Руҳ бўлмаса, руҳсиз моддиёт нечук ҳаракат қила олади?..»

МАСНАВИЙ

*Баҳри ғусл ар дарравӣ дар жӯйбор,
Бар ту осибе занад дар об хор.*

ТАРЖИМА

*Ғусл учун тушсанг агар анҳорга,
Дуч келурсан сув тубинда хорга.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ғусл қилмоқ — покланмоқ учун анҳорга оёқ сунсанг, сув тубидаги тикан товонингга санчилиб, сенга азият етказиши мумкин.

ШАРХ

Маънавиятда ҳам, моддий ҳаётда ҳам инсонга жароҳат ва изтироб еткурувчи унсуротлар мавжуд. Чунончи, инсон ғусл қаби фарз ва ҳар жиҳатдан таҳсинга лойик бўлган бир хайрли амрнинг ижроси учун шитоб билан анҳорга тушар экан, бехос бир тикан оёғига ботар-да, унга ташвиш орттирас. Тикан моддий бир нарса бўлгани боисидан у еткурган жароҳатни дафъ айламак

мумкин. Аммо намоз ва садақа каби маънавий ҳодисаларга тикан каби шикаст етказувчи шайтоний восвосларни нечук дафъ этмак мумкин? Ҳар лаҳза, ҳар соат бошимизда гурзи тутиб турган нафс аждарлари, шаҳват итлари, ҳасад куртлари, тамаъгарлик, риёкорлик, ёлғон ва иғво чиркинларидан нечук ҳимояланиш мумкин? «Мен сендан зўрман!», «Мен сендан ақллироқ, бойроқ, гўзалроқман», деб юрган инсонлараро шайтоний мезонлар бозоридаги талошу бебошликларни ким дафъ эта олади? Сен фусл учунми, саратон тафтидан жонингни қутқарип учунми ўзингни учунми, бағрига ташладинг. Оёнинггами, қўкрагинггами тикандир, тесув бағрига ташладинг. Бунинг тадбири бор. Давоси, чораси бор. Аммо ҳар сония товонимиздан қопиб турган гуноҳ итлари жағини қандай синдиримоқ мумкин? Дунёда ҳамма ишга тадбир бор. Аммо тақдир тадбirsизdir. Оллоҳ тақдирига тадбир йўқ. Оллоҳ банда тақдирининг тақдирпешаси. У айтган Сўз — Сўз. У кўрсатган Йўл — Йўл. Ундан нари ё берида йўл йўқ. Нечукким курраи арздан чиқиб кетгувчи йўл бўлмаганидек.

Эй, ишрат ниҳоясида фусл қиласан деб анҳорга интилган зот, руҳий фусла ҳам шундай шошилгин!

Эй, саратон офтобида қуруқшаган, куйиб жизғанак бўлган зот, саҳро ниҳоясида дуч келганинг дарёга талпинганинг каби Оллоҳ лутғи ва раҳмати дарёларига шитоб эт! Эй жароҳати силқиб турган дўст, Оллоҳ сари югур! Оллоҳ сари шош!

МАСНАВИЙ

*Гарчи пинҳон хор дар обаст паст,
Чунки дар ту мехалад дони, ки ҳаст.*

ТАРЖИМА

*Гарчи пинҳон сув тубида хордир,
Ботгай у, албатта, чунки бордир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сув тубидаги тикан фоят чукурликда бўлса-да, сенга санчилади. Сен эса, сув тубларида тиканлар борлигини англайсан.

ШАРХ

Моддий оламдаги муносабатлар, ҳарбу зарблар, талошу маошлилар саҳна юзасида содир бўлади. Душман мард бўлса, ёруғликда ҳамла қиласар, акс ҳолда, хилватда номардликни адо этар. Фалолагат бошингиз устида соя солса, ул ҳам рўй-рост содир бўлади. Буларнинг бир йўриғи бор. Дунёда ошкора майдонлар ва бу майдонларнинг соҳибқудратлари мавжуд. Унинг ёнида пистирмалар ва бу пистирмаларнинг қўриқчи қашқирлари пинҳон...

Хаёт шундай кечаверади...
Бирор синади — бирор синдиради...
Бирор ўлдиради — бирор ўлади...
Бу ал-Мийсоқдан қолган талош.
Аммо руҳий воқеликдаги хаёт қандай кечади? Маънавий ра-
золат, тубанлик, хуфя қотиллик ва пинҳон маразликларнинг ҳи-
соб-китоби — натижаси нечук бўлади?

Сув тубида тикан бор экан, борлигини тасдиқлаш учун иш-
ратзаданинг оёғига кирди. Аммо, дунёни ҳаромга кўмид таш-
лаган, бир култум покиза ҳавони ҳам булғамоққа кодир зот-
ларнинг товонига ботгувчи наштар — тикан қаёқда? Сув туби-
дами? Сув сатҳидами? Осмондами? Борми? Йўқми? Тикан ти-
канлигини қилди. Оллоҳ субҳонаҳу ва таъоло унга наштар бер-
ган экан восвос босган бир сўқирнинг оёғига санчилди. Оллоҳ-
нинг муқаддас ерига шул муқтадир Оллоҳнинг изни билан ке-
либ зум ўтмай оёғи чуқур ботгувчи хил-хил гиламлар устида
йўргалай бошлагач, Унга моддий ва руҳий кўшинлар итини сол-
ган зотларнинг томоғидан тищлагувчи тиканлар мавжудми? Бор.
Бўлганда қандоқ, мана қулоқ осинг! Ҳали замин ўз қаърида
пинҳон сақлаётган сир-асрорларини юзимизга уформасдан, ҳа-
ли тупроқ бошимиз устида тўғондек шопирилмасдан, минг-ми-
нг йиллик сўнгакларимиз куриган ҳавога санчилмасдан бурун
қулоқ осинг!

Бисмиллаҳир Роҳманир Роҳийм. Изга зулзилатил арзу зилза-
лаҳа. (Қачонки титратилгайдир замин қаттиқ тўлғоқлар билан). Ва ахрожатил арзу асқолаҳа. (Ва замин ўз юкларини ташқарига
чиқааркан). Ва қолал инсану ма лаҳа (Ва инсон дейди: «Не
бўлди унга?!»). Явмаизин тухаддису ахбароҳа. (Ул кун замин
баён этгай ўз хабарларини). Явмаизин ясдуруннасу аштатан. (Ул
кун одамлар гурух-гурух бўлиб қайтгайлар, яъни қабрларидан
саф-саф бўлиб кўпгайлар). Лийуров аъмалаҳум. (Токим аъмол-
лари уларга намоён бўлсин, яъни қилган амалларининг жазоси
муқаррар бўлсин). Фаман яъмал мисқола зарратин хойрон
яроҳу. (Бас, кимда-ким бир зарра қадар яхшилик қилган бўл-
са, — кўради). Ва ман яъмал мисқола зарратин шарран яроҳу.
(Ва кимда-ким бир зарра қадар ёмонлик қилган бўлса — кўра-
ди).

Нихояти саккиз оят. Саккиз илоҳий калом. Бу саккизта Ол-
лоҳ каломининг шарҳига саккиз минг китоб ёзиш мумкинлар
балки. Балки саккиз минг эмас, ундан-да зиёд китоб аллақачон
ёзилгандир. Бироқ муаммонинг ҳал бўлиши тинимсиз ёзилиб со-
тилаётган анвойи жилдларда эмас. Муҳими — ҳамма нарсага
муқаррар жавоб бор. Муҳими — ҳисобу китоб бор. Наинки бу
дунёнинг, балки охиратнинг ҳам дарвозаси бор. Бу илоҳий оят-
ларни ким ҳам шоҳ Бобурдан ўтказиб шарҳлай олгай!

РУБОЙЙ

*Ҳар кимки вафо қиласа, вафо топқусидир,
Ҳар кимки жафо қиласа, жафо топқусидир.
Яхши киши кўрмагай ёмонлик ҳаргиз,
Ҳар кимки ёмон бўлса жазо топқусидир.*

МАСНАВИЙ

*Хор-хору ҳийлаҳову васваса,
Аз ҳазорон кас бувад, не як каса.*

ТАРЖИМА

*Хор-хору ҳийладир, восвосдир,
Бир эмас, минг бир кишига хосдир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Одам боласи хис этишга қобил бўлган изтироб, ҳийла ва восвослар ёлғиз бир кимсадан эмас, балки жуда кўп кишилардан ҳосил бўлади.

ШАРХ

Инсон нишон бўлгувчи турли маънавий ва моддий ҳиссият ёлғиз бир малак ё шайтон, ёлғиз бир фикр ва кайфият, ёхуд маҳсус бир моддадан зухур этмай, балки бир неча малоик ва шаётин, моддиёт ва афкорнинг турли таассуротларидан ҳосил бўлади. Бинобарин, маҳсус бир кайфият таъсири остида, чунончи, «Мен фалон фикрдан файз олдим», ёхуд «Шайтон васваса қиласяпти», деб гумон қилмоқ хатодир. Зоро, инсоннинг маънавий ва моддий душманлари фоят кўп. Шунинг учун қалбни турли таассуротлардан химоя қилиш фоят оғир.

Одам боласи қайси ирқ ё миллатга мансуб бўлмасин, у мусулмон қавмида дунё юзига келади. Оллоҳ изнига таслим ҳолда олам саҳнасига тушган Одам замон ва макон, турли моддий ва маънавий таассуротлар исканжасида ё мусулмон бўлиб қолаверади, ёхуд номусулмон бўлади. Яқиндирки, ҳар иккисидан ҳам воз кечган бир маҳлукқа айланади. Унинг ушбу зайл камол топмоғи атроф-муҳитнинг бевосита таъсири остида рўй бераверади. Масалан, моддапарастлар хукмронлик қилган жамиятларда инсон шахсига катта эътибор берилади ва банда «ижтимоий муносабатлар йиғиндиси», «шахс» ёхуд «индивид» каби ажабтовур истилоҳлар остига олиб кирилади. Мутлақо формулалар ва квадратлар ичига киритилган одам ҳиссиз маҳлукқа айлантирилади. У соат милларига, турли хил белгиларга (токи сурат ва ҳайкалларгача) эътибор берувчи бир ашёга айланиб қолади. Масалан, соат 9.00да

ишга келиш керак, дейсиз. У сизга ҳеч қачон нега саккиз эмас, демайди. Инсон Яратгувчидан жудо қилинади, илохий низомлар (ҳатто табиий хислатларгача) унтишига маҳкум этилади. Борабора одам ва Оллоҳ субхонаху ўртасидаги робитага путур етади. Одам залолатта юз тутади. У жуда улкан заминда даҳшат ва кўркув остида яшай бошлайди...

МАСНАВИЙ

*Бош, то ҳисҳои ту мабдал шавад,
То бубинийшону мушкил ҳал шавад.*

ТАРЖИМА

*Сабр қил то ҳисларинг ҳам сўнгуси,
Сўнг улар-да ошкора бўлгуси.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сабр эт, ҳис-туйғуларинг босилиб, ўзга бир кучга бўйин эгсин, шундан сўнг «айнал яқийн» сирлари ошкор бўлиб, сен бу қадар баҳсу талош этган малоик ва шаётин намоён бўлади.

ШАРХ

Баъзи инсонлар малоик ва шаётин ҳақиқатда мавжудми, деган шубҳа билан яшайдилар. Бундай зотларга қуидагича жавоб берилади: Эй заковатфуруш, ҳақиқатни ўз кўзларинг билан кўрмоқчи бўлсанг, бир микдор сабр эт. Баданинг мавти (ўлими) билан ҳиссиётинг мубаддал бўлади ва сен интизор кутган буюк ҳақиқат юз кўрсатади.

Миллионлаб нодон одамларнинг бирламчи ва сўнгги даъволари: «Қани? Бор бўлса, кўрсат!» Аммо, ҳақиқат белгилик лаҳзада ҳеч қандай даъвосиз, бир сонияга бўлсин, куттирмай юз кўрсатаверади. Уни ҳамма-ҳамма қўради. «Кўрсат-кўрсат», деб барчани яқосини йиртганлар ҳам қўради. Бир умр «Йўқ» деганлар ҳам. У куттирмайди. Белгилик лаҳзада бош кўтаради.

МАСНАВИЙ

*То суханҳои киён рад кардай,
То киёнро сарвари худ кардай.*

ТАРЖИМА

*Неча бир зот сўзларин рад айладинг,
Нечасин сарвар дебон мадҳ айладинг.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу дунёйи фонийда бир неча зот сўзларини рад этдинг. Неча бир инсонларнинг доманини тутиб, сарвар дебон эргашдинг.

ШАРХ

Эй руҳоният мункирлари! Бир лаҳза сабр ва суқунат этингиз! Зеро, ҳақиқатни лаҳза-лаҳза қазо лочини ёвуқ айламоқда ва шоми фанонамо умр туруб этмоқда. «Баъдал мавт» (ўлимдан сўнг) англарсизки, сиз инкор этган шон-шавкат соҳиби пайғамбарлар ва қароматли авлиёлар барҳақ, сиз бўйин товламай қабул этган шайтон ҳам барҳақ экан!

Ҳақни англамоқ – бу одамнинг ўз-ўзини англамоғидир. Ўз-ўзини англаш ҳақида моддапарастлар ҳам, руҳонийлар ҳам кўп гапирадилар. Ўз-ўзини англаш қадр-қимматини билиш қабилидаги соғ маиший тушунчага айланган бу такаббур замонда қандай килиб Ҳақни, яъни ўз-ўзини англамоқ мумкин?

Ўз-ўзини англамоқ – бу бандаликни – Оллоҳга қулликни – унга таслимиятни бўйинга олмок.

Ўз-ўзини англамоқ – Ер юзида Оллоҳнинг халифаси эканини ва ёлғиз Оллоҳни таниб, унга, фақат унга сифинмоқ лозимлигини англамоқ.

Ўз-ўзини англамоқ – бу бандаларнинг тенглигини, шоҳу гадонинг баробарлигини, ерда фонийлик ва охират абадиятини англамоқ.

Ўз-ўзини англамоқ – заррадан то материягача фақат У зот тасарруфи остида эканини ва Ўндан ўзга банда шаклида мутасаруф йўқлигини ва бўлиши ҳам мутлако мумкин эмаслигини англатмоқлиkdir.

МАСНАВИЙ

*Баъд аз он гуфтанд: «Эй ҳаргўш, жаст,
Дар миён ор он чи дар идрокат аст».*

ТАРЖИМА

*Дедилар сўнг: «Эй қуён, қўзғолгил,
Неки идрокингдадир ошкор қил».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сўнгра ҳайвонлар дейишиди: «Эй қуён, ақл-идроқингда бор нарсаларнинг жамини ўртага сол!»

ШАРХ

Шу пайтга қадар зохирбинларча қуённи бир чақага илмаган водий қавми бу увоч калладан бирор жўяли фикр чиқармикин, деган андиша билан унга эътиборлари назарини қаратдилар.

МАСНАВИЙ

*Эй, ки бо шерे ту дарпечидай,
Боз гў розе, ки андешидай.*

ТАРЖИМА

*Шерга ташланган чивинdek жонсен,
Сўйла қандоқ маънига иқрорсен.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслон каби қудратга ташланган, эй Қуён! Заковатинг-ла англаб етган Ҳақиқат – розни бизга аён қил!

ШАРХ

Хали замон шернинг дастурхонида калла-поча бўлишларига ҳеч шубҳалари бўлмаган мутеъ ва қўрқоқ қавмнинг тилидан муштдек баҳодирга нисбатан бир оз масхаралаш оҳангни сезилса-да, «балки», «эҳтимол» каби шубҳали ва яширин умид учкунлари ҳам йўқ эмасди.

Шунаقا, баъзан девкалла, девкелбат паҳлавонларда бир қошиқ фаросат бўлмаган ҳолда, сувратан эчкига монанд бир телбаваш кимса уммони ақл бўларкан. Баъзан таянч нуқтасини «Мана» деб тутқазсалар ерни ағдар-тўнтар қиласиган тизгинсиз қувватда тариқча фахм бўлмаган ҳолда бир қилтиллаган заиф танада шиддати бекиёс заковат гулдурос соларкан...

МАСНАВИЙ

*Машварат идроку ҳушёрӣ дуҳад,
Ақлҳо мар ақлро ёрӣ дуҳад.*

ТАРЖИМА

*Машварат идроку ҳушёрлик берур,
Ақллар-да, ақлнинг ёри эрур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Машварат, яъни кенгаш ақлу идрок ва ҳушёрлик беради; ақллар ақлга имдод бахши этади.

ШАРХ

Водий ахли қуёнга ташбих бўлган зотнинг саъй-кўшишига тан бердилар ва уни машварат – кенгашга таклиф этдилар. Ҳақиқи-

када, машварат инсон ақлига буюк қувват бахш этади. Машваратсыз адo этилгуси ишда иккi навъ зарар бордир: бири, инсон бир иш ё ташвиш талошида экан, ибтидода, яъни ташвиш бошида зеҳнига ўтириб қолган фикрнинг адосига тез суръатда киришиб кетади. Бу хол кўпинча соҳибига ўзгарилимас зиён-захматлар селини бошлаб келади. Иккинчиси, киши захмат ё нафрат залвори остида чақиндек чақнаган бир фикрга банди бўлиб колади. Бу хам одам бошига кўнгилсиз ҳодисаларни солади.

Жаҳл устида, ғазаб билан бажарилган ишнинг оқибати оғир-дир.

дир. Кўп холларда одамларнинг ноаҳиллиги, худбинлиги, ўзбилармонлиги боисидан жамиятда ишқалликлар ва норасоликлар гуллаб-яшинайди. Худбинликнинг давосиз дардига чалинган фарғанғиз зотлар кўнглининг кўчасидан елган ҳар қандай сассик фикрни заковат, деб фараз қиласидилар. Бу «заковат» соҳибиниги на эмас, кўшни зотларнинг ҳам ҳалокатига сабаб бўлади. Машварат ва кенгашни менсимайдиган кимсаларда маънавий мариэзлик бўлади. Уларнинг ботинка тозалашдан то коинот илмигача ўз қарашлари ва муҳтасар ҳулосалари ҳозир-нозир. Сиз уларнинг қай бирига эҳтиёж сезасиз? Марҳамат, олаверинг. Дунёнинг бузилишига муҳталиф фикр сабаб. Одамларнинг ўзаро ноаҳиллигига келишмовчилик, ихтилоф сабаб. «Бани Одам узви яқдигаранд» яъни «Одам боласи бир вужуд аъзоларидир», деган авлиё шоир қанчалар ҳақ экан!

МАСНАВИЙ

Гүфт пайгамбар: «Бикун, эй раъии зан, Машварат, қ-ал мусташару мўътаман».

ТАРЖИМА

Айтди пайғамбарким: «Эй аҳли гумон, Машварат эт, мусташару мӯътаман».

Лисоний таржима

Оламлар фахри пайғамбаримиз алайхиссалоту вассалом буюрдилар: «Эй гумонлик зот, машварат қил. Ўзи сендан фикр талабида бўлган кимса омонлик талабидадир».

ШАРХ

Күёнгә ташбих бўлган зотни сўзлатмак воситасида водий ахли машваратнинг фойдаси ва ҳакиқатини ҳадиси шариф билан исботлашга қиём этдилар. Ҳадиси шариф эса будир: «Ал-мусташару мўътаман», яъни ўзи сендан машварат талабида бўлган кимса омонлик талабидадир.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Ҳар розе нашояд боз гуфт,
Жуфт тоқ ояд гаҳе, ки тоқ – жуфт».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Ҳар роз сўзланилмасдир, бироқ,
Тоқ жуфт келгай гоҳида, жуфт – тоқ».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Куён деди: «Ҳар сирни ошкор сўйламак жоиз эмасдир. Зеро, баъзи дафъа тоқ жуфт бўлса, гоҳида жуфт тоқдир».

ШАРХ

Куёнга ташбих бўлган одам водий ахлига деди: «Мушоваранинг самарасига оид ифодаларингиз умумият нуқтаи назаридан бокилганда айни ҳақиқат. Аммо, бу коида ҳар бир ҳол ва роз учун жорий эмас. Масалан, энг тўғри мусташор (маслаҳаттўғри) ҳам баъзида адашиши, воқелик кўзгусига ахлат чаплаши мумкин».

Ҳар нечук сирнинг сўйланмаслиги, муқаддас бир ҳодисадек юракнинг олис ерларида сақланиши бор нарса. Ғақат лақмалар ва девоналаргина якосини йиртиб, кўқсини очгандек, ичидагини ҳангома итлари олдига сочиб ташлайдилар. Байтнинг замирига сингдирилган яна бир маъно бундай: атрофга назар ташланг. Одамки бор ҳақиқат ва ростлик ҳақида кечасию қуандузи тинмай жағларини шарақлатадилар. Лекин Одам яралибдики, унинг фарзандлари нуқул чалғиш билан овора.

МАСНАВИЙ

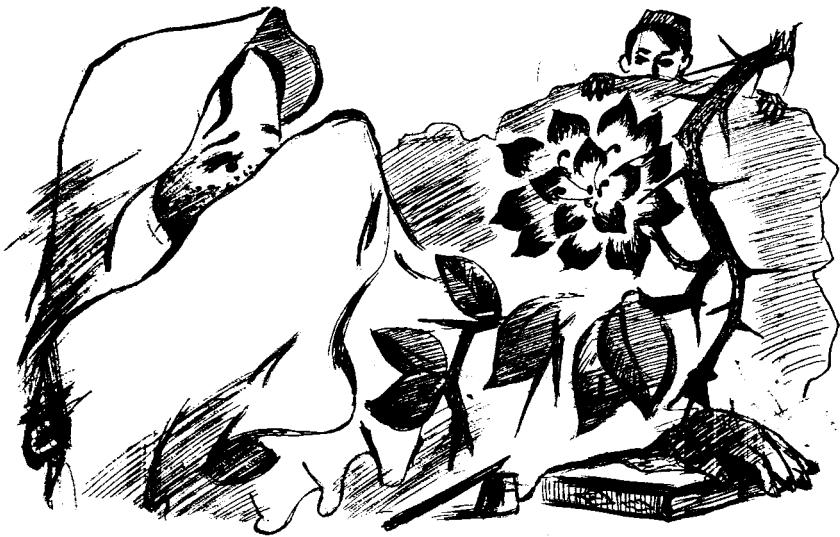
*Аз сафо гар дам занй бо ойина,
Тийра гардад зуд бо мо ойина.*

ТАРЖИМА

*Ойина ўнгида дам урсанг агар,
Чехрасин онинг қилурсан бесар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кўзгуга ҳар қанча ёвук ўлтиранг, даму нафасинг унинг пор-лоқ чехрасини хидалаштиради.

ШАРХ

Кўзгу порлоқ ва соф бир ашёдир. У оддий нафасдан-да хира тортади. Энг гўзал инсоннинг қиёфаси ҳам кўздан ғойиб бўлади. Бемаҳал ва машваратсиз бажарилган ишни зулмат никоби ўртайди.

Ушбу байтнинг қуидагича маъноси ҳам бор. Олиймақом ва олий табъли инсонлар кўзгуга мушобиҳдир. Улар одамзоднинг энг комил хислатларини ўз сиймолари кўзгусида акс эттирадилар. Бордию шу улуғ зотлар худа-бехуда ҳар нечук даҳан ва забон воситасида тинмай таърифу тавсиф этилаверса, ул олиймақом чехрасига губор кўнади.

Маддоҳларнинг нафаси баайни олов кўм-кўк гиёхни ҳам ямлаб юборгандек абгор айлади. Олиймақом зотлар бемаъни ва бемаврид сифатлардан баландда турадилар.

МАСНАВИЙ

*Дар баёни ин се кам жунбон лабат,
Аз заҳобу аз заҳаб в-аз мазҳабат.*

ТАРЖИМА

*Ушбу учдан сўйлама, тинсин лабинг:
Ҳам заҳобу ҳам заҳаб, ҳам мазҳабинг.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу уч нарса ҳақида сўйламакдан оғзингни тий, яъни борадиган тарийқ — йўлинг, молу давлатинг ва мазҳабинг хусусида ҳар ерда сўзлама.

ШАРХ

Инсон боражак йўлини ошкор этса, фано одамлар эҳтимолки унга зиён-захмат етказади. Кимса ўзи молик бўлган бойллик-сарват хусусида барчага ахбор берса, уни ҳам турли кулфат ва мажаролар оёғидан олади. Мазҳаб — маънавий ва ақлий кайфият. Инсон ҳар кимга ўз хиссияти, ақида ва қизиқишилари ҳақида сўзласа, ҳасадгўйлар унинг шаънини булғамоққа шошиладилар.

Хали дунё номукаммал ва одам ҳам адашишда экан бу учликни сир тутмоқ мақсадга мувофиқ. Зеро, оламу одамнинг бошига раҳмат этиб юборилган бир зоти муборак (с. а. в.) шундай деганлар: «Устур заҳобака ва заҳобака ва мазҳабака». Яъни, «Олтингни, йўлингни ва мазҳабингни сир тут».

МАСНАВИЙ

*Ки ин серо хусумат бисёр в-аду,
Дар каминат истад чун донад ў.*

ТАРЖИМА

*Ушбу учга кўп хусумат ҳам аду,
Пойлагай йўлингни ошкор билса ў.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Зеро, бу уч ҳодисага ҳасм ва душман ғоят кўпдир. Душман ундан воқиғ бўлиб қолса, ҳамиша йўлингни пойлайди, яъни ҳар қачон таъқиб этади.

ШАРХ

Юқоридаги шариф байт шарҳида бу уч ҳодисага нима сабабдан душман кўплиги баён қилинди.

МАСНАВИЙ

*Гар бигўй бо яке-ду алвидо,
Куллу сиррин жовазал иснайни шоб.*

ТАРЖИМА

*Сўйласанг сирринг бировга — «алвидо»?
Куллу сиррин жовазал иснайни шоб?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар сирингни бир-икки кишига сўйлар эсанг, ул сирга видо лозимдур. Зеро, ҳар нечук сир икки кишига тажовуз айласа фош бўлади.

ШАРХ

Сирни хифз этмак ғоят мушкул иш. Инсон ўзига доир бўлган сирни чидаёлмасдан биронга сўйлади, дейлик. Ҳолбуки, сирдан вонкиф бўлган зот соҳиби асролмаган сирни асрай оладими? Табиийки, ул тезлик билан сирни одамларга сочишга киришади. Демак, сўйланган сирга «алвидо» демоқдан ўзга чора йўқ.

МАСНАВИЙ

*Гар ду-се паррандаро бандй баҳам,
Бар замин монанд маҳбус аз алам.*

ТАРЖИМА

*Икки-уч қуш бирга боғланса тамом,
Ер бўйлур ҳасрат макони ҳамда дом.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Икки-уч қушни бир-бирига қўшиб боғласанг, улар маҳбусга айланишади ва ғам-қадарга қолишади.
Байтнинг мақсади сўнгроқ маълум бўлади.

МАСНАВИЙ

*Машварат доранд сарпўшида хўб,
Дар киноят бо ғалат афкан машўб.*

ТАРЖИМА

*Машварат қилмоқда қушлар бош эгик,
Билмас ҳеч ким сирлашурларми? Нечук?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қушлар халос бўлмоқ ўйида бошларини эгганча, лисоний хол ила гўзал машварат тузганлар, бу ажиб кенгаш кўрганларнинг кўзини алдамоқ учун сирли киноядир.

ШАРХ

Тутқун қушлар халос бўлмоқни истайдилар. Лекин мақсадла-ри англашмаслиги учун баъзан бошлари ва кўзларини ерга

тикадилар. Уларнинг бу ҳолини кўрганлар гумон этадиларки, кушлар замин билан улфат тутгандирлар. Баъзан эса, қушлар ўзаро низо ҳам қиласидилар. Уларнинг бу мушавваш ҳолати аслида ҳақиқий ниятларини хаспўшлаш учун ўйланган хийладан ўзга нарса эмас.

Инсондек ақл каби бир нур билан сарафroz этилган зот ўз пинҳоний сирини оламга ёймоқдан, албатта, ҳазар қиласиди.

МАСНАВИЙ

*Машварат кардий паямбар баста сар,
Гуфта ишонаш жавобу бехабар.*

ТАРЖИМА

*Машварат қилса Расул бошин ўрап,
Ҳам жавоб айлар ва лекин бехабар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оламлар фахри пайғамбаримиз алайҳиссалоту вассалом мастур (яширин) суратда машварат айлар әдилар. Асҳоби киром ҳузурида ваъз этар эканлар, уларнинг орасига фанимлар ҳам кириб олганидан бехабар қолардилар.

ШАРХ

Ҳазрат пайғамбар (с. а. в.) ваъзларининг нечоғлик таъсирилиги, сўзларининг ҳиссиётга бойлиги, таранглиги, маънодорлиги, салмоғу зарофати хусусида узок гапириш мумкин. Ҳазрат рисолатпаноҳнинг (с. а. в.) машварат чоғида юзларини яширишларини турлича талқин қилганлар. Бизнингча, бу Нубувват сири. Пайғамбарлик сир-синоати. Биз буни шарҳлашга ожизмиз. Аммо, ул зотнинг муборак нутқлари ҳақиқатда пайғамбарона эканликларини ҳар бир фаросати бутун инсон ҳис этмоқлари осон бўлсин учун «Видо хутбаси»дан айрим парчаларни эътиборингизга ҳавола этамиш.

«Эй инсонлар! Сўзларимни диққат билан эшигингиз. Билмайман, балки бу санадан кейин сизлар билан бу ерда яна бир бор бирга бўлмасман.

Эй инсонлар! Бу куннинг қандай бир кун эканлигини биласизми? Бугун Явмуннаҳрдир (Қурбон куни). Бу ойнинг қайси ойлигини биласизми? Бу ой шахри ҳаромдир (Муқаддас ой). Бу жойнинг қандай жойлигини биласизми? Бу ер Балдаи ҳаромдир (Муқаддас шахар). Бу кунингиз қандай муқаддас бўлса, бу ойнингиз қандай муқаддас бир ой бўлса, бу шахрингиз қандай муқаддас бир шаҳар бўлса, билингизким, жонларингиз, молларингиз, ирзларингиз (обрў-эътиборингиз, шон-шуҳратингиз. — *Муҳар-*

rip.) ҳам то Оллохнинг ҳузурига чиққунга қадар бир-бирларин-гизга бу мукаддас қун, бу мукаддас ой, бу муборак шахар каби мукаддасдир. Буларга қилинган ҳар қандай тажовуз ҳаромдир!..

Асхобим! Ҳушингизни йиғиб олинг! Билингизким, эртага Оллохингизга қовушажаксиз!..

Эй мўмиллар! Сўзларимни яхшилаб эшитингиз, яхши англанингиз ва яхши муҳофаза этингиз. Мухаққақи, Роббингиз бирдир. Отангиз бирдир. Барчангиз Одамдансиз. Одам эса, тупроқдан дир. Ҳеч кимнинг бошқалардан устунлиги йўқдир. Шариф ва устунлиги фақат фазилат иладир. Шуни яхши билингки, ҳар мусулмон мусулмоннинг биродаридир. Бутун мусулмонлар бир-бирларининг биродарлариридир... Ҳақсизлик қилманг! Ҳақсизликка бўйин ҳам эгманг!..» (Закои Кўнрапанинг «Алвидо, дунё, ассалом, охират» китобидан).

Бу парча оламлар раҳмати бўлмиш зотнинг (с. а. в.) видойи сўзлари. Бу сўзларни фақат Ҳақ зотнинг барҳақ пайғамбаригина айта олади. Чунончи, ота фарзандларига васият қилиш баҳтига этишса, жилла курса, аҳилликка ёхуд меросни адолат билан таксимлашга чакиради. Жон узаётган доҳий китобларидан тушган қалам ҳаққини кимгадир қолдиришини, нари борса, аллақайси қабристонга кўйишларини васият қилиши мумкин. Худо ёрлакаб, шу ҳам насиб этса, аммо, барҳақ Пайғамбарларигина сўнгги раҳматий қаломларини бутун оламга — фарзанди башарга изхор эта олади.

МАСНАВИЙ

*Дар мисоли баста гуфта ройро,
То надонад хасм аз сар пойро.*

ТАРЖИМА

*Ҳақ Расули баста сўйлар ройини,
Билмасин то хасм боши-пойини.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Одамлар фахри пайғамбаримиз (с. а. в.) бирор мұхим масалани ийрөд этгандарига хасм билиб қолмаслиги учун фикрларини сарбаста баён этардилар.

ШАРХ

Расули акрамнинг (с. а. в.) орифона ва ҳакимона саволларида жавоб яширинган бўлади.

МАСНАВИЙ

*Ў жавоби хеш бигрифтй аз ў,
В-аз саволаш менабурдй гайри ў.*

ТАРЖИМА

*Ул жавобин ўзидан англарди ул,
Хам саволин бир ўзи англарди ул.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳазрат пайғамбар (с. а. в.) асҳоби киром билан сұхбатда ғоят нозик нұқталарни англашлари осон бўлсин учун саволлари замира га жавобларин жо этар, ул зотнинг саволлари фақат ўзларига-гина аён эди.

ШАРХ

Ҳазрат пайғамбар сұхбат асносида тингловчи – сомеъларнинг ақл ва закосига кўра нутқ ийрод этардилар. Сомеъ ўзи мұхтож бўлган фикрнинг англар ва ушбу фикрга мұхтож бўлмаган кимса ҳарчанд уринса-да уни англай олмасди. Оллоҳ субхонаху ва таълонинг башариятга нозил құлгувчи баййинотини тафаккури доирасига жо этиб, уни одамий лисонда баён этгувчи зотнинг аҳволини тасаввур қилиб бўлмайди. Қуръони каримнинг «Ал-ҳашр» сурасида нозил қилинган илохий баййинотнинг илохий залвори күйидаги таъриф этилади: «Лав ан-зална ҳазал Қуръана ала жабалин лароайтаҳу хошиъан мутасоддиан мин ҳоштиллах. Ва тилкал амсалу назрибуҳа линнаси лаъаллахум ятафаккарувн». Маъноси: «Агар бу Қуръонни тоғларга туширганимизда уларнинг Оллоҳ таъоло ҳавфидан қўркиб, пора-пора бўлганини қўрган бўлардинг. Ва бу мисолларни одамларга шунинг учун баён қиласизки, шояд, улар тафаккур қилсалар».

ҚУЁННИНГ МАКРИ ҲАҚИДА

МАСНАВИЙ

*Соате таъхир кард андар шудан,
Баъд аз он шуд пеши шери панжазан.*

ТАРЖИМА

*Таъхир айлаб бир неча муддат қуён,
Панжазан шер қошига бўлди равон.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Куён арслон хузурига бир соат кечикиб, қўлларини ковуштирган ҳолда ётиб келди.

ШАРХ

Арслон хузурига йўл олган қуённинг нега бир соат кечиккани кейинги байтларда баён қилинади.

МАСНАВИЙ

*З-он сабаб к-андар шудан у монд дер,
Хокро меканду мегурид шер.*

ТАРЖИМА

*Неча муддат кеч қолиб, боргач қуён,
Ерни тирнаб, ларза солди арслон.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Куён ваъдалашган муддатдан бир соат кечикиб боргач, қўрдик, даҳшатли арслон ер тирнаб, тупроқ сочиб, борлиқни ларзага солмоқда.

ШАРХ

Арслонга ташбих бўлган золим ҳар нечук ситамкордек ўз соатида ётишолмаган ўлжаси учун ваҳший бир ғазабга тўлиб, оғзидан ўт пуркаб, панжаларини ерга санчиб, тўзон кўтармокда.

Золимларнинг таомили — шу. Золим ҳам аслида одам. Аммо бу одам тасодиф туфайли ҳукмни қўлга киритса, табиий ўзгариди. Бурун у бир кечаю бир кундуз кутишга қодир бўлса, энди бир лахза куттиргани учун ўз онасини зинданга ташлашдан қайтмайди.

МАСНАВИЙ

*Гуфт: «Ман гуфтам, ки аҳди он ҳасон,
Хом бошад, хому сусту норасон»*

ТАРЖИМА

*Деди: «Мен айтдим, бу ҳасдек нотавон,
Аҳли хомдир, хом, сусту норасон»*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Қүён маълум муддат кеч қолгани боисидан дарғазаб арслон дерди: «Мен бу хас-хашакларнинг аҳдлари ҳом ва суст эканини билардим?»

ШАРХ

Газабга тўлган арслон махлуклар шаънига таъна тошларини отади. Уларни хашаклар, «хаслар» деб таҳқир этади. Газаб энг жирканч бир манзарадирким, у охир-оқибат ўз асҳобини Қудратли Оллоҳнинг газабига гирифтор этади. Ҳаётда одамнинг ҳаддидан ошувига ва газаб жиловини қўлдан чиқариб юбормоғига баҳона бўлгувчи омиллар кўп. Зеро, газаб итда ҳам исталганча бор. Аммо, ўз газабини енголмаган мард номарддир. «Инжил»да Ийсо алайхиссалом, «Бир юзингга тарсаки урсалар, иккинчи юзингни тут!», ёхуд «Ёмонликка яхшилик билан жавоб бер!» каби ақидаларин баён этган. Газаб қаердадир эмас, одамнинг ўз ичидаги яшириниб ётган тимсоҳдир. Уни қўзғаб ҳамма ерни вайрон қилиш ҳам мумкин, ёхуд вужуднинг олис ҳавзаларига ҳайдаб, ўша ерда абадан қолдириш ҳам мумкин.

МАСНАВИЙ

*Дам-дами ийшон маро аз ҳар фиканд,
Чанд фиребад маро ин даҳр, чанд?*

ТАРЖИМА

*Отди маркабдан уларнинг макри чун,
Нега алдайдур мени бу даҳри дун?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Уларнинг дам-дама ва ваъдалари мени уловдан туширди. Бу давру замон мени не вақтга қадар алдайди?

ШАРХ

«Мени маркабдан туширди» таъбири уч важх билан шарҳ килинади. Биринчиси: саъй-ҳаракат ва жаҳдни маркаб деб тасаввур қилсак, жабарийларнинг ҳийласи мени бу маркабдан тушириб, куллиян маҳрум ва дилхун айлади. Иккинчиси: оддий маркаб ҳам ўтламоқ учун ҳаракат қилиб, яшагани ҳолда, мен маътал — ҳаракатсиз қолганим боисидан ҳам мен ва у изтиробда қолдик. Учинчиси, агар маркабга «Маътал қол!», «Ҳаракат этма!», «Ўтлама!» деб амр этилса, маркаб бу амрларга алданимайди, балки ўтламоқ — яшаб қолмоқ учун саъй-ҳаракат этади. Мен эса, тубан бу махлукларнинг қаломига алданиб, ҳаракатсиз қолдим. Айни аҳмоқ бўлган маркабдан ҳам тубан кетдим.

МАСНАВИЙ

*Сахт дар монад амири суст риш,
Чун на пас бинад, на пеш аз аҳмакиши.*

ТАРЖИМА

*Кўшк соқол хон панд егайдир бадтарин,
Орқа-олдин кўрмагай ул калтабин.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кўшк соқол ўзининг аҳмоқлиги боисидан орқа-олдини кўролмай қаттиқ панд ейди.

ШАРХ

«Суст риш», яъни «кўшк соқолли» таъбири ишдан ва мушку-лотдан кўрқадиганларга нисбатан қўлланилади.

Арслонга ташбих бўлган золим ўзини «кўшк соқолли»ларга киёс этади ва жабарийлардан фоят норози бўлади. Бу хужжат хикматан событдирки, золиммизож зотлар ўзларини доимо ҳақорат ва таҳқирлашга дучор бўлгандек тасаввур этсалар, худабеҳуда фарёди фифон этадилар. Чунки бундай зотлар ўз хилқатларининг таҳрик ва таъжилиларидан зеҳнлардаги ният ва афкор бир-бирини таъқиб этади. Натижада уларнинг зеҳни бекарор ва талош бўлади. Ўз ният ва орзулари йўлида хеч нарсадан қайтмайдилар ва ҳеч кимни тан олмайдилар. Ёлғиз ўзларини бегумон ҳақ, деб фараз этадилар.

МАСНАВИЙ

*Роҳ ҳамворасту зераш домҳо,
Қаҳти маъни дар миёни номҳо.*

ТАРЖИМА

*Йўл равону туб-тубида домлар,
Ном эмас бу, қуп-қуруқ бу номлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Йўл текис ва равон кўринади. Аммо, бу текис йўллар тубига тузоқлар тикилмишdir. Шунингдек, бу номлар замирида маъно абасдир.

ШАРХ

Ушбу шариф байтга қадар келган қатор байтлар арслонга ташбих бўлган зот томонидан баён қилинган эди. Бундан сўнг

келгуси бир қанча шариф байтлар Маснавийнинг тақозосича, бир комил ва ориф зот тилидан баён қилинади. Дунёнинг ахволи амалда ғоят зариф ва латиф кўринади. Бироқ бу зарофат ва латофат маконининг тубларида инсонни балойи бадга гирифтор этгувчи жуда кўп макр, хийла, зулм ва таҳликалар тузоғи бордир. Назар солинг, атрофда кулоқларимизни қоматга келтиргувчи қанчадан-қанча номлар янграяпти. Бу номлар қарсиллаб ёрилган тошлардек, қирсиллаб синган шоҳ-шаббадек қуруқ садо. Маъно қаҳат. Маъно абас.

Одам боласи қаро ер қаърига қўйилиб, ҳали замон қурткумурсқа илма-тешик ғалвир қилиб юборгувчи жонсиз вужудни ҳам ювиб-тарайди, кимхобларга, кафандарга чирмайди. Одам, яна тўрт кундан сўнг тўкилгувчи бу деворларга жаннат нақшларини солаверади. Одам — жаннат одами. Унинг қонида гўзаллик яшайди. Шунданми, қароқчи зинданда ўтириб ақл бовар қилмас шаклларни яратади. Ўғри, талончи, қотил ҳам юз-қўзига қарайди. Ақалли жуда пўрим либосда кўринишни истайди.

Одам... Бир донишманд Куръони каримни ўқиб чиққач, «Ҳаёт — жуда содда», деган ҳулосага келди. Уни одам ўзи мураккабликлар чангалига ташлади. Зеро, Куръони карим, одамни Ер ва Осмонлар ўртасидаги ўн саккиз минг олам махлукотининг бири, бир ота ва бир онадан яралган фарзанд эканини, инсонлар Одам алайҳиссаломдан буён факат исломда — мусулмон бўлиб дунёга келишлари, кейинчалик ўз мураккаб ўйинлари туфайли турли-туман йўл ва тарийқатлар орасида чалкашиб юришларини эслатади. Аҳамият беринг, Куръон лахза сайин Ер ва осмонларни ёдга солаверади. Ой ва юлдузлар нури, қуёш шуълалари ҳаққи қасам келтираверади. Куръон борлик олами, табиат, инсажинлар, тогу тошлар, дарёю кўллар, дунё ва уқбо китоби. Куръон Ер ва Осмонлар қўшиғи. Юлдуз нурларидан тараалган мусиқа. Кулок солинг: «Ваш-шамси вазухаҳа (Қуёшга қасам, унинг ёруғлигига қасам). Вал комари иза талаҳа (Ва унинг ортидан келгувчи ойга қасам). Ваннаҳари иза жаллаҳа (Ва ёруғ этгувчи қунга қасам). Валлайли иза яғшаша (Ва борлиқни қоплагувчи тунга қасам). Вассамай вамиа банаҳа (Осмонга, уни бино қилган (зотга) қасам)».

Куръонни бани башарга дастур қилиб юборган Зот ўз мулкидаги жамийки махлукот номи билан қасам ичади. Бу қасамни Одам деб келтираверади. Бу буюк зот Ер юзига халифа қилиб юборилган махлук ҳузурига юзлари қаро, мулзам ва осий ҳолда келмасин, деб дам-бадам огоҳлантираверади.

Куръон қасам ичаверади.

МАСНАВИЙ

*Лафзҳову номҳо чун домҳост,
Лафзи ширин реги оби умри мост.*

ТАРЖИМА

*Лафзлар ва номлар чун домдур,
Тотли лафз умр суви ичра қум эрур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Лафзлар ва номлар тузоклар каби. Сувратан баъзи ширин лафз – сўз умримиз сувининг куми янглигдир.

ШАРХ

Чунончи, бир янги таъриф-иборани эшитган соддадил гумон этадики, бу таъбир сохиби зариф зотдир. Ҳолбуки, бу зарофатли лафз кўплаб дафъа касофат ва балоҳатларга лиммо-лим эди. Бошқа бир инсон гўзал нутқлар сўзлайди. Тинглаганлар хайрат тилини тишлаб қоладилар ва нотик раъйини фойдали, деб гумон этадилар. Сўнг эса ўша нотиқнинг «зарофатли» йўлларида ҳаракат қиласи ва ўзини мазаллату заарга гирифтор айлади. Шунинг учун ширин лафз – сўз умримиз сувини маҳв ва ҳалок, қалбимизни муқаддар ва ғамнок қиласи. Бинобарин, сахих фикрни файри сахих фикрдан, козиба (ёлғон) раъйни содиқа (рост) раъйдан тантанали ва зийнатли лафз эмас, ҳақиқий маъно ажратади.

МАСНАВИЙ

*Он яке реге, ки жўшад об аз ў,
Сахт кам ё бас, рав, онро бижў.*

ТАРЖИМА

*Ул бири қум, жўшириар ул сувни,
Оқил инсон, бор, қидир топгил уни.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ул бири шундай қумдирки, сувни жўш урдиради, айни дамда сув ундан покланади, яъни қум сувни покиза этади. Эй оқил зот, сен ана шундай қумни ахтариб топ!

ШАРХ

Ҳаёти дунёда қум янглиғ сону саноқсиз лафз – сўз ичидаги ҳаётбахш, жон ато этгувчи қаломлар бор. Сен, эй толиб ва солик! Шояд, шундай бир ҳикматли қалом сохибининг жонбахш сұхбатига бир лаҳза ноил бўлсанг, сен уни тарқ этма! Сен уни топ!

Муқаддас «Инжил»да Сўз мавқеига катта ўрин берилади. Сўз бирламчи ҳаёт аломати сифатида эътироф этилади. Сўз — Оллоҳ таборак ва таълонинг Одам қадар буюк қашфиёти. Эҳтимол, Одам алайхиссалом илк дафъа талаффуз этган сўз «Роббим» каломидир. Аммо, иккинчи талаффуз этган сўзлари шубҳасиз, Роббимизга ҳамдлардир. Аммо бу ҳамдлар Одам алайхиссаломнинг ўзи каби пок ва беғубор эди. Ўша дамда бу сўзлар беғараз ва бекадар эди. Бу ҳамд ва шукроналик лафзлари таъмъарлик, хушомад, мутеъ ва мутаҳҳамлик оҳангларидан холи, иймон, иқрор, одамийлик шукронаси эди. Аммо бу кутлуг қаломлар кейинчалик банда тилидан банданинг ўзига томон кўчди. Банда бу муқаддас қаломлар тожини ўзидек бир гуноҳкор кулнинг шаънига бахш этди. Сўз хорликни зиммасига олди.

МАСНАВИЙ

*Ҳаст он рег, эй писар, марди Худо,
К-ў ба Ҳақ пайваст, аз худ шуд жудо.*

ТАРЖИМА

*Эй ўғил, ул қум эрур марди Худо,
Ҳаққа пайваст бўлди, ҳам ўздин жудо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй ўғлим! Сувларни қайнатгувчи ва поклагувчи қумдан муддао марди Худо, ориф ва донодирки, ўзидан жудо бўлиш йўли билан Ҳаққа қовушади.

ШАРХ

Сувларни қайнатиб, жўш урдиргувчи қумдан мақсад авлиёуллоҳ — Оллоҳнинг мардларидир. Уларнинг футухли ақл, руҳларидан файзбахш қаламларидан адаб ва тарбиянинг хаётбахш суви абадий нусрат сари равона бўлади. Эй ўғлон, шу боисдан ул покиза зотларга толиб, ул муборак кўлларнинг улуғ битикларидан баҳраманд бўл.

МАСНАВИЙ

*Оби азби дин ҳаме жўшад аз ў,
Толибонро з-он ҳаётасту намў.*

ТАРЖИМА

*Дину иймон суви ундан қайнагай,
Толиб ундан жон олур ҳам яшнагай.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ўша Худонинг мардлари туфайли дину иймоннинг лаззат-бахш суви доимо қайнаб жўш уради. Дин ва иймоннинг ҳаётафзо суви. Қуръони карим таърифлаган «бимайн маъйин» (оқин сув) каби абадий жараён этади. Кимда-ким ўша Худо мардларини талаб айласа, нашъу намо топгай, иншаоллоҳ.

«Мардони Худо Худо набошанд, Лекин зи Худо жудо набошанд» байти туркйдаги «Авлиё Худо эмас, Худодан жудо эмас» ибораларига мос келади.

Биз шарҳ жараёнида «Мардони Худо», «Худонинг мардлари» таърифини кўп қўлладик. Бу фавқулодда жозибали ибора қандай маънони ифода этади. «Мард» калимаси туркйда «баҳодир эр» маъносига ёвук. Одатда бу ибора Оллоҳнинг дўстлари — валийларига нисабатан қўлланилади. Оллоҳ субҳонаху ва таълонинг баҳодир эрлари кўп — мужоҳидлар, тақво әгалари, солиҳлар ва сиддиқлар ва файраху. Аммо бизнинг таърифимиздаги «мард» қандай зот. Бу зотлар инсониятнинг энг улуғ душмани — нафс билан жиҳодга киришганлардир. Бу зотлар заррача қусурдан токи улкан гуноҳларга қадар муросасиз ёвдирлар. Оллоҳнинг одам Рухи ва жонига сингдирган неки бирламчи ҳалол туйғуларини кўргони ўша зотлар. Улар шайтон дасисаларига учмайди. Энг кўзга кўринмас зарралардан-да зарра гуноҳ балки олам назаридан паноҳ топар, бироқ бу зотлар нигоҳидан қоча билмайди. Улар Ҳақ йўлидаги энг Ҳақ толиблар, мустақиймлар. Худонинг мардлари хўқиз билан жанг килгувчи, ёхуд қандайдир оёқ-кўл жанглари билан одам сўнгагини синдиргувчи, нари борса тош отиб, тош кўттаргувчи таназўлар оламидан олис-олисларда, бу дунё аҳлининг нобино назарлари ета олмайдиган маъволарда яшайдилар.

МАСНАВИЙ

*Ғайри марди Ҳақ ҷу реги ҳўшк дон,
К-оби умратро ҳўрад ў ҳар замон.*

ТАРЖИМА

*Қуп-қуруқ қум — марди Ҳақдан гайрилар,
Умр сувингни ичарлар-да, ичар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Худо мардидан бошқасин қуруқ қум, деб бил. Бу қуруқ қум умринг сувини симириб, адо қиласди.

ШАРХ

Авлиёуллоҳ ҳазратларидан ғайриларнинг аҳвол ва руҳониятига доир каломлар ва уларнинг битиклари шаклан ҳар нақадар

порлоқ бўлмасин, бу калималарни тинглаганлар ва бу битикларни мутолаа қилган кимсаларнинг умри ҳабба бўлади. Ўша ҳаётсиз лафзларни қабул қилган кимсалар азобу жазога гирифтордирлар. Бинобарин, инсон қабул қилмоқчи бўлган калимот ва фикр соҳибининг аҳволини, яъни унинг кимлигни таҳқих айласин. Зеро, бир иймонсизнинг иймон ҳақидаги рисоласини ўқимдан бурун муаллиф руҳиясини тадқиқ этиш шарт. Зеро, қўлида шароб тутиб, Куръони карим оятларини талаффуз этажтган «донолар», маству аласт ҳолда ҳадиси набавияни тилга олиб «муҳаддис»лик қилаётган жоҳиллар кўпайиб кетди. Хусусан, қалам аҳли — шуаро муқаддас мавзулар майдонида ким ўзарга баҳс боғлаганлар. Уларнинг уюрида ҳақиқий айfir билан байтални фарқлаш хийла мушкул савдо. Юқорида баён қилинган коида файбий-руҳоний ҳаётга доир бўлиб, бу аҳвол фан асҳобларига маҳсус эмас. Зеро, аҳли илм фаний муаммоларини майдонга қўймоқлари, баҳсу мунозара мавзуига тадбил айламаклари наинки жоиз, балки фойдалидир.

МАСНАВИЙ

*Толиби ҳикмат шав аз марди ҳакийм,
То аз ў гардй ту бийно ва алийм.*

ТАРЖИМА

*Бир ҳаким марддан бўл ҳикмат толиби,
Токи бийносен ва Ҳақнинг олими.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бир мард ҳакимдан ҳикмат талаб қилгувчи бўл, токи сен ундан басийр — кўргувчи ва билгувчи, яъни Ҳақни англагувчи бўлгайсен.

ШАРХ

«Ҳикмат» лафзи шу пайтга қадар жуда кўп истеъмол қилинди. «Ҳикмат» сўзи фалсафа қаломи билан бақамти ишлатилиб келинди. Чунончи, қадимги Ҳинд ва Миср, шунингдек, бир қатор юонон мутафаккирлари «фалсафа» иборасини «систем», яъни маслак маъносида ҳам қўллаган эдилар.

Инсоният Оллоҳ таборак ва таъюлонинг илҳом билан юборган баййинотларини ибтидода Раббоний қонун сифатида қабул қилган бўлса, аста-секин бу илоҳий дастурларни унута борди. Ер юзидан турли гўшаларга ёйила борган сари бирламчи асосини мутлақо фаромуш айлади. Оллоҳ зоти ва сифоти унутилди. Заминда худолар пайдо бўла борди...

Аммо замин пайғамбарсиз қолган эмас. Башарият башоратсиз

колмаган. Ерда Оллоҳ назар қилган қалби үйғок, зехни ва қўзла-ри бийно зоти шарифлар бор. Суқрот, Афлотун ва Арастулардан сўнг дунё юзига келган анвоий руҳоний ва моддий афкор қанчадан-қанча инсонларнинг эътиқодини тор-мор айлади. Масалан, ҳар нечук саодатнинг инкори билан ҳикмат ва саломатлик токига етишгувчи, ҳар қандай нафсни рад этгувчи машхур Эпикурнинг маслаги; охират баҳсини куллиян тарқ этган, нафсни, машшоқ ва мутойибани энг гўзал ахлоқ кушандаси деб билган Стуйисин маслаги; сўнгроқ Искандария шаҳрини забт этган фанофиљлоҳ (Оллоҳ учун фано бўлмоқ) – «Афлотуни жадид» маслаги; кейинроқ Испанияда арабларнинг Афлотун ва Арасту мактабини бошқача бир суратда тараққий эттирган маслак; ниҳоят 18 – 19 асрларда Англия, Олмония, Францияда бир томонда мункирийн (худосизлар) ва бошқа тарафда мувваҳҳидийн (ёлғиз Олоҳнигина тан олгувчилар)нинг систем ва маслаклари зухур этди. Бу ҳодисаларнинг барчаси бир-биридан жудо ва узоқ эди.

Ислом таълимоти ер юзига кенг ёйилгунга қадар бир-бирига зид, бир-бирини қаттиқ рад этгувчи турли-туман қарашлар пайдо бўлди. Ва замонлар ўтиши билан секин-аста йўқлик мулкига айланга борди.

Ҳикматга муттаалуқ бўлган Ислом динининг олти буюк асоси бордир. Биринчиси: коинот қадим бўлмай, Ҳақ амри билан маҳлук экани оёт ва баййинотлар воситасида исбот этилган; иккинчиси «Ёсин» сурасининг қирқинчи ояти каримасида буюрилади: «Лаш-шамсу янбагий лаха ан тудрикал қомаро валаллайлу собиқун наҳари. Ва куллин фий фалакин ясбахун». Мазмуни: «На офтобга сазовордирким ойга етсин, на тун кундуздан ўзгувчироқдир. Ва ҳар бири ўз мадорида юзгай».

Тафсир: Офтобнинг нур сочиши кундузга хос бўлиб, ойнинг ёғуду таратиши тунга хосдир. Қуёш ойнинг нур таратишини мағлуб этмайди, яъни, кундуз эртароқ келиб, туннинг маълум кисмини эгаллаб ололмайди, ёхуд тун сабақат этиб, кундуз ҳатм бўлмай келмас. Ҳар замон ва макондаким тун-кундан муайян андоза муқаррар бўлгандир, ўша муқаррар ҳолида жараён этади. Ва бу курраларнинг ўша конуниятидан бир дақиқа бўлсин тақаддум ва таъхир этмакка мажоли йўқдир. Ҳар бир сайёра ўз мадорида гардиш этади ва бир қадам бўлсин на ул ёнга, на бул ёнга силжий олади. Ва шу қадар кескин ҳаракат жараённида бу қадар улкан фазо майдонида улар бир-бирларига тўқнашиб кетмайдилар. Бу буюк низом ва ана шу азиймуш шаън мошинилар бир буюк зотнинг иқтидори қўли билан бошқарилиши тушунишимизга кифоя қилмайдими? Шундай экан тун ва кунни алмаштиргувчи, ой ва қуёшни навбат билан бошқаргувчи зот сизларни фано қилмоққа, ундан сўнг яна қайта пайдо этмоққа ожизми? (Ушбу шарҳда форс тилидаги тафсирлардан фойдаланилди. – Тарж).

Юқоридаги ояти карима ва тафсирда кўриб ўтганимиздек, Ер шари, самовот жисмларининг ҳаракати ҳали овруполиклардан бир неча аср бурун азиймуш шаън Куръонда баён буюрилган экан.

Учинчиси. Ҳар нечук феъл ва ҳаракат Раббоний идоранинг хоҳиш ва истагига кўра рўй берилиши ҳақиқат экани.

Тўртингчиси. Бутун инсониятга — одам боласига бирдек меҳр ва оқибат кўрсатмоқ.

Бешинчиси. Мўмин Худонинг хавфидан бошқа ҳар нечук кўркув ва талошдан қалбини озод этмоғи, шу восита билан ўзининг абадий саодатини таъмин этмоғи.

Олтингчиси. Ҳар нечук шубҳа-гумонлар кулохидан қутулиб, Раббоний ваҳий бўлган азиймуш шаън Куръоннинг жалил амрига бўйсунмоқ.

Шундай қилиб, бу асос ва буюк ҳақойиқни англаған, бу гўзал аъмол ижросига сайд этган «улулалбоб» исломий ҳикмат чашмасидан баҳраманд бўлажак. Бу муборак гурӯҳ ҳусусида «Бақара» сурасининг икки юз олтмиш тўққизинчи ояти каримасида буюрилади: «Юътил ҳикмата ман яшаъу ва ман юътал ҳикмата фақод увтия хойрон касийрон ва ма яззаккари илла улул албаби». Мазмуни: «Кимни хоҳласа, ўшанга ҳикматини беради. Кимга ҳикмат берилса, унга кўп яхшилик берилган бўлади. Фақат ақл эгаларигина эслайдилар». (Ояти карима таржимаси «Тафсири Хилол»дан олинди).

Эй солик! Азиймуш шаън Куръонда хайрли башорат бўлган ҳақиқий ҳикматга молик бўлмоқ эсанг, Раббоний амрга тобеъ ва толиб ва ҳикматга молик бўлган бир марди Худога роғиб бўл! Токи сен ҳам мубин динимизнинг дақоқиқларидан вокиф ва мардони Худонинг ҳикмати билан доно ва ориф бўларсан.

Хотамул анбиё (с. а. в.) буюрадилар: «Ҳикматнинг боши ҳавфи илоҳийдир». Бу ифоданинг нақадар буюк ҳикмат экани таърифга муҳтож эмас!

МАСНАВИЙ

*Манбаъи ҳикмат шавад ҳикмат талаб,
Фориг ояд ўзи таҳсилни сабаб.*

ТАРЖИМАСИ

*Ҳикмат кони бўлди ҳикмат истаган,
Фориг бўлди у сабаб таҳсилидан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳикмат талаб қилган кимса ҳикмат таҳсилидан кейин ҳикмат манбаига айланади ва сабаб таҳсилидан фориг бўлади.

ШАРХ

Ҳар бир инсон шариати мутаҳҳаранинг (пок диний аҳкомлар, қонунлар мажмуи) йўлида ҳаракат айламоғи фарз. Бир соҳиби

ирфондан хикмат талаб қилган кимса Оллоҳ марҳамати билан асл саодат соҳиби бўлади. Ва у, ҳақиқатан, билурки, кофаи асбонинг (барча сабаблар) холики Оллоҳ таъолодир.

Иймон келтирган банда шариатнинг мана бу банди маъқул, бу банди эса номаъқулроқ демоғи мумкин эмас. Шариат шундай бир ҳавзидирким, бу ҳавздан бир қатра сув бехудага исроф қилинса, курийди. Шул боисдан иймон руқнларидан фариштага иондим, лекин «ҳайру шарр» Ҳақдан эканига ишонкирамайроқ турибман, деб бўлмайди.

Биродарлар, бу олам бутун борлигича Оллоҳ назари ва эътибори остидадир. Биродарлар, кўзингизни каттароқ очиб, самовот кенгликларига назар солинг, бир лаҳза хаёлан ер юзидан ақалли етти-саккиз терак бўйи кўтарилинг. Э биродар, ана шу етти-саккиз терак баландликдан ерга томон қарасангиз фалончи бойнинг қасри катакдан ҳам кичкина эканини пайқайсиз. Худди шу арзимас баландликдан сизга бироннинг жарак-жарак мол-дунёси, тақабурлиги, манманлиги асло кўзга ташланмайди. Э биродар, энди хафа бўлманг, сиз жамийки майда-чуйда, икир-чикирлардан фориг бўлдингиз!

Дунёдаги хеч бир нарса Оллоҳ назаридан қочиб кутилмас.

МАСНАВИЙ

*Лавҳи ҳофиз Лавҳи Маҳфуз шавад,
Ақл аз ўрҳи маҳфуз шавад.*

ТАРЖИМА

*Лавҳи ҳофиз Лавҳи Маҳфуз ўлур,
Ақл ундан руҳи маҳфуз ўлур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Лавҳ ҳофиз экан, Лавҳи Маҳфуз бўлади. Хикмат талабида бўлган кимсанинг ақли руҳ туфайли маҳфуз бўлади, яъни асралади.

ШАРХ

Хикмат талабида бўлган ақл ва хикмат соҳиби Куръони каримнинг буюк ҳақиқатлари, бир марди Худонинг ҳукм ва асрорларини ҳифз этгувчи бир лавҳ экан, Илоҳий файз уни нафс ва шайтоннинг васвасасидан маҳфуз этади, яъни асрайди.

Ўша толибнинг ақли ибтидода хикмат талабида экан, сўнг унинг ўзи Руҳ ёхуд Руҳул қудс (малоика) томонидан асрагувчи, қўллагувчи қудратга айланади.

Одамзод руҳнинг қудратини хали-ҳануз ҳис қилганича йўқ. Тақво соҳиблари, муроҳид, сиддик, ориф ва соликлар руҳининг

кудрати чек-чегарасиздир. Биз кундалик рўзгор машмашалари, дунёнинг ялтири-юлтири алдоқлари, нафснинг тизгинсиз исёnlари, лаҳза сайин майший инкилоблар саҳнасида кечётган тўнтаришлар комида бўлиб, руҳониятдан жуда бўлаёздик. Оллоҳнинг ёлғиз Одам фарзандигагина берган энг танқис неъмати — Руҳдан юз бурдик. Рух бизни тириклай тарқ этди, тан ҳар нарсадан фолиб келди.

МАСНАВИЙ

*Чун муаллим буд ақлаш мардро,
Баъд аз ин шуд ақл шогирде ўро.*

ТАРЖИМА

*Ақли устоз эрди аввал эрнинг,
Сўнгра шогирд бўлди у, не дердинг?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ул зотнинг ақли ибтидода хожа эди. Сўнг эса ақл унга шогирд тутинди.

ШАРХ

Инсоннинг дунё ва охират ишларида тарақкий этмоғи учун энг бирламчи восита — устоди унинг ақл ва истеъоди бўлиб, ақли комил соҳибини ибодати мақбула ва масоиъи машруа ижроси, ҳамда ҳикмат таҳсилига даъват қиласи. Бир марди Ҳудонинг этагини туттириб, маърифат касб эттиради. Толиб оқил, тарики ҳаққа, руҳи ҳақойиққа восил бўлгандан сўнг, ақл унинг руҳоний ҳикматидан ҳайратда қолиб, даставвал устод эса, ниҳоят шогирд бўлади.

Инсон ёлғиз жимоъ ва муттасил эт еб, дунё маҳлукотига қирон келтириш учун яратилганида Парвардигор унга «имтиёз» бермаган бўларди. У «ақл» имтиёзи билан жамийки маҳлукотдан баланд бўлди. Инсон ақл билан бутун мавжудот устидан хокимлик ўрнатди. Ўзидан неча минг карра қурдатли бўлган маҳлукларни тухуми билан қуритида. Аммо, минг афсуски, инсон нима сабабдан бу илохий «имтиёз» ёлғиз унгагина берилганини хаёлига ҳам келтирмади. У — ақлли. Унинг ақли шиддат билан таназзул сари учеб бораётганини сезиб, ҳис қилиб туради. Аммо, ақл унга ҳар лаҳза орқага йўл йўқ, деб уқтираверади. Аммо, у билмайдики, Оллоҳ салтанатида на «орқа» ва на «олдин» бор. На тарих бор, на ўтмиш ва на келажак бор. Оллоҳ салтанатида бугун биз бормиз, эртага ҳам биз бўламиз. Аммо қаерда? Қандай ҳолатда? Қайси ҳолатда? Қайси маконда? Буни ёлғиз Ўзи билали. Тангритоғ этагидаги қандайдир корхона ўрнида отхона, унинг

ўрнига майхона қурилаверади; Кофарниҳон соҳилига кимдир ором-гоҳ тиклайди, кимдир уни бузиб ташлайди ва масжид тиклайди, кимдир масжидни ҳам бузиб ташлаб бутхона қуради...

Тангриғ Тангри мангалигининг тимсоли бўлиб тураверади, Кофарниҳон эса Инсон Руҳининг абадияти бўлиб шовиллайди... Шовиллайди...

Машҳаргача шовиллайверади. Унинг тўлқинлари қабр усти-хонларини кўчириб кетгандек, оромгоҳдаги антиқа ётоқхонани, унданги хушбўй тўшакларни-да тўлқинлари кифтига ташлаб оқаверади...

Мангулик ана шу. Вақт – бизмиз. Мана шу замон ҳам ўзимиз.

МАСНАВИЙ

*Ақл чун Жибрийл ғўяд: «Аҳмадо!
Гар яке гоме ниҳам сўзанд маро».*

ТАРЖИМА

*Ақл дер Жибрийл мисоли: «Аҳмадо,
Бир қадам қўйсан ёнарман ўт аро».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ақл Жаброил алайҳиссалом каби дейди: «Агар мен яна бир одим олға ташласам тажаллий нури мени кул-кукунга айлантиради».

ШАРХ

Улуг Меъроҳ тунида Фахри олам алайҳиссалоту вассалом бир оз таваққуф қилган ҳазрат Жаброил алайҳиссаломга дейди: «Эй биродар, не учун мендан таъхир этдинг?» Ҳазрат Жаброил алайҳиссалом жавоб беради: «Агар бир бармоқ боши қадар олға қадам ташласам ёнгайман».

Ақл ҳам ибтидода соҳибига раҳбар ва раҳнамо экан, нихоят тараққий этган Руҳга ёхуд Руҳ соҳибига арз этади: «Мен ўз иқтидорим воситасида маълум бир нуқтага қадар бора олман ва муайян ҳодисанигина фаҳмлайман. Агар сен кўра билгувчи ҳукм ва асрорни ўз қувватим билан ҳифз этмакка касб айласам тажаллий нури мени кулга айлантиражак».

Бу байти шариф нечоғли олий, накадар маънавийдир. Комил ақл Жаброил аминга, тараққий этаётган Руҳ пайғамбаримизнинг (с. а. в.) лайли жалилаи Меъроҳдаги (Меъроҳ туни) қудсий аҳволларига қиёсланяпти.

Ҳазрат Жаброил бир лаҳзада чексиз масофани босиб ўтарди. Комил ақл ҳам бир сонияда зеҳнан афлокни сайр ва ихота айлади. Пайғамбаримиз (с. а. в.) чексиз тажаллиёт нури ва илоҳий ҳикматга мушарраф бўлдилар.

МАСНАВИЙ

«Ту маро бигзор, з-ин пас пеш рон,
Хадди ман ин буд, эй султони жон!»

ТАРЖИМА

«Сен мени қўйигин-да бўл олга равон,
Шул эди ҳаддим, эй султони жон!»

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сен мени қўй. Олдинга боравер. Менинг ҳаддим шул ерга довур эди, эй жон султони!

ШАРХ

Бул байти шарифдаги фасоҳат ва балоғат, ирфон ва маърифатга боқинг! Саодатга даъвогар ва ҳикматга қобилияти инсон волаю ҳайрон бўлди. Юз оғарин, эй ношири нури якийн, Ҳазрат Мавлоно Жалолиддин! Эй, сўфия аҳлининг пешвоси ва эй, орифлар жон сувининг сарчашмаси! Жаброил амин Фахри оламга (с. а. в.) арз қилгани каби ақл ҳам соҳибига дейди: «Менинг қувватим сенга зоҳирий улумлар ва турли амрларни етказмакка етарли эди. Аммо энди сенинг учун бошқа бир поёнсиз олам юз қўрсатдики, менинг у олам ичра кирмакка ҳад ва иқтидорим йўқ! Энди, эй Рухи равон, сенинг олий навбатинг намоён бўлди. Ул олами лоҳутга тўғри шитоб эт. Ва файзинг туфайли мени ҳам ноили урфон ва комрон айла!»

МАСНАВИЙ

Ҳар кий монд аз коҳилий бешукру сабр,
У ҳамин донад, ки гирад жой жабр.

ТАРЖИМА

Кимки коҳил бўлди бесабр, бешукур,
Жабр пойин тутганин билгай сўқур.

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳар кимки танпарварлик ва танбаллиги боисидан шукрсиз ва сабрсиз бўлди, ундан одам жабрнинг оёғини тутганини яхши билади.

ШАРХ

Инсон боласида мавжуд бўлган бу қадар Раббоний эҳсон — аъзолар, ҳис-туйғу, тафаккур ва руҳоният учун Оллоҳ таъология шукронга келтирмак жоиз.

Шу нүктада Оллоҳ таълонинг одам фарзандига эҳсон қиласан анвойи неъматларини, одамзод ўз қўли, ақл-тафаккури билан яратган неъматларидан ажрим қилиб олайлик. Оллоҳ таълонинг Одам боласига инъом қилган энг буюк неъматларининг мумтозорини ҳам санаб адо этиб бўлмайди. Масалан, одамийлик неъмати нима? Бу сиз билан бизнинг тўнғиз ё ит қавмида яралмаганимиз учун Оллоҳга шукrona келтирганимиздир. Ҳолбуки, аксарият холларда биз бу неъмат қадрини тупроққа қориб, тўнғиз ё ит ҳам ҳазар қилгувчи амалларни адо этувчи-лармиз. Ёинки ақл-тафаккур, меҳр-муҳаббат каби энг олий неъматларни олайлик... Одамзод кўп холларда кафтларини ёзаркан, энг аввало, акаси ёхуд укаси, бир оддий ҳимматли одам ҳам беришга қодир бўлган неъматни оламлар, замину самовот, ундаги жамийки мавжудотнинг Холиқи – Оллоҳ таборак ва таълодан сўрайди...

МАСНАВИЙ

*Ҳар кий жабр овард худ ранжур кард,
То ҳамон ранжурниш дар гўр кард.*

ТАРЖИМА

*Жабр қилган ўзин бошига етди,
Ўшал жабри ани мозорга элтди.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кимги одамлар бошига жабр қелтириди, ўзини-ўзи хаста айлади, яъни ўз бошига ўзи етди. Ўша хасталик охир-оқибат уни гўрга тиқди.

ШАРҲ

Ҳар кимки файри мустакийм, яъни эгри йўлни тутди, Ҳақдан чекинди, йўл сўнгида ўзини хаста ва тор-мор айлади. Инсон маънан ва жисман мариз (касал) ёхуд ожиз бўлмасликни истаса, ибодат ва хайрли амаллар ижросига саъй-ҳаракат қилсин.

Инсон фитрати яхшилик – фақат яхши амаллар тупроғидан қорилган. Шу сабабли ёмонлик содир этгувчи зотлар, ёхуд ёмонликка мойил одамларни чиндан хасталар дейиш мумкин. Руҳан, ақлан, жисман соғлом одам ёмонликни билмайди. Кимки ёмонликни ақалли хаёлидан ўтказса, демак, албатта иллатлидир. Бу иллат унга ҳаёти дунёда ҳам катта мусибатлар келтиради; уқбо ҳаётида ҳам.

Савол тугилади. Минглаб-миллионлаб одамлар курбон келтирган жанглар, ўзаро даҳшатли урушларда иштирок этган ҳам-

ма шахсларни қотиллар ёхуд разил инсонлар деб бўладими? Инсон жамият бўлиб, давлат бўлиб яшай бошлагандан бўён неча-нечада хаштли қирғинлар ва сўнгсиз курбонлар келтирган фалокатларни яшади. Яшаб келаётир. Бу қирғин ва фалокатларга чиябўри ва тўнғизлар эмас, айрим инсонларнинг чексиз-чегарасиз ҳарислиги сабабдир. Фалон овул ё маҳалладаги подачининг таёғини қўлидан тортиб олиб, унга қилич тутқазгандар сабабидир. Ер юзида яшаб ўттан камдан-кам ҳукмдорлар чинакамига соғлом эдилар. Дунёни эгаллаган барча салтанат соҳиблари чексиз манманлик ва шуҳратпастлик касалига мубтало бўлганлар.

МАСНАВИЙ

*Гуфт пайғамбар, ки ранжури балог,
Ранж орад то бимирад чун чарог.*

ТАРЖИМА

*Деди пайғамбар, киши ранжур эса,
Ранж этгай то чироғдек сўнмаса.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оламлар фахри алайҳиссалоту васаллом буюрди, асоссиз хасталик ранж ва касаллик келтиради, токи соҳиби чироғ янглиғ фавт бўлгунга кадар.

ШАРХ

Демакки, жабарийлик василаси билан ибодат қилмоққа ўзини иқтидорсиз билган ёки аксинча жабарий бўлмай туриб ҳам танбаллик, лоқайдлик билан умр ўткарган кимсалар оқибатда хастадил ва бекарор бўладилар. Бинобарин, шаръий ибодат ва хайрли саъй-ҳаракатдан манъ этгувчи бирор-бир ҳис пайдо бўлса, бу фикрни айни жаноб Зулжалол иродасига муҳолиф бир фикр деб билмоқ, дарҳол қалб лавҳи ва ақлдан уни ўчириб ташламоққа харакат қилмоқ жоиз.

МАСНАВИЙ

*Жабр чи буд? Бастан шикастаро,
Ё бипайвастан раги бигсастаро.*

ТАРЖИМА

*Жабр нима? Богламоқ синса недир,
Ё кесик томирни пайвандлаш эрур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жабарийлик нима? Сингтан нарсани боғламоқ ёхуд кесик томирни бир-бирига пайванд қилмоқ. (Бу байти шарифнинг маъноси қуидаги байт шархидан англашилади).

МАСНАВИЙ

*Чун дар ин раҳ поии худ нашкастай,
Бар кий механдӣ чи поро бастай.*

ТАРЖИМА

*Гар оёгинг синмади бу йўлда шон,
Нега кулдинг, ҳам оёгинг боғлабон?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй ғоғил, Оллоҳ таъоло йўлида оёғинг синганича йўқ, кимнинг устидан куляйсан? Оёғингни боғлаб ҳам олибсан.

ШАРХ

Эй жабарий! Жаноб Вожибул вужуд йўлида воқеъ бўлган убудият ва инсоний вазифалар ижросига иқтидорсиз бўлсанг, кимнинг устидан масҳараомуз куляйсан? Оллоҳ таъолонинг устиданми? Эй ғоғил! Қаро ер қаъридаги зарра ҳашаротдан энг улуг махлуқотгача қўлида бўлган Зот устидан қулиб бўладими? Бу йўлда оёғини синдириб, бурнини қонатган мужоҳид ўсмирлардан тақво аҳлигача сенинг латтапеч оёғинг, ишшайган турқ-тароватинг, зоҳиру ботинингдан огоҳ!..

МАСНАВИЙ

*В-он, ки поящ дар раҳи кўшиши шикаст,
Даррасид ўро Буроқу барнишаст.*

ТАРЖИМА

*Саъӣ этди, тун-кун синдириди оёқ,
Келди қошига етиб онинг Буроқ.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ул пок Зот, оламлар фахри алайҳиссалоту вассалломнинг оёқлари кўп саъӣ-ҳаракат, ибодат ва қиём оқибатида шишиб кетарди. Ул муборак Зот ҳузурида Оллоҳ таборак ва таъолонинг изни билан Буроқ ҳозир бўлди.

ШАРХ

Саҳиҳ китобларда мастур ва машҳурдирки, Пайғамбаримиз (с. а. в.) Қиём ҳолатида кўп ибодат қилишлари оқибатида муборак оёқлари шишиб кетарди. Ҳатто ҳазрат Ойиша розияллоҳу таъоло анҳо рисолатпаноҳ ҳазратларига арз қиласиди: «Эй оламлар фахри! Оллоҳ таъоло «Фатҳ» сурасида Сизни мутлоқ мағфират қилганлиги башоратини берди. Не сабабдан бу қадар заҳмат ва машаққатни иҳтиёр этдингиз ва муборак баданингизга бу қадар озор етказдингиз?» Шунда Хидоят манбаи, Жаноби Робби иззат маҳбуби (с. а. в.) жавоб бердилар: «Афало ақун абдан шакуран», яъни Оллоҳ таъоло ҳазратларининг бу неъматларига жавобан шуқур этгувчи банда бўлмайми?»

Пайғамбаримиз (с. а. в.) машаққатли ибодатни иҳтиёр айланниклари ушбу ояти каримада ҳам мусаббитидир: «Тоҳо! Ма анзална алайкал Куръани ли ташқо». Оятнинг хуруфи муқаттаъдан сўнгги маъноси: «Эй Мухаммад! Биз сенга Куръонни жонингга машаққат етказмагинг учун индирмадик!»

Ҳақ йўлида чеккан машаққат, ибодат ва жиҳод туфайли ҳазрат Пайғамбаримизнинг муборак оёқлари шишиб кетди, натижада Оллоҳ таборак ва таъоло улуг Меъроҳ туни ул Зот хузурига Бурокни йўллади ва ўзининг раҳмат нурларига чулғади.

МАСНАВИЙ

*Ҳомили дин буд ў – маҳмул шуд,
Кобили фармон буд ў – мақбул шуд.*

ТАРЖИМА

*Ҳомили дин эрди у – маҳмулдир,
Кобили фармон эди – мақбулдир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Пайғамбаримиз (с. а. в.) диний ва дунёвий вазифаларнинг ҳомили (яъни кўтаргувчи) эди. Бунинг эвазига Оллоҳ субҳона ва таъолонинг марҳамати ила саодат Бурокини минмакка (маҳмул) мусассар бўлди.

ШАРХ

Ибодат ижроси баробарида мубин динимизнинг равнақи йўлида чеккан заҳмат ва машаққатлари эвазига Расули акрам (с. а. в.) бутун башарият қалбидаги мухаббат уйғотди. Оллоҳнинг мақбул пайғамбари ва қулларидан бирига айланди.

МАСНАВИЙ

*То кунун фармон пазириуфтىй зи шоҳ,
Баъд аз ин фармон расонад дар синоҳ.*

ТАРЖИМА

*То бу дам фармонни шоҳдан олди у,
Сўнг бу фармони синоҳга солди у.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

То бу дамга қадар Раббоний фармонни қабул этгувчи эди. Кейин бу фармонни бутун инсониятга етказмак саодатига мушарраф бўлди.

ШАРХ

Нури олам Аҳмад Мухтор, маҳбуби жаноби Кирдикор Пайғамбаримиз (с. а. в.) убудият ва ибодат ижроси билан бир қаторда Оллоҳ таъоло фармонларига мазҳар бўлди. Сўнг Раббоний ваҳийни инсонларга ва оламларга етказди.

МАСНАВИЙ

*То кунун ахтар асар кардй дар ў,
Баъд аз ин бошад амири ахтар ў.*

ТАРЖИМА

*То бу дам юлдуз асар этган эса,
Сўнг амир бўлди бу юлдузлар уза.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

То бу кунга қадар, яъни ибтидода юлдуз Оламлар фахрига (с. а. в.) асар этган бўлса, сўнг ул муборак зот юлдузлар узра мутлоқ амир бўлди.

ШАРХ

Ибтидода Пайғамбаримизга (с. а. в.) Ер курраси, ой ва юлдузларнинг моддий таъсироти бешаку шубҳа бўлган эса, сўнгра Ер курраси, ою юлдузлар ва турфа жисмлар Оллоҳ таъоло ҳабибидан маънан муассир бўлиб, рисолатпаноҳ нури туфайли инсоният оламини мунаvvар айладилар.

МАСНАВИЙ

*Гар туро ашкол ояд дар назар,
Пас, ти шак дорй дар он «Шаққул қамар»*

ТАРЖИМА

*Гар нигоҳинг ишқали бор, алҳазар,
Шак қулурсан ҳодиси «Шаққул қамар».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар сенинг ақлинг ва назарингда ҳазрати Рисолатпаноҳнинг (с. а. в.) мўъжиозот ва қароматларига нисбатан шубҳа бўлса, демак, сен Шаққул қамар ҳодисасига (яъни, ойнинг парчаланишига) иономайсан.

ШАРХ

Эй пишиб етилмаган сомеъ! Агар сен Пайғамбаримизнинг (с. а. в.) юлдузларга амир бўлганига шубҳа қиласанг, демак, Рисолатпаноҳ ишорати билан воқеъ бўлган Шаққул қамар (ойнинг парчаланиши) ҳодисасига ҳам шубҳа қиласан. Ҳолбуки, сенинг ақлинг етмаган Шаққул қамар мўъжизасининг ҳикмат ва ҳақиқати авлиёуллоҳ назарида қуёшдан-да равшанроқдир.

МАСНАВИЙ

*Тоза кун иймон на аз гуфти забон,
Эй, ҳаворо тоза карда дар нуҳон.*

ТАРЖИМА

*Эй, ҳавосин тоза қилган аҳли нафс,
Тоза қил иймонни, аммо тилдамас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Иймонингни феълан ва қалбан тоза айла, аммо ёлғиз тил билан эмас, эй, яшириқча ҳавои нафсини тоза қилган инсон.

ШАРХ

Ҳаққа иймон келтирмак муслим учун буюк шартдир.

Иймон келтирмак ёлғиз тил воситасида бўлмай, феълан иймонни исбот этмак матлуб ва мақбулдир. Қалбий иймон мақбул фаолият ва сидқидилдан адо этилган ибодат асосида зухур этади. Акс ҳолда, ёлғиз тил воситасидаги эътирофлар, чунончи, «Мен иймон келтирдим», қабилидаги лафз ва таъбир билан «иймон»га келгандар керакли қалом ўрнига унга хилоф бўлган сўзни искеъмол қилган таржимонга ўхшайдилар. Албатта, бундай мутаржимлар пировардида мулзам бўлиб қолишиади.

Теварак-атрофимизда биз билан бирга Ислом ҳавосидан баҳ-

ра олиб келаётган саноқсиз биродарларимизнинг феъл ва афкорларини таҳлил эта бориб, гаройиб ҳолларга дуч келамиз. Чунончи, баъзи мусулмон биродарларимиз қасдан жамоат намозларини тарк этадилар. «Юринг, жума намозига», десангиз зарур иши борлигини рўйиҳа қиладилар. Лекин уларга иймонлари заифлиги борасида сўз очсангиз қаттиқ оғринадилар. Афсуски, кўплаб биродарларимиз иймон гавҳари мусулмон кишига нечоғли улуг завқ ва ҳаловат инъом этишини тугал ҳис эта олмайдилар. Афсуски, ҷоғирхўрлик, айш-ишрат, сурункали кўнгилхушликка берилиган баъзи биродарларимиз ҳам ўзларини ғайри шаръий амалларининг ҳисобини беролмайдилар. Уларнинг назарида яхши, вижданли одам бўлишнинг ўзигина кифоя. Ҷоғир ичиб, бироннинг бошини пачоқ қўлмасанг, кимнингдир кўнглини ғажимасанг, шунинг ўзи етарли, деб гумон қилишади. Шу боис, маству аласт ҳолда Қуръони карим оявларини зикр қилишдек қабиҳ ҳолларга дуч келаяпмиз. Шу боис ҳали бир ракъат намозни тўқис адо этмай туриб, «шайх»у «сўфий»лик иддао этатётган зиёлилар пайдо бўлмоқда...

МАСНАВИЙ

*То ҳаво тоза аст шимон тоза нест,
К-ин ҳаво жуз қуфли он дарвоза нест.*

ТАРЖИМА

*То ҳавои нафс тоза, тоза шимон йўқ,
Бул ҳаво қулфким, дилу, дарвозалар ёпуқ.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Токи ҳавои нафс тоза экан, иймон тоза бўлмайди. Зеро, бу ҳаво ул дарвозанинг қулфидан ўзга нарса эмас.

ШАРХ

«Мен иймонимни доимо тозалайман», деган кимса ушбу жиҳатга аҳамият берсин. Аввало, ҳавои нафсга тобеъ бўлмасин, гуноҳ амаллардан ижтииноб этсин; Раббоний амрлар ижросига шитоб ва ғайрат айласин. Шундай иймоннинг саҳих ва мўътабарлиги шаку шубҳасиздир.

Иймон дарвозаларининг ланг оча билмак ҳар нечук марднинг ҳам қўлидан келавермайди. Аввало, қалб қулфининг калити қалб соҳиби — Оллоҳ таъволонинг азамати илкидадир. Бу Зот ҳар нечук кимсанинг қулфига ўз жалолати калитини солавермайди. Худо азза ва жалла азиймуш шаън Қуръоннинг бир неча ояти карималарида хидоят ўзининг жалолати ва азамати илкида экани ва ҳар нечук «кар», «кўр» ва «соқов»ларнинг қулфи дили оча-вермаслигини таъкид этади.

Сиз эса доимо ажабланасиз, нега фалончини иймонга келтириб бўлмайди?.. Азалда бўлмаган нарса ҳеч қачон бўлмайди!..

МАСНАВИЙ

*Кардаи таъвил ҳарфи бикрро,
Хешро таъвил кун, на зикрро.*

ТАРЖИМА

*Таъвил айлабсан бу ҳарфи бикрни,
Ўзни таъвил айлагил, на зикрни.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй, ҳавои нафсга тобеъ бўлган ва ботил таъвил этгувчи кимса! Бокира ҳарфни таъвил айлаб, ўзинг истаганча маъно бермиссан. Азиймуш шаън Куръоннинг жалил маъноларини тағиyr ва таъвил этмакка журъят этибсан, ўз ҳавои нафсингни таъвил ва ислоҳ эт!

ШАРХ

Ақл ва заковатдан маҳрум баъзи инсонлар фано йўлларида, файри мустақийм кўчаларда сарсон-саргардон бўладилар. Уларнинг агарчи ақл-заковатлари ҳаминқадар бўлса-да, лекин дунёни бузгудек «ҳавои нафс»лари бор. Улар гап билан Афлотуннинг жағига оғизбое боғлай оладилар, ҳар нечук валийни хор қиладилар. Бу тоифа одамлар Мавлоно ҳазратлари айтганларидек, Куръони каримни таъвил қиладилар, Пайғамбар (с. а. в.) рисолатлари устидан хукм чиқарадилар. Башарият бу зумраларнинг бот-бот тарих саҳнига чиқиб, оломонни бошқарганлигига гувоҳ бўлган. Бундай инсонлар гурухидан Ўзи асрасин.

МАСНАВИЙ

*Бар ҳаво таъвили Куръон мекунай,
Пасту каж шуд аз ту маънни сани.*

ТАРЖИМА

*Эй, қилиб таъвил азим Куръонни,
Эгри лафзга тўлдирив дунёни.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй ботил таъвил соҳиби! Ҳавои нафсинг хуружи ила буюк Куръонни таъвил қиласан ва улуғ маъниларга пурур етказаяпсан.

ШАРХ

Бир инсон Ҳақ йўлини тарк айлаб, ҳийла ва хаёлот водийсига келиб, убудият вазифасини унугтган куйи азиймуш шаън Куръон-нинг олий маъноларини ғоят таъвил ва таъвил этса, унинг «кашф» этган маънолари буюк Куръон маъноларига хилофдир. Фосид хаёлот билан бундай «ислоҳот»га журъат этган нодонлар ҳақида бир қанча Куръоний ҳукмлар бор.

МАСНАВИЙ

*Монд аҳволат бидон тарфи магас,
К-ў ҳаме пиндошт худро ҳаст кас.*

ТАРЖИМА

*Боқ, чивин аҳволига, ул нотамом,
Ким қилиб ўзни гумон олиймақом.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй ғофил! Сенинг аҳволинг ўзини алланечук олиймақом гумон қилган тариқдек чивиннинг ҳолига менгзайди.

ШАРХ

Азиймуш шаън Куръон ва аҳодиси шарифанинг буюк маъноларини ўзини тор тафаккури доирасида таъвил этмакка қиём этганлар шу қадар оддий ва шу қадар ожиз одамларки, улар Мавлоно ҳазратларининг шариф байтларида бир ночиз чивинга таъбир қилинадилар. Аммо, минг афсуски, буюк бир қудратга «панжа урган» бу чивинваш кимсалар ўзларини ғоят муқтадир, пурқудрат зотлар деб гумон қиладилар.

МАСНАВИЙ

*Аз худ ў сармасст гашта бешароб,
Зарраи худро бидийда офтоб.*

ТАРЖИМА

*Ўздин у сармасст эрди бешароб,
Заррасин айлаб гумон чун офтоб.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чивин шаробсиз сармаст ва сархуш бўлди. Ўз заррасини қуёш қадар буюк ва порлок, деб тасаввур қилди.

ШАРХ

Ёлғиз ўзини якка-ю ягона олим, деб фараз қилган баъзи аҳмоқ кимсалар заррасини қуёш, деб тасаввур қиладилар ва ўз хидларидан сармаст бўлиб, оламни эсдан чикарадилар.

Хамиша ўзидан мамнун, ҳамма вақт ўз ҳолатидан, кирдикорларидан, машғулотидан рози бўлиб юрадиган кимсалар шубҳалидирлар. Доимо ўз нуқсонлари билан жиққамушт зотларга ишоннинг. Филайга дунё тескари, буқрини гўр тўғрилайди, қабилидаги маталларни тўқиб, ҳаммани алдаб юрган кимсаларга ишонманг. Филай энг рост назар соҳиби, буқри адл қомат эгаларидан чандон афзал бўлиши мумкин.

МАСНАВИЙ

*Васфи бозонро шунида дар баён,
Гуфт «Ман анқоу вақтам бегумон».*

ТАРЖИМА

*Тинглаб қушлар васфини ул шу замон,
Деди: «Вақт анқосиман мен бегумон».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чивин шоҳин ва тўғон каби қушлар таърифини эшиттагач, ўзини улардан чандон зиёда хис қилиб: «Шубҳасиз, мен вақт анқосиман» деди.

ШАРХ

Баъзи бир мутакаббир муддайилар маъно осмонида лочин бўлган Оллоҳ таъоло мардлари таълиф этган китобларни мутолаа қилиб, ўзларида йўқ хислатларни пуфлаб шиширадилар ва бу ўпкадангина иборат идиш поқиллаб ёрилгунга қадар ўзларини аҳмоқларча сўйиб юраверадилар.

Тангри таъоло лочинни ўз мақоми, чивинни ҳам ўзига хос ўрни ва вазифаси билан яратди. Чунончи, у инсонга ақл берди, ҳўқизга бермади. Ҳўқиз етти мадрасада ўқиса-да, ҳўқиз бўлиб қолаверади, инсон бутун умрини фақат бадантарбияга бағишилса-да ҳўқиздан бақувватроқ бўлолмайди. Худойи таъоло чивинни ўз ўрни ва мавқеи билан яратди. Баъзан терак ё тол ковагида чириндига қоришиб ётган оқ гумбак қуртларни кўриб қоласиз. Албатта, бу танбал ҳашаротдан газабланасиз, аммо ўз ўрнида ва мақомида турган бу ҳашарот асло танбал эмас. Масалан, ит нега ҳаккага ўхшаб шохма-шоҳ сакраб юролмайди, деб оёғини синдириб ташлаш фирт жиннилик. Аёллар тош кўтараяпти, тўп тепаяпти, кураш тушаяпти. Бу балиқни қуруқликка ўргатиш, ниначини чумолилар инида яшашга кўниктириш каби гайритабиий ҳолдан ўзга нарса эмас...

МАСНАВИЙ

*Он магас бар барги коҳу бўли ҳар,
Ҳамчу киштийбон ҳамеафрошт сар.*

ТАРЖИМА

*У чивин ҳас ҳам эшон жиловида,
Чайқалар эрди қайиқчи бобида.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ўша чивин сомон парчасида ва эшак жиловида қайиқчидек чайқалар эди.

ШАРХ

Хилқатан мутакаббир ва сифлий зотлар бу муборак байтда чивинга ташбиҳ бўлмоқдалар.

Чивин бир сомон парчаси ва эшак жиловида қўнган экан, сомонни қайиқ, жиловни уммон, деб тасаввур қиласди. Бошини мутакаббирона қўтариб, атрофга «Менинг қудрат ва азаматимга боқингиз!» деб жар солади. Ҳолбуки, азамат ва қудрат ёлғиз жаноб Робби иззатга маҳсус бўлиб, кибру ғуур этганлар чивиннамо кимсалардир.

МАСНАВИЙ

*Гўфт: «Ман дарёву кишти хондаам,
Муддате дар фикри он мемондаам».*

ТАРЖИМА

*Деди: «Уқдим мен қайиқ, дарёни ҳам,
Неча муддат фикрим айлаб унда жам».*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чивин дейди: «Мен дарё ва қайиқ илмини ўқиб-ўргандим. Бир неча муддат фикр-ўйим ўшалар билан банд бўлди».

ШАРХ

Чивин сомон парчасини қайиқ, эшак жиловини дарё гумон этганидан сўнг, ифтихор ҳисси жўш уриб деди: «Дарёга доир илмларни узок муддат давомида тахсил этдим».

Худди шундай ботил таъвилот соҳиблари ҳам ўз девоналикларини фазилат, ундан ҳам баттарроғи маърифат, деб гумон этсалар, тамом.

Ахир, ўшалар эмасми, ўз билган нарсасини энг сўнгги ҳақиқат деб фараз этаётганлар?

Ахир, ўшалар эмасми, мендан кўра билгувчироқ йўқ дегувчилар ва Ҳақ илмини инкор этгувчилар?

Ахир, ўшалар эмасми, бутун бошли одамнинг калласига файриинсоний таълимотлар мағзавасини қўйиб, шундай ҳам гаранг хайлни баттар гарангроқ қилиб, подадек ҳайдаб юрганлар?

Моддапарастлар, шу қадар теран шайтоний билимлари билан, моддий баданлари таркибидаги яширин ақл қайсалик билан ўзини-ўзи инкор этаётганини англамайдилар. Ажабо, Рух мавжуд эмас деяётган зот «ақл»нинг ўзи асл Рух эканини нега англамайди? Шайтон уни масхара қилаётганини, оламни жиққа моддиятга, яъни қонга тўлдирган бу зотлар нега билмайди?

Ўша моддапарастларнинг ақалли бирор марта бўлсин осмонга боқмаганлари ёлрон. Аммо руҳий сирларга лиммо-лим самовот ҳам уларга ҳеч нарса бермади. Бу руҳсиз кимсалар беш кунлик умрлари давомида дунёни ўзгартираман, башарни баҳт-саодат кўпикларига фарқ қиласан, деб курраи заминни тўзонга қориб келдилар. Аммо, ғойибдан келиб, яна ғойибга сингиб кетгувчи, фарёд солиб оламга келиб, доду фифон билан тарқ этгувчи бир ожиз жон соҳиби қандай қилиб мени саодатли қилиши мумкин? Жоннингни беролмасанг, дардимни ололмасанг, сен мени нечун тўкис баҳтли қила олардинг?

Мени ар-Роҳман саодатли қилгуси!

Мени ар-Роҳийм қутқаргуси!

Чивин эса, бечора, сомон чўпини қайиқ ва бир хокисор махлук жиловини дарё, деб гумон қилаяпти.

МАСНАВИЙ

*Ин, ки ин дарё ва ин киштий ва ман,
Марди киштийбон ва аҳли раъий зан.*

ТАРЖИМА

*Бул қайиқ, дарё ва мен – олижаноб,
Бир қайиқчи, қолгани аҳли хароб.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу – дарё, бу – қайиқ ва мен – бебок қайиқчи. Қолгани – ҳеч.

ШАРХ

Бир чангдек чивин ўз пачоқ хаёлотининг туйнуксиз харобасида сомон чўпини қайиқ, эшак жиловини уммон, ўзини марданавор қайиқчи деб гумон этса, баъзи тасаввури мариз ва абор

аҳмоклар ўзларининг бир чимдим ақлларини икки-уч курак чамаси, деб гумон қиласидар.

Ҳадиси шарифда ривоят қилинганидек, ёруғ оламга келган жамийки жонзотлар асал арисидек гүё. Ҳамма ўз ҳолати, ўз имконияти дараражасида яшайди. Бироқ жамийки яхши-ёмон кўргиликларнинг таъми бирдек. Жуда баҳтиёр одамлар баҳтдан иккига бўлинмаганидек, жуда баҳтсиз кимса ҳам баҳтсизликдан бир неча бўлакка парчаланмайди. Чунончи, подачининг қизи отаси шахардан келтирган бир кўйлаклик бўздан қанчалик кувонса, Миср маликаси Юсуф алайҳиссаломнинг бир нигоҳидан шу қадар баҳтиёр. Подачининг қизи ва маликанинг баҳтиёрлик ҳолати деярли бир хил. Фақат шакллари турлича. Оллоҳ инсонлар оламини жуда оддий қонуналар асосига курган. Буни англашга кудратли ақлнинг кераги йўқ. Фақат бир озгина теранрок мулоҳаза керак, холос. Одамлар қават-қават иморатлар ростлашга умрларини тикадилар. Яхши яшашга, янам яхши кийинишга, ундан ҳам яхши таомланишига ҳаракат қилишади. Бироқ энг баланд том ҳам бир кун балчикка чўқкан тощдек чўкиб кетишига ва бу билан томлар остида қандай ҳолатларда бўлса ҳам яшаганлар ҳеч кимдан ҳеч бир жиҳатдан ўзиб кетмаганига икror бўлолмайдилар.

Эй баҳтиёрлар! Подавон қизининг бўз кўйлагига ҳавас қилинг, зеро, бўз кўйлакнинг қувончи самимийроқ ва камтаринроқдир!

Эй баҳтиёрлар! Кулба уйларда яшаганларга ва яшайдганларга ҳавас қилинг! Зеро, кулба уйда яшашнинг баҳтига марди Худоларгина муяссар бўлурлар!

МАСНАВИЙ

*Бар сари дарё ҳаме ронд ў амад,
Менамудаш он қадар берун зи ҳад.*

ТАРЖИМА

*Гүё у дарё уза учгай эди,
Бир буюк қудрат сари кўчгай эди.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чивин ўзини буюк бир дарё устида сузиб юрган мард қайиқчи, деб тасаввур этади. Бу тасаввурида у гўё чексиз буюк, бемислу монанд эди.

ШАРХ

Эшак жиловини дарё деб гумон қилган чивин табиатли одамлар бурнидан наридагини кўролмайдиган сўкирлардир. Оллоҳ

субҳонаҳу ва таълонинг буюк қашфиёти бўлган Одам жузъий ақл ва жузъий ирода билан тақдирланади. Азим Ер шарига ҳалифа килиб туширилган одамда ақл ва ирода бўлмаса, унда унинг ҳалифалиги қаёқка борсин? Биз жузъий ақл деб камтарона таъриф бератганимиз мазкур ҳодисада фоят чексиз Раббоний қудрат бор. Бу Раббоний қудрат нималарга кодирлигига бугунги кунда ҳаммамиз икрор бўлмоқдамиз. Ақл — Оллоҳнинг мўъжизаси. Аммо унинг ҳам меъёр ва чегараси бор. Ҳар ҳолда барча сарҳадларни ҳам бузиб бўлмайди.

МАСНАВИЙ

*Буд беҳад он чамийн нисбат бад ў,
Он назар, ки, бинад онро рост гў.*

ТАРЖИМА

*Нисбатан улкан эди ушбу чамийн,
Тўғри бокқай ул назарким мустақийм.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сомон парчаси ва эшак жилови чивинга нисбатан кенг ва улкан эди. Ҳақиқатда, тўғри назар соҳиби учун ушбу ҳолат ошкордир.

ШАРХ

Баъзи одамлар ўз заиф афкорлари ва махкум маълумотларини фоят азийм ва мустақийм гумон этадилар. Ҳолбуки, ҳақиқатда афкор ва шахслари сомон чўпи, маркаб бўли каби беэътибор, ҳакирдир. Уларнинг кибр-ғуури ана шу куйга солади. У ҳақиқатбин назар қаёқда? Қаёқда айнул яқийн?

МАСНАВИЙ

*Оламаш чандон бувад қаш бинишаст,
Чашми чандин баҳр ҳам чандин нишаст.*

ТАРЖИМА

*Олами бирдир назар бирлан магар,
Кўз нечоғдир, ончадир уммонлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чивиннинг олами унинг назари (ақли) қадардир. Кўз нечоғли бўлса, дengиз ҳам улчадир.

ШАРХ

Ақли заиф одамнинг илми, дунёқарashi, назар ва манзари ўзи каби ҳақиқатдан холи, юзаки бўлади. Бундай оддий кўзга маркаб бўли уммон ва зоти (яъни ўзи) моҳир киштибон қабидир. Масалан, товуқ учун ўзи макон тиккан ҳовли буюк бир жаҳон ва бу ҳовли ашёлари коинот жисмлари каби туюлади. Жохиллар ўзлари англаган ва кўрган нарсаларидан ўзга файри бир олам борлигини тафаккур қилишдан ожиздирлар. Бинобарин, ана шу мўъжаз оламларида ҳамма нарсани абллаҳларча инкор этиб яшайверадилар. Машхур муаррих Плутарх ёзади. Искандар Румий ниҳоят Ҳиндистонни забт этмоққа бел боғлабди. Шунда унинг яқинларидан бири дебди: «Эй Искандар, бугунга қадар шунчалик буюк музafferият қозонид, жаҳонни ҳайратга солдинг. Энди Ҳиндистонни нима қиласан? Мен сенинг ўрнингда бўлсан эдим, шунча босиб олган ерларимга қаноат қилиб яшардим. Ҳиндистоннинг баҳридан ўтардим!..» Искандар жавобан деди: «Агар мен сен каби бўлганимда қаноат этардим!..»

Алҳосил, ҳар кимса ўз олами, ақл ва руҳонияти ҳақиқати нисбатида кўра билади.

Бу ҳақда ҳалқ орасида ўнлаб ибратли ҳикоятлар юради. Бурса қозиси ҳазрат Маҳмуд оддий бир дехқоннинг фоят олис Каъбатуллоҳга бир лаҳзада этиб борганини ақлига сифдира олмайди. Шариат пешвоси узоқ йиллар давомида неча-неча уламою фузалодан дарс қўтарди, буюк жиллар варакларини шопирди. Игна билан ҳоҳ қазиб, илм олди. Аммо бу... Йўқ, бўлиши мумкин эмас. Бурса қозиси даҳшатга тушди. Бир лаҳзада Маккада бўлмоқ... Қозикалон бошини тошларга уриб, андиша қилди ва ниҳоят авлиё ҳузурига йўл олди. Валий унинг илтижоларини қабул қилди-да шундай деди: «Оллоҳ таборак ва таълонинг лаънатига дучор бўлган иблис кўз очиб юмгунча дунёни гир айланмоққа қодир экан, нечук Худонинг бир дўсти лаҳзада Маккага боролмасин...»

Махмуд Худойи (бу унинг отаси исми ёки куняси. — *Муҳаррир.*) қозилик либосидан кечди, дастору даҳмазаларини муридликнинг хокисор ковушига, одми яктақ ва чоловорига алмашиб, пирлар пойига бош қўйди...

МАСНАВИЙ

*Соҳиби таъвийл ботил чун магас,
Ваҳми ў бўли хару тасвийри хас.*

ТАРЖИМА

*Соҳиби таъвил чивиндек хордир,
Ваҳми эшак бўли, хасдек бордир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ботил таъвил соҳиби чивин кабидир. Ваҳм ва тафаккури маркаб бўли, таъвили эса хас тасвири каби сифлийдир.

ШАРХ

Юқоридаги байт шарҳида кўрилганидек, ботил таъвил соҳиблари (яъни ўзларининг зоҳирий ақллари билан буюк Куръон маъноларини шарҳловчи калтабин кимсалар) чивин кабидирлар.

МАСНАВИЙ

*Гар магас таъвил бигзорад барой,
Он магасро баҳт гардонад Хумой.*

ТАРЖИМА

*Гар чивин кечса ўшал таъвилидан,
Баҳт қуши чиққайди онинг иўлидан.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар чивин ўзининг ботил раъидидан, ноўрин даъвосидан возкечар бўлса, ул чивиннинг толеъи кулган, раҳмат ва мағфиратга қовушган бўларди.

ШАРХ

Таъвил соҳиби ўзининг қадимий маънисиз даъвосидан воз кечиб, азиймуш шаън Куръон таъвилотини Оллоҳ таъоло ҳазратларининг ўзига ёхуд бир Тангрига ёвук соҳибтафаккур зотга ионсса-да, ўзи калтабин, зоҳирбинлиги учун Оллоҳга истиғфор келтириб, раҳматига умид боғласа, таҳсинга шоён иш бўларди. Афсуски, аксарият ҳолларда «букрини гўр тўғрилайди». Калтабин калтабинлигича тобутга минади, зоҳирбин зоҳирбинлигича ажал шаробини ютади. Оврупо адибларининг машҳур ҳикоясида бир бадбахт ҳарис жон таслим қиласяпти-ю, роҳибми, ишқилиб, гарданига хоч осиб олган бир бечора уни чўқинтираяпти. Жони ана кетди, мана кетди, ўсал бўлиб ётган ниммурданинг ўқдек назари шиддат билан салибга қадалди. Ўйлади: «Таркибида қанча тилла бўлсайкин...»

Эй аҳли хомхәёлу, эй аҳли нимпухта! Эй бечора ақл соҳиби! Эй бедаво банда! Тавба келтир. Бир оғиз сўз бу! Сени яратган Зот ҳузурига тиллаю танга, сийму зар, қасру равоқ, жилд-жилд сафсата, қоп-қоп қоғоз эмас, бир оғиз сўз — истиғфор келтир! Сендан нима кетди. Ахир, хеч нарса эмассан-ку! Қара, бир ожиздан-да ожиз бандасан. Даъвойингни кўр! Тавба қил, бечора, тавба қил!...

МАСНАВИЙ

*Он магас набвад, каш ин ибрат бувад,
Руҳи ў на дархури суврат бувад.*

ТАРЖИМА

*Йўқ чивин, лек анчайин ибрат будир,
Руҳга лойиқ бўлмаган суврат будир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Чивиннинг аҳволи рухияси шояд ибрат бўлса. Шунда суврат, яъни жисм рухга номуносиб ашёга айланади.

ШАРХ

Буюк Куръонни, башарият фарзандининг қомуси бўлмиш бу илоҳиёт девонини ўз билганича таъвил қилишдан тўхтаган; тавба қилиб, дини мубини Аҳмадияга, шариати мутаҳҳарага тобеъият этган; умури хайрияда саъй ва мудовамат қилган зотнинг руҳонияти баданига, яъни жисмига номуносиб бўлади. Бадан хоҳиш ва истакларини адо этаман деб, жисм маркабига тескари миниб олган нодонлар рух чаманзорини топтаб, ер билан яксон қилиб, ўтиб бораверадилар. Озода рух соҳиби улдирким, бу маркабни ўз қозигида сақлай олур.

ҚУЁННИНГ КЕЧИКИШИ БОИСИДАН АРСЛОННИНГ ФАЗАБЛАНГАНИ БАЁНИДА

МАСНАВИЙ

*Хамчу он харгўш к-ў бар шер зад,
Рўҳи ў, ки буд андар хўру қад.*

ТАРЖИМА

*Ул қуёнким шерга урди ўзини,
Кайдин олди бу қадар зўр руҳини?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслонга ўзини урган, юзма-юз келган, яъни муқобала қилган қуённинг руҳи нечук бўйи бастига муносиб?

ШАРХ

Асл эътибор суратда эмас, ақл ва руҳдадир. Жисм ҳакир, асли оқил бир зот ҳар нечук қудратдан сарбаланд. Бундай улуғ руҳ соҳиблари хеч қачон оддий бир баданга тобеъ бўлмайдилар.

МАСНАВИЙ

*Шер мегуфт аз сари тезӣ ва хаим,
К-аз раҳи гўшам аду барбаст чаим.*

ТАРЖИМА

*Дерди шер қаҳру газабдан беомон,
Кўзларим кўр қилди душман боғлабон.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ғазаб ва даҳшатга минган шер деди: «Душман қулоғим йўлидан кўзимни боғлади».

ШАРХ

Арслонга ташбих бўлган золим алам билан ўз-ўзига дерди: «Душманларим ўз ёлғонларини қулоғимга қуя-қуя охир кўзимни хам боғладилар ва ахволимни ғоят танг қилдилар».

МАСНАВИЙ

*Макрҳои жабриёнам баста кард,
Теги чўбишон танамро хаста кард.*

ТАРЖИМА

*Жабр этиб жабрийлар, ул маккоралар,
Айлади жисмимни пора-поралар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жабарийларнинг хийла ва дасисалари мени боғлади. Уларнинг оғочдан ясалган қиличлари жисмимни реш-реш қилди. Арслонга ташбих бўлган одам ғазаб ҳангомида ўз-ўзига дашном бериб, дерди. «Саъй-жаҳдни тарқ этиб, таваккул эт, муҳтоҷ бўлган нарсаларингни муҳайё этиб, келтиурмиз» каби жабарийлар тарафидан воқеъ бўлган ёлғон ваъдалар мени барбод айлади. Жабарийларнинг даъвою дашномлари оғочдан ясалган қилич мисоли эса-да, на чораки, мен ғофил ва залил бўлдим.

МАСНАВИЙ

*З-ин сабаб ман нашнавам он дамдама,
Бонги девонасту гўйон он ҳама.*

ТАРЖИМА

*Шул сабаб мен тингламасмен, сўйлама,
Дев ва гўллар бонгидир бу дамдама.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шунинг учун мен бу разилларнинг сўзларини тинглаб ўтиришни истамайман. Буларнинг бари дев ва иблисларнинг ваҳмангиз садосидир.

ШАРХ

«Жаҳд ва саъй этма, маътал ва мутаваккил бўл!» Жабарийларнинг бу каби гафлатга элтгувчи даъволари иблисларнинг айиуҳанноси кабидир. Шул боисидан минбаъд мен уларнинг ҳар нечук сўзларига зинҳор-базинҳор қулоқ тутмасман.

МАСНАВИЙ

*Бардарон, эй дил, ту эшонро, маист,
Пўсташон баркан, ки гайри пўст нест.*

ТАРЖИМА

*Йиртгил, эй кўнгил, уларни шиддат эт,
Пўстдан ўзга нарсамас бу безбет.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслон ўз кўнглига мурожаат қилади: «Эй кўнгил, сен тўхтама, сабр этма, шиддатда бўл! Уларнинг пўстакларини қўпориб ташла. Зеро, улар пўстдан бошқа нарса эмас!»

ШАРХ

Арслонга ташбих бўлган одам водий аҳлини таҳқир этароқ, ўз-ўзига дейди: водий аҳлини ва жабарийларнинг сўзларини тинглаб ўтироқ қатъиян мумкин эмас. Эй кўнгил, уларни риоят қилмоқ абас. Энди бу маккор ва хийлагарларнинг терисини сидирмоқ керак. Чунки, улар зоҳирлан инсон эса-да, аслида пўстдангина иборат ҳайвондир.

МАСНАВИЙ

*Пўст чи буд? Гуфтҳои ранг-ранг,
Чун зарра бар об каш набвад даранг.*

ТАРЖИМА

*Пўст нима? Ул ранг-баранг сўзлар бари,
Йўқ бўлур сувда ҳубоблар сингари.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Маъно оламида пўст дегани нима? Фоятда ранго-ранг, пардозандозли, оҳанжамали сўзлар, лутфлар ҳам сув юзидағи ҳалқа-ҳалқа накшлар каби йўқ бўлиб кетади.

ШАРХ

Юқоридаги байтлар арслонга нисбат берилган бадқаҳр ва шижаоатли, тинсиз-тизгинсиз, бироқ бир маҳлуклар жамоаси томонидан авраб-алданаётган зот тилидан зикр қилинди. Қуйида баён этилгуси бир қатор байтларда Мавлоно ҳазратларининг қуруқ пўстга қиёс этилган маънисиз сўзнинг зарарли оқибатлари ҳақидаги теран ҳикматлари ифода этилади.

Бу маъно бир ориф ва комил зот томонидан ҳикоя қилинади. Чунончи, маъносиз ва ҳақиқатсиз сўзлар мағзи эътибордан холи пўст каби оддийдир. Бундай саботсиз ва ҳавога соврилгувчи сўзлар бир тарафдан сўйланса, бир тарафдан маҳв бўлиб бораверади.

Одам боласи ўз табиати иқтизосига биноан ҳақиқат истовчи мураккаб идрок соҳиби бўлмиш маҳлукдир. Ҳаммага аён ҳақиқат шуки, асл ҳақиқат биттадир. Бироқ, у қандай, қаёқда, туталтўкис изоҳи ва қиёфаси нечук — қарийб бани башарга ғоятда қоронғу. Маъни бозорида гўё анвойи ҳақиқат сотилади, гўё барча ҳақиқат сўроқлади ва топдим деган заҳоти сотиб олаверади. Ҳамма ўз ҳақиқати баҳосини мушакларини шишириб кўтараверади, ҳамма муғомбирлик ва пасткашлик билан унинг шаштини қарс синдиришга рағбат кўрсатади. Ҳали Одам алайҳиссалом давриданоқ ҳақ йўлидан дафъатан чалғиб кетган инсон ҳамон чалғиб келмоқда. Бироз юқорироқдан қараганда кўмурсқалар дунё-сидан зарра фарқ қилмайдиган бани башар жамоаси ўз ини ва бу инга элтувчи йўлларнинг сўл-соғида, бош-адоғида нималар борлигини билмайди ва буни билмакка унинг идроки оқизлик қилали. Мана, тасаввур қилинг, кўмурсқа жон холатида чуқурликка, яъни ҳалокат томон бораётганини фақат ўша ҳалокатнинг анграйган оғзидагина фаҳм этади. Ини томон гулдурос солиб босиб келаётган селни кўмурсқа қаёқдан билсин ва нечук бу оғатга бас келсин? Хўш, кўмурсқадан бир неча минг марта улканроқ инсон илоҳий тақдир, Раббоний қазо ва қадарнинг истак-иродаси қошида нима деган гап? Модомики, инсон Худо берган ақл-тафаккурини ҳамоно ўз қавмдошларини нест-нобуд этмак учунгина ярайдиган аслаҳалар «кашф» этишга, бир сиқим тупроқни ҳавога шопириб, сўнг уни тақсим-тақсим этмакка, бир-бировини қулликка гирифтор қилмакка исроф этар экан — у ким бўлди? Юқоридан назар солиши қувватингиз бўлса, сиз бу «кўмурсқалар олами»га бокинг: мана бу узун чўзилиб бораётган «темир жонолғичлар» нақадар қўмурсқа қаторини эсга солади...

Сўзлар... Уларнинг қанчаси ўлик. Уларнинг қанчаси Мавлоно ҳазратлари айтгандаридек, қуруқ пўстга менгзайди. Аммо, ҳамма сўзлайди, аммо ҳамма «ҳақиқат» ясайди. Бу «Ҳақиқат» одамлар онгига «моддий» шаклга киргунча эритиб қуяловеради. Ва бир қаро кунда бу эритма мия бўшлиғида ғимирлай бошлайди...

Сўзлар... Мағзи эътиборсиз сўзлар азиймуш шаън Куръонда буюрилганидек: «Масалу қалимати хобийсатин ка шажаротин хобийсатинжтуссат мин фавқил арзи ма лаҳа мин қарорин». Маъноси: «Хобис ва нопок бўлган қалиманинг ҳоли ва мисли бад ва хобис оғоч кабидирки, ер устидан кўпорилгач, унинг учун ҳеч қарор йўқдир». («Йброҳим» сураси, 26-оят).

МАСНАВИЙ

*Ин сухан чун пўсту маъни мағз дон,
Ин сухан чун нафсу маъни ҳамчунон.*

ТАРЖИМА

*Бу калом пўстдир ва маъно мағздир,
Бу калом нафс ҳамда маъно нафсдир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу калом — сўз пўст ва маънени мағз, деб бил. Бу калом — сўз нафс, яъни жон бўлиб, маъно ҳам баайни жондир.

ШАРХ

Инсон вужудидаги қалб, димоғ ва неча-неча мўътабар аъзоларга нисбатан бадан жилди қанчалик оддий бўлса, оддий сўзлар — лафзлар ҳам маънога қўёсан шу қадар эътиборсиздир. Бироқ бадан жилди инсоннинг қанчадан-қанча аъзосини сатр (парда) билан муҳофаза этгувчи улуф имкон эса, зарарли сўз — лафзлар ҳеч бир нарсани муҳофаза этмакка қодир эмас.

МАСНАВИЙ

*Пўст бошад магзи бадро айбпўш,
Магзи некўро эи гайрат Fайб пўш.*

ТАРЖИМА

*Пўст бад магз айбини сир сақлаюр,
Яхши магзни гайридан Fайб асраюр.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Пўст ярамас мағз ва ичакларни сатр этади, яъни яширади, яхши, манфаатбахш мағзни гайридан Fайб, яъни Оллоҳ таъоло асрайди.

ШАРХ

Пўстга монанд сўз — алфоз, яъни залолат ва шароратта тўйинган сўз бир дассос ва золимнинг айбини, фосид мақсадларини пинҳон тутади ва гафлат уругини сочади. Аммо мағзи эзгу ва пок бўлган Тангри таъоло муридлари аллақандай асрагувчи ёхуд хифз-химоят этгувчи сўзларга муҳтож эмас. У зотларни Fайбнинг ўзи, яъни Худо асрайди. Бинобарин, пўст каби оддий бўлган шахслар айни шундай каломга, мағз монанд урафо (орифлар) Холиқул аномга илтижо қиласидар.

МАСНАВИЙ

*Чун қалам аз боди бад, дафтар эи об,
Хар чи бинвисий фано гардад шитоб.*

ТАРЖИМА

*Хома боди бад ва дафтар сув эрур,
Нени ёёсанг ҳам фанога еткуур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Агар қалам совуқ шамолдан — боддан бўлиб, дафтар сувдан эса, ҳар нима ёсанг ҳам зудлиқда маҳв ва фано бўлади.

ШАРХ

Мақсад ва восита ҳавою ҳавасдан иборат бўлса, бу кайфиятни ифода этгувчи сўз — каломлар маънисиз ва зарарли бўлгани боисдан зумда йўқ бўлади.

Бинобарин, Ҳаққа йўғрилган сўзгина событ ва хайрли якун топгувчиидир. Бу хусусда юқоридаги байтлар шарҳида қисман айтиб ўтилди.

МАСНАВИЙ

*Нақши об аст ар вафо жўи аз он,
Боз гардй дастҳои худ газон.*

ТАРЖИМА

*Гар вафо истар эсанг бу сўзлар
Сув юзинда нақшдир, афсуслар!*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Маъносиз сўз сув юзидаги нақшлар кабидир. Агар ўша нақшдан вафо ва сабот истар эсанг афсус-надомат чекмакка маҳкумсан.

ШАРХ

Маънисиз ва ҳақиқатсиз сўзлар, таъбирлар сув юзига ёйилган нақшлар мисолидир. Агар бундай маънисиз ва ҳақиқатсиз, зарарли оқибатлар келтирувчи сўзлардан надомат чекмакни истамасанг ва мардона сўзламоқдек бир олий манзилга етмоқни ирода этсанг, маънолар манбаи, ҳикмат дарёси бўлган азиймуш шаън Куръон ва Оллоҳ таълонинг ҳабиби бўлмиши зотнинг ҳадиси шарифларига мурожаат эт!

МАСНАВИЙ

*Бод дар мардум ҳаво ва орзуст,
Чун ҳаво бигзоштӣ, пайгоми «Ҳу»ст.*

ТАРЖИМА

*Халқ ҳаво, орзулари бир боддир,
Тарк қилсанг, Бир Ўзи имдоддир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳаво-ҳавас, майда-чуйда орзу-илинжлар инсондаги бод — со-вук шамол мисоли. Агар бу каби бемаъни орзу-ҳавасларни тарк этмакни истасанг, ҳеч сўнгги йўқ ивирисиқ илинжлардан воз кечмоқчи бўлсанг, ушбу ҳолни Оллоҳ таъолодан пайғом — хушхабар, деб бил.

ШАРХ

Инсон ҳар нечук ҳаво ва орзуи нафсни тарк этар бўлса, буни бир маънавий мужда, бир абадий эҳсон деб билсин. Ҳаво ва орзуи нафсдан фароғат эта билмоқ учун бир тарафдан ўз ақлини Раббоний зикр ва фикр билан ишғол айласин, бошқа томондан нафсга мухолифат қилиш баробарида инсонийлик вазифасини асло тарк этмасин. Тарихан маълумки, нафс ва ҳавои орзуни йўқ қилиш ҳақида энг кўп сўзлаган ва энг кўп ёзган зот бу машҳур Рум файласуфи Санқадур эди. Бироқ унинг фикри-зикри руҳониятдан маҳрум бўлгани учун бетаъсирилигича қолиб кетди. Аслида эса, файласуфнинг ўзи ҳавои нафсга қаттиқ берилган зот бўлган экан...

Бугун эса бечора файласуфимизнинг орзу-ҳавасларини доғда қолдириб кетадиган кимсалар тўзони ичиди димиқкан куйи яшаётирмиз. Нафснинг оламшумул қудратини қарангки, бутун башарият унинг ногораси садолари остида ракс туша бошлади.

МАСНАВИЙ

*Хуш бувад пайғомҳои Кирдикор,
К-ў зи сар то пой бошад пойдор.*

ТАРЖИМА

*Хуш эрур Оллоҳнинг пайғомлари,
Ким эрур пойдор онларнинг бари.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ҳак таъоло ҳазратларининг саодат белгиси бўлган пайғом ва ишоратлари гўзалдир. Зеро, бу ишорат бошдан-оёқ, яъни аввалдан-охиригача пойдор — устувордир.

ШАРХ

Ислом аҳли — мусулмонлар учун бир талай Раббоний ишорат ва башоратлар бор. Биринчиси азиймуш шаън Куръондир. Куръон қадрини оддий ақл воситасида идрок этмоқ маҳол, бироқ

унинг кудратли ҳукмлари ижросига жидду жаҳд этганларнинг қисмати олийдир.

Азиймуш шаън Қуръоннинг ҳар бир ибораси саломатликнинг буюк манбъи, ҳар бир маъноси ниҳоятда теран уммондир. Ҳа-войи нафсни тарқ этиб, шаръий вазифалар ижросига киришмок ҳиссининг инсон шуурида уйғониши муқаррар Раббоний пайғом-дир.

МАСНАВИЙ

*Хұтбаи шоҳон бигардад вон киё,
Жұз киёву хұтбаҳоу анбиё.*

ТАРЖИМА

*Шоҳларнинг хұтбаси үтгай, фақат
Анбиёлар хұтбаси қолгай абад.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шоҳлар зотига маҳсус бўлган хутбалари, азамат, раёсат ва давлатлари вафотлари баробарида мубаддал бўлади, яъни унуглиди. Фақат анбиёлар азамат ва хутбалари мубаддал бўлмайди, бокий қолади (шарҳ қилинди).

МАСНАВИЙ

*З-он, ки пүши подшоҳон аз ҳавост,
Бори номи анбиё аз Кибриёст.*

ТАРЖИМА

*Чунки, шоҳлар хилъати ёлғиз ҳаво,
Анбиёнинг бор-йўғи – Кибриё.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Зеро, шоҳларнинг шаън-шавкати ҳаво, яъни дунёвий аҳвол-дандир. Анбиёнинг бутун йўл-йўриғи Кибриё, яъни Тангри таълодандир.

ШАРХ

Жаҳондор шоҳлар ҳам бақо оламига риҳлат айлагач, уларнинг зотига маҳсус бўлган нарсалар изсиз йўқ бўлиб кетади. Энг буюк подшоҳлардан қолса тўрт-беш равоқ, беш-олти мақбара,

иншоотлар қолиши әхтимол. Бирок улар ҳам ё зилзила ёхуд сўнгсиз жангут жадаллар касридан пайхон бўлади. Аммо анбиёлар ҳикмати боқийдир. Ҳали фарзанди башардан бирор кимса мен фалон пайғамбардан-да ақллироқ ёхуд донороқман, деб даъво қилган эмас. Аммо бир-биридан чунон ҳам пурзўр ҳукмдорлар шу қадар кўпки, баъзан наҳот ер уларнинг зуфумига абадан дош бера олади, деб ўйлаб қоласиз.

МАСНАВИЙ

*Аз дирамҳо номи шоҳон баркананд,
Номи Аҳмад то абад бармезананд.*

ТАРЖИМА

*Шоҳларнинг номи дирҳамдан кўчар,
Лек, Аҳмад номи боқий зикр ўлар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Шоҳлар вафотидан сўнг, уларнинг номи ақчалар ва тошлар юзидан қўпориб ташланади. Аммо, пайғамбаримиз Мұҳаммад алайхиссалоту вассаломнинг муборак номларини қиёматга қадар ёд этадилар.

ШАРХ

«Анбиёлар хотимаси» деб шарафланган саййидимиз Мұҳаммад Мустафо солаллоху алайхи вассалламнинг муборак номлари токи саждага бош қўйишга қурбли, кувватли, яккаю ягона мусулмон қолгунга қадар зикр этилаверади. Инсон сувратида яратилмиш ва азалда буюкликнинг энг олий мартабаси ила мушарраф этилмиш зот — Раббоний пайғомларнинг сўнгги элчиси, башарият бошидаги сўнгги қуёш Мұҳаммад алайхиссалом «оламларга раҳмат қилиб» юборилган муборак бир зот. Парвардигор, наҳот, бир зот бутун башарият учун қайғурса. Кези келганда ота ўз ўғлига, ўғил ўз отасига қайғурмайди-ку. Ҳолбуки, у ҳам сувратан, зоҳиран одам! Биргина зот башарни энг тўғри йўлга солиш учун жон чекса! Дунёда йўлу йўлбошли камми? Бугун дунёнинг чорак қисми Мұҳаммадий йўлида юрибди. Кези келганда ота ўз фарзандини, фарзанд ўз жигарбандини йўлга сололмайди-ку! Оллоҳ иродасига муслимона бош эгиб, унинг барҳақ Расули йўлида юрган зотларнинг охирати хайрлидир. Бу дунёда йўл кўп. Хоҳ у йўлда, хоҳ бу йўлда юринг, манзил битта. Йўл сўнгини ўйланг. Манзилни унутманг. Манзил — битта.

МАСНАВИЙ

*Номи Аҳмад номи жумла анбиёст,
Чунки сад омад навад ҳам пеш аст.*

ТАРЖИМА

*Аҳмад исми анбиёлар номидир,
Чунки юз келди ва тўқсон олдиdir.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Расуллар силсиласининг сўнгги, Кибриё ҳабиби, Пайғамбари-миз (с. а. в.) муборак номлари жумла анбиёларнинг номларидир. Чунки юз адади ёдга олинди, тўқсон эса унинг олдида, яъни тўқсон юзнинг ичида.

ШАРХ

Оламлар фахри Пайғамбаримиз (с. а. в.) хазратларининг шарофатли номлари илалабад ёд этилиши оқибатида, барча анбиёларнинг номлари ҳам бокий ва барҳаёт. Ушбу ҳикмат асбоби бушон-шавкат соҳиби бўлган анбиёларнинг буюк вазифалари илоҳий иродатнй таблиғи ва ижроси эди. Расулимиз (с. а. в.) илоҳий қонунларини башар фарзандига дастур тарзида еткарур эканлар, жумла анбиёларнинг бу йўлда чеккан заҳматларини ҳурматлаб, тақдирлаб ёд этмоқни буюрмишлар. Пайғамбарлар – Ҳақиқат элчилари ҳамма давру замонда Оллоҳ таълимотини одамларга еткармоқ шарафидан саодатманд бўлганлар. Бу йўлда улар чеккан мashaққатларни тил билан баён айлашнинг имкони борми? Башарият тўғондек айқириб бораётган дунё саҳросида биргина зот кўлларини ҳавога чўзиб «Фа айна тазҳабу!», «Қаён кетмоқдасиз?» деб бонг урса. Биргина зот. Олдинда айқирган-қутирган, маст-аласт оломон. «Қаён кетмоқдасиз?!» дейди бир хокисор одам. «Қаёққа?!» – дейди кўзларида қон чайқалган даҳшат. «Онангникига!.. Йўқол!..» Даҳшат кўлларини бигиз қилади. «Ким бу ивирисики!.. Гадой!..» дейди даҳшат ахли. «Йўқ, мен гадой эмасман! Мен сизларга юборилган Оллоҳнинг элчисиман! Мен сизларни ёғоҳлантироқчиман, холос. Чунки, сиз сур тортиб бораётган йўл сўнгида тубсиз чоҳ бор. Битта қолмай барингиз маҳв бўлишингиз мумкин!..» «Йўл сўнгида чоҳ!..» «Ҳэ-э, онангни. Йўл сўнгида майшат бор! Ўйин-кулгу бор! Рақс-сурур бор! Ҳамма-ҳамма нарса бор! Йўқол, кўз ўнгимиздан гадойвачча!..»

Даҳшат саҳрони сиқувга олгандек тирсиллайди, жириллайди, депсинади, қайт қилади, бўкиради ва гурос билан йўлда давом этаверади...

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм. Таббат яда Абий Лахабив

ватаб (Ҳалок бўлди Абу Лаҳабнинг икки қўли ва ҳалок бўлди унинг ўзи ҳам).

Тафсир: Абу Лаҳаб Абдулуззо бин Абдулмутталиб ҳазрати пайғамбарнинг (с. а. в.) амакиси эди. Бироқ ўзининг шақоват ва куфри туфайлидан ҳазрат Пайғамбарга қаттиқ душманлик қиларди. Ҳазрат Расулуллоҳ умумий ижтимоёт орасида одамларга илохий пайғомни етказур маҳалларида Абу Лаҳаб ул зотни тошбўрон қиларди. Ҳазрат Пайғамбарнинг оёқлари жиққа қонга беланиб кетар, бироқ Оллоҳ қаломининг зикридан тўхтатмас эдилар. Абу Лаҳаб дерди: «Эй одамлар! Муҳаммаднинг гапларига қулоқ солманлар. Зоро, у ёлғончидир!» Баъзида дерди: «Муҳаммад бизга ўлимдан сўнг тирилишни ваъда қилмоқда. Бўлиши мумкин эмас. Бу ҳакиқатта хилоф!» Сўзлари сўнгида эса қўлларини чўзганча хитоб қиларди: «Сиз, эй ҳар икки кафтларим, синингиз. Мен сизларда Муҳаммад ваъда қилаётган бирор нарсани кўрмаяпман!...». Қунларнинг бирида ҳазрат Пайғамбар (с. а. в.) Сафо тоғига кўтарилилар ва одамларни жам қилдилар. Бағоят таъсирили сўзлар билан уларни ислом динига даъват қила бошладилар. Абу Лаҳаб ҳам ўша ерда ҳозир эди. У деди: «Эй барбод бўлгур, бизни шунинг учун бу ерга тўпладингми?...» Уламо Соҳиб Руҳулмаъонийнинг ривоят қилишича, Абу Лаҳаб ҳазрат Пайғамбарга отмок учун қўлларига тош олади. Абу Лаҳабнинг жаҳолати зўрайғандан-зўрайиб борди. Қачонки, уни илохий азобдан огоҳ этсалар, менинг мол ва авлодим шу қадар кўпки, ҳар қандай азобдан қутилиб кетаман, дерди. Унинг аёли Үмми Жамил ҳам Пайғамбарамизнинг ашаддий душманларидан эди. Абу Лаҳаб ёққан гулханга бу аёл ўтина қаларди.

Ушбу сурада ҳар иккисининг ниҳоят илохий азобга гирифтор бўлиши баён этилади. Абу Лаҳаб эмас, кимда-ким, хоҳ эр, хоҳ хотин, хоҳ қариндош, хоҳи бегона бўлсин, Ҳаққа нисбатан душманлик камарини боғласа, залолатга учрайди, хор-зор бўлади. Пайғамбарнинг яқин қариндоши бўлса ҳам Абу Лаҳаб ва унинг хотини илохий жазодан кочиб кутулолмади. Қўлларини ҳавода силкиб, лофлар урган, ўз қудратидан боят фуурланиб, Худонинг маъсум ва муқаддас Пайғамбарига қўл кўтартган Абу Лаҳабнинг қўллари синди, хор-зорликда маҳв бўлди.

«Лаҳаб» маккий суралардан. Бадр ғазвасидан етти кун ўтгач, Абу Лаҳабнинг жисмида даҳшатли жароҳат пайдо бўлди. Бу оғир қасалликдан ваҳимага тушган аҳлу аёли уни уйдан бир овлоқ даштта чиқариб ташладилар. Шундай қилиб, хор-зорликда оламдан кўз юмди. Уч кунга довур бирор жасаднинг яқинига йўллай олмади. Уч кун ичидан бадан гўштлари тўкила бошлади. Сўнг бир неча ҳабаш ҳаммоллар чуқур қаздилар ва жасадни чўпга илиб чуқурга ташлаб, тош билан тўлдирилар... Ҳақиқат йўлларига чақир тиканлар тўшаб, олов тўсиқлар алангасини лан-филлатган Абу Лаҳабнинг хотини ҳам илохий жазога гирифтор бўлди.

ҚУЁННИНГ МАКРИ БАЁНИДА

МАСНАВИЙ

*Дар шудан харгүш пас таъхир кард,
Макрҳо бо хештан тақрир кард.*

ТАРЖИМА

*Кеч қолиб борди қуён шер сорига,
Йўл бўйи сайқал бериб ўз макрига.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Арслон ҳузурига йўл олган қуён ҳийла муддат кечикиб борди. Йўл-йўлакай арслонга нисбатан қўллаш лозим бўлган ҳийларини астойдил пишилди, яъни тақрир қилди.

ШАРХ

Водий аҳлига мансуб бўлган кимса арслонга қиёс қилинган зот қошига йўл олган кезида унга нисбатан ишлатилиши лозим бўлган макр ва ҳийлаларини миясида пишитиб, зехнида қайтакайта жонлантириб борди.

МАСНАВИЙ

*Дар раҳ омад баъди таъхир дароз,
То ба гўши шер гўяд як-ду роз.*

ТАРЖИМА

*Йўлга тушди таъхир айлаб хўб дароз,
Токи шерга сўйласин бир-икки роз.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Куён шер қошига пинҳон икки оғиз роз айтиш мақсадида узоқ кечикиб йўл олди.

ШАРХ

Золим интизор. Водий аҳли таҳликали жунбушда. Луқма бўлиши лозим бўлган қуён ҳийла урчуғини йигирияпти. Охири

нимада бўлади? Худо билсин. Бир урвоқ жон мен ҳаммангизни бу мустабид қўли остидан озод қиласман, деб чираниб ётибди. Водий аҳли ҳайрон. Золим кўзлари қизарган сайин қизариб, жаҳли олов бўлиб бормоқда...

МАСНАВИЙ

*То чи оламҳое дар савдоӣ ақл,
То чи бопаҳност ин дарёй ақл.*

ТАРЖИМА

*Бу ақл савдосининг дунёлари,
Бу ақл дарёсининг паҳнолари.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ақл савдосида, унинг туб-тубларида не-не оламлар бор. Бу ақл дарёси нечоғли вусъатли.

ШАРХ

Мавлоно ҳазратлари ушбу байт ва қўйида келгувчи байтларда бир ориф тилидан ўз мақсад-муддаоларини баён этадилар. Ҳақиқатда, ақлнинг ниҳоятсиз бағрида — дарёсида нечоғли сир-асрорлар, ажойиботлар, сонсиз-саноқсиз ҳукму ҳикматлар бор. Дунёда одам боласига инъом этилган руҳониятдан ташқари ақл каби манфаатли ҳеч нарса йўқдир. Ақл моддий ва маънавий олам ўртасидаги бир маҳалдир. Ақл ўз қудратига ноил бўлмоқ учун ҳам руҳ файзидан, ҳам баданнинг интизомидан улуғ ҳисса олади. Комил ақл ҳам руҳоний олам ва ҳам жисмоний оламга хизмат қилиб, икки дунё саодатига ноил этади. Ақл улуҳияти ва маънавий ҳақиқатлари билан инсоният жамиятининг буюк руҳий табақаларини пайдо қилиб, дунёвий ишларга интизом истеҳсол килади ва уни ижро этади. Инсонлардан жисман миллиёнларча карра қудратли бўлганларда ақл нури ва гавҳари йўқ. Ақл соҳиби бўлган инсон саодат ва абадиятга қовушади. Ақл бордирки, бир онда дунёларни сайр этади. Ақл бордирки, самовий жисмларнинг ҳаракат даражалари ва суратларини кашф этишдан ташқари, уларнинг ўзаро муносабатларини ва вазнларини тайин этишда истеъодини ишга солади. Ақл бордирки, ўзи кўринмаса-да, барча нарсаларни кўра билади.

Ақл Оламлар Парвардигори томонидан фақат одам боласигагина берилган буюк бир неъматдир. Бу мужданни тотли-тотли неъматлар яратишга сарфлаётганларнинг бир ёнида, уни одам боласини Ер юзидан супуриб ташлаш мақсадида ишлатаётганлар, унинг ёнида эса буюк ақлни фақатгина тамаки тутатишга сарф этатганлар ҳам бор...

МАСНАВИЙ

*Суврати мо андарин баҳри азоб,
Медавад чун косаҳо бар рӯи об.*

ТАРЖИМА

*Жисмимиз ушбу азоб дарёсида
Чайқалар худ косалар сув юзида.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Жисмимиз, сувратимиз бу азоб дарёси — оламда сув юзида қалқиб юрган косалар мисоли.

ШАРХ

Жисм — сув сатхида қалқиб турган коса. Нега айнан коса? Нега тараша, хода, пўқак, латта-лутта эмас? Айни коса. Сув юзида ичи бўм-бўш коса. Уни мавжлар чор атрофга итқитади, чайқатади, коса гир айланади. Тараша охир чўқади. Латта-лутта ҳам қаёққадир илиниб-юлиниб йўқ бўлади. Биз ҳам шундай бўш косамиз. Ҳаёт дарёсида чайқала-чайқала оқиб бораётган коса. Эй косалар, нимкосалар, бўш косалар... Ҳали-ҳозир мавж бир шапатилайди-да, биз бу азоб дарёси тубларига шўнгиймиз.

МАСНАВИЙ

*To нашуд пур бар сари дарё чу ташт,
Чунки пур шуд ташт дар рӯй гарқ гашт.*

ТАРЖИМА

*Токи қондай тўлмаса бу косалар,
Чўкмагай у, беҳуда талвасалар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Токи сувратимиз косаси ҳақиқий ақлнинг ҳаёт суви билан тўлмагунга қадар зоҳиран сув юзидағи коса қалқиб, чайқалиб, ўйнаб тураверади. Қачонки, бу коса ҳақиқий ақл ва ишқ билан тўлар экан, бу азоб дарёсининг тубидаги ҳақиқий ҳаёт оғушига фарқ бўлади.

ШАРХ

Инсон боласи фоний ҳодисалар билан машғул экан, зоҳиран ақл дарёси юзида сузади ва назари тушган нарсаларга алданади.

Зоҳирида эса одамни маънан майиб этгувчи ҳодисалар тўлиб-тошиб ётибди. У ўзи сезмаган ҳолда бизга берилгани шу экан-да, дейди-да ҳаёт деб билган балчиқзорга боши билан шўнгийди. У зоҳирий ҳодисалар, яъни нафс жаноблари ҳукм юргизаётган одамлар жамоасини «ҳаёт» деб гумон этади. Чайқалади. Яшашни истасанг чириллаб айланишини ўрган, дейди устозлар. Ўзи азалда Мутлақ Азал қуриб қўйган дунёни қайта қура бошлайди. Кураверади. У қуради, бу ёқдан афдарилаверади. Агар Оллоҳ дунёдаги жамийки маҳлуқларга ҳам ин қуриш эҳтиёжини берганда, оламда илонлар шаҳри, фил ва арслонларнинг штатлари пайдо бўларди. Одам сўнгти асрларда ўзига, ўз яқинларига эмас, атрофига, ўз вужуди деворларига кўпроқ эътибор бера бошлади. Масалан, ҳеч бир аёл ҳатто онасига ҳам ўзига эътибор берганчалик эътибор қаратмайди. Бирор эр ўзи қураётган бошпанага берган эътиборини фарзанд ёхуд аёлига бермайди. Онасининг, хотинининг ҳасратида ўлибди, деган гапдан кўра, уйига ўт тушиб, бутун молу дунёси ёниб битгач, юраги таққа тўхтабди, деган гапларни кўп эшишиб қоламиз. Бунинг ҳаммаси зоҳирий ақл — бўш коса-нинг жилвалари. Сув юзида қалқиб юрган бўш косаларнинг лаболаб сувга тўлиши ҳар бир инсоннинг инон-ихтиёрида. У истаса машаққат билан бўйин бергувчи ақлни топади. Бир оз машаққатдан қочса, ақл унга тутуруни ҳам кўрсатмайди.

МАСНАВИЙ

*Ақл пинҳонасту зоҳир оламе,
Суврати мо мавж ё аз вай наме.*

ТАРЖИМА

*Ақл пинҳон ҳамда зоҳир олам у,
Аксимиз — мавждир ва ё ундан нам у.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ақл пинҳон ва зоҳир бир оламдир. Бизнинг сувратимиз мавж ёхуд унинг намидир, яъни мавждан ҳосил бўлган намлиkdir.

ШАРХ

Ақл зоҳиран манзур бўлмайди. Зоҳир кўзи билан кўринган олам моддийдир. Моддий олам ақл дарёсининг мавжи, балки бутун мавжудот ҳам ёлғиз мавжнинг нами кабидир. Икки навъ ақл мавжуд. Бири Ақли кулл. Бу — нури Раббоний. Унинг таъсири билан бутун мавжудот ва жисмлар олами интизом касб этади. Иккинчиси инсоний ақл. У Ақли куллнинг бир заррасидан ҳосил бўлади.

МАСНАВИЙ

*Хар чи суврат мевасилат созадаш,
З-он василат баҳр дур андозадаш.*

ТАРЖИМА

*Хар нечук суврат агар у соз этар,
Ақл уни айлар ўзидан рад-бадар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хар бир суврат ўз хоҳиши билан бошқа бир сувратга айланса, ёхуд бошқа бир шаклга ўтса, Ақли кулл уни ўзидан йироқлаштиради.

ШАРХ

Хар кимки ақл дарёси ҳукмини, руҳоний ҳақиқатни ва маънавий таъсиротларни хис қилмай, анвойи моддий мавжудият ва воқеликка ёхуд ёлғиз жисм ва моддага эътибор берса, бундай инсон ақл ва руҳоният дарёсидан маҳрум бўлади.

Ақли куллнинг қудратига кўнишиб, бора-бора ҳатто унинг борлигини хам хис қилмай қўйган инсон ақли жузъяга бўлган эътиборини хам унугтади. У ҳайвонсифат сезги — инстинкт ёхуд одат-кўниқмалар ҳукми остида яшайди. Бугун Оврупонинг тенг ярмини тўфон босиб, қолган қисмига сел ёғса, бу инсоннинг Ақли куллдан ғофил эканини англатади. Зоро, эртага сайёralар ўз ўрнидан қўпиб, бир-бировининг ҳаракат ўзанига келиб қўшилса, мавжудот «Янги Нух тўфони» остида қолса нима ҳам қила оларди?

Итдан кочгани жой тополмаганидек, бу оламшумул жазодан яширина оладими? Ақли куллни унугтиб, ўзи билган сувратга кираётган инсон боласи эртага нима бўлишини билмайди-ку. Мавлоно ҳазратлари Ақли куллни унугтиб, ўзини ожиз ва хира ақлини «шамси олам» деб гумон этаётган инсонни огоҳлантириб дейдик, сен ўз билганингча иш тутиб, Ақли кулл қонуниятларини топтассанг, ёхуд назар-писанд қилмассанг, у сени ўзидан йироқлаштиради.

МАСНАВИЙ

*То набинанд дил дижанда розро,
То набинанд тийр дўрандоэро.*

ТАРЖИМА

*Токи билмас дил ким у розлар берур,
Токи билмайдир камон отганини тир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кўнгил роз сохиби, ёхуд роз берувчи Ҳақ таъолони танимай қолади, камон ўки камончини кўрмагани янглиф. Оллоҳ субҳонаҳу ва таъолонинг жалолияти ва ҳақиқатини унугтган банда ҳам Ҳақдан олис-олисда, яъни фафлатлар ва жаҳолатлар қаърида қолиб кетади.

ШАРХ

Рухоният ва моддиётнинг ҳаракат ҳамда таъсироти Ҳақ амри билан рўй беришини кўра билмаган инсон нодондир. Зеро, Холики ламязал инсонга бир томондан ақл каби мунаввар нурни эҳсон этди. Бошқа томондан ўз ҳақиқатининг таблиғи учун илмурфон манбаъи бўлган пайғамбарларини юборди. Бу ҳақиқат неъматига қарши борган мункирлар Кибриё адолати, саодати ва марҳамати доирасидан хорижда қолади.

Атрофимизда у йилдан бу йилга ўз Эгасини бир марта ёд этмаса-да, Кайсар ё Қорундек яшайтганлар бор. Ёлғон эмас, қаердан келиб, қаерга бораётгани тушига ҳам кирмаса-да, Мағриб билан Машрикни гир айланаб чиққанлар бор. Сиҳат-саломат, тўқ, лорсиллаган, бақувват. Ёлғон эмас. Буларнинг ҳаммаси рост. Аммо, энг даҳшатли рост шуки, бундай инсонлар ўз Эгасини унугтганлар. Ва Эга ҳам уларни унугтган.

Бу Унинг илоҳий ваъдаси...

МАСНАВИЙ

*Аспи худро ёва донад в-аз ситеz,
Медавонад аспи худ дар роҳ тез.*

ТАРЖИМА

*Отини лоғар билар-да жаҳл ила,
Йўрттириар йўлларда, йўллар – силсила.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Фоғил одам от устида экан, уни лоғар деб гумон этади ва шиддат билан йўрттиришга зўр беради.

ШАРХ

Рухоний таъсиротдан ғоғил, рухониятга мункир ёхуд рухонинг мавжудиятига қойил бўлса-да, ўзини илоҳий файздан бенасиб, деб гумон этган кимса, отга миниб олган ва оти йўқлиги даъвоси билан, ёхуд жониворнинг лоғарлигини баҳона қилими уни зўрлаб олға қичаётган одамга ўхшайди. Бу кимса ўзининг

ҳам рухи бокий экани, бу рух воситасида ақл ва бадани ҳаракат этаётгани қуёш каби равшан бўлса-да, рухни инкор этади ёхуд рух хорижда (ташқарида) деб гумон қилади. Бундай нодонлик ва қабоҳат инсонни таназзул ҳоҳига итқитади, илоҳий ҳикматдан бенасиб қилади, охир-оқибат маънан кўр, жисман абгор тарзда оламдан ўтиб кетади.

Ҳаётда биз сиғинган «доҳийлар», «машхур зотлар» ҳам ухлайди, чучкиради, ичбуруғ ёхуд бавосил бўлади. Улар ҳам оч қолиши, тушида босинқираши, зўр келганда ариллаб йиғлаши мумкин. Бандадан санам ясаннинг оқибати хунук. Шу боисдан тиланчига ҳам Оллоҳнинг буюк бир қашфиёти деб қаралса ва унинг рухий булоқлари кўзи очиб юборилса, у мухтарам бир зотга айланади. Оллоҳ одамни баробарлик – тенглик асосида яратди. Ҳеч кимга икки бош, тўрт тил бергани йўқ. Бу либослар билан ҳашаматли таҳтни одам ўйлаб топти. Модомики, одамнинг қўлида экан, уни ўзғартириш ҳеч гап эмас. Буни сиз ҳам кила оласиз. Айтайлик, ўзингиз қаттиқ сўйган либосларингизни кўчанинг нариги юзидагичувринди «дўст»ингизга беринг. Хотинингиз, ўғил-қизингиз, қўшнингиз, умуман, ҳамма шу ишни қилсинчи!.. Сиз бу ишни қилоласиз... Мадрасами, маориф тупроғини ялаган, олам ва уқбодан оғоҳ бир зоти киром унинг қошида тин олиб, шайх Абутолиб Нахшабийдек оталарча бошини силаса, руҳониятининг милт-милт сўнаётган пиликларини тебратиб юбориб, уйғотса, унинг оламга нима сабабдан келганини пора олмасдан бир валий сифат англатса, дунёда пасту баланд деган тушунча қоладими?..

МАСНАВИЙ

*Аспи худро ёва донад он жавод,
Асп худ ўро қашон карда чу бод.*

ТАРЖИМА

*Отини логар гумон айлар у зот,
От эса элтар уни гўёки бод.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ўша жувонмард ва соддадил остидаги тулпорини логар деб гумон этади. Ҳолбуки, шўрлик жонивор уни бод каби учирив бораяпти.

ШАРХ

Бу байтда соддадил ва ғофил бир инсоннинг ҳолати таҳлил қилинмоқда. Модомики, рух ва унинг файзбахш неъматларини

моддий жисм каби қўл билан тутиб қўришнинг имкони йўқ экан, баъзи бир соддадил инсонлар уни ё мутлақо йўқ, ёхуд ўзига насиб қилмаган деган ғоят бадбин хаёл билан яшаб ўтиб бораверадилар. Биз юқорида худди шу нуқтага тўхталиб, руҳи «пинҳон» кимсани ҳам «тирилтириш» йўллари ҳақида гапирган эдик. Тарих қошида 1400 йил ҳеч гап эмас. 1400 йил, яъни «асри саодат»гача бўлган жоҳилият даврини эслайлик. Худонинг барҳақ Расули мутлақо зулмат қаърида қолган инсонлар қошига нур олиб келгунга қадар бўлган давр манзараларини ҳаёлимизда жонлантирайлик.

«Куръони карим»да жоҳилият даври ҳақида шундай марҳамат қилинади:

«Зоҳарол фасаду фил барри вал баҳри бима касабат айдиннаси». «Одамларнинг қилмишлари сабабли куруқликда ҳам, денгизда ҳам (турли) офат-балолар юз берди» («Рум» сураси, 41-оят).

Бу ояти карима араб мушриклари, яхудийлар ва насронийларнинг ижтимоий ҳаёт тарзини, ўша пайтлар дунёнинг ҳар томонида фасод ҳукм сурганини билдиради...

«Ҳа, ер юзини зулмат эгаллаган, инсонларнинг руҳ, эътиқод ва хатти-ҳаракатлари ҳам бузилган эди. Дунё зулм, истибдод, жаҳолат дастидан инграрди гўё. Фақатгина араблар эмас, бутун инсоният моддий ва руҳий изтироблар ичида қийналар, қутулиш, нажот йўлини қидирар эди. Тарих ҳалигача фасод авж олган бундай бир даврни бошдан кечирмаган...» (Закои Кўнрапанинг «Пайғамбаримиз ва ашараи мубашшара» китобидан).

Жоҳилият даври одамлари ҳам ўзи минган отни лоғар деб гумон қилган ва дунёнинг сон-саноқсиз кўча-кўйларига ўзини урган, омадсизлиги, ожизлигидан фингшиб, ҳамма ёқни саситиб юрадиган «чавандоз»га менгзайди. Ҳазрат Румий даҳоси нурлари билан ёришган инсон қисматининг бу хилват чоҳларини кўринг. Ақл том устида ё остида қолган эмас, руҳ қўшниникида ё омборхонада эмас, вужуд дараҳт шоҳида эмас, ўзимизда, фақат ўзимизда бўлгани ҳолда «тулпор»дан нолимоқ жоизми? Ҳеч бир тошу тарози билан ўлчаб бўлмайдиган, бутун дунё гавҳарлари эвазига ҳам сотиб олиш мумкин бўлмаган бу илохий неъматлар қадрига етамизми? Бошимизни соchlар даласига, вужудимизнинг teng ярмини емакхонага, teng ярмини емакхона хизматкори вазифасини бажарувчига айлантирсак, сўнг соат милларини шамол тезлигига ҳаракатта келтирсак, демак, бутун умримиз (яъни Оллоҳ берган бу буюк неъмат) фақат бир марта соч қиришламоққа ва бўкиб овқат емоққа етар экан, холос. Бу нечук девоналилк бўлур эди...

МАСНАВИЙ

*Дар фигону жўстужў он хийрасар,
Хар тараф пурсону жўён дарбадар.*

ТАРЖИМА

*Нолаю афғон чекар у бехабар,
Хар тараф ургай ўзини сарбасар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Ўша ғоғил ва шошқин зот фифону нола чекиб, ўзини ҳар томонга уради, дарбадарларча тентирайди.

ШАРХ

Худонинг ерга мұқтадир ва пойдор этиб юборган забардаст халифаси мұстакийм ва ҳақ йўлдан ҷалғиб кетди. Даҳшатли ўпқон хосил бўлди. Одам ва унинг мұкаррам руҳи ўртасида «бегоналиқ девори» қад кўтарди. Пайғамбарона қудратга эга бўлиши мумкин бўлган, Ҳақ таъоло илоҳий ваъдаси билан мұкаррам килган Одам ночор ва нобакор махлукқа айланди. Ажоддларини маймун қавми, ўзини қандайдир бир моддалар мажмуъи деб оху фифон чекаётган ношуд кимса ҳар қандай тубанлик ва ғаламисликдан тап тортмайди. Руҳ вужуд форида пинҳон, ақл сунъий тўсиқлар ортига тушовланган бир жонивордек ташлаб қўйилса, одам одамлигини унутади. Бордию уни шу куйга солғанлар одам эмаслигини таъкидласа бунга ҳам ишонади.

Инсоният тарихида бундай ҳодисаларнинг саноғи йўқ. Айтиш мумкинки, бутун тарих айни шундай ҳолатларнинг гоҳ у, гоҳ бу шаклда қўринипшидан иборат. Одам тарих деган энг оғир бир достонни бошлар экан, «қуллик» даврига алоҳида тўхталади. Бу шармандалик инсоният тарихий тараққиётида янги бир давр, деб зътироф этилади.

Мавлоно ҳазратлари асли ўзи ўзида бўлган, бироқ маънавий сўқирлиги боис ҳатто ўзини ҳам қўришга ноқобил бўлган зот ҳолатини роят бадиҳ ва сарих ифода этмоқдалар.

МАСНАВИЙ

- *Он ки дуздиқ аспи моро гў, ки кист?..*
- *Ин чи зери рони туст, эй хўжа, чист?..*

ТАРЖИМА

- *Отимизни ким ўғирлаб кетди, ҳей?*
- *Сонинг остиндаги недир, хўжам-ей?..*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

«Отимизни ким ўғирлади?». Бу савол юқорида таърифи бе-рилган бир ғоғил, худобехабар тилидан баён этилмоқда. Унга жавобан оқил зот дейди: «Сонинг остидаги нарса нима?»

Ҳайвон остингда, яъни рух ичингда, ўзингда. Бироқ сен уни ўйқ, деб гумон этајисан. Ҳатто бунга ишонаяпсан ҳам...

Шундай ўз-ўзича довдираб, ўзини ўзга ёқлардан беҳуда қидириб юрган кимсага бир ориф хитоб этиб дейди: «Сенинг тириклигингга сабаб, яъни ҳаёт майдонида ушлаб турган, нутқ ва тафаккур бахш айлаган Яратганинг файзи, яъни руҳи равон эмасми?»

«Саодат асри» қуёшининг илк шуълалари эндиғина Ҳиро (Нур) горига инган ва Осмон яна Ерни ўзи идора қилишга бошлаган кезлар. Юқорида таърифлаганимиздек, «қуллик»ни инсоннинг муқаррар қисмати деб билган Ҳудонинг Зуайб исмли бир бандаси ногаҳон рисолатпаноҳ даъватларини эшитиб, иймон нурига мушарраф бўлади. Иймон уни тирилтиради. Яъни унда азалда мавжуд бўлган руҳ уйғонди. Бошида қамчи ўйнатган, муттасил яғир товон-тепкиси билан сийлаган, билгани бадмастлик, қўйни тўла чўри сайдидлар ҳам унинг ўзига ўҳшаган одам эканини, Оллоҳ сайдидни ҳам, сайисни ҳам баробар қилиб яратганини англаб етди. Тўғриси, Оллоҳ қонунларини замин бўйлаб ёйишга бошлаган энг сўнгги Элчи киприклари қавилган кўзини очиб, лаби тушовлаб ташлаган тилини ечиб юборди. Бадани бўйлаб руҳ мавжлари шаффоф сув пуркади. Зуайб Оллоҳни таниди. Зуайб Оллоҳга ошиқ бўлди.

Сиз ҳам, эй меҳмон, мудом сақич сотиб, тамаки ва талқон пуллаш учун келмагансиз! Бинобарин, сиз сақич, тамаки, талқон учун яратилмагансиз!

Сиз ҳам, эй меҳмон, иззатингизни билинг. Иззатингиз — уч кун...

МАСНАВИЙ

- *Ore, ин асп аст, лекин асп ку?*
- *Бо худ ой, эй шаҳсувори айбжў..*

ТАРЖИМА

- *Тўғри, бу отдир ва лекин от қани?*
- *Шаҳсувор, ҳушёр торт, қўй, нагмани...*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

«Тўғри, бу от. Лекин у қаерда?» (Фофил кимса мажнунона кайфиятда ўз-ўзини инкор қилмоқда). «Эй моҳир чавандоз (дэйди унга ориф), ҳушёр торт!...»

ШАРХ

Сиз унга Руҳ, унинг ҳақиқати ҳақида гапирсангиз. У тасдиқ этади, бироқ ниҳоят, руҳнинг ўзи қани, деб талмовсирайди...

МАСНАВИЙ

*Жон зи пайдой ва наздикист гум,
Чун шикам пуробу лаб хушке чу хум.*

ТАРЖИМА

*Жонки, пайдову ёвуқдир йўқдир,
Лаб қуруқ, қориндаги сув чун хумдир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Одамий жон камоли зухур ва қурбатидан гизли ҳамда пинхон. Одамийзод бир хум каби. Унинг ичи сув билан тўлдирилган, таши қуруқ.

ШАРХ

Кўз ҳар нарсадан яқин экан, камоли қарибияти — яқинлиги важхидан инсон уни, ҳатто кипригини қўролмайди. Бадан сув тўлдирилган хумга ўхшайди.

Унинг ичи тўла сув. Таши қуруқ. Бадан жоннинг ҳаётбахш суви билан тирик. Бироқ ботинлиги, яъни пинҳонлиги туфайли айрим ғоғил кимсалар зоҳирий жиҳатларгагина қаттиқ боғланиб қоладилар. Ақлий ва руҳоний басийрат моддиёт пардаси билан тўсиб қўйилади. Одам маънан кўрга айланади. Дунё ва уқбосини барбод этади.

Моддапарастни ҳам тушуниш мумкин. У ботиний — яъни пинҳона нарсани қўролмайди. У ҳамма нарсани, бор мавжудотни бармоқлари билан пайпаслаб, туртқилаб, нуқиб кўриши керак. Бу ўринда, албатта, кўзлари, лаблари, яъни жамийки сезги аъзолари бир сидра ўшал пинҳона нарсани, нима бўлишидан қатъи назар, том маънода ҳис қилиши, энг ками тасаввур этиши зарур. Ахир, у моддапараст-ку. У буни ҳеч қачон инкор ҳам этмайди. Дунёда уларнинг на сон, на саноғи бор. Яъни ҳамма давру замонларда зоҳирий инқилоблар тўзони одамзод боши устида тўзиб турган.

Энди, бундай совуқ ва қаттиқ ақл соҳиблари билан руҳоният, ботиний ҳодисалар хақида баҳслашиб бўладими? Кўлингизда ашёвий далилингиз бўлмаса!

Бизнинг далилимиз — Куръон. Бу буюк калом ўзининг биринчи саҳифаси, яъни иккинчи — «Бақара» сурасининг дастлабки оятларида жумбоқни ҳал этади. Чунончи, «Йўминувна бил фойб...» дейди ҳаммамизни — моддапарастни ҳам, руҳпарастни ҳам ҳалқ этган Оллоҳ таъюло. Яъни, «Ғайбга (пинҳон, яширин оламга) иймон келтирадилар...»

Иймон келтирадилар. Анчайин ишонадилар, гумон этадилар, маъқуллайдилар, қўшиладилар, тасдиқлайдилар эмас, «иймон кел-

тирадилар». Демак, Оллоҳ таъзология инонган одам, ғайбга иймон келтириши мухаққақ. Бироқ, аслида, «ғайбга иймон келтириш» учун яроғу аслаҳалар билан «ясаниб» курашиш шарт ҳам эмас. Колаверса, бунинг учун унақа жуда теран ақл ҳам керак бўлмайди. Хўш, унда нима керак бўлади? Қандай қилиб, бир думалатиб, бутун башпариётни «руҳпараст» қилиш мумкин.

Жавоб жуда оддий. Бугун, яъни foят оғир мағкуравий исёнлар ниҳоясида ҳамма, таъқидлаймиз, ҳамма оламу одамни яратган буюк бир Ақл — у Абсолют Онгми, Мутлақ Руҳми, нима деб аталмасин — борлигини тан олади. Ҳа, тан олади. Бордию яна қаёқдадир, кимдир тан олмаётган бўлса, нима қиласардик, бундай зотга нисбатан шубҳа билан қаращдан бошқа чорамиз йўқ. Аммо, тан олишининг ўзиёқ ғайбга инонмокдан бошқа нарса эмас...

МАСНАВИЙ

*Кай бубиний сурху сабзу фурро,
То набиний пеш аз ин се нурро.*

ТАРЖИМА

*Кўрмагайсан ол, яшил ҳам мурни,
Кўрмасанг ундан бурун гар нурни.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Аввало нур не эканини билмасанг, нурни аслида кўрмаган бўлсанг, қизил, яшил, қора ва ҳоказо рангларни қаёқдан кўра билардинг.

ШАРХ

Рангларни кўриб турган кимса, агар у ғоғил бўлса, ушбу рангларни кўрмак учун қуёш ёхуд шамъ нурига мухтож эканини билмайди. Руҳониятдан бехабар инсон руҳоний, алалхусус, Тангри таъзологиянг сон-саноқсиз моддий ва маънавий файзини кўриб турса-да, зехнининг коронгулиги боисидан хеч нарсани англамайди. Албатта, барча яхшиликларни ё бирор «улугроқ катта халқ»дан, ёхуд аммасининг эридан, деб билади-да, унинг оёғини яламоқдан бехузур бўлмайди. Астойдил яламоқда бардавом бўлади.

Кудсий ҳадис. «Ябна Адама, аснанука қод маллат мин наъмаи ва лисанаку ла тамаллу шаква». (Эй, Одам фарзанди, мен яратган неъматларни еб-еб тишларинг малолланиб ҷарчаб кетди-ю, лекин менинг шикоятидан тилинг хеч ҷарчамайди).

Бу самимий миннатни тингланг. Ётиб еб тоғларни ҷарчатдик, узаниб ичиб дарёларни қақратдик, минг турли маҳлукнинг аксарият қисмини ҳазм қилдик. Беминнат таом ҳазмидавом этајип-миз. Бироқ бу неъматларнинг асл соҳибини бир бор бўлсин ўйлаш-

га, унинг шукронаси учун бир неча лаҳза пешонамизни саждага босишига ярамаймиз. Бу ҳам етмаганидек, ношукур ва носипослик қиласиз. Бир кун туз ичган жойга қирқ кун куллук қилишни уддаласак-да бутун авлоду аждодимиз келиб, яшаб, тунаб яна шом қоронфусидами, субхи содикдами кетиб қолган мұқаддас Мұлк ва унинг Моликини танимаймиз. Дарвозасини тепиб кирамиз-да тарақлатиб ёпганча чиқиб кетаверамиз...

МАСНАВИЙ

*Лек, чун дар ранг кам шуд ҳуши ту,
Шуд зи нур он рангҳо рўпўши ту.*

ТАРЖИМА

*Лек, чун ранг бирла учса ақлу ҳуш,
Нурни ранглар айлар охир парданўш.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Лекин, бордию ранглар кўзларингни қамаштириб кўйсалар, ранглар ақлу ҳушдан мосуво этсалар, табийки, бу ҳолат ҳақиқий нурнинг моҳиятини зоҳирланадиган йўқ қиласиз.

ШАРХ

Одам фарзанди зоҳирбин ва сувратпарам. Унда бутга мойиллик ҳам зоҳирбинликнинг оқибати. Бироқ жамийки маҳлуқотнинг Холиқи – Яратувчиси бўлган Зот унинг табиатини тўла-тўқис билади. Шундай огоҳлантиради: «Я бани Адама, инний ла анзуру ила суварикум ва амваликум, бал анзуру ила қулубикум ва аъмаликум». (Эй Одам фарзандлари, мен сизларнинг ҳусну сувратларингга ва молу-дунёларингга боқмасман, балки дилларингга ва қилган амалларингга бокурман).

Мен ва сизнинг зоҳиримизга, яъни ташки сувратимизга маҳлиё бўлмоғимиз маҳлуқнинг заиф ва ғоғил амали. Пасткаш зотлар ҳамиша одамнинг ташига боқибгина ўз муносабатлари итига сўнгак ташлайдилар. Бу ит ё сизни гадо гумон қилиб қопади, ёхуд шоҳ гумон қилиб оёғингизга ётади.

МАСНАВИЙ

*Чунки шаб он рангҳо мастур буд,
Пас, бидидй дидй ранг аз нур буд.*

ТАРЖИМА

*Чунки тунда ранглар мастурдир,
Ранг қаёқда, боқки аввал нурдир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Тун қуюлиши билан ранглар яширинди. Рангни кўра билмоқ учун нур, аввало қуёш нури зарур экан.

ШАРХ

Жамийки ранглар қуёш шуъласидан ҳосил бўлади. Масалан, оқ рангли ашё моҳиятига кўра қуёш шуъласига таъсир эта билмайди. Аксинча, лозимича кўрсатади. Кора рангли ашё эса нурни тўса олади. Турли-туман ашёлар ўз табиатларига кўра, қуёш шуъласини анвойи тарзда кўрсатади. Чунончи, қирмизи, сариқ ва ҳоказо.

Энди байтнинг асл маъносига боқайлик. Үлим келди ва вужуд қуёши бўлган Рух чекинди. Инсон ҳаётлик чоғида кўриб юрган рангларини кўролмай қолади. Ва ногаҳон бутун умри давомида ўзи инкор қилган ҳодисаларнинг ҳақиқат эканлигига гувоҳ бўлади. Дунёда Оллоҳ ҳақиқатини башар фарзандига етказиб турувчи набийлар нафаси етиб бормаган гўшалар ҳам бор.

Илохий нубувватдан баҳрасиз қавмлар илохий ҳақиқатнинг асл гавҳарини том маънода илғаб олмасалар-да, борлиқ олам шак-шубҳасиз бир етук Кудрат тасарруфида эканини ҳис қила биладилар. Фозил зотлар бу ҳолни шундай таъриф этадилар: «Оллоҳнинг борлиги исбот этиш номусидан покдир. Чироқ ё шам билан истаб топилмас нарсамас офтоб». «Дараҳтларнинг кўм-кўк япроқлари ҳар оқилга Худони танитур дафтар...».

Дунёнинг мувозанати, юракнинг бир меъёрда уриши, қуёш, ой, кеча ва кундузнинг ақалли бир неча дақиқа таъхир қилмаслиги, одамнинг яралиши, ҳаёт-мамоти, тоғ ва дарёлар, умуман, моддий ва маънавий ҳодисаларнинг жамулжами Оллоҳга шаҳодатлардир. Оллоҳга гувоҳ берувчилардир. Пайғамбаримиз «Аропатул ашёй биллаҳи», яъни Оллоҳ нури билан ашёнинг ҳақиқатини билдим, деганлар.

Эй зоҳирпараст! Бугун эгнингга илганинг ва баданингга уфурганинг фаранг матову атр-упаларидан фуурланма. Улар эрта кун тўзгийди. Яна Оллоҳ либоси — яланғоч тананг билан қоласан. Бугун қурган қўш-қўш ошёнли саройинг билан керилма, эрта кун улар тўзгийди. Кул-кукунга айланади. Сарою қўшқдан Ер юзига тушиб келмаганинг каби яна сарою қўшкка бормассан, қаро ер қаърига — Оллоҳнинг «уй»ига борасан.

Эй зоҳирпараст! Сенинг дўконингдангина эмас, олам бозорларидан ҳам топилмайдиган, топилган тақдирда ҳам сотиб олмоққа қурб-кудратинг етмайдиган бир култум тоза ҳавонинг қимматини ўлчамоққа тошу тарози борми? Эй Оллоҳ, хайрияти, уни сўриб адо қилмоққа булар ожиздирлар. Йўқса қаро ерни тақсимлаб, лахта-лахта қилиб, бўлиб олганларидек, ҳавони ҳам тақсимлардилар-да, бир соатнинг ўзидаёқ башариятни қуритиб юборардилар. Ҳимматинг нақадар буюқдир, Тангри. Сен ҳавони уларга бермадинг. Бандаларга раҳм қилдинг!..

МАСНАВИЙ

*Нест дидй ранг бенури бурун,
Хамчунон ранги хаёле андарун.*

ТАРЖИМА

*Ташқи нурсиз рангни кўрмассиз тақир,
Ҳам ҳаёт рангини кўрмоқдек, ахир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Куёш ва шамънинг хорижий нурисиз зоҳирий — моддий рангларни кўриш мумкин эмас. Худди шунингдек, қалб ва ақлнинг рангини, хаёлни кўра билмак учун дохилий нур, Раббоний нур лозимдир.

ШАРХ

Куёш ва ой каби ёруғ жисмлар ёхуд чироқ бўлмагунча мавжудотни мушоҳада қилмоқ, турли ходисаларни фарқлашнинг имкони йўқ. Худди шунингдек, руҳсизлик, Раббоний хидоят нурлари воситасида ёришмаган ақл ва қалб ҳам вужуд соҳибининг буюк фожиасидир.

Қалбда, ботинда илохий нурни жилва этмоғи, ички зиёнинг янада порлоқ бўлиши Оллоҳга тобора жиспроқ бўлмоқ ила ҳосил бўлади. Оллоҳ ёдидан бегоналиқ одам ботинини кўйган дарахт шаклига келтиради. Бу кўйик тан бир умр ёниб яшайди, бироқ ҳеч қачон ботиний ҳаловатга қовуша олмайди. Оллоҳ ҳамиша бандасини ўз зотига ёвук бўлмоққа даъват этади. Банданинг «кар, соқов, кўрлар» тоифасига мансуби бу даъватни тўлиқ англамайди ва даъват соҳибини моддий назаргоҳи майдонидаги моддий унсурлар доирасида қидира бошлайди.

Оллоҳ эса бандасини даъват этаверади: «Ябна Адама, иза аҳабба абдий лиқоий аҳабату лиқоаху ва иза кариҳа абдун лиқои кариҳту лиқоаху». (Эй Одам фарзанди, қачон бир бандам менинг жамолимни кўришни истаса, мен ҳам шу бандамни кўришни истайман, аммо бирор банда мени кўргиси келмаса, мен ҳам у бандани кўришни истамайман. Мени жаннатда кўриш мумкин, дўзахда ҳеч кимга кўринмайман).

«Я абдий, ин данавту илайя шиброн данавту илайка боан ва ин машайта илайя ҳарвалту илайка» (Эй бандам, менга бир қарич яқин келсанг, мен ҳам сенга бир қулоч яқинлашаман. Агар менга қараб секин юрсанг, мен сенга қараб қаттиқроқ юраман).

«Ябна Адама, иза канал ғолибу алал абдил иштиғалу бий жаалту буятаху валаззатаху фий зикрий ва ашақаний ва ашақтуху сумма рафъатул ҳижоба фийма байний ва байнаҳу. Улаикал

абтолу ҳаққон». (Эй одамзод, агар бандага мени эслаб юришлик ғолиблик қилса, унинг талабини ва унинг хузур-ҳаловатини ўзимнинг зикримда қилиб қўяман, у менга ошик бўлса, мен ҳам унга ошиқ бўламан. Кейин у билан ўзимнинг орамиздаги пардани қўтараман. Кимда мана шу сифатлар мавжуд бўлса, у одамлар ҳақиқатан ҳам баҳодирлардир).

Зоҳирпаст тирноқ ва турли қимматбаҳо ашёларни кўзларини нақ йиртиб қўриб турганидек, Ҳақ сиймосини ҳам кўришни, иложини тополса бармоқлари билан нуқишини истайди. Ва табиийки, юқоридаги қаломлар фахмига етмайди. Руҳонияти тे-ран, иймони сабит зотларга ушбу қудсий ҳадисларни шархлаб ўтиришга ҳожат ийк.

Аммо иймони қалқиб турган кимсаларга яна бир бор ушбу қудсий қаломни эслатмоқ жоиз кўринади:

«Ябна Адама, инний кунту канзан махфийян. Фа арадту аън аърифа фахолақтул холқо». (Эй Одам фарзанди, албатта, мен бир махфий кон эдим, бас, ўзимни ошкор этиб танилайин, деб ирода қилдим ва бутун ҳалқни яратдим).

МАСНАВИЙ

*Ин бурун аз офтобу аз сахо,
В-андарун аз акси анвори Худо.*

ТАРЖИМА

*Зоҳирий нур офтобу моҳдан,
Ички нур Оллоҳдан, Оллоҳдан!*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Хорижий – ташки нур қуёш, ой, юлдуз каби анвойи мунаввар жисмлардан вужудга келади. Ички нур, ботин нури Оллоҳ нурининг аксиdir.

ШАРХ

Зоҳирий нур зоҳирий сабаблардан.

Ботин нури «Асмои ҳусно» ва илохий нафаслардан ҳосил бўлади.

Оллоҳ – замин ва осмонларнинг нуридир. Бу – илохий сифат, мажоз. Аслида ҳам шундай. Оллоҳ нури унинг зулматли кечаларида зулмоний нур сифатида тажассум топади. Сиз зулмат нуридан ҳадиксирайсиз, юрагингиз вахмдан ҳаприқади. Бу қоронгулик тирининг ваҳми Оллоҳдан кўрқувга менгзайди. Оллоҳ нури борлиқнинг жамийки унсурларида ўзга тусда ёғду таратади. Сокин ва мусаффо баҳор осмоннингина эмас, балки даҳшатли қалдироқлар тоғларни ларзага солган тунларда ҳам илохий қуд-

рат қаъридан чарсиллаб учган ёғдулар бор. Конда ҳам нур бор. Гупрокда ҳам нур бор.

Валий зотлар, ахбоблар, уларнинг юз-кўзидан, бутун жисмидан таралиб турган нурни қўриш учун ботиний басорат керак.

Иблис қавми бу нурни сўймайди. Иблислар замонлар оша бу нурни сўндиromoқ учун сиртмоқлар ясайдилар. Кунда ва болталарини пешлайдилар.

«Тағобун» сурасининг саккизинчи оятида буюрилади: «Фаамину биллаҳи ва росувиҳи ва нуриллаҳий анзална». (Бас, иймон келтиринг Оллоҳга, унинг Расулига ва биз нозил қилган нурга).

Нур – Ислом дини. Олам ва одамни энг охирги бор огоҳлантириш, тозалаш ва сўнгги бор Ҳақиқатни англатмоқ учун нозил бўлган нур.

МАСНАВИЙ

*Нур нури чаши ҳуд нури дил аст,
Нури чаши аз нури дилҳо ҳосил аст.*

ТАРЖИМА

*Кўзда нурнинг нури дилнинг нуридир,
Нур, кўзнинг нури кўнгил қўридир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кўз нурининг нури қалбнинг нуридир. Зеро, кўзнинг нури қалбнинг нуридан ҳосил бўлади.

ШАРХ

Аслида ботиний бўлган қуёш нури ҳақиқатда зухур этгани каби, зохир нури ҳам дилдан ҳосил бўлади. Инсоннинг қалб ва димоги хис қилмагунча кўз ҳеч бир нарсани кўрмайди. Демак, кўз нури зохирий бўлиб, қалб ва димогдан бошланади.

Байтнинг қўйидаги маъноси ҳам бор. Оддий нигоҳ моддий ҳодисаларни кўра билади. Чунончи, қўй Тож Маҳалга ёхуд кўтонга қараганидек. Қалб маънавий нур билан мунаввар бўлмагунча, ҳақиқий сувратда ҳеч нарсани кўра олмайди.

Аммо олам сувратга тўла. Банда сен яратганин мен ҳам яратаман, сендан қаерим кам, каби телбаларча иддао билан яшашни ҳақиқий ҳаёт деб билади. Ўзи аслида бор жонли мавжудотнинг тасвирини қофозга тушира олиши биланоқ Худолик даъвосини килади.

Унинг бу худбинлиги ҳазрат Навоий истилоҳида «аноният» дейилади. Бу «худбинлик», «худпарастлик» дегани. Маънавияти қоронғу, қалби кўр кимсалар худбин бўлади. «Худбин» каломи

ўзидан ўзгани кўра билмайдиган, ўзидан бошқани одам сана-майдиган маъносини ифодалайди.

Ҳазрат Навоий «Фаройибус сифар муқаттаотининг сарсуханла-ри» деб аталгувчи қитъаларининг бирида худбинлик балосидан халос бўлиш йўллари, бинобарин, ундан қутилган киши эриша-жак мақом ҳақида теран фикрни илгари суради.

Хайтовур, худбинлик асрида ҳазрат Навоийнинг сўзига диқ-қат қилмоқ ва унга амал этмоқ ҳар бир зотнинг бир мараздан халос бўлмагига восита бўлади, деб умид қиламиз.

АНОНИЯТ УЙИН БУЗМОҚ БОБИДАКИМ, ФАНО ЗОВИЯСИН ТУЗМАҚДУР ВА ЎЗИН КАМ ҚИЛМОҚҚА ЎЗИН КЎРГИЗМАК

Кимки, ўзлук иморатин бузди,
Бўлди нақди фано анинг музди.
Ул иморатни бузмайин солик,
Бўла олмас бу нақдга молик.

Аноният — худбинлик уйин бузмоқ, кибр-фуур, манманлик, тақаббурликнинг қаттиқ ғиштлари билан тикланган мажозий ву-жуд уйини кўпормоқдир. Бу иморат ғиштларини кўчирмоқ, устунлари ва равоқларини синдириб ташламоқ катта заҳмат ва матонат талаб қилади. Аслида, ким ҳам гўзал бир иморатдан, боз устига, бу иморат унинг ўзигагина қарашли бўлса, воз кечча олади.

Аноният — худбинлик иморати бузилгач, унинг эвазига фано нақди хосил бўлади. Яъни, ўз «мен»идан қутулган одам, энг сўнгги мақсад — фано мулкига эришади. Фано — бу моддий оламнинг барча кўнгилтортар неъматларидан, ўткинчи ҳаётга қаттиқ боғлаб ташлагувчи воситаларидан воз кечмоқ, фано — ўз нафси унтиб, Ўзга — аслида ҳақиқий Ўзига — Ҳаққа боғланмоқ. Одам ўз нафси жилваларига маҳлиё бўлиб, янада ёруғроқ нурларни унтиб қўяди. Ҳолбуки, ўз нурининг асоси бўлмиш буюк Нур борлигини, ўз менидан юксакроқ «Мен» борлигини; бир қалқища чилпарчин бўлиб кетгувчи иморатидан ташқари буюк ва безавол бир олий иморат борлигини унутмаслиги керак. Ана шуни унутмаслик — фонийлик. Фонийлик — қип-яланғоч ҳолатга келиб, култепаларда ваҳшийларча яшаш эмас, балки тўқлик ва мастилик орқали хорликка элтгувчи зоҳирий шоҳкўчалардан воз кечмоқ, бандаликка рози бўлмоқдир.

МАСНАВИЙ

*Боз нур нури дилу нури Худост,
К-ўзи нури ақлу ҳис поку жудост.*

ТАРЖИМА

*Нур – дилнинг нуридан, нури Худо,
У ақл, ҳис нуридан покдир, жудо.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Нур кўнгил нуридир. У аслида Худонинг нури. Бу нур ақл ва ҳисдан покдир.

ШАРХ

Инсон учун зохирий нур кўнгил нуридан ҳосил бўлмаги юқоридаги байтда баён қилинди. Қалб нури – Худонинг нури. Бу нур шу қадар олийдирки, у ақлу ҳисдан пок, зеҳнга тааллукли турли тахминотдан айридир. Ақлий ва моддий нур жисмониятга қўра ғоят олий бир ҳодиса бўлса-да, хатога маҳкумдир. Яъни ҳато қилиши мумкин. Худонинг нурига восил бўлмоқ учун инсон умр бўйи нурли фикр ва нурли аъмол, нурли асос ва ғояларга садоқатли бўлмоғи лозим.

Илоҳий нур юз-кўзларига, оппоқ соchlарига қўйилиб турган, сўнг бора-бора жисму жони нурга қорилиб, нурга айланган зотлар бор.

Аммо асло зохирий нурни ботиний – илоҳий нур билан чалкаштирманг.

Зотан, Оллоҳ таъоло огоҳлантиради:

«Ябна Адама, иза кана қовлука малийҳан ва амалука қобийҳан. Фаанта раъсул мунофиқийна». (Эй Одам боласи, сўзинг ялтироқ – майин бўлиб, амалинг қабиҳ бўлса, сен мунофиқларнинг муноғигисан).

«Ябна Адама, иза кана зоҳирука ҳасанан ва ботинука қобийҳан. Фаанта аҳлакал ҳаликийна». (Эй Одам боласи, агар сенинг ташки кўринишинг яхши бўлиб, ички дунёинг ёмон бўлса, сен ҳалокатга лойикларнинг лойигисан).

МАСНАВИЙ

*Эй, ки аз нури Худо ғофил шудй,
Дар замона ботилу отил шудй.*

ТАРЖИМА

*Эй, Худонинг нуридан ғофиллар,
Эй, замон зоҳирлари, ботиллар.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Эй, Худонинг нуридан ғофиллар! Бу ғафлат туфайли дунё ва замондан бехабар қолдингиз!

ШАРҲ

Худонинг нури банданинг қалбида. Банда. Шох ташлаб юрмайди. Кўзида бадмастликнинг қуюқ майи эмас, мўйсафиднинг оппоқ соч-соқолига инган муборак нур. Банда бандалик қиласди. Ҳукмронлик қилмайди, у халифа бўлиб қолиши мумкин, эҳтимол, ҳазрат Али ёхуд ҳазрат Умар Форуқдек. Лекин энг аввал банда бўлади.

Нур. Барча нурли бўлишни хоҳлади. Бугун «нур» таратмаган заиф андом йўқ. Бу «нур»лар замонида ҳақиқий одамий-илохий нурни қандай қилиб фарқлаш мумкин?

Ҳазрат Навоий зоҳирий ранг-туснинг қанчалик фирибгар эканини ушбу байтда ошкор ифода этади...

*Ул чибинким, кўзга олтун янглиг яшиар хилъати,
Кўпраги, билким, најосат узрадур ором анга.*

Ҳақнинг башарга инъом айлаган латиф ранглари гўё етмагандек. Ёнок, дудоқ ва ҳоказо аъзоларнинг табиий туси «хира тортгандек» гўё. Оллоҳ зоҳиран олтин мисоли нур таратгувчи мунақкаш ва музайян чивинларни яратди. Зотан, Унинг бир сифати «Сонеъ». Аммо бу нақшин чивинларнинг қариб барчаси одатда ахлат ва најаслардан озиқланадилар. Ҳазрат таъбири билан айтсак, ўша ерда ором оладилар.

Шоир Сайид Нематуллоҳ Иброҳим, тахаллуси Ҳисорий ўзининг қуидаги ғазалида илохий нурни илохий ишққа мажоз деб талқин этади ва ул рангни сўймоқ дунё ва уқбога муҳаббат қўймокнинг шарти эканини таъкидлайди. Дунёнинг бус-бутунлигича, унинг илохий мукаммаллиги, тўқис ва анвойи рангу бўйлари билан севмоқ Куръоний ҳукмлардан.

*Эй дўст, эй дўст, кел, эй дўст,
Дунёй чаманингдир,
Ол рангу бўйин севги ила,
Дунёй ватанингдир.
Ўқдай учадир сўнгра сенинг
Умр шамолинг,
Чопгил, ганимат билки, бу кун
Дунёй саманингдир.
Уқбода сенинг, кошки, маҳмил
бўла олса,
Жисминг қоладир бунда фақат,
Дунёй кафанингдир.*

Дунё — нурлар билан дунё. Тириклик — нур билан тириклик. Аслида зулмат ҳам ҳикмат. Зулмат бўлмаганда нурнинг не эканини ким ҳам биларди?..

МАСНАВИЙ

*Шаб набуд нурү надидий рангъо,
Пас, ба зидди нур пайдо шуд туро.*

ТАРЖИМА

*Тун эди нурлар абас, ранглар абас,
Нур зиддиан яралди нур, бас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Кеча эди ва нур йўқ эди, сен рангни кўра билмадинг. Нурга қарама-қарши бўлган зулматдан сенга нур ҳосил бўлди.

ШАРХ

Кундуз офтоб чароғон экан, сен унинг таассуротини дарк этолмайсан. Сўнг нурнинг акси бўлган кечада унинг қимматини англайсан. Хуллас, нурнинг зидди бўлган кеча туфайлигина нур – ёруелик маънисини фаҳмладинг.

«Муту қобла ан тамуту» – ўлмасдан бурун ўлингиз, ҳадиси шарифининг сири нимада? Умринг қуёши, албатта, сўнади. Сен буни биласан. Аммо, билгинг келмайди, бўйнингга олмайсан. Секин-аста оқибат сўнмоқ муқаррарлигини унутасан. Охират барбод бўлади. Ҳар лахза тафаккур ва қалбда бонг уриб турмоғи лозим бўлган ҳақиқатни қорнингга қамайсан ва бу бонг садосини бўғиб ўлдирасан.

МАСНАВИЙ

*Дийдани нураст он ки дийд ранг,
В-ин ба зидди нур дони бедаранг.*

ТАРЖИМА

*Нурни кўрмак рангни кўрмак аслида,
Нур ҳуватдо бўлди зулмат қасдида.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Аввало, нур юз кўрсатади, кейин ранг маълум бўлади. Бу ҳақиқат зулмат чўкиши билан исботланади.

ШАРХ

Нур кўрингандан сўнг, ранглар намоён бўлади. Ўлим восита-сида маънавий олам юз кўрсатади. Унгача турли фоний-дунёвий

ҳодисалар кечади. Чунончи, бир ошиқ токи ҳижрон азобини чекмас экан, висол қадрини билмайди.

«Дўст керак бўлса — Оллоҳ, душман керак бўлса — нафс, ҳикмат керак бўлса — ўлим» ҳақиқатини унтиш мумкин эмас. Тўғри, ҳадеб «ўлим, ўлим», деявериш кўпчиликка маъкул кела-вермайди.

Қорни тўқ, бахтли, кам-кўстсиз одамлар бечораларни сўймаганидек, ўлимнигина эмас, ўлим ҳақидаги гапларни ҳам ёқтиргермайдилар.

Бу ҳол уларнинг фароғатини бузади. Кўнгилларини, табъалини вайрон килади. Ўлим, дейишингиз баробарида қайт этиб юборадилар. Ҳарчанд дунёда эслагулик, қайфургулик, ўйлагулик ягона ҳодиса — ўлим эса-да...

МАСНАВИЙ

*Ранж ва гамро Ҳақ пайи он оғариd,
То бад ин зуд хушдилл ояд падид.*

ТАРЖИМА

*Ранжу ғамни Ҳақ яратдиким, ахир,
Келгуси хушлик паёми бари бир.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Оллоҳ ранж ва қадарни сабабсиз яратмади. Бу иккисига зид ўлароқ хушдиллик ва қўнгил сафоси ҳосил бўлади.

ШАРХ

Ҳар бир ҳодисанинг зидди мавжуд. Дунёда ўзаро муқобил бўлмаган нарсанинг ўзи ийқ. Фамнинг ортидан шодлик, оғирликдан сўнг енгиллик, шубҳасиз, келади. Албатта, бу ҳодисалар қандайдир «сехргар бобо»нинг тадбири бўлмай, ягона Оллоҳнинг иродасидир. Бир нарсага эришиш учун яна бир нарсадан воз кечилади. Ҳазрат Навоий ёзди:

*Важҳи маош учун кишиким деса фикр этай,
Қисмат ризосидин анга бегоналиғ керак.*

Оллоҳ чеккан тақдиридан рози бўлмаган зот ошу маош учун елиб-югуради. Нимага эришади? Зоҳиран нимагадир, ҳатто, жуда кўп нарсага эришгандек туюлиши мумкин. Аслида тақдир қилинган нарсагагина мусассар бўлади. Аслида тақдир қилинган нарса унинг бу оламга келиши, ўртадаги муайян фурсат ва умр

хотимаси. Баъзи жуда майдар ходисалар Оллоҳ тақдирига дахолат қиломайди, чунончи, кўпроқ қандай чой ичиб, дамодам қандай энгил-бошни танлаш ёхуд эрталаб бадантарбия билан шугулланиб-шугулланмасликнинг тақдирига бир пуллик аҳамияти йўқ. Кимдир янги дўппи кийиб, бўккунча тановул қилишни ҳам тақдир деб билса, бу унинг иши.

Навоий давом этади:

*Кунжи қаноат ар-чи эрур салтанат, ва лек,
Элдин тамаъни ўзгали мардоналиг керак.*

Қаноатли кимса подшоҳдир. «Қаноат кунжи» — салтанат. Бироқ бу элдан, хеш-ақрабо, ёру диёрдан тамаъни мардоналарча узмоқлик эвазига мусассар бўлади. Тамаъ тилини осилтириб юрганда қаноат ҳосил бўлмайди. Қаноат ҳар нечук илинж, умид, иддао ва даъволарни тарк этиш йўли билан ҳосил бўлгувчи буюк бир файзdir.

Қаноат одам боласини илоҳий софлик ва собирлик мартабасида сақлагувчи буюк имконият эканини қудсий ҳадис ҳам тасдик этади: «Ябна Адама, ин қонаъта бима қосамту лака мин ризқиқа атака ва такувну индий маҳмудан ва ин лам тақнаъ бима қасамту лака саллатту алайкад дуня таркузу фийҳа каракзи ваҳшин филбариийати ва ла яналу лака илла ма қосамту лака ва анта индий мазмумун». (Эй Одам фарзанди, агар сенга ажратиб қўйилган ризққа қаноат қилсанг, ризқинг ўзи келади ва мендан ҳам мақтov оласан. Бордию бу тақсимга қаноат қилмасанг, дунёни сенинг устингга султон ва сени унга хизматкор қилиб қўяман. Дунё учун чўлдаги ваҳший хайвонлар каби югурасан, аммо сенга тақсимлаб қўйилган ризқдан ортиғи келмайди ва ўзинг ҳам менинг олдимда хижолат бўлиб қоласан).

МАСНАВИЙ

*Пас, ниҳониҳо ба зид пайдо шавад,
Чунки, Ҳақро нест зид пинҳон бувард.*

ТАРЖИМА

*Неча пинҳон зиддиятдан ошкор,
Ҳаққа зид йўқ, йўқ пинҳон ҳеч кор.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Гизли — пинҳона ҳодисалар зиддият туфайли аёну ошкор бўлади. Оллоҳ таъзога зид бўлган ҳеч нарса йўқ. Ва ҳеч нарса унинг назаридан пинҳон эмас.

ШАРХ

Баъзи кимсалар дейди: «Кўп ошкора нарсаларни, чунончи, нур ва зулматни кўра биламан, хис қила оламан. Не учун Оллоҳ таълони кўра олмайман?» Унга жавобан бундай дейилади: «Кўриладиган ва хис қилинадиган нарсалар уларнинг зидлари мавжудлиги натижасидир. Тангри таълонинг ҳеч бир зидди йўқ. Заҳирий ҳиссийт билан англаб бўлмайди. Сувратга иштиёқманд одам кўролмайди. Худо ўзининг кўплаб исм ва сифати кибриёси билан оқил ва комилларга аён. Ҳақ таълонинг муқобили йўқ экани «Шуаро» сурасининг 11-оятида зикр этилади. «Лайса камислихи шайъун. Ва ҳувас самийъул басийр». («Унга ўхшаш ҳеч нарса йўқ. У эшитгувчи ва кўргувчидир»).

Одам боласи тарихида худолик, маъбулдик даъво қилган тен-таклардан ташқари, нақ Худонинг ўзини кўрсатмасанг бўлмайди, дегувчи телбаларнинг ҳам сон-саноғи йўқ. Улар кеча бор эди, бугун ҳам тўлиб ётибди. «Бакара» сурасини тиловат қиласйлик. «Ва из қултум, я Муса, лан нуъмина, лака ҳатта нароллоҳа жаҳротан, фаахозатқумус соиқоту ва антум танзурувн» (55-оят). (Эй бани Исройл, эсланг: «Эй Мусо, Оллоҳни очик-равшан кўрмаганимизча ҳаргиз сенга ишонмаймиз», дейишингиз билан қараб турган ҳолингизда чақмок урди (Аълоуддин Мансур таржимаси).

Бугун сунъий суратда одам яратамиз, дегувчилар пайдо бўлиб қолди. Бу данакдан дарахтни кўқартиргач, дарахтни биз яратдик, дегандек гап. Нега яратиш мумкин эмас? Модомики яратиб қўйилган бўлса... Одамнинг она раҳмида шаклланиш жараёнини кузатиш шарт ҳам, мумкин ҳам бўлмаганидек, Буюк Яратгувчнинг ўзини кўриш шарт эмас. Дийдор эса муқаррар. Фақат сабр лозим бўлади. Яъни лой ва сувлик жараёнини яшаш лозим экани, яшайлик. Маймун ҳарчанд ўргатиб-ўқитилгани билан томошахоналардан нарига ўтмолмаганидек, қанчалик ақлли бўлмайлик, фариштага айланга олмаймиз.

МАСНАВИЙ

*К-ин назар бар нур буд он гаҳ ба ранг,
Зид ба зид пайдо бувад чун руму зане.*

ТАРЖИМА

*Нурга тушгайдир назар сўнг рангга,
Зидма-зидлик ўхшаюр рум, зангига.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Аввал банда назари нурга тушади, шундан: сўнг ранг мушоҳада қилинади. Бир ҳодиса ўзининг муқобили бўлмиш иккинчи ҳодиса туфайли ҳувайдо бўлади. Бу холат оқ тусли румлик ва қора тусли занжига менгзайди.

ШАРХ

Энди моддиончилар ҳам, мафкурачилар ҳам қарама-қаршиликлар бирлиги ва кураши қонунининг асосчиси ким эканини билиб оладилар. Жамият ва материя тараққиёти асосида ётгувчи бу буюк қонуниятни ким кашф этгани муҳим бўлмай, бутун борлиқ ҳаёт ва тараққиёти замирига кўплаб ақл бовар қилмас қонунларни жо этган Халлоқи оламнинг минг бир тадбиридан бири бўлмиш бу қонунни ҳам Ўзидан бошқа бирор яратмаган, кашф ҳам этмаган. Бор нарсанинг борлигини «кашф» этиш олимлик бўлмай, ҳақиқий Олим илмини ҳурмат ва эътироф этиш олимликдир.

МАСНАВИЙ

*Пас, ба зидди нур доностй ту нур,
Зид зидро менамояд дар судур.*

ТАРЖИМА

*Нурни зидди бирла билдинг – нур у,
Зидма-зидлик дилдадир – мастур у.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Нурнинг нур эканини унинг муқобили – зулмат воситасида англадинг. Кўнгилдаги муқобил кайфият муқобил кайфиятни пайдо қиласди.

ШАРХ

Нур зулматнинг рамзий ҳосиласи. Нурни зулмат яратмайди, бироқ нур моҳият эътибори билан нур экани зулмат чекингач билинади. Одамзод фам-фуссанинг муқобили бўлган шодлик, фарҳамандликка ташна. Бу ҳолат қалбнинг иши. Қалб доирасида кечгувчи жараён. Олам ўткинчи. Умр – тизгиниз бир сахро боди. Унинг муқобили – Уқбо – Абадий Ҳаёт. Дунёнинг фонийлиги фам-фусса, тушқунлик ва умидсизликка бошласа, уқбо хаёли инсон руҳиятига бетимсол тасалли бахш этади. Абадий йўқлик хаёли қалбини туздек кемира-кемира, минг турли дардга чалинган зотлар, фонийлик гояси билан қуролланиб, уни одамзод бошидан бир ваҳмангиз бўрондек тоширгувчи, бу ваҳима ва умидсизликнинг ўлиқ ҳолатлари акс этган адабиёт ва санъат асарлари босқини жамиятни турли маразликларга тўлдириб ташлайди. «Эртага йўқ бўлиб кетасан, отингни суриб қол, ичиб, ўйнаб, кониб, ёниб қол» қабилидаги ваҳший гоялар жамиятни расво қиласди.

Абадий ҳаёт, унга имкон қадар муносиб тайёргарлик, муқаддас низомларга сабитқадамлик билан риоя қилиш жамиятни поклайди, фонийлик, умидсизлик, тушқунлик балчиқзорларидан халос этади.

Кўнгилдаги муқобиллик, руҳий-маънавий ҳаёт жабҳаларида-
ги муросасиз қураш, уқбо саодатига ноил бўлмок, иймонни со-
лим-саломат сақлаш, уни булғаб расвойи жаҳон қилмаслик тад-
бирлари хусусида ҳазрат Навоий ўйтлари ҳар бир зот учун
мадрасадир.

*Кимки ишқ асир ишқи үлсаки, мумкин эмас висол,
Дарду балога ҳамдаму ҳамхоналиг керак.*

Ошиқлик — илоҳий бир хислат. Ҳақиқий ошиқлик танқис
бир неъматдир. Дарвоке, ҳамма ҳам ошиқ бўла билмайди. Зеро,
мардонавор ва афсонавор ишқ қиссалари якка-ягонадир. Дунёда
Лайло қиссаси ток, Узро афсонаси ягона.

Ошиқликнинг муддаоси — висол. Висол мұяссар бўлмагач,
ошиқнинг ҳамдам ва ҳамхонаси — дарду меҳнат. Висолнинг зид-
ди — муқобили хижрон. Ҳажр неъматини билмаган ошиқ ишқу
висол қадрини билмайди. Висол унинг учун бозорга бирров ки-
риб, кўқат ҳарид қилгандек гап.

*Лаззати нафс тарки самари оғият берур,
Лек ул шажарни эккали фарзоналиг керак.*

Нафс моҳиятан лаззатлидир. Дунёда эса лаззат бахш этгувчи
ходисалар оз эмас. Аммо нафс, агар у ҳақиқий нафс бўлса,
соҳибини оғият — хотиржамлик, саломатлик каби улуғ неъмат
самарасидан бенасиб қиласди. Нафс ишғол этган, нафс енгтан
кимса бадбахтнинг бадбахтидир. Зеро, бу бадбахтлик, яъни бад-
нафсликнинг тўхташ мумкин бўлган нуқтаси йўқ. Бу бир тубсиз
чоҳдирки унинг тубига боши билан шўнғиб кетаётган кимса, ал-
батта, энг аввал бошини абжақ қиласди. Аммо оғият дарахти
самарасини кўраман деган зот, ҳазрат таъбири билан айтганда,
фарзона — ҳаким, донишманд, оқил ва фозил бўлмоғи керак. Бу
истилоҳларни шарҳлашга ҳожат йўқ.

МАСНАВИЙ

*Нури Ҳақро нест зидде дар вужуд,
То ба зид ўро тавон пайдо намуд.*

ТАРЖИМА

*Танда йўқ Ҳақ нурига зид ҳеч губор,
Ким муқобил бирла бўлса ошкор.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Худо нурига муқобил бўлгувчи ходиса танда йўқдир. Биноба-
рин, муқобили бўлмаган ҳодиса маҳв бўлмайди. Ҳақ нурини
зухур этгувчи қарши қудрат мавжуд эмас.

ШАРХ

Худонинг муқобили ва мисли йўқ. Оллоҳ нури зоҳирий хиссётга бўйсунмайди. «Нур» сурасининг 35-оятида Оллоҳ таъоло буюради: «Оллоҳу нурус самавати вал арзи. Масалу нурихи камишкаватин фийҳа мисбахул мисбаху фий зужажатиз зужажату кааннаҳа кавкабун дуриййун йувқоду мин шажаротим мубарокатин зайдунатил ла шарқийятин ва ла ғарбийятин яқаду зайдуха юзийу валоа лам тамсасху нурин нурин ала нурин. Яҳдиллаҳу линурихи ман яшау ва язибуллоҳул амсала линнаси. Валлоҳу бикулли шайъин алийм».

Маъоли: Оллоҳ таъоло осмонлар ва ернинг нуридир. Унга мансуб бўлган нурнинг сифати қандил кабидирки, ичинда ёниқ бир чироқ бордир. Ўша чироқ биллур қандил ичинда. Қандил порлок бир юлдуз каби. Зеро, у муборак зайдун оғочининг ёғидан ёқилур. Бу оғоч на қўёш ботар ва на қўёш чиқар томонда эмас. Ҳақиқатда қандил шуъла бериши учун олов унга ёвуқ келмайди. (Мазқур қандилнинг зиёси ва чироқ нури) нур узра нур, ойдинлик узра ойдинликдир. Оллоҳ ўзи истаган кимсага бу нур илиа йўл кўрсатур. Оллоҳ бундай мисолларни инсонларга иборат олишлари учун келтиради. Оллоҳ ҳар бир нарсани билгувчиdir.

Оятдаги нур, қандил, чироқ, зайдун, унинг мойи каби таъбирлардан мурод бу ҳақиқатларни инсон зеҳнига равшан ва теран сингдирмоқдир. Нур – Раббоний ҳидоят; қандил – инсон вужуди; чироқ – ақл ва қалб; мой – илоҳий ишқ.

Ушбу оятнинг маънавий азамат ва қудрати шу қадар чексизски, дунё муфассирлари жамъ бўлиб, умрларини шу оятнигина шарҳлашга сарфласалар-да, унинг моҳиятини том маънода оча билмайдилар.

МАСНАВИЙ

*Ложарам абсору ма ла тудрикуҳ,
Ва ҳува йудрику байна ту аз Мусо ва куҳ.*

ТАРЖИМА

*Чашмимиз Оллоҳни идрок айламас,
У кўрар, Мусо ва Сийно баҳси, бас.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бизнинг нигоҳимиз Оллоҳни кўриш иқтидорига эга эмас. Худойи таъоло эса барча-барчадан бийно. Ҳар бир амалимиз, хоҳ яширин, хоҳ ошкор, Унга аёну ошкор. Сен Мусо алайҳиссалом ва Тури Сийно можаросини ёдга ол.

«Анъом» сурасининг 103-оятида Оллоҳ таъкид килади: «Ла тудрикухул абсору ва хува йудрикул абсора. Ва хувал Латийфул Ҳобийр». (Оллоҳни дунёвий кўзлар идрок эта олмайди. У Зот пок зотлар нигоҳини кўриб туради. У Латиф ва Ҳабардордир).

Худонинг пок нурини кўрмакка инсон файри муқтадир, ожиз ва қосирдир. Бироқ оқил зотлар Оллоҳни кўплаб аломатлари воситасида биладилар.

Оллоҳ ўз буюк Зотини буюк сир ва асрор пардалари билан пинҳон тутади. Оллоҳ ўз зотини кўзлардан яширади. Бутун борлиқ – оламни ғоят азиз бир меҳмонга ҳозирланган уйдек қилиб саранжом ва сарышталаган Зот ишонукур бу халифани эшик оғзида тавозеъ билан кутиб олмади. Борлиққа жуда осонликча ҳоким бўлган халифанинг кўнгли шундан дилгир. Нега уй соҳиби кўринмайди? Ҳалифа чақиради. Фарёд чекади. Соҳиб йўқ. Аммо ҳамма нарса бор. Соҳибини батамом йўқ, деб гумон килган фаросатсиз халифа уйни бошига кўтаради. Тоҳ тўрга сапчийди, гоҳ пойгакка ётиб олади...

Соҳиб йўқ. Ҳамма-ҳамма нарса бор. Ҳалифа охир-оқибат бу тўкин ҳаётдан тўйди, маст бўлди, ҳамма нарсани эсдан чиқарди. Модомики, бу уйнинг соҳиби йўқ экан, соҳиб ўзимман, деб гумон қилди. Бора-бора у бу гумондан «ҳақиқат» ясади.

Бир куни Оллоҳ ўз дини, курдати ва ниҳоят халифа соҳиблик қилаётган уйдан дарак берди: «Амма ятасаалувна. Анин на-баил азийми. Аллазий ҳум фийхи мухталифуна. Қалла, сайбала-мувна. Сумма, қалла, сайаъламувна. Алам нажъалил арзо миҳадан. Вал жибала автадан. Ваҳолақнакум азважан. Важаъална навмақум субатан. Важаъална лайла либасан. Важаъална нахаро маъашан. Ва банайна фавқокум сабъан шидадан. Важаъална сирожан вахҳажан. Ваанзална минал мұъсироти маан сажжажан. Линухрижа биҳи ҳаббан ва набатан («Набаъ» сураси, 1 – 16-оятлар).

Маъноси: «Мушриклар бир-бирларидан нима ҳақда сўрамоқдалар?! Улар ўзлари ихтилоф қилгувчи бўлган – улур ҳабар ҳақида (яъни, қайта тирилиш тўғрисида савол-жавоб қилмоқдалар). Йўқ (уларнинг гумонлари беҳудадир)! Улар яқинда (бу ҳабарнинг ҳақ эканини билиб олажаклар! Яна бир бор йўқ! Улар яқинда билиб олажаклар! Биз ерни (барча жонзотлар маскан тутиб яшашлари учун) бир тўшак, тоғларни эса (ўша ерни тутиб тургувчи) қозиқлар қилиб кўймадикми? Биз сизларни жуфт-жуфт қилиб яратдик. Уйқуларингизни (баданларингиз ва асабларингиз учун) ором қилдик. Кечани (ўз қоронфуси билан барча нарсани яшириб турадиган) либос қилдик. Кундузни эса тирикчилик (учун белгиланган вакт) қилдик. Устларингизда етти (кават) пишиқ-мустаҳкам (осмонни) бино қилдик. Ва доимо ҷарақлаб тургувчи чирокни (яъни, куёшни пайдо) қилдик. Яна Биз ёмғирни сикиб чиқаргувчи (булут)лардан – ўша (ёмғир) ёрдамида дон ва набо-

тотни ҳамда (қалинлигидан дараҳтлари) бир-бирига чирмасиб кетган боғларни ундириб чиқариш учун — мўл-қўл сув — ёмғир ёғдирдик... (Аълоудин Мансур таржимаси).

МАСНАВИЙ

*Суврат аз маънӣ чу шер аз беша дон,
Ё чу овозу сухан з-андеша дон.*

ТАРЖИМА

*Маънидан суврат — тўқайдан шер эрур,
Сўз ва овоз ақлу донишдан келур.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Маъни (маънавият) сувратини, яъни маънавиятнинг зухур этишини ўрмондан чиқсан шер деб тасаввур қил. Овоз ва сўз ҳам андиша, фикр мулоҳазалардан ҳосил бўлади.

ШАРХ

Одатда арслон тўқайда яшайди. Ва табиийки, овлоқда уни кўрган киши ўрмондан чиқиб келганига шак-шубҳа қилмайди. Модомики, арслон тўқайнинг мавжудоти экан, бевосита у ўрмон суврати ҳамдир, яъни ўрмоннинг тимсолидир. Шунингдек, ҳар бир шакл ёки суврат муайян бир фикр ва маънонинг ҳосиласи бўлади. Чунончи, овоз ёхуд сўз ҳам маълум бир фикрнинг сувратини ўзида мужассам этади. Ҳатто, ҳеч қандай маънога эга эмас, деб ўйлаганимиз телбанинг валдирашида ҳам телбаликнинг суврати намоёндир.

Бу бобда Афлотуннинг фикрлари бор. У дейди: «Коинотда ҳар қанча суврат ва жисм мавжуд бўлса, улар кўзгудаги инъикос кабидир. Асллари гайри моддий, яъни асл маънавийдир». Бу навъдаги аслларга тасаввух лисонида «аъёни событа» таъбироти қўлланилади. Бу фалотуний фикр кулагай англашилмоғи учун қуидаги манзарани тасаввур қилайлик. Бино қурилишидан бурун унинг тархи мұҳандиснинг зеҳнида батамом шаклланади ёхуд сувратланади. Зеҳнида пайдо бўлган ушбу тарҳ ниҳоят моддий тус олади. Демак, хонанинг асли ибтидода мұҳандис зеҳнида гайри моддий тарзда хувайдо бўлди.

Бу хақиқатдан шу нарса событ бўладики, коинот Азал Мұҳандисининг тархи туфайли пайдо бўлди ва жамулжам маънавий инъикосидир.

МАСНАВИЙ

*Ин сухан в-овоз аз андеша хост,
Ту надонй баҳри андеша кўжост.*

ТАРЖИМА

*Сўзу овоз фикр-донишдан келур,
Билмагайсан фикр баҳри қай эрур?*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Бу сўз ва овоз фикр-андиша дарёсидан ҳосил бўлди. Фикр ва андиша дарёси қаердан ҳосил бўлишини билмайсан.

ШАРХ

Овоз ва сўзни эшитганимиз заҳот, унинг фикр-андишадан пайдо бўлганини англаймиз. Аммо фикр ва андиша қаердан пайдо бўлишини биламиزمис? Табиийки, билмаймиз.

Ҳазрат Навоий ўзининг инсоний андишаси билан Оллоҳ зотини буткул англашга жаҳд этган кишилар хусусида шундай ёзади:

*Ҳақ зотига биравким хирад бирла фикр этар,
Отин эл ичра оқилу фарзона айлабон.
Миқдорини тенгсиз сүйининг истар англамоқ,
Лекин ҳубоб жомини паймона айлабон.*

Ҳа, денгиз сувининг миқдорини ҳубобдан идиш ясаб ўлчаб бўлмайди.

Аммо, Оллоҳ зотини англамоққа тиришганларда-ку инсоф бордир, худолик даъво қилган баъзи бечораларга нима дейсиз. Икки соат уйқудан қолса эси хонасидан чиқса, беш-олти соат таомланмаса, чувалчангдек сулайиб ётса, озгина иссик, бир оз совуққа дош беролмаса-да, «Камина Худомиз!..» деб турса... Бу махлук-қа нима дейсиз?

МАСНАВИЙ

*Лек, чун мавжи сухан дидӣ латийф,
Баҳри он донӣ, ки бошад ҳам шариф.*

ТАРЖИМА

*Чун қалом мавжини кўргайсан латиф,
Англагайсанким унинг баҳри шариф.*

ЛИСОНИЙ ТАРЖИМА

Сўз мавжини гўзал ва жозибали кўрсанг, унинг денгизи ҳам буюк эканини хис қилгайсан.

Аччик ёхуд totли сув таъми оғиз бўшлиғидаёқ маълум бўла-ди. Демак, ҳамма гап сув манбаида. Манба totли бўлса, сув ҳам totли, манба аччик бўлса, сув ҳам аччик. Ҳикматли, оқилона пандомуз сўзлар шубҳасиз хирад ва дониши мукаммал зотлардан зухур этади. Қабих, чиркин ва фасод гапларнинг соҳиби ҳам қабих, чиркин ва фосиқ бўлади.

Аммо бу нуқтада яна нозик бир муаммо бор. Суврати қойил-мақом, аммо тубида заҳру макри яширин сўзлар ҳам мўл. Сиз унинг манбаини ҳам баъзан билмайсиз. Аммо ҳар нечук шариф ёхуд қабих сўз ва унинг соҳиби Ҳақ ҳузурида масъул. Бутун оламни лақиллатиш эҳтимол мумкин бўлар, аммо Ҳудони ҳали ҳеч ким лақиллатган эмас. Бирор юз йил, бирор ундан кўпроқ ёлрон билан яшар, аммо абадий ёлрон бўлмайди. Умрида қуёшли кўрмаган одам топилиб қолса, уни ҳам тонг отгунча алдаш мумкин. Тонг ёришгач, алдаб бўлмайди. Дунёнинг ўз «сироти мустақийм»и бор. Бу «сироти мустақийм»нинг кошифи — Кошифул вужуднинг Ўзидир.

Ҳақ таълони зоҳир кўзи билан кўриш мумкин эмас, шу боисдан башарият бир гурух иблиснинг «Худо йўқ» деган чақириғига қарийб бир аср инонди. Гёё ҳамма туйқусдан ўз волидасига ёв бўлиб қолгандек, бани башар ҳам ўз Яратгувчисига душман бўлди. Нега? Буни ўзи ҳам билмайди. Дабдурустдан душман бўлиш мумкин экан. Бирок, бутун башарият душман бўлгани билан Ҳақ таъоло мағлуб бўлармиди? Айтайлик, кимнингдир жаҳли чиқиб, ер куррасини ютиб юборганда ҳам Ҳақ енгилармиди? Афсус...

М У Н Д А Р И Ж А

Румийни англаш иштиёки. <i>Нажмиддин Комилов</i>	5
Покиза «Маснавий»га бир назар. <i>Муртазо Биҳиштой</i>	14
Таржимондан	16
Мавлоно Жалолиддин Румийнинг «Маснавий» китобига ёзган сўзи	20
Подшохнинг канизакка ошиқ бўлиши ва уни сотиб олиши ҳакида хикоят	57
Ҳакимларнинг канизакни даволашда ожиз қолишлари, подшохнинг Худованд даргохига юз буриши ва бир валийуллоҳни туш кўриши	65
Шохнинг тушда башпорат берилган илохий табиб билан мулоқоти	80
Шохнинг табибни бемор ҳузурига элтгани ҳусусида	82
Валийнинг шоҳдан изн сўраши ва бемор канизак билан хилватда қолиши	98
Валийнинг канизак дардини англамоги ва уни подшоҳга билдириш	111
Шохнинг Самарқанд шаҳрига элчи юбормоги ва заргарни келтириш	112
Заргарнинг хавоий нафс ва фосидлик туфайли эмас, илохий ишорат билан захарланганлиги ҳусусида	124
Исмоил алайхиссалом қиссаси	127
Бакқол, унинг тўтиси ва тўтининг дўконга мой тўкиб қўйиши ҳакида хикоят	135
Хорут ва Морут номли икки фариштанинг ўз исмат ва иффатларига эътиимод этиб, ахли дунёга раёсат этмак даъволари ва фитнага гирифтор бўлганликлари баёнида	144
Од қавми тарихи	154
Жуҳуд шоҳининг таън ва инкори, ўз носиҳлари насиҳатини қабул этмаганлиги баёнида	181
Нахчийрларнинг шерни таваккул килиб, жаҳдни тарк этмоғига даъват килмоклари ҳусусида хикоят	199
Арслоннинг хайвонларга жавоби ва жаҳду саъйнинг фойдаси ҳакида сўзлаганлари	202

Нахчийрларнинг саъй-касбга карши ўлароқ таваккулга даъват этмокла- ри баёнида	204
Нахчийрларнинг ижтиҳоддан таваккулни устун қўймаклари баёнида	219
Арслон жаҳднинг таваккулга нисбатан устунлиги хусусида	229
Нахчийрлар яна таваккулнинг жаҳддан устунлиги ҳакида	229
Ҳазрат Азроил алайхиссаломнинг бир инсонга назар айламаги, ул ин- соннинг ҳазрат Сулаймон алайхиссалом саройига кочмаги баёнида	241
Яна шер жаҳднинг таваккулдан устунлиги ва унинг фойдалари ҳакида	253
Жаҳд ва саъйнинг таваккулдан устун экани мукаррарлиги баёнида	253
Нахчийрларнинг шерга лукма бўлмоқдан бош тортган қўёнга раддияла- ри	256
Қўённинг хайвонларга жавоби баёнида	258
Қўённинг сўзларига нахчийрларнинг эътирози	261
Қўённинг такрор хайвонларга жавоби баёни	263
Қўённинг билими, илмнинг фазилат ва фойдалари баёнида	273
Қўённинг макри ҳакида	292
Қўённинг кечикиши боисидан арслоннинг ғазаблангани баёнида	324
Қўённинг макри баёнида	335
Аноният уйин бузмоқ бобидаким, фано зовиясин тузмакдур ва ўзин кам килмокка ўзин кўргузмок (<i>Алишер Навоийдан</i>)	352

**ЖАЛОЛИДДИН РУМИЙ
МА'НАВИЙ МАСНАВИЙ**

Биринчи китоб. Биринчи жилд

**«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни
Бош таҳририяти
Тошкент — 1999**

Мухаррир: *Барнобек Эшпӯлатов*

Бадиий мухаррир: *Музарраф Аъламов*

Компьютер таъминотчили: *Таня Огай, Роза Баязитова*

Техникавий мухаррир: *Елена Лукъянова*

Мусаххих: *Жамила Тоирова*

Теришга берилди 28.05.99. Босишга рухсат этилди 10.09.99. Бичими 60x90 ^{1/16}. «Петербург» гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма табоби 23,0. Нашриёт хисоб табоби 21,5. Адади 10000 нусха. Буюртма № 4238. Бахоси шартнома асосида.

**«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси,
700083, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кӯчаси, 41.**